

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2/2009 • 14 €

Suomen ja Itävallan vaaran vuosi 1968

- Ruotsin ja Tanskan kamppailu Itämerestä
- Palkkaa ja pääomaa
- Huiputetaanko tiedeyhteisöä?

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

107. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Jukka Tarkka (pj.), Pauli Kettunen (vpj.), Christian Krötzl,

Tuomo Lappalainen, Marjaana Niemi, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Suomen ”syvä kertomus” 129

Harmaa vyöhyke

Thomas Fischer, Vasaran ja alasimen välissä. Vuoden 1968 Tšekkoslovakian kriisin seuraukset Itävallalle ja Suomelle 132

Kolumni

Ville Kivimäki, Huiputusta 150

Kamppailu Itämerestä

Mika Mickelsson, Suursodan pohjoinen näyttämö. Ruotsin ja Tanskan kamppailu Itämeren hallinnasta 1643 152

Palkkaa ja pääomaa

Kukku Melkas, Mitä palvelijat palvelevat 1900-luvun alun kirjallisuudessa? 168

Antti Malinen, Talonomistajat vastaan virkamiehet. Kiistely vuokrasäännöstelystä 1910- ja 1920-luvun vaihteessa 180

Jaana Laine, ”Elämiseen liian alhaiset palkat”. Metsä- ja uiittotöiden palkkatarkkailu 1932–39 198

Maatalouden murros

Jari Niemelä, Suomen maatalous käännekohtaus 1800-luvulla 218

Keskustelua

Kimmo Katajala, Historiantutkimus, politiikka, vaikuttavuus ja cettiset ratkaisut 228

Ulla Aatsinki, Tutkija – tämän päivän tukkityömies? 233

Syväluotaus

Antti Ruotsala, Miten mongolit valloittivat maailman? 237

Arvosteluja

Katariina Mustakallio, Uskonto ja yhteisö antiikin Roomassa (*Marika Raubala*) 241

Susanna Niiranen, ”Miroir de mérite”: Valeurs sociales, rôles et image de la femme dans les

textes médiévaux des troubairitz (*Albrecht Clasen*) 243

Leena Miekkaavaara, Suomi 1500-luvun kartoissa. Kuvauksia ja paikannimiä (*Mikko Huhtamies*) 244

Jyrki Paaskoski, Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedeakatemia 1908–2008 (*Anto Leikola*) 247

Jouko Kokkonen, Kansakunta kilpasilla (*Erkki Vettenntemi*) 250

Kaija Santti, Sanankuulijasta sananjulistajaksi. Naisten asema Inkerin luterilaisissa maalaisseurakunnissa 1917–1939 (*Pirjo Markkola*) 251

Peter Longerich, Heinrich Himmler; Günther Deschner, Reinhard Heydrich; Johannes Sachselhner, Der Tod ist ein Meister aus Wien. Leben und Taten des Amon Leopold Göth; Alexandra Senfft, Schweigen tut weh. Eine deutsche Familiengeschichte (*Timo Soukola*) 253

Mikko-Olavi Seppälä, Hauska poika. Kuplettilaulaja J. Alfred Tanner (*Marko Tikka*) 257

Martti Arkkila, Kristuksen kirkko vai ihmisten? Piispa Eero Lehtinen kirkollisena ja evankelisena vaikuttajana 1911–1974 (*Ville Jalovaara*) 258

Kauko Rumpunen – Ohto Manninen (toim.), ”Faktilisesti tämä tarkoittaa antautumista”. Jatkosodan hallitusten iltakoulujen pöytäkirjat (*Markku Jokisipilä*) 259

Olga Iljuha – Aleksei Tsamutali – Timo Viha-

vainen, Monikasvoinen Suomi. Venäläisten mielikuvia Suomesta ja suomalaisista; Ainur Elmgren, Den allrakäraste fienden. Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939 (*Pekka Harttila*) 260

Sirpa Leskinen – Petro Pesonen, Vantaan esihistoria (*Matti Huurre*) 261

Jarmo Nieminen (toim.), Porkkala – I händelsernas centrum (*Maren Jonasson*) 264

Markku Kuisma (toim.), Kriisi ja kumous. Met-

säteellisyys ja maailmantalouden murros 1973–2008 (*Kalle Pajunen*) 266

Tiemaailma

Palkittuja 268

Tarkennus 268

Tämän numeron kirjoittajat 268

Notes on the contents 269

Kansi: Tšekkoslovakian miehitys 1968.

Lehtikuva/CTK Photo/Libor Hajskey.

Suomen "syvä kertomus"

■ Mikä on suomalaisten mielestä oman maan historian suurin ylpeydenaihe ja mikä on sen suurin häpeäpilkku? Sain nämä kysymykset ulkomaiselta kollegaltani viime talvena. Hän halusi tietää, mikä on Suomen historian "syvä kertomus", se tarina, joka pitää ehdottomasti siirtää seuraaville sukupolville. Kysymykset ovat pyörineet mielessäni, kun olen osallistunut Merkkivuoden 1809 tapahtumiin ja lukenut alan kirjallisuutta. Onko vuosi 1809 osa Suomen historian "syvää kertomusta" – mitä sillä sitten tarkoitetaan? Kuuluuko vuosi 1809 Suomen historian ylpeydenaiheisiin?

On hyvin kyseenalaista, voiko historiaa järkevällä tavalla tarkastella ylpeydenaiheiden ja häpeäpilkkujen ketjuna. Vähintäänkin asetelma saa nationalismiin vivahtavia sävyjä. Brittikollegani puolustukseksi on sanottava, että hänellä oli toki parempiakin kysymyksiä esitettävänä. Ylpeyden ja häpeän aiheet olivat tietoisesti kärjistettyjä kysymyksiä, joilla hän pakotti minut miettimään menneisyyttä koskevan tiedon merkitystä nykyisyydessä. Tarkoituksena oli pohtia, mikä on suomalaisten suhde Suomen historiaan, mitä kouluissa opetetaan historiasta ja mitä siellä pitäisi opettaa.

Suomen historian kohtalonkysymyksiä ja keskeisiä kansallisen identiteetin rakennuspuita näyttävät ainakin tutkimuksen volyy-

millä ja kirjojen myyntiluvuilla mitattuna olevan sodat. Toisen maailmansodan tiukat taistelut, sisällissodan veriset kentät ja niihin liittyvät poliittiset kiemurat jaksavat vuodesta toiseen kiinnostaa sekä tutkijoita että lukevaa yleisöä. Suomen sota on nyt merkkivuoden ansiosta kokenut renessanssin, ja ainakin julkisuudessa sotaa koskeva kirjallisuus on noteerattu hyvin.

Jos Suomen historian "syvää kertomusta" etsii verkkokeskusteluista, sotien merkitys korostuu entisestään. Historia-aiheisia keskusteluja käydään monilla foorumeilla; erityisesti sitä varten on perustettu Agricolan uutis- ja keskustelufoorumit (<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>). Keväällä 2009 käynnistyneistä keskusteluista kesäkuun alkupäiviin mennessä vilkkain koskee Viron raskaita vaiheita toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. Keskustelun painopiste on Viron miehityksessä, mutta samalla siinä rakennetaan suomalaista historiakuva. Sotilasjohdon rooli Suomen politiikassa jatkosodan aikana ja sotasyllisyysoikeudenkäynti nousevat myös kärkikolmikkoon; lopuistakin aiheista enemmistö liittyy sota-historiaan. Henkilönimistä Stalin, Hitler ja Mannerheim taitavat olla useimmin mainitut ja eniten keskustellut, varsinkin kaksi ensinmainittua.

Suomen sota ei nettikirjoittelijoiden into-

himoja sytytä, mutta muutamat keskustelijat ruotivat vuoden 1809 merkitystä suomalaisille ja suomalaiselle yhteiskunnalle. Keskeinen vakava kysymys näyttää olevan Ruotsin ajan merkitys. Keskustelijat väittelevät tavoista, joilla Ruotsi ja Venäjä ovat vaikuttaneet suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen. Koska historiafoorumi ei muuttanut aktiivikeskustelijan lisäksi ole vielä saanut liikkeelle laajoja joukkoja, sen perusteella on uskallettu tehdä johtopäätöksiä historiatietoisuuden painopisteistä. Jotakin se kuitenkin ilmentää, varsinkin yhdistettynä muihin keskusteluihin.

Oravainen, Lapua ja Koljonvirta jäävät paikallisesta kiinnostavuudestaan huolimatta valtiollisten kysymysten varjoon sekä nettikeskusteluissa että virallisissa ohjelmissa. Suomen sotaa kyllä muistetaan Merkki-vuoden 1809 yhteydessä, mutta painopiste on – nimen mukaisesti – vuodessa 1809. Pian 200 vuoden ajan on keskusteltu, mitä 1809 tapahtui. Syntyikö Suomi ja miten kauan synnytys kesti?

Suomen synty on monisyinen ja monivaiheinen prosessi. Ihmisen syntymä on siihen sovellettuna ontuva metafora, joka palautuu helposti 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kansallisen historiankirjoituksen ajatustapoihin. Niiden mukaan historialla oli suunta kohti itsenäistä valtiota. Näin ajatellen oli luontevaa etsiä menneisyydestä jälkiä, jotka viittasivat tähän määrätyn suunnan tavoitteluun. Joulukuun kuudennen päivän tirkistysaukoksi nimitetty näkökulma ei ole hedelmällinen eikä perusteltu, jos halutaan ymmärtää, mitä vuonna 1809 tai vuonna 1812 tapahtui. Vuoden 1809 ja 1812 tapahtumilla on toki merkitystä myöhem-

mille tapahtumille, mutta niihin ei voi haakea selitystä vuodesta 1917.

Ainakin yhdellä tavalla vuosi 1809 korostuu Suomessa täysin väärin. Koska lukioissa ei historian pakollisten kurssien joukossa ole Ruotsin ajan kurssia, vuosi 1809 nousee esiin ajanlaskun alkuna, Suomen historian nollapisteenä. Tuskin sitä sellaiseksi on tarkoitettu, mutta tietämättömyys vuotta 1809 edeltävästä ajasta vinouttaa historiakäsitystä ja sitä kautta kuvaa suomalaisen yhteiskunnan perusteista. Tämä näkyy myös historiafoorumin keskusteluissa, joissa muutama väittelijä vierastaa ajatusta Ruotsin ajan perustavaa laatua olevasta merkityksestä.

Kun keisari lupasi vuonna 1809 säilyttää voimassa suomalaisten uskonnon ja lait, hän vahvisti ruotsalaisen yhteiskuntajärjestyksen perusteet Suomen suuriruhtinaskunnalle. Kristillinen kirkko, valtiopäivät ja lainsäädäntö, oikeuslaitos hovioikeuksineen, yliopisto ja kansanopetus, paikallis-hallinto, kansan ja esivallan suhteet – kaikki nämä perustuvat Ruotsin ajan perinnölle. Max Engman kuvaa mainiosti kirjassaan *Pitkät jäähyväiset* (2009) suomalaisten talonpoikien esiintymistä Pietarissa 1808. Suomen valtuuskunta ei nähnyt mitään syytä jättää talonpoikaissäädyn edustajia leskikesarinnan tanssiaisten ulkopuolelle. Pietarin herrasväki haukkoi henkeään, kun kaikki säädyt ruokailivat samassa pöydässä. Ute-liimmat esittivät kysymyksiä talonpojille ja hämmästelivät saamiaan järkeviä vastauksia.

Myyttistä kuvaa vapaasta pohjoismaisesta talonpojasta ei tietenkään pidä liioitella, mutta Engmanin huomio kulttuurien törmämisestä havainnollistaa sitä hallinnollis-

ta ja sosiaalista perustaa, jolle suomalaista yhteiskuntaa Venäjän keisarikunnan alaisuudessa rakennettiin. Kun pakolliset koulukurssit aloittavat Suomen historian vuodesta 1809, tuotetaan historiattomuutta, joka vinouttaa kuvaa nykyisestäkin yhteiskunnasta. Ymmärrys Suomen historiasta Ruotsin ja Venäjän monikulttuurisessa leikkauspisteessä antaa suhteellisuudentajua, jota ei koskaan tunnu olevan liikaa. Ehkä siitä niitä ylpeydenaiheitakin löytyy, jos niitä välttämättä pitää etsiä.

*

Historiallisen Aikakauskirjan tämänkertainen numero on sisällöltään monipuolinen. Ajallisesti liikutaan mongolien maailmanvaltauksesta Tšekkoslovakian kriisiin, tematisesti kaunokirjallisuudesta maatalouteen ja kolmikymmenvuotiseen sotaan. Thomas Fischer käsittelee Tšekkoslovakian kriisin seurauksia Suomelle ja Itävallalle, jotka pyrkivät vaalimaan puolueettomuuttaan hankalassa tilanteessa. Hänen vertaileva näkökulmansa asettaa lukijoille ehkä entuudestaan tutumman Suomen tilanteen kansainväliseen valoon ja taustoittaa 1970-luvun linjauksia. Mika Mickelsson puolestaan tutkii yli kolmesataa vuotta varhaisempaa kansainvälistä konfliktia. Hän erittelee vuosina 1643–45 käydyin Ruotsin ja Tanskan sodan taustatekijöitä ja sotaa edeltäneitä poliittisia päätöksiä Ruotsissa.

Työ ja talous muodostavat toisen väljän teemakokonaisuuden. Kukku Melkas pohtii palvelijatarkysymystä 1900-luvun alun Suomessa. Hän liittää kaunokirjallisuuden palvelustyttökuvaukset osaksi aikakauden keskusteluja kotitaloudesta, sukupuolimoraalista, yhteiskuntamoraalista, kansalaisuudesta ja yhteiskuntaluokkien välisistä suhteista. Antti Malisen näkökulma työhön ja talouteen koskee kiistaa vuokrasäännöstelystä 1910- ja 1920-lukujen vaihteessa. Virkamiespuheenvuorojen lisäksi hän analysoi tutkimuksessa harvemmin oman äänen saaneiden talonomistajien näkemyksiä. Talouspolitiikkaan liittyy myös Jaana Laineen artikkeli metsä- ja uittotöiden palkkatarkkailusta 1930-luvulla. Pellolle ja navettaan – tai oikeammin 1800-luvun lopun maatalouspoliittiseen keskusteluun – lukijat johdattaa Jari Niemelä, joka tarkastelee kysymystä maatalouden tuotantopolitiikan suunnasta. Tutkimuksen ja tieteen yhteiskunnallisia ulottuvuuksia käsitellään kolmessa kirjoituksessa. Ville Kivimäki kirjoittaa kolumnissaan yliopistojen resursseista, Kimmo Katajala jatkaa keskustelua historiantutkimuksen poliittisuudesta ja Ulla Aatsinki kysyy, onko tutkija tämän päivän tukkityöläinen.

Hyvää kesää!

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@uta.fi

THOMAS FISCHER

Vasaran ja alasimen välissä

Vuoden 1968 Tšekkoslovakian kriisin seuraukset Itävallalle ja Suomelle

Itävalta ja Suomi saivat muistutuksen turvallisuutensa horjuvuudesta, kun Varsovan liiton jäsenvaltiot puuttuivat Tšekkoslovakian asioihin elokuussa 1968. Niin sanottu Brežnevin oppi sosialistimaiden rajoitetusta suvereenisuudesta vaikutti idän ja lännen välisen konfliktin takia myös Itävaltaan ja Suomeen. Thomas Fischer tarkastelee artikkelissaan, mikä sai länsiliittouman vastamaan Brežnevin oppiin "Euroopan reunavaltioita" koskevalla Brysselin päätöslauselmalla ja missä määrin Suomi ja Itävalta hakivat turvatakuita lännestä Varsovan liiton hyökättyä Tšekkoslovakiaan.

■ Kylmän sodan synty Euroopassa vuoden 1948 jälkeen ei johtanut vain maanosan kahtiajakoon ja sotilasliittoutumien muodostamiseen idän ja lännen välille. Kylmän sodan kehittyminen vaikutti myös siihen, että Suomi ja Itävalta pyrkivät vuodesta 1955 lähtien toimimaan puolueettomina maina. Korostamalla kansallista itsemääräämisoikeutta ja pyrkimällä pysymään supervaltojen selkkausten ulkopuolella näiden kahden Euroopan maan puolueettomuus-

asema rautaesiripun naapurissa oli 1960-luvulle tultaessa saavuttanut jo tiettyä kansainvälistä arvostusta. Suomen ja Itävallan lähihistoria ja maantieteellinen sijainti merkitsi kuitenkin, että ne joutuivat edelleen Moskovan poliittisten ja taloudellisten painostusyritysten kohteeksi supervaltajännitteiden noustessa. Suomi ja Itävalta kehittivät länsimielisiksi demokratioiksi ja vapaiksi markkinatalousmaiksi, mutta turvallisuuspolitiikassaan niiden täytyi ottaa jatkuvasti huomioon erityissuhde Neuvostoliittoon.

Suomi ja Itävalta saivat melkoisen muistutuksen turvallisuutensa horjuvuudesta, kun Varsovan liiton jäsenvaltiot puuttuivat Tšekkoslovakian asioihin elokuussa 1968. Tapahtumista kummunnut ns. Brežnevin oppi sosialistimaiden rajoitetusta suvereenisuudesta ei suoraan kohdistunut Euroopan puolueettomiin maihin, mutta idän ja lännen välisen konfliktin takia doktriini vaikutti tuntuvasti myös niihin. Tämä kävi selväksi puolessavälissä marraskuuta 1968, kun länsiblokki ilmoitti NATO:n neuvoston ministeritason kokouksen päätöslauselmaansa Brysselissä, ettei liittokunta voinut olla reagoimatta itäblokin aiheuttamiin turvallisuusuhkiin niissä maissa, jotka sijaitsivat suurten blokkien ulkopuolella "harmaalla vyöhykkeellä". NATO:n sisäisissä asiakirjoissa harmaan vyöhykkeen maat tarkennettiin Jugoslaviaksi, Itävallaksi, Suomeksi, Romaniaksi ja Albaniaksi. Tšekkoslovakian kriisin jälkeen idän ja lännen johtavat poliitikot pyrkivät selvästikin saamaan nämä Euroopan "reunavaltiot" omien sotilasliittoutumiensa suojeluksen, mikä koetteli Suomen ja Itävallan puolueettomuusasemaa raskaasti.

Tässä artikkelissa tarkastellaan, mikä sai länsiliittoutuman vastaamaan Brežnevin oppiin ”Euroopan reunavaltioita” koskevalla Brysselin päätöslauselmalla. Millaisia uhkia leijui viiden reunavaltion yllä ja missä määrin NATO:n sisällä oli eri tulkintoja tilanteesta? Tarkastelen myös sitä, missä määrin Suomi ja Itävalta hakivat turvatakuita lännestä Varsovan liiton hyökättyä Tšekkoslovakiaan, sillä Brysselin päätöslauselma vaikutti negatiivisimmin juuri niihin. Lopuksi pyrin vielä arvioimaan, miten Suomi ja Itävalta reagoivat Brežnevin opin ja sitä seuranneen Brysselin päätöslauselman heittämään haasteeseen maiden kansainväliselle asemalle.¹

Artikkelissa on käytetty hyväksi uutta arkistomateriaalia Itävallasta ja Britanniaista samoin kuin Yhdysvaltain ja Länsi-Saksan arkistojen julkaisemia asiakirjoja. Lisäksi olen hyödyntänyt hiljattain päättyneen kansainvälisen tutkimusohjelman tuloksia. Projektissa tutkittiin Tšekkoslovakian sosialistisen tasavallan kriisiä uusien itäeurooppalaisten arkistolähteiden valossa. Tulokset julkaistiin vuonna 2008, kun oli kulunut 40 vuotta kesän 2008 tapahtumista.² Artikkelin neljässä pääosassa käsitellään Suomen ja Itävallan puolueettomuuden perusteita kylmän sodan aikana, maiden reaktioita Varsovan liiton interventioon Tšekkoslovakiassa ja sitä seuranneeseen Brežnevin oppiin, NATO:n uhka-analyysia ja sen Euroopan reunavaltioille varaamaa valmiussuunnitelmaa sekä Brysselin päätöslauselmaa ja sen seurauksia Suomelle ja Itävalle.

Puolueeton kylmän sodan rajamaalla

Kylmän sodan Euroopan oloissa sekä Yhdysvallat että Neuvostoliitto tunnustivat Sveitsin ja Ruotsin puolueettomuuspolitiikan ja sen pitkät perinteet, sillä molemmilla mailla oli vahva kansallinen puolustus ja molempia turvasi sekä maantieteellisesti että strategisesti NATO:n ydinasepelote. Itävallan ja Suomen tilanne oli jokseenkin toinen. Molemmat sijaitsivat idän ja lännen välisellä vyöhykkeellä – rajalla – ja kumpainkin oli NATO:n puolustuksen ulottumat-

tomissa. Ne olivat paljon haavoittuvampia itäblokin yrityksille vaikuttaa niiden puolueettomuuspolitiikkaan.

Itävallan valtiosopimuksessa maa oli vuonna 1955 määritelty puolueettomaksi, mutta vielä 1960-luvulla oli epävarmaa, pystyisikö puolueettomuus takaamaan sen itsenäisyyden kylmän sodan mainingeissa. Saksalaisten suunnitelma Itävallan jakamiseksi kahtia idän ja lännen välillä oli täpärästi vältetty, mutta 10 vuotta kestänyt miehitys toisen maailmansodan jälkeen oli jättänyt Itävaltaan jälkensä. Puolueettomuuden takasi vain entisten miehitysvaltojen – Ranskan, Britannian, Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton – hyvä tahto. Niiden poliittisiin aloitteisiin oli yhä syytä suhtautua erittäin varovaisesti, ja varsinkin jos aloitteentekijänä oli Neuvostoliitto, joka oli haukkana vahtinut Itävallan länteen suuntautuvaa politiikkaa Unkarin kriisin jälkeen 1956.

Neuvostoliiton epäluuloisuus oli voimistunut Itävallan haettua Euroopan talousyhteisön EEC:n liitännäisjäsenyyttä yhdessä Sveitsin ja Ruotsin kanssa joulukuussa 1961. Neuvostoliitto teki kerta toisensa jälkeen selväksi, että Itävallan lähempi EEC-yhteys ei käynyt yksiin puolueettomuuden kanssa ja että lähentyminen myös rikkoi valtiosopimukseen kirjattua Saksan ja Itävallan yhdistymiskieltoa.³

Itävallan asema kävi entistä tukalammaksi sen jatkettua pyrkimyksiään kahdenvälisen sopimuksen aikaansaamiseksi EEC:n kanssa senkin jälkeen, kun Sveitsi ja Ruotsi olivat vuonna 1963 keskeyttäneet oman hakemusprosessinsa.⁴ Kun Itävallan EEC-pyr-

1. Haluan kiittää Juhana Aunesluomaa ja Osmo Apusta hyödyllisistä tiedoista ja kahta nimetöntä arvioijaa heidän artikkelin ensimmäisestä versiosta antamistaan hyvistä kommentteista.

2. Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) (2008) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, 1. Beiträge/2. Dokumente, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.

3. Heinrich Haymerle (1983) 'Die Beziehungen zur Grossmacht im Osten', teoksessa Erich Bielka, Peter Jankowitsch & Hans Thalberg (toim.) *Die Era Kreisky: Schwerpunkte österreichischer Aussenpolitik*, Wien, München, Zürich: Europaverlag, erityisesti 173–180.

4. Ks. Thomas Fischer (2007) 'Die Sowjetunion, Österreich und die finnische KSZE-Initiative vom 5. Mai 1969', teoksessa Wolfgang Müller & Michael Portman (toim.) *Osteuropa vom Weltkrieg zur Wende*, Wien:

TODAY WE DEMAND...

UEU 15

Protest against the military presence in Helsinki, 1968. Lehtikuvasto.

kimykset kariutuivat Ranskan ja Italian vastustukseen vuonna 1968, Neuvostoliittokin herkesi painostamasta Itävaltaa yhtä järeästi.⁵

Neuvostoliitto kuitenkin varoitti Wieniä: Moskova vartioisi mustasukkaisesti jokaista askelta, joka lähentäisi Itävaltaa länsileirin suuntaan. Itävalta varoi siten provosoimasta minkäänlaista poliittista kiistaa itäblokin kanssa turvatakseen puolueettomuusasemansa arvon tulevaisuudessa.

Itävallan sotilashudjetti ei myöskään koskaan ollut ollut yhtä suuri kuin puolueettomien tovereidensa, Sveitsin ja Ruotsin, ja lisäksi vuoden 1955 valtiosopimus oli asettanut tarkat rajat sille sallitulle sotilasvarustukselle.⁶ Itävallan täytyikin aina tasapainoilla kahden blokin välissä; siitä pitivät huolen sen maantieteellinen sijainti ja lähihistoria, pieni koko ja tehokkaan sotilaallisen puolustuksen mahdottomuus.

Suomen maantieteellis-strateginen ja poliittinen asema Neuvostoliittoon nähden oli tätäkin kiperämpi. Toinen maailmansota oli jättänyt leimansa Suomen ulkopoliittikkaan. Koska Suomen strateginen asema oli kovin yksinäinen ja koska Neuvostoliitolla oli alueella omat turvallisuusintressit, presidentti J. K. Paasikivi näki sodan jälkeen ainoaksi mahdollisuudeksi Neuvostoliiton suhteiden uudelleenarvioimisen: ”Luja ystävyys... Epäluulot poistettava.”⁷ Suomen ja Neuvostoliiton kylmän sodan aikainen poliittinen suhde kehittyi 6.4.1948 solmitun Ystävyys-, yhteistoiminta- ja avunantosopimuksen (YYA) ympärille. Neuvostoliiton sopimukset sen kuuden itäeurooppalaisen satelliittivaltion kanssa kattoivat myös sotilasliiton, mutta näin ei ollut YYA-sopimuksessa. Se sisälsi kuitenkin lausekkeen, joka nimellisesti suuntautui entistä yhteistä sotavihollista vastaan. Suomi puolustaisi kaikin mahdollisin keinoin aluettaan ”siinä tapauksessa, että Suomi tai Neuvostoliitto Suomen alueen kautta joutuvat aseellisen hyökkäyksen kohteeksi Saksan tai muun sen kanssa liitossa olevan valtion taholta”.⁸ Mikäli kävisi ilmeiseksi, että Suomi ei kykenisi estämään tällaista hyökkäystä yksinään, YYA-sopimuksen 2. artiklan mukaan Suomella oli velvollisuus ryhtyä neuvotteluihin

sotilaallisesta yhteistyöstä Neuvostoliiton kanssa. Sopimuksen alkusanoissa taas todetaan Suomen halu pysytellä suurvaltojen välisten eturistiriitojen ulkopuolella, minkä varaan Paasikiven seuraaja Urho Kekkonen pyrki rakentamaan Suomen turvallisuuspolitiikan perustan supervaltojen kylmän sodan aikaisissa kiistoissa 1950-luvulla.⁹

Suomen puolueettomuudesta tuli silti realistinen vaihtoehto vasta sitten, kun Neuvostoliitto vuonna 1955 luopui Porkkalan sotilastukikohdastaan Helsingistä länteen sijaitsevalla niemimaalla. Seuraavana vuonna Hruštšev piti NKP:n 20. puoluekokouksessa puheen, jossa hän kannatti julkisesti puolueettomuuden periaatetta. Tämän jälkeen Neuvostoliitto tunnusti avoimesti Suomen puolueettoman aseman. Vuoden 1961 noottikriisi, joka sai alkunsa Berliinin kysymyksestä, aiheutti ongelmia maiden suhteisiin, mutta suurimman osan 1960-luvusta Neuvostoliitto näytti hyväksyvän Suomen

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 313–339.

5. Nämä kaksi kysymystä olivat kytköksissä Neuvostoliiton painostukseen, että Itävalta vetoaisi Euroopan turvallisuuskokouksen puolesta. Kytkös näkyy selvimmän vaikutusvaltaisen *Izvestija*-lehden kirjeenvaihtajan Nikolai Poljakovin artikkelista, joka julkaistiin *Österreichische Zeitschrift für Aussenpolitik* -aikakauslehden syysnumerossa vuonna 1966: Nikolaj Poljakov (1966) 'Europa, die Politik der Neutralen und Österreich', *Österreichische Zeitschrift für Aussenpolitik* 6/6, 443–451. Perusteellinen analyysi artikkelista: Konrad Ginther (1975) *Neutralität und Neutralitätspolitik: Die österreichische Neutralität zwischen Schweizer Muster und sowjetischer Koexistenzdoktrin*, Wien, New York: Springer-Verlag, 108 eteenpäin.

6. Sopimus rajoitti rakettikäyttöisten ammusten ja ohjattavien ohjusten määrää.

7. Paasikiveä siteeraa Hanspeter Neuhold (1988) 'The Neutral States of Europe: Similarities and Differences', teoksessa Alan T. Leonhard (toim.) *Neutrality: Changing Concepts and Practices*, Lanham, New York, London: University Press of America, 108.

8. YYA-sopimuksen 1. artiklan siteeraus: Max Engman (2005) 'Schicksalsgemeinschaft? Finland, the Soviet Union, and Finnish-Austrian Parallels in 1955', teoksessa Arnold Suppan, Gerald Stourzh & Wolfgang Mueller (toim.) *The Austrian State Treaty 1955: International Strategy, Legal Relevance, National Identity*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 378 eteenpäin.

9. Engman (2005) 390–396; Martti Häikiö (2000) 'Finland's Neutrality 1944–1994', teoksessa Michael Gehler & Rolf Steininger (toim.) (2000) *The Neutrals and the European Integration 1945–1995*, Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 204–206.

pyrkimyksen puolueettomuuteen.¹⁰ Itse asiassa Neuvostoliitto ylisti Suomea ystävyyden ja puolueettomuuspolitiikan ansiosta mallimaaksi – olihan Suomi hyödyllinen väline Moskovan suunnitelmissa heikentää NATO:n vaikutusvaltaa Skandinaviassa.

Kekkonen pyrki lujittamaan Suomen puolueettomuutta ja lisäämään poliittista toimintatilaa edistämällä aktiivisesti sen sillanrakentaja-asemia idän ja lännen välillä. Siinä hän käytti hyväkseen Suomen ainutlaatuista maantieteellis-strategista sijaintia.¹¹ Samoihin aikoihin Suomesta tuli Euroopan vapaakauppajärjestö EFTAn liittännäisjäsen taitavan neuvottelun tuloksena, sillä itse asiassa EFTA liittyi Suomeen Finn-EFTA-sopimuksessa eikä päinvastoin, jotta välttyttäisiin rikkomasta aiemmin solmittujen Suomen ja Neuvostoliiton kahdenvälisen taloussopimusten kirjainta. Suomen halu liittyä EFTAan yhdessä muiden Pohjoismaiden kanssa oli kesällä 1959 aiheuttanut huomattavaa hämmennystä Neuvostoliitossa, joka pelkäsi, että läntiset taloussopimukset merkitsisivät sen saavuttamaa poliittista etulyöntiasemaa Suomen sisä- ja talouspolitiikassa. Tämän aseman Neuvostoliitto oli saavuttanut Kekkonen ”puolueettomuuspolitiikan” lipun alla.¹² Suomi oli kuitenkin aina tehnyt selväksi, ettei se voinut liittyä Euroopan talousyhteisöön erityislaatuisten neuvostosuhteidensa ja puolueettomuusnäkemysensä takia. Jopa tiiviimpi taloudellinen yhteistyö Pohjoismaiden kanssa, johon Suomen hallitus pyrki ns. Nordek-hankkeella, kilpistyi Neuvostoliiton vastarintaan.¹³

10. Häikiö (2000) 210 eteenpäin; Seppo Hentilä (2006) *Neutral zwischen den beiden deutschen Staaten: Finnland und Deutschland im Kalten Krieg*, Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 46–50.

11. Harto Hakovirta (1984) 'An Interpretation of Finland's Contributions to European Peace and Security', teoksessa Hanspeter Neuhold & Hans Thalberg (toim.) *The European Neutrals in International Affairs*, Wien: Wilhelm Braumüller, 30.

12. Taustaa Neuvostoliiton näkemyselle Suomen puolueettomuuspolitiikasta Hruštševin aikana: Aappo Kähkönen (2006) *The Soviet Union, Finland and the Cold War: The Finnish Card in Soviet Foreign Policy, 1956–1959*, väitöskirja, Helsingin yliopisto.

13. Suvi Kansikas (tulossa) "'Nordek is an Anti-Soviet Group': Soviet Attitude to Finnish Membership of the Nordek Plan', teoksessa Jan Hecker-Stampehl (toim.) *Between Nordic Ideology, Economic Interests and Po-*

litical Reality: New Perspectives on Nordek, Berlin, Leipzig: Edition Kirchhof & Franke.

14. "Suomettuminen" merkitsi pohjimmiltaan sitä, että itsesensuuri ja vähitellen kasvava mukautuminen Neuvostoliiton toiveisiin olivat rapauttaneet Suomen itsenäisyyttä ja että näin voisi käydä kaikille länsieurooppalaisille kansakunnille, jos ne eivät alkaisi suhtautua Neuvostoliittoon peräänantamattomammin ja kriittisemmin. Hakovirta (1988) 33 eteenpäin.

15. Tätä nykyä suomalaiset historioitsijat pitävät suomettumista koko kylmän sodan aikaista suomalaista yhteiskuntaa läpäisevänä kysymyksenä: "Tosiasiaa suomettuminen tarkoitti aivan jotain muuta kuin välttämätöntä sopeutumista Neuvostoliiton suurvaltaintresseihin ja se meni myös paljon pitemmälle. Kyse oli itsesensuurista, johon poliittiset puolueet, media ja suuri osa sivistyneistöstä sopeutui." Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi (1999), *From Grand Duchy to a Modern State: A Political History of Finland since 1809*, London: Hurst & Co., XI.

16. Neuvostoliiton kauppakumppanuus merkitsi Suomelle enemmän kuin yhdellekään muulle teollistuneelle Länsi-Euroopan maalle. Ruotsin ja Sveitsin kauppa Varsovan liiton maiden kanssa on ollut 3–5 %:n luokkaa, Itävallassa hieman yli 10 %, mutta Suomessa idänkauppa on yltänyt jopa 15–25 %:iin. Harto Hakovirta (1988) *East-West Conflict and European Neutrality*, Oxford: Clarendon Press, 47; ks. Mikko Majander (2004) 'Post-Cold War Historiography in Finland', teoksessa Thorsten B. Olesen (toim.) *The Cold War – and the Nordic Countries: Historiography at a Crossroads*, Odense: University Press of Southern Denmark, 61; Neuhold (1988) 125.

Suomen ja Itävallan reaktiot keväällä 1968

Suomen kansa ja poliittinen johto kokivat järkytyksen, kun viiden Varsovan liiton maan joukot miehittivät Tšekkoslovakian 20.–21.8.1968.¹⁷ Monet pelkäsivät Suomen olevan vuorossa seuraavana. Hallituksen virallinen reaktio Tšekkoslovakian elokuun tapahtumiin oli varsin varovainen, sillä se halusi välttää ärsyttämästä Neuvostoliittoa millään lailla.¹⁸ Omassa keskuudessaan maan johto oli kuitenkin hyvin alavireinen, sillä monien henkilökohtaiset ponnistelut ystävyyteen ja keskinäiseen luottamukseen perustuvista suhteista näyttivät nyt valuneen tyhjiin.¹⁹ Varsovan liiton toiminta Prahan kevään tukahduttamiseksi oli samoin tehnyt kiistanalaiseksi Suomen puolueettomuuden hyväksymisen, joka taas oli ollut Suomen hallituksen Neuvostoliiton-politiikan päätaivoite koko edellisen vuosikymmenen aikana.

Neuvostonäkökulmasta Suomen puolueettomuudesta oli tullut vaarallinen ennakkotapaus, johon sen satelliittivaltiot voisivat vedota. Ei puhettakaan, että Suomen puolueettomuus saisi enää innoittaa Itä-Euroopan sosialistimaita ajatuksiin itsenäisem-

17. Tässä nojaan kahtaalle: Kimmo Rentola (2005), 'Der Vorschlag einer europäischen Sicherheitskonferenz und die stille Krise zwischen Finnland und der Sowjetunion 1968–1971', teoksessa Dominik Geppert & Udo Wengst (toim.) *Neutralität – Chance oder Chimäre? Konzepte des Dritten Weges für Deutschland und die Welt 1945–1990*, München: R. Oldenbourg Verlag, erityisesti 178–182 ja Heikki Larmola (2008) 'Finnland zwischen sowjetischem Versuchslabor und beginnendem KSZE-Prozess', teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) (2008) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, erityisesti 642–649.

18. Katso 'Die finnische Regierung übt sich in Zurückhaltung', Niederschrift des Gesprächs des sowjetischen Botschafters in Finnland, A. Kovalev, mit dem finnischen Aussenminister, A. Karjalainen, 5. September 1968, Dokument 149, teoksessa Karner, Tomilina, Tšubarjan et al. (toim.) (2008), Dokumente, 1181.

19. Moskova oli johtanut Suomea samoin kuin muitakin läntisiä hallituksia harhaan kertomalla, että Tšekkoslovakian hallitus olisi itse asiassa pyytänyt Varsovan liiton apua. Neuvostoliiton päätös puuttua Tšekkoslovakian tilanteeseen: Mark Kramer (1998) 'The Czechoslovak Crisis and the Brezhnev Doctrine', teoksessa Carol Fink, Philipp Gassert & Detlef Junker (toim.) *1968: The World Transformed*, Washington D.C.: Cambridge University Press, 151–156.

mästä asemasta. Samaan aikaan, kun Tšekkoslovakiassa kuohui, neuvostolähteiläit olivat kevästä 1968 lähtien tehneet toistuvasti selväksi suomalaisille neuvottelukumppaneilleen, että YYA-sopimus ei taannut puolueettomuusasemaa. Päinvastoin he muistuttivat Suomea sopimuksen 2. artiklan sotilaallisista velvoitteista. Jopa Kekkonen toi lokakuussa 1968 julki pelkonsa siitä, että Suomesta voisi tulla "seuraava Tšekkoslovakia", jos idän ja lännen välille puhkeaisi vakavampi kriisi.²⁰

Aikaisempien vuosien kouriintuntuva turvallisuuden tunne oli mennyttä. Sekä presidentin että ulkoasiainministeriön suurin huolenaihe oli puolueettomuuden arvostuksen rakentaminen Prahan kevään kukistamisen ja Brežnevin opin julistamisen jälkeen. Suomen sotilaallinen ja poliittinen johto ei ollut elätellyt harhaluuloja ennen Tšekkoslovakian kriisiääkään NATOn mahdollisesta sotilaallisesta avusta, mikäli Neuvostoliitto hyökkäisi Suomeen. Kekkonen oli pikemminkin vakuuttunut siitä, että länsi ei tulisi Suomen avuksi ja että Suomi valittaisiin hetkessä. Tästä näkökulmasta katsottuna on erittäin epätodennäköistä, että Suomen hallituksen edustajat tai sotilashenkilöt olisivat avoimesti hakeneet länsiblokkilta turvallisuusvakuutuksia Prahan kevään kukistamisen aikana elokuussa 1968 tai sen jälkeen. Sen sijaan he pyrkivät selvittämään tilannetta neuvotteluissa suoraan Neuvostoliiton kanssa.²¹

20. Rentola (2005) 180.

21. Presidentti Kekkonen tapasi Neuvostoliiton pääministeri Kosyginin yksityisesti lokakuun alussa Suomen rannikkovartioaluksella Hiittisten saaristossa Hangosta länteen. Hänen tarkoituksenaan oli mitä ilmeisimmin "puhua asiat halki neuvostoliittolaisten kanssa". Tšekkoslovakian kriisin vanavedessä käyty tapaaminen oli huippusalainen. Kosygin lienee saanut alkuperäisen kutsun "kalastusretkelle" Turun saaristoon jo kesäkuussa, jolloin Kekkonen oli käynyt Moskovassa edellisen kerran. Suunnitelmat olivat kuitenkin kariutuneet Tšekkoslovakian tapahtumiin. Suomen presidentti oli suyskuussa uudistanut kutsunsa lokakuuksi, ja Kosygin suostui välittömästi, koska Moskovalla oli tarve tynnyttää kansainvälistä mielipidettä ja aloittaa vuoropuhelun uudelleen. ÖStA/AdR, BMfAA, II-Pol/USSR 2, 1404, Kosyginin vierailu Kekkonen luona lokakuun alussa: Neuvostoliiton pääministerin, ministerineuvoston puhemiehen A. N. Kosygin epävirallisen Suomen-vierailun kommunikea, Helsinki, 9.10.1968; Ibid., Presidentti Kekkonen ja pääministeri Kosyginin

Itävallan asema poikkesi tässä ratkaisevasti Suomesta. Naapurimaa Tšekkoslovakian poliittinen ja sotilaallinen tilanne vaikuttivat Itävaltaan paljon suuremmin. Monissa tutkimuksissa on selvitetty Itävallan hallituksen välitöntä reaktiota ja toimenpiteitä Varsovan liiton intervention johdosta Tšekkoslovakiassa elokuussa 1968.²² Keskustelu jatkuu yhä: oliko hallituksen varovainen ensireaktio ”pelkurimainen”²³ vai pikemminkin todiste poliittisen johdon ”suhteellisuudentajusta” ja ”realistisesta tilannearviosta”²⁴? Ensimmäisessä julkisessa kannanotossaan Neuvostoliiton hyökkäykseen Itävallan liittokansleri Josef Klaus pidättäytyi aamulla radioidussa puheessaan 21.8. arvostelemasta hyökkääjää kovinkaan pahasti. Hän vain tiedotti kansalle turvatoimista, joihin hallitus oli ryhtynyt. Itävallan armeija *Bundesheer* oli valmiustilassa, mutta sen käskettiin pysyä 25–30 km:n levyisellä turvavyöhykkeellä poissa rajalta vastoin alkuperäistä valmiussuunnitelmaa, jottei se provosoisi neuvostoarmeijaa. Vasta kun Itävallan ilmatilaa oli toistuvasti loukattu ja sisäinen painostus kasvoi, hallitus protestoi

järeämmin Varsovan liiton aggressiivista politiikkaa vastaan.²⁵

Armeija oli erittäin huolissaan neuvostojoukoista Itävallan rajalla ja pelkäsi niiden loukkaavan maan koskemattomuutta. Pelkoa ei hälventänyt se, että Tšekkoslovakian miehityksen jälkeen Neuvostoliiton ulkoministeriö kieltäytyi kolmen päivän ajan vastaanottamasta Itävallan Moskovan suurlähettilästä Walter Wodakia, jonka oli määrä esittää virallinen vastalause Itävallan ilmatilan loukkauksesta.

Itävallan poliittinen johto oli kuitenkin jo varhain tullut siihen johtopäätökseen, että Neuvostoliiton interventiota Tšekkoslovakiassa ei ollut suunnattu Itävaltaa tai muuta Varsovan liiton ulkopuolista maata vastaan ja että oli siksi viisainta olla provosoimatta Neuvostoliittoa. Tai tämän näkemyksen ulkoministeri Waldheim ainakin esitti 10. syyskuuta Itävallan ministerineuvostolle.²⁶ Hallituksessa oli muitakin kantoja, mutta Waldheim korosti tarvetta kriisin aikaiseen puolueettomuuteen, ja hänen näkemyksensä varovaisesta diplomaattisesta etenemisestä pääsi selvästi voitolle. Se johtui osaksi myös itävaltalaisen puolueettomuuskäsitteen kehittymisestä: 1950-luvulla puolueettomuus oli ymmärretty pelkkänä sotilaallisena kysymyksenä – esimerkiksi Unkarin kriisin aikana 1956, jolloin Raabin johtama hallitus arvosteli avoimesti Moskovaa sen puuttumisesta Itävallan naapurimaan asioihin – mutta 1960-luvun lopulla Itävalta näki puolueettomuudessa myös poliittisen ulottuvuuden.²⁷

Tosiasiaa Wienissä keskusteltiin laajasti eräästä sotilaallisesta skenaariosta sen jälkeen, kun *Pravdan* pääkirjoituksessa oli hahmoteltu Brežnevin opin pääperiaatteet 22.8.1968²⁸. Itävallassa pidettiin mahdollise-

tapaaminen, suurlähettiläs Pallan selonteko (Tukholma), 11.10.1968. Katso myös Rentola (2005) 182, viite 22; Larmola (2008) 646 eteenpäin.

22. Reiner Eger (1981) *Krisen an Österreichs Grenzen: Das Verhalten Österreichs während des Ungarnaufstandes 1956 und der tschechoslowakischen Krise 1968: Ein Vergleich*, Wien, München: Herold, 85–122; Reinhard Meier-Walser (1988) *Die Aussenpolitik der monocoloren Regierung Klaus in Österreich, 1966–1970*, München: tuduv, 418–434; Michael Gehler (2005) *Österreichs Aussenpolitik der Zweiten Republik: Von der alliierten Besatzung bis zum Europa des 21. Jahrhunderts*, Bd. 1, Innsbruck, Wien, Bozen: Studienverlag, 341–352; Peter Ruggenthaler (2008) 'Der Neutralität verpflichtet: die sowjetisch-österreichischen Beziehungen 1968', teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 993–1006.

23. Etenkin silloinen oppositiojohtaja ja myöhemmin pitkäaikainen sosiaalidemokraattinen kansleri Bruno Kreisky arvosteli hallituksen toimintaa kutsumalla Klausia lehdistössä ”lepyttelijäksi”. Karl Pisa (2008) 'Die Gratwanderung der Regierung Klaus', teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1149; Gehler (2005) 342.

24. Tämän argumentin esitti ja sitä puolusti ulkoministerinä tuolloin toiminut kristillisdemokraattinen Kurt Waldheim. Gehler (2005) 342 eteenpäin.

25. Gehler (2005) 342 eteenpäin; Eger (1981) 87–92; Ruggenthaler (2008) 995–999.

26. Ulkoministeri Waldheimin lausunto Itävallan ministerineuvostolle 10.9.1968, dokumentti no. 15 teoksessa Eger (1981), 213–216.

27. Katso Ginther (1975).

28. *Pravdan* pääkirjoitus Tšekkoslovakian miehityksen tueksi 22.8.1968: dokumentti no. 114 teoksessa Jaromir Navratil (toim.) (1998) *The Prague Spring 1968: A National Security Archive Document Reader*, Budapest: Central European University Press, 456–459.

na, että Tšekkoslovakiassa olevat neuvostojoukot siirrettäisiin Itävallan alueen läpi Tonavan laakson kautta Jugoslaviaan.²⁹ Jugoslavia oli itsekin siinä uskossa, että Brežnevin oppi koski suoraan myös heitä, vaikkei maa ollutkaan muodollisesti Varsovan liiton jäsen.³⁰ Itävallan hallitus oli niin ikään huolestunut NATO:n vastauksesta, jos Varsovan liitto ryhtyisi sotilaallisiin toimiin ideologisesti niskoittelevaa Romaniaa vastaan. Kaikissa siihenastisissa NATO:n valmiussuunnitelmissa ennakoitiin vain, että liittokunta puolustaisi automaattisesti Itävallaa kylmän sodan konfliktissa, mikäli Varsovan liitto hyökkäisi suoraan länsiliittouman pohjois-eteläsuunnassa kulkevaa rajaa vastaan. Tästä voitiin päätellä, että jos Itävallan itäiset osat ja Wien vallattaisiin vain osittain Neuvostoliiton hyökätessä Jugoslaviaan tai Romaniaan, NATO ei välttämättä tulisikaan Itävallan avuksi.³¹ Siksi liittokansleri Klaus ja ulkoministeri Waldheim pyrkivät saamaan selville ainakin kolmella eri kerralla syyskuussa ja varhain lokakuussa Yhdysvaltain ja Britannian hallitusten aiheet siinä tapauksessa, että Varsovan liiton joukot hyökkäisivät Itävaltaan.

29. Günter Bischof (2008) "No Action": Die USA und die Invasion in die Tschechoslowakei", teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, 1. Beiträge/2. Dokumente, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, etenkin 339.

30. Näin oli varsinkin sen jälkeen, kun *Pravdassa* ilmestyi 26.9. toinen, Sergei Kovalevin, kirjoitus Brežnevin opista. Siinä puhuttiin suoraan myös Jugoslaviasta. Kirjoituksessa painotettiin, että sosialistinenkin maa, joka oli omaksunut "blokin ulkopuolisen aseman", sai kiittää itsenäisyydestään sosialistista kansainyhteisöä, etenkin Neuvostoliittoa: Epävirallinen muotoilu Brežnevin opista 26.9.1968 (otteita), dokumentti no. 128 teoksessa Navratil (1998) 502–503. Katso Hrvoje Klasic (2008) "Caught between the Blocs": Jugoslawien und die tschechoslowakische Krise", teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 597 eteenpäin; Ljubodrag Dimic (2008) 'Josip Broz Tito, the Yugoslav Policy and the Formation of the Concept of European Security 1968–1975', esitelmä konferenssissa 30 Years since the First CSCE Follow-Up Meeting in Belgrade (October 1977–March 1978), Sava Center, Belgrad, 8.–10.3.2008, 2 eteenpäin.

31. Oliver Rathkolb (2005) *Die paradoxe Republik: Österreich 1945 bis 2005*, Wien: Zsolnay, 272 eteenpäin.

Liittokansleri Klaus kävi 4.9. pitkän puhelinkeskustelun Yhdysvaltain Wienin suurlähettilään Douglas MacArthurin kanssa Keski- ja Itä-Euroopan tilanteesta.³² Klaus aloitti keskustelun kysymällä "hyvin epävirallisesti", voisiko Yhdysvaltain lähettiläs kertoa maansa ulkoministeriön näkemyksistä Romaniaa ja Jugoslaviaa kohtaavasta uhasta Tšekkoslovakian tapahtumien valossa. MacArthur selitti, että vaikka Neuvostoliitolla selvästikin oli valtaiset sotilaalliset voimavarat hyökätä Romaniaan, Yhdysvalloilla ei ollut mitään sellaista tietoa, joka osoittaisi tällaisen väliintulon olevan näköpiirissä.³³ Heillä ei myöskään ollut tietoa, että Varsovan liitto olisi erityisesti varustautumassa Jugoslavian rajoilla.³⁴ Klausin todellinen huolenaihe tuli esille hänen vastauksessaan, jossa hän totesi olevansa samaa mieltä siitä, että Neuvostoliitto ei suunnitellut välittömiä sotilaallisia toimenpiteitä Romaniaa tai Jugoslaviaa tai muuallakaan juuri nyt, mutta "koskaan ei voinut olla varma. Siksipä hän haluaisi tietää mitä luottamuksellisimmin ja epävirallisimmin, mitä me tekisimme, jos Neuvostoliitto ryhtyisikin sotilaallisiin toimiin Euroopassa esimerkiksi

32. Sähke USA:n Itävallan suurlähetystöstä Yhdysvaltain ulkoministeriöön, Wien, 4.9.1968 (Aihe: Kansleri Klausin epävirallinen pyyntö Yhdysvaltain aikeista, jos Itävaltaan hyökkäitäisiin), *FRUS*, 1964–1968, Vol. XVII, Eastern Europe, Document No. 202.

33. Katso Bischof (2008) 339–341; Mihail Ionescu (2008) 'Rumänien und die Invasion der "Bruderstaaten"', teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, erityisesti 613.

34. Kansainvälisessä tutkimusprojektissa ei itse asiassa löydetty todisteita neuvostopuolen väitetyistä sotilaallisesta valmistautumisesta tai suunnitelmista, joissa olisi kaavailtu helppoa voittoa Itävallasta tai maan itäosien miehitystä. Dieter Bacher & Harald Knoll (2008) 'Österreich als Drehscheibe ausländischer Nachrichtendienste?' teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1066–. Katso myös Yhdysvaltain Budapestin suurlähettilään M. Hillenbrandin lähettämä sähke USA:n ulkoministeri D. Ruskille 28.8.1968: "Ei todisteita huhuille sotilaallisesta valmistautumisesta hyökkäykseen Romaniaan tai Jugoslaviaan", dokumentti 144 teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Dokumente, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1165.

Romaniaa, Jugoslaviaa, Länsi-Berliiniä ja varsinkin Itävaltaa vastaan.”³⁵ MacArthur huomautti raportissaan, että Klaus oli epäilemättä pyytänyt häntä soittamaan voidakseen kysyä juuri tämän kysymyksen.

MacArthur vastasi ”henkilökohtaisessa ominaisuudessa”, vaikka oli selvästi saanut ulkoministeriöltä ennakko-ohjeistusta aiheesta.³⁶ Hän kommentoi ensin Romaniaa ja Jugoslaviaa: Romania kuului Tšekkoslovakian tavoin neuvostoblokkiin eikä sillä ollut juurikaan mahdollisuuksia tehdä vastarintaa, kun taas Jugoslavia luultavasti taistelisi ankarasti Neuvostoliiton väliintuloa vastaan. Sitten hän totesi, että Länsi-Berliini oli täysin oma lukunsa, koska Yhdysvallat oli siellä läsnä ja sillä oli siellä oikeuksia ja vastuita neljän vallan sopimuksen perusteella. Presidentti Kennedy oli tehnyt Hruštševille harvinaisen selväksi heidän keskinäisessä tapaamisessaan Wienissä 1961, että Länsi-Berliinistä ei neuvoteltaisi. Jos Neuvostoliitto päättäisi tehdä sotilaallisen väliintulon Länsi-Berliinissä, sen täytyisi hyökätä siellä olevia yhdysvaltalaisjoukkoja vastaan. Mutta Itävalta oli sotilaallisesti puolueeton maa eikä kuulunut minkään läntisen turvallisuusliiton piiriin:

Me, kuten myös Britannia, Ranska ja Neuvostoliitto, allekirjoitimme Itävallan valtiosopimuksen, jossa tunnustetaan Itävallan itsenäisyys ja alueellinen koskemattomuus. Jos Neuvostoliitto hyökkäisi vapaaseen ja itsenäiseen Itävaltaan, syntyisi varsin vakava tilanne, joka vaikuttaisi Euroopan sotilaalliseen tasapainoon.³⁷

MacArthur vältti kuitenkin antamasta selvää vastausta siihen, mitä Yhdysvallat tarkalleen ottaen tekisi tällaisen hyökkäyksen sattuessa, mutta arveli, ettei Klaus puolueettoman valtion hallituksen päämiehenä ”etsinyt takeita tai vakuutuksia siitä, kuinka me tai muut NATO-maat reagoisimme sotilaallisesti, vaan pyrki pikemminkin saamaan yleiskäsityksen reaktiostamme, jos hyökkäys Itävaltaan tulisi.” Klaus kiirehti sanomaan, että hänen kysymyksensä oli täysin epävirallinen ja että MacArthur oli oikeassa otaksuessaan, että Klaus oli kiinnostuneempi

Yhdysvaltain poliittisesta kuin sotilaallisesta vastauksesta. Hän painotti vielä toivovansa keskustelun pysyvän luottamuksellisena, mutta totesi kuitenkin, että olisi kovin kiitollinen, jos Yhdysvallat voisi antaa hänelle ”yksityisesti jonkinlaisen merkin, että Yhdysvalloissa syntyisi vakava poliittinen reaktio, jos Itävaltaan hyökkättäisiin”. MacArthur vakuutti Itävallan liittokanslerille raportoivansa heidän keskustelunsa maansa ulkoministeriölle ja vastasi, että hän itse arveli Yhdysvaltojen suhtautuvan hyvin vakavasti Neuvostoliiton hyökkäykseen Itävaltaa vastaan, sillä tällainen hyökkäys olisi hyökkäys vapaata ja itsenäistä kansakuntaa vastaan. Itävalta oli itse asiassa perustavanlaatuinen osa Länsi-Eurooppaa, vaikka olikin sotilaallisesti puolueeton.

MacArthur lähetti Klausin kanssa käymästään keskustelusta Yhdysvaltain ulkoministeriöön sähkeen, jonka viimeisessä kappaleessa hän arveli saaneensa liittokanslerin uskomaan, ettei tämän ollut viisasta eikä järkevää yrittää saada selviä vakuutuksia USA:n reaktiosta Neuvostoliiton hyökkäyksestä Itävaltaan, ”koska meillä ei selvästikään ole mahdollisuuksia antaa sellaisia vakuutuksia”. Hän pyysi kuitenkin ulkoministeriöltä valtuutusta kertoa Klausille, että Yhdysvaltain hallitus todellakin suhtautuisi ”erittäin vakavasti ja painavasti hyökkäykseen Itävaltaa vastaan jne.”, koska Klaus oli viestinyt haluavansa keskustella ”epävirallisesti” uudelleen Euroopan tapahtumista seuraavalla viikolla.

Miksi Klaus sitten halusi keskustella Yhdysvaltain suurlähettilään kanssa 4. syyskuuta? Joitakin vastauksia on MacArthurin seurantaraportissa, jonka tämä kirjoitti Itävallan ulkoministerin Waldheimin kanssa käymästään keskustelusta muutama päivä myöhemmin 10. syyskuuta.³⁸ MacArthur

35. Sähke USA:n Itävallan suurlähetystöstä Yhdysvaltain ulkoministeriöön, Wien, 4.9.1968 (Aihe: Kansleri Klausin epävirallinen pyyntö Yhdysvaltain aikeista, jos Itävaltaan hyökkättäisiin), *FRUS*, 1964–1968, Vol. XVII, Eastern Europe, Document No. 202; painotus kirjoittajan.

36. *Ibid.*, alaviite 3.

37. *Ibid.*

38. Sähke USA:n Itävallan lähetystöstä Yhdysvaltain ulkoministeriöön, Wien, 10.9.1968 (Aihe: Ulkominis-

kertoi Waldheimille käytännössä saman kuin aiemmin Klausille (saatuana lisäohjeistusta Washingtonista), mistä tämä ilmaisi kiitollisuutensa ja totesi, että jotkut Itävallan hallituksessa olivat viime aikoina olleet äärimmäisen hermostuneita Neuvostoliiton mahdollisesta väliintulosta Romaniassa, Jugoslaviassa ja jopa Itävallassa. Waldheim teki selväksi, että hän itse ei uskonut Itävallan olevan uhattuna. Jos Neuvostoliitto hyökkäisi Itävaltaan, se tekisi niin vain, jos se olisi valmis suursotaan länsivaltojen kanssa, ja tätä hän ei hevillä uskonut. Waldheim jopa uskoutui MacArthurille, että "Itävallan armeija oli hyvin hermona ja että sen piiristä oli lähtenyt huhuja mahdollisesta suurhyökkäyksestä muita itäisen ja keskisen Euroopan maita vastaan 7.–9.9. tai 15.–16.9.". Lisäksi hän kertoi tehneensä selväksi hallituksen kokouksessa sinä aamuna, ettei uskonut moisiin "summittaisiin" huhuihin. Hän oli myös samana päivänä julkaisut lehdistötiedotteen Itävallan uutistoimiston levittämästä "järjettömästä" lausunnosta, jonka mukaan Itävallan hallitus olisi vakavasti huolissaan siitä, että Neuvostoliiton hyökkäys Jugoslaviaan johtaisi hyökkääjän pyytämään joukoilleen kauttakulkuoikeutta Itävallan läpi.

Vaikka Waldheim pyrki selvästi lieventämään ja vähätteleämään vaikutelmaa, että Itävallassa olisi syntynyt asiasta paniikki, hän oli hyvin halukas jatkamaan keskusteluja NATOn edustajien kanssa siitä, millaista vastakaikua Itävalta voisi odottaa länsiliittoutumalta Neuvostoliiton hyökkäyksen takia. Tavatessaan Britannian ulkoministerin Michael Stewartin 12. lokakuuta New Yorkissa Yhdistyneiden kansakuntien yleiskokouksen yhteydessä Waldheim sanoi, että Itävalta oli yrittänyt välttää antamasta sellaista vaikutelmaa, että se hakisi läntisten ystäviensä vakuutuksia oman asemansa takuiksi. Itävallan ministerit olivat kysyttäessä aina korostaneet "kontaktejaan useihin pääkaupunkeihin, mutta puolueettomana maana heidän täytyi olla hyvin varovaisia."³⁹ Waldheim jatkoi, että vaikka Itävallan alueellisesta koskemattomuudesta ei hänen mielestään ollut takuita, Itävallan valtiosopimuksen neljällä allekirjoittajavaltiolla oli velvol-

isuus suojella maan koskemattomuutta. Jos jokin neljästä valtiosta loukkaisi sopimusta, oli vain järkeenkäypää, että kolme muuta ryhtyisi sen jälkeen omien etujensa mukaisiin toimenpiteisiin.

Näyttää siltä, että vastoin alkuperäistä väitettään Waldheim nimenomaan pyrki saamaan ainakin epäsuoria ellei sitten suoria turvatakuita länneistä vetoamalla entisten miehittäjävaltioiden "velvoitteisiin", jotka olivat valtiosopimuksen perua. Keskusteluprotokollan mukaan "Stewart vakuutti hänelle, että Britannian hallitusta sitoivat Itävallan valtiosopimuksen ehdot", mutta kuitenkin sivun laitaan käsin kirjoitetusta tekstistä käy ilmi, peruskysymys kuului yhä: "Mitä se tarkoittaa?".

Keskustelussaan Stewartin kanssa Waldheim sanoi, että vaikka venäläiset olivat antaneet Itävallan hallituksen ymmärtää, ettei heillä ollut suunnitelmia Itävaltaa vastaan, hän tajusi tällaisten vakuuttelujen rajallisuuden. Miksipä Neuvostoliitto olisi kertonut suunnitelmistaan? Waldheim uskoi pikemminkin omiin arvioihinsa Neuvostoliiton intresseistä kuin Neuvostoliiton vakuutteluihin sinänsä. Jugoslavia oli kuitenkin huolestunut omasta tilanteestaan, joka saattaisi vaikuttaa Itävaltaan. Vaikka Waldheim sanoi olevansa asiassa hieman toiveikkaampi kuin Jugoslavia, hän oli Jugoslavian kanssa samaa mieltä siitä, ettei kukaan voinut ennustaa tilannetta, jos vihollisuudet leimahtaisivat uudestaan Lähi-idässä ja Neuvostoliitto yrittäisi parantaa strategista asemaansa Välimerellä, mihin kenties kuului Albanian miehitys.

Itävallan liittokansleri Klausin ja ulkoministeri Waldheimin keskusteluista NATO-maiden edustajien kanssa käy ilmi, että Varsovan liiton väliintulo Tšekkoslovakiassa ja sitä seurannut Brežnevin oppi oli jättänyt neljä sotilasliittoutumien ulkopuolista maata – Itävallan, Jugoslavian, Albanian ja jossain määrin Suomen – sekä Moskovan tiukemmasta otteesta irti pyristelevän Romanian vaikeaan tilanteeseen. NATOssa oltiin hyvin tietoisia ongelmasta ja siellä itse asiassa valmisteltiin vastausta lokakuussa 1968.

Miten NATO varautui "reunavaltioiden" asemaan?

NATO-lähteistä käy ilmi, että Itävalta ei ollut lähestynyt "läntisiä ystäviään" turhaan. Neuvottelessaan erään länsisaksalaisen kansanedustajan kanssa 10.9.1968 Yhdysvaltain apulaisulkoministeri Eugene Rostow sanoi pitävänsä Euroopan tilannetta hyvin vakavana ja mainitsi erityisesti Romanian, Jugoslavian ja Itävallan.⁴⁰ Yhdysvallat ei nähnyt vastaavaa välitöntä vaaraa Berliinissä, joskin presidentti Kennedy teki selväksi samana päivänä pitämässään puheessa, "että voimankäyttöä ja sen uhkaa ei suvaitaisi Berliinin kaltaisissa yhteisissä hankkeissa..."⁴¹.

Yhdysvaltain NATO-lähettiläs Harlan Cleveland esitteli liittokunnan ylimääräisessä kokouksessa Brysselissä 17. lokakuuta USA:n suunnitelmat siltä varalta, että Neuvostoliitto lisäisi painostustaan Romanian, Jugoslavian ja Itävallan suhteen.⁴² Yhdysvallat oli Clevelandin sanoin huolestunut siitä, että Neuvostoliitto Tšekkoslovakian tilanteen kannustamana tarttuisi syöttiin ja pyrkisi muuttamaan Balkanin alueen yleistilannetta omaksi edukseen. Olivatpa Tšekkoslovakian miehityksen todelliset syyt mitkä tahansa, elokuinen hyökkäys oli herättänyt Romaniassa, Jugoslaviassa, Albaniassa ja Itävallassa suurta sodanpelkoa. Jos Balkanin tilanne huonontuisi siinä määrin, että Neuvostoliitto katsoisi strategisten etujensa vaarantuneen, Neuvostoliiton toista sotilaallista väliintuloa alueella ei voinut sulkea pois laskuista. NATOn pitäisi siksi varautua tällaiseen mahdollisuuteen tarkoin suunnitelmin.⁴³

Selvitettyään Yhdysvaltain hallituksen siihenastiset varotoimet ja hahmoteltuaan Pohjois-Atlantin liiton eri vaihtoehdot Cleveland kertoi, että Neuvostoliiton välittömän sotilaallisen hyökkäyksen uhatessa:

- Hyökkäys NATOa tai Berliiniä vastaan tarkoittaisi sotaa.
- Hyökkäys Itävaltaa vastaan olisi "lähes yhtä vaarallinen".
- Hyökkäys Jugoslaviaa vastaan "ei tulisi kovinkaan kaukana näiden perässä".⁴⁴

Cleveland tarkensi, että jos Itävaltaa uhkasi välitön vaara, NATOn tulisi heti siirtää

omia joukkojaan tehdäkseen sodan uhkan selväksi Neuvostoliitolle. Samalla NATO vetoaisi julkilausumassaan kaikkien Itävallan valtiosopimuksen allekirjoittajamaiden vastuisiin ja velvollisuuksiin.

Yhdysvaltain hallinto keskusteli kysymyksestä uudelleen suoraan ulkoministeri Waldheimin kanssa muutamaa päivää myöhemmin Washingtonissa. Waldheim, joka matkusti USA:n pääkaupunkiin YK:n New Yorkissa kokoontuneen yleiskokouksen jälkeen, tapasi 21.–23.10. presidentti Lyndon Johnsonin, ulkoministeri Dean Ruskin, apulaisulkoministeri Rostowin ja joukon ulkoministeriön ylempiä virkamiehiä. Lokakuun 21. päivän neuvotteluissa Yhdysvaltain ulkoministeri Rusk selosti itävaltalaiselle kollegalleen sovitut toimintalinjat siinä tapauksessa, että Neuvostoliitto hyökkäisi Berliiniin, Itävaltaan, Jugoslaviaan tai Romaniaan. Samat suunnitelmat Cleveland oli esitelty NATOn edustajille muutamaa päivää aikaisemmin. Rusk totesi, että pienikin siirto Neuvostoliiton taholta Itävaltaa vastaan tulisi johtamaan selkkaukseen lännen kanssa: "Yhdysvallat, Ranska ja Iso-Britannia allekirjoittivat Itävallan valtiosopimuksen, ja

teri Waldheimin näkemys Tšekkoslovakian tapauksesta), *FRUS*, 1964–1968, Vol. XVII, Eastern Europe, Document No. 203.

39. The National Archive, Kew Gardens/London (tästä lähtien: TNA), ulkoasiainministeriö, Foreign and Commonwealth Office (FCO) 33/428: Asiakirja ulkoministerin ja Itävallan ulkoministerin tapaamisesta hotelli Pierressä lauantaina 12.10.1968 klo 15.00.

40. Washingtonin suurähttiläs vapaaherra von Stackelberg ulkoasiainministeriölle 13.9.1968 (Aihe: Liittopäiväedustaja Birrenbachin keskustelu apulaisulkoministeri Eugene Rostowin ulkoministeriössä ja Walt Rostowin kanssa Valkoisessa talossa 10.9.1968), 1968, Bd. II, Document No. 297.

41. Ibid.

42. NATO-lähettiläs Brysselissä Oncken ulkoasiainministeriölle 17.10.1968 (Aihe: Tšekkoslovakian kriisin poliittiset vaikutukset, tässä: Valmiussuunnitelma momentin 32, "poliittisen arvioinnin", mukaisesti), *AAPBD*, 1968, Bd. II, Document No. 346. Yhdysvallat oli alkanut laatia valmiussuunnitelmaa näiden valtioiden varalle viikon kuluttua Tšekkoslovakian miehityksestä elokuun lopussa. Katso Bischof (2008) 340–343.

43. Vertaa Klasic (2008) 601 eteenpäin.

44. NATO-lähettiläs Brysselissä Oncken ulkoasiainministeriölle 17.10.1968 (Aihe: Tšekkoslovakian kriisin poliittiset vaikutukset, tässä: Valmiussuunnitelma momentin 32, "poliittisen arvioinnin", mukaisesti), *AAPBD*, 1968, Bd. II, Document No. 346.

Itävallan itsenäisyys on niille tärkeä. Jos Itävalta pyytäisi sopimuksen allekirjoittajamaita puolustamaan sen itsenäisyyttä, kriisitilanne olisi väistämätön tosiasia.”⁴⁵ Rusk ei kuitenkaan kommentoinut Waldheimin teesiä, jonka mukaan Itävallan valtiosopimus *velvoitti* Yhdysvallat puolustamaan Itävaltaa, mikäli Neuvostoliitto rikkoisi sitoumuksensa kunnioittaa sen itsenäisyyttä ja alueellista koskemattomuutta.

Molemmat olivat sitä mieltä, ettei Itävaltalla tai muilla mainituilla valtioilla ollut välitöntä vaaraa, mutta Waldheim oli silti huolissaan pitkän aikavälin kehityksestä etenkin Lähi-idässä. Sen vuoksi hän painotti, kuinka tärkeää oli tehdä selväksi Neuvostoliitolle, että toiminta puolueetonta Euroopan maata vastaan johtaisi lännen vastaiskuun. Rusk vastasi sanomalla ”että NATOn ministeritason kokous marraskuun puolessavälissä osoittaisi selvästi NATOn kannan”⁴⁶ ja pyysi Itävaltaa pitämään häntä ajan tasalla Neuvostoliiton mahdollisesti lisääntyvästä painostuksesta Itävaltaa kohtaan. Yhdysvaltain ulkoministeriö oli itse asiassa aiemmin ehdottanut Ruskille, että saattaisi olla hyvä julkaista virallinen tiedonanto Itävallasta (kuten jo oli julkaistu Romaniasta), mutta ulkoministeri ei selvästikään halunnut vielä sitoa käsiään. Erään brittilähteen mukaan – Waldheim illasti tämän kanssa – USAn ulkoministeriön vanhempi diplomaatti Charles Bohlen oli jopa todennut, että jos venäläiset ryhtyisivät toimenpiteisiin Itävaltaa vastaan, amerikkalaisten täytyisi tarttua aseisiin.⁴⁷ Lopulta Waldheimin täytyi tyytyä amerikkalaisten aiikeista saamiinsa merkkeihin eikä hän Washingtonissa ollessaan uskaltanut pyytää Yhdysvalloilta selvempää varoitusta Neuvostoliitolle tai takuita maansa turvallisuudesta.⁴⁸

Vaikka Yhdysvaltain ulkoministeriö ei käsitellyt tarkemmin Suomea tai Albaniaa NATOn erityiskokouksessa 17.10. tai neuvotteluissa Waldheimin kanssa 21.–23.10., muista asiakirjoista käy ilmi, että liittoutumalla oli kyllä skenaariorikkeitä viidelle ”reunavaltiolle”. Nelisivuisessa sähköisessä Britannian ulkoasiainministeriöstä maan NATO-valtuuskunnalle hahmoteltiin yleistilannetta seuraavasti:

Neuvostoliitto pystyy yhä valjastamaan suuren sotakoneiston jokaista mainittua reunavaltiota vastaan. Tšekkoslovakian miehitykseen liittyvät neuvostojoukkojen siirrot ovat lisänneet sen sotilaallista voimaa, joskin tämä ei koske Suomea ja Albaniaa. Tällä hetkellä ei kuitenkaan ole todisteita Neuvostoliiton aikeista ryhtyä tällaisiin sotilaallisiin toimenpiteisiin.⁴⁹

Britannian näkemyksen mukaan Romania saisi luultavasti ensimmäisenä tuta Neuvostoliiton määrävallan kasvamisen, mutta Moskovan painostus alueella näytti vähentyneen syyskuun puolenvälin jälkeen, kun Romanian kannanotot Tšekkoslovakiasta ja Euroopan kysymyksistä lieventyivät. Ulkomainen väliintulo oli käymässä epätodennäköisemmäksi myös Jugoslaviassa, koska ”sitä vastustettaisiin niin lujasti, ettemme voi tällä hetkellä ennakoida sellaisia olosuhteita, joissa Neuvostoliiton nykyjohto voisi pitää kannattavana hyökkäykseen ryhtymistä”⁵⁰. Ei ollut myöskään todennäköistä, että venäläiset tekisivät sotilaallisen intervention Albaniaan, paitsi jos he olivat aikeissa hyökätä Jugoslaviaan tai olivat sen jo tehneet.

Itävallan osalta raportti kertoi venäläisten levittäneen runsaasti propagandaa: ”Neuvostoliiton puolelta on vihjattu, että Neuvostoliiton vastainen reaktio Tšekkoslovakian kriisiin olisi vaarantanut Itävallan puolueettomuuden”.⁵¹ Britannian ulkoasiainministeriö kuitenkin otaksui, ettei Itävaltalla ollut välitöntä vaaraa, sillä heidän nähdäkseen Itävallan senhetkinen tilanne oli itse asiassa kohtalaisen tyydyttävä Neuvostoliiton näkökulmasta. ”Venäjän propaganda-hyökkäykset pitäisi nähdä osana Neuvostoliiton pyrkimyksiä korventaa Itävallan hallitusta aina ajoittain, jotta se ei liittoutuisi liian likeisesti länteen.” Ulkoasiainministeriön mielestä ei myöskään ollut todennäköistä, että Neuvostoliitto pitäisi joukkojen lähettämistä Itävallan läpi mahdollisena tai toivottavana, jos se haluaisi hyökätä Jugoslaviaan.

Suunnattuaan katseensa Pohjois-Eurooppaan raportti totesi, että ”[Neuvostoliitolla] oli vielä vähemmän syytä hyökätä Suomeen kuin Itävaltaan”. Suomen hallitus oli brittien

käsityksen mukaan yhä vahvasti Neuvostoliiton vaikutuksen alainen ulkopoliittisissa kysymyksissä, ja Kosyginin vierailun Helsinkiin 7.–9.10.⁵² oli luultavasti ollut määrä vakuuttaa suomalaisille, että Neuvostoliitto ei uhannut heitä. Vierailua ei siis pitänyt ymmärtää Neuvostoliiton lisäpainostuksena Suomea kohtaan.

Yllä olevaa analyysia täydensi 1.11. Bryseliin lähetetty sähke, jossa pohdittiin mahdollisen neuvostohyökkäyksen strategisia seuraamuksia NATOLle arvioimalla neuvostouhkaa kussakin viidessä reunavaltiossa erikseen.⁵³ Johtopäätös oli selvä: Neuvostoliiton hyökkäys Romaniaan tai maan tiukempi sitominen itäblokkiin ei sinänsä vaikuttaisi Euroopan sotilaalliseen tasapainoon, koska kumpikaan näistä vaihtoehdoista ei välttämättä tarkoittaisi Neuvostoliiton pyrkivän laajentamaan poliittista valtaansa Varsovan liiton alueen ulkopuolelle. Skenaarion merkitys olikin siinä, että NATOn piirissä jouduttaisiin pohtimaan Neuvostoliiton ulkopoliittikan luonnetta. Oliko se muuttunut määrätietoisesti laajentumishaluisemmaksi ja jos oli, pitäisikö NATOn harkita lisäpelotteita estääkseen Neuvostoliiton toimenpiteet muita reunavaltioita, erityisesti Jugoslaviaa, vastaan? Jos Neuvostoliitto miehittäisi Jugoslavian, se vaikuttaisi selvästi Euroopan sotilaalliseen tasapainoon ja NATOn turvallisuuteen. Kreikka ja Turkki tulisivat haavoittuvammiksi, ja Neuvostoliitto saisi Välimerellä täydet toimintamahdollisuudet laivastotukikohtineen. Hyökkäys Jugoslaviaan ja siitä syntyvä selkkaus synnyttäisi todellakin vaarallisen tilanteen. Samoin kävisi Albanian miehityksessä, sillä sekin antaisi Neuvostoliitolle samanlaisen strategisen etulyöntiaseman ja pääsyn Välimerelle. Hyökkäys pelkästään Albaniaan aiheuttaisi kuitenkin Neuvostoliitolle vakavia logistisia ja taktisia ongelmia, koska sen maahanlaskuoperaatiot mitä ilmeisimmin loukkaisivat Jugoslavian ilmatilaa. Tämä itse asiassa pahentaisi neuvostouhan vaikutuksia kummassakin maassa.

Itävallan osalta arvioitiin, että avoin neuvostouhka tai -hyökkäys vaikuttaisi NATOon suuresti sekä sotilaallisesti että poliittisesti, koska Itävallalla oli pitkä yhteinen raja kah-

den NATO-maan, Saksan liittotasavallan ja Italian, kanssa ja siitä voisi mahdollisesti muodostua vihollisen rintamakiila, joka ulottuisi NATOn sydämeen. Oli kuitenkin ”lähes mahdotonta ajatella”, että Neuvostoliitto harkitsisi koko Itävallan fyysistä miehittämistä, ellei suurempi idän ja lännen välinen sota ollut jo puhjennut tai näyttänyt väistämättömältä. Todennäköisempi käsikirjoitus oli uhka entistä neuvostomiehitysvyöhykettä vastaan joko yksittäisenä operaationa tai kukaties Jugoslavian hyökkäyksen yhteydessä. NATOn olisi vaikea hyväksyä tilannetta, joka tästä seuraisi. Tiivistettynä voisi sanoa, että vaikka Itävallan tai sen jonkin osan kokemaa uhkaa Neuvostoliiton taholta ei ollut NATOLle yhtä vaarallinen kuin sen jäsenmaata koskeva uhka, se saattaisi kuitenkin luoda varsin todellisen selkkausmahdollisuuden NATOn ja Varsovan liiton välille. Brittien raportissa kuitenkin todettiin, että ”meidän ei pitäisi mennä yhtä pitkälle kuin amerikkalaisten, jotka ovat näyttäneet sitovan liittoutuman kädet jo ennen kuin tällaista uhkaa on kehittynyt”.

Kahta viikkoa ennen NATOn ministerikokousta kävi ilmeiseksi, että reunavaltioiden (erityisesti Itävallan ja Jugoslavian) turvallisuustakuista saattaisi viritä ankara väitely NATOn sisällä. Toisaalta asiakirjat ker-

45. Keskustelumuistio, Washington 21.10.1968 (Aihe: Itä-Euroopan tilanne), *FRUS*, 1964–1968, Vol. XVII, Eastern Europe, Document No. 204.

46. *Ibid.*

47. TNA, FCO 33/428: Deanin sähke (Washington) Britannian ulkoasiainministeriöön, Itävallan ulkoministerin vierailu 26.10.1968.

48. Vertaa Herbert Grubmayr (2008) 'Als Pressesprecher bei Aussenminister Waldheim', teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1157–1161, erityisesti 1159.

49. TNA, FCO 33/428: Stewartin sähke (Ulkoasiainministeriö) Yhdistyneen kuningaskunnan NATO-valtuuskunnalle 28.10.1968.

50. *Ibid.*

51. Neuvostoliiton kritiikki kohdistui itse asiassa Itävallan hallituksen sijaan pikemminkin lehdistöön ja radioon, jotka olivat tuominneet neuvostohyökkäyksen Tšekkoslovakiaan ankarasti.

52. Katso alaviite 20.

53. TNA, FCO 33/428: Stewartin sähke (Ulkoasiainministeriö) Yhdistyneen kuningaskunnan NATO-valtuuskunnalle (Asia: NATO ja reunavaltiot) 1.11.1968.

toivat myös, että neuvostouhka Suomessa ei strategisesti ottaen johtaisi senhetkisen tilanteen olennaiseen huonontumiseen NATOn kannalta, sillä liittokunta piti selvänä, ”että Neuvostoliitolla olisi halutessaan käytännössä vapaa pääsy Suomeen”. Siten raportti vahvistaa epäsuorasti Kekkosen oletuksen, ettei NATO ollut valmis taisteluun Suomen puolesta ja että Suomi joutuisi yksin puolustamaan poliittista ja sotilaallista itsenäisyyttään kylmän sodan aikaisessa Pohjois-Euroopassa. Brittilähde kuitenkin huomautti, että neuvostouhasta Suomessa koituisi vakavia poliittisia seuraamuksia myös NATOLle, koska Suomi ei ollut koskaan kuulunut kommunistiseen blokkiin. Tällainen neuvostouhka merkitsisi kovan ja uhkarohkean linjan kannattajien vahvistumista Neuvostoliiton johdossa:

Reunavaltiot ovat poliittiselta luonteeltaan kovin erilaisia, mutta on selvää, että Neuvostoliiton uhka tai hyökkäys yhteenkään niistä tarkoittaisi Neuvostoliiton johdolta tuntuvasti jyrkempää ja riskialttiimpaa politiikkaa kuin tähän asti. Hyökkäys yhteenkin reunavaltioon johtaisi siten seurauksiin kaikissa muissa ja vaikuttaisi siten epäsuorasti myös NATOon.⁵⁴

Romanian ja Suomen strateginen merkitys itä-länsi-kontekstissa oli puhtaasti maantieteellisistä syistä pienempi kuin kolmen muun reunavaltion. Tämä täytyy pitää mielessä, kun puhutaan NATOn neuvoston marraskuisesta ministerikokouksesta 1968. Kokouksen päätteeksi syntyi ns. Brysselin päätöslauselma.

Brysselin päätöslauselma

Washington ja Lontoo olivat hyvinkin halukkaita keskustelemaan muiden NATO-maiden kanssa siitä, mitä ne olivat valmiita lupaamaan reunavaltioille, jotka eivät muodollisesti olleet liittoutuman jäseniä. Yhdysvaltain ulkoministeri Dean Rusk totesi kokouskeskusteluissa, että Neuvostoliiton oli ymmärrettävä, että hyökkäys Berliiniä tai jotakin Atlantian liiton jäsenvaltiota vastaan merkitsisi sotaa. Lisäksi Itävalta ja Jugoslavia kuuluvat Atlantian liiton turvallisuuspii-

riin ja sotilaallinen interventio Romaniassa aiheuttaisi vakavan kriisin.⁵⁵ Ruskin näkemys pääsi voitolle, sillä 15.–16.11.1968 pidetyn ministerikokouksen päätteeksi julkaisiin loppukommuniquea, jota leimasi kaksi kysymystä. Ensiksikin Neuvostoliitto sai vakavan varoituksen: NATO-maat olisivat yhteisessä ja määrätietoisessa puolustusrintamassa, jos Neuvostoliitto hyökkäisi jotain NATO-maata vastaan. Toiseksi Atlantian liiton jäsenet olivat yhtä mieltä siitä, että Neuvostoliiton sotilaallinen interventio reunavaltioissa oli myös NATOn turvallisuusintressi ja että Neuvostoliitolle syytä lähettää siitä yksiselitteisen selvä viesti. Tästä kysymyksestä keskusteltiin ilmeisesti enemmänkin, koska Ranskan, Tanskan ja Kanadan ulkoministerit oli taivutettava kannattamaan Brysselin päätöslauselman 6. pykälän sanamuotoa:

6. Atlantian liiton jäsenet kehottavat maailmanrauhan nimissä Neuvostoliittoa pidättäytymään voimankäytöstä ja toisten valtioiden asioihin sekaantumisesta. Ne vaalivat lujina jäsenvaltioidensa vapautta ja itsenäisyyttä eivätkä voisi pysyä välintämättöminä niiden turvallisuutta vaarantavien toimenpiteiden edessä. Mikä tahansa Neuvostoliiton suorittama interventio, jolla on joko suora tai epäsuora vaikutus Euroopan tai Välimeren alueen tilanteeseen, aiheuttaisi seurauksiltaan vakavan kansainvälisen kriisin.⁵⁶

Brysselin päätöslauselmassa oli siten juuri sellainen pelote⁵⁷ kuin yksikään reunaval-

54. Ibid.

55. Hallitusneuvos Rueten kiertokirje 18.11.1968 (Asia: NATOn ministeritason kokous Brysselissä 14.–16.11.), AAPBD, 1968, nide II, dokumentti no. 382.

56. TNA, FCO 33/428: Pohjois-Atlantin liiton neuvoston ministerikokous 15.–16.11.1968, loppukommuniquea (NATO Press Communiqué M3(68)1), Bryssel, 16.11.1968.

57. Tampereella pidetyssä Conflict and Community-konferenssissa, jossa tämän artikkelin ensimmäinen versio esitettiin toukokuussa 2008, Juhana Aunesluoma huomautti oikeutetusti, että Neuvostoliitolle Brysselin päätöslauselmassa annettu ”signaali” täytyy pitää erillään sotilaallisesta turvatakuusta, sillä ”signaalin” paino oli sen retorisessa merkityksessä. Juhana Aunesluoman kommentti kansainvälisen historiakonferenssin kuudennessa, puolueettomuutta käsittelevässä sessios-

tioista olisi salaa uskaltanut NATO:ta toivoa. Puolueettomat ja liittoutumattomat valtiot olivat kuitenkin suurten ongelmien edessä, kun Rusk antoi lehdistölausunnon ministerikokouksen aattona (ja eräs brittiedustaja kommentoi samansuuntaisesti), että NATO ei enää voinut jättää huomiotta Jugoslaviaan kohdistuvia uhkia. Jugoslavia oli Itävallan, Romanian ja Albanian tapaan harmaalla vyöhykkeellä blokkien ulkopuolella.⁵⁸

Itävallan ulkoministeri Waldheim kertoi Britannian Wienin suurlähettiläälle, että oli eri asia saada luottamukselliset ja epäsuorat vakuudet maan turvallisuudesta kuin näyttää siltä, että Itävalta haki avoimesti länsivaltojen suojaa.⁵⁹ Hänestä olisi ollut parempi, jos Rusk ei olisi maininnut Itävaltaa nimeltä, koska Itävallan hallituksen samoin kuin sen ystävien täytyi aina asetella sanansa ja tekonsa niin, etteivät ne näyttäisi olevan ristiriidassa puolueettomuusaseman kanssa. Waldheim oli toki ”hyvin tyytyväinen” loppukommunikation Neuvostoliitolle antamasta ”signaalista” ja hän pani kiitollisena merkille, että britit ja amerikkalaiset olivat taivutelleet muiden NATO-maiden hallitukset tällaisen varoituksen taakse. Samalla hänestä oli kuitenkin tehtävä jotain, ja Waldheim julkistikin virallisen lausunnon heti Ruskin kommenttien uutisoinnin jälkeen: Itävalta luotti täysin siihen lupaukseen, jonka kaikki neljä Itävallan valtiosopimuksen allekirjoittajamaata oli antanut Itävallan itsenäisyyden ja koskemattomuuden kunnioittamisesta.⁶⁰ Waldheim välitti saman viestin Yhdysvaltain edustustolle 16.11. lausunnossaan Itävallan puolueettomuudesta ja itsenäisyydestä.⁶¹ Hän sanoi jälleen arvostavansa NATO:n tukea, mutta painotti, että oli eri asia keskustella aiheesta henkilökohtaisesti ja luottamuksellisessa ilmapiirissä, kuten oli tapahtunut Ruskin kanssa käydyissä neuvotteluissa lokakuun lopulla Washingtonissa kuin väitellä asiasta julkisuudessa, mikä ei suinkaan ollut Itävallan etujen mukaista. Se näet herätti kysymyksiä maan puolueettomuudesta ja vaikuttaisi kielteisesti Itävallan poliittiseen tilanteeseen.

Brüsselin päätöslauselma aiheutti Suomelle samantapaisen ongelmatilanteen, kun

Helsingin Sanomien Bonnin kirjeenvaihtaja Matti Kontio raportoi, että erään Länsi-Saksan ulkoministeriön johtavan virkamiehen mukaan myös Suomi sijaitsi blokkien ulkopuolisella harmaalla vyöhykkeellä, vaikka NATO:n kommunikoa ja Rusk eivät olleet suoranaisesti näin sanoneet.⁶² Suomen Bonnin konsulaatti ja muut lähteet kertoivat 21.11., että Länsi-Saksan liittokansleri Willy Brandt olisi saksalaisen uutistoimisto DPA:n haastattelussa niin ikään maininnut Suomen kuuluvan harmaaseen vyöhykkeeseen.⁶³ Helsingissä suhtauduttiin erittäin herkästi tällaisiin saksalaislausuntoihin, sillä ne saattoivat antaa Neuvostoliitolle lisäammuksia ja mahdollisuuksia sekaantua Suomen politiikkaan YYA-sopimuksen 2. artiklan perusteella. Kekkonen oli henkilökohtaisesti suuttunut siitä, että NATO sotkeutui Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin, koska hänen oli ollut jo tarpeeksi vaikeata sopeuttaa Suomen harjoittama politiikka Tšekkoslovakian tapahtumien jälkeisiin oloihin venäläisten kanssa.

sa. ”Conflict and Community: Transatlantic Relations during the Cold War”, Tampereen yliopisto 12.–14.5. 2008. Korkea-arvoinen, nyt jo eläkkeelle jäänyt NATO-upseeri vahvisti toisessa yhteydessä tämän artikkelin kirjoittajalle, että hänen tietääkseen NATO ei koskaan edennyt *sotilaallisen* operatiivisen suunnittelun asteelle siltä varalta, että Varsovan liitto hyökkäisi Euroopan ”reunavaltioihin”.

58. Lars Nord (1974) *Nonalignment and Socialism: Yugoslav Foreign Policy in Theory and Practice*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 266.

59. TNA, FCO 33/428: Rumboldin sähke (Wien) Ulkoasiainministeriöön (Asia: NATO:n ministerikokous, 18.11.1968).

60. Itävallan valtionarkisto, Wien/Tasavallan arkisto (Österreichisches Staatsarchiv Wien/Archiv der Republik, tästedes ÖStA/AdR), BMfaA, II-Pol/International 2B, 1428: neuvostoliittolainen kommentaari Yhdysvaltain ulkoministeri Dean Ruskinin Itävaltaa koskevaan lausuntoon 18.11.1968; Itävallan kanta, 16.11.1968.

61. ÖStA/AdR, BMfaA, II-Pol/International 2B, 1428: ulkoministeri Ruskin lausunto Brysselissä, Wien, 18.11.1968.

62. Katso Osmo Apunen (2005) *Linjamiehet: Paasikivi-seuran historia*, Helsinki: Tammi, 195–197. Apunen minulle lähettämän sähköpostikirjeenvaihdon mukaan Kekkonen ”vuosikirjoissa” ja ulkoasiainministeriön arkistossa Helsingissä on keskeisiä asiakirjoja tapahtumiin liittyen.

63. Ibid.; ÖStA/AdR, BMfaA, II-Pol/International 2B, 1428: NATO:n, Saksan liittotasavallan ja Suomen ”harmaa vyöhyke”, Helsinki, 21.11.1968.

Suomen ulkoministeri Ahti Karjalainen reagoikin siksi ripeästi toteamalla julkisesti, että Suomen nimeä ei ollut mainittu NATO:n ministerikokouksessa Brysselissä. Hän myös tuomitsi Länsi-Saksan sekaantumisen Suomen politiikkaan. Karjalainen vastusti ankarasti sitä ”harmaan vyöhykkeen” tulkintaa, jonka Ruskinin lausunto oli synnyttänyt ja johon puolueettomien ja liittoutumattomien valtioiden katsottiin nyt kuuluvan. Suomen ulkoasiainministeriö katsoi olevansa pakotettu vakuuttamaan, että Suomi ei ollut koskaan pyytänyt NATO:n suojelusta eikä se tuntenut olemassaoloaan ”Moskovan doktriinin” (eli Brežnevin opin) uhkaamaksi. Pikemminkin oli niin, että kansleri Brandtin kommentteista oli nyt tullut Suomelle uusi ongelma.⁶⁴

Suomen jätettyä Bonniin virallisen vastalauseen Länsi-Saksan ulkoministeriö veti takaisin aiemmat lausuntonsa ja vahvisti, että Suomi ei kuulunut harmaaseen vyöhykkeeseen. Myös amerikkalaiset virkailijat totesivat, että Suomi oli jätetty tarkoituksella pois Ruskinin julkilausumasta.⁶⁵ Suomen ja muun maailman lehdistön uutisoitua asiasta Yhdysvaltain ulkoministeriö vakuutti Suomen Washingtonin lähetystölle, ettei Suomen ollut syytä pelätä joutuneensa Brysselin NATO-kokouksen takia ”harmaalla vyöhykkeelle”, mutta ulkoministeri Karjalainen pyysi silti saada lukea Ruskinin Brysselissä pitämän puheen puhtaaksikirjoitetun tekstin tai sen tiivistelmän. Apulaisulkoministeri John M. Leddy kertoi Suomen Washingtonin suurlähettiläälle Olavi Munkille 29.11., ettei hänen nähdäkseen ollut mahdollista antaa Suomen ulkoministerille kopiota Yhdysvaltain ulkoministerin NATO-puheesta. Hän kuitenkin vakuutti Suomen edustajalle, että kaikkien NATO-maiden hallitukset olivat perillä Suomen herkästä tilanteesta tässä asiassa.⁶⁶ Hän myönsi, että NATO-kokouksen spekulatiot Suomen sijoittamisesta ”harmaalle alueelle” olivat olleet vahingollisia ja huomautti, että myös Länsi-Saksan lausunto oli osoittautunut haitalliseksi, koska Neuvostoliitto oli erityisen herkkähiipiäinen tämäntapaisissa kysymyksissä.

Halu liennytykseen

Neuvostoliiton väliintulo Tšekkoslovakiassa elokuussa 1968 ja NATO:n marraskuinen päätöslauselma Euroopan reunavaltioiden asemasta ahdistivat Suomen ja Itävallan nurkkaan. Nämä rautaesiripun rajanaapurit olivat Brežnevin opin ja Brysselin päätöslauselman välissä. Luottamuksellisesti annetut epäsuorat turvallisuustakuut lännestä olivat toki tervetulleita, etenkin Itävallalle Tšekkoslovakian kriisin jälkeen, mutta ei ollut yhdentekevää, että niistä oli tullut julkisia ja peittelemättömiä NATO:n ministerikokouksen jälkeen. Tämä vahingoitti Itävallan pyrkimyksiä saada kansainvälistä arvostusta sen historiallisesti katsoen nuorelle puolueettomuusasemalle.

Suomi ja Itävalta olivat omista syistään – Suomi vuoden 1948 YYA-sopimuksen takia ja Itävalta vuoden 1955 valtiosopimuksen vuoksi – erityisen alttiita Neuvostoliiton yrityksille vaikuttaa niiden turvallisuuspolitiikkaan. Niiden oli alati varottava vaarantamasta itsenäisyyttään eikä niiden sopinut hakea turvaa NATOsta, vaikka ne selvästikin kuuluivat ”läntiseen pallonpuoliskoon” kylmän sodan aikaisessa Euroopassa.

Mutta NATO:n neuvosto reagoi marraskuussa 1968 Euroopan tilanteeseen kauaskantoisesti varoittamalla Neuvostoliittoa, että sen oli syytä olla puuttumatta Euroopan reunavaltioiden asioihin. Reaktioon johti osaksi reunavaltioiden yleinen sodan pelko Varsovan liiton hyökättyä Tšekkoslovakiaan. Hyvä esimerkki tästä on Itävallan liittokansleri Klausin kiireellinen vierailu Yhdysvaltain lähettilään luokse syyskuun 4. päivänä. Länsiblokin kiistettyä Suomen kuuluvan harmaaseen vyöhykkeeseen Suomen oikeisto-oppositio oli puolestaan huolissaan siitä, että Yhdysvallat oli ”pyyhkinnyt maan

64. Ibid.; ÖStA/AdR, BMfAA, II-Pol/International 2B, 1428: Suomen näennäinen sisällyttäminen NATO:n pohdintoihin kansainvälisestä kriisitilanteesta, Bonn, 6.12.1968.

65. Apunen (2005) 195–197; Apusen kirjeenvaihto kirjoittajan kanssa.

66. Keskustelu muistio, Washington, 29.11.1968 (Aihe: Euroopan nykytilanteen ja USA:n ja Suomen välisten suhteiden katsaus), *FRUS*, 1964–1968, Vol. XVII, Eastern Europe, Document No. 211.

kartalta”⁶⁷. Tämä laukaisi jälleen uuden sisäisen keskustelun Suomen kyvystä säilyttää puolueettomuus.

Itävallan ja Suomen puolueettomuus näytti vakiintuneelta lähes koko 1960-luvun, ja se tunnustettiin laajalti sekä idässä että lännessä, mutta Tšekkoslovakian kriisi elokuussa 1968 ja sen jälkivaikutukset osoittivat nopeasti, kuinka suuresti niiden puolueettomuuden arvostus yhä riippui supervaltasuhteiden kulloisestakin tilasta. Kun sotilasliittoutumien väliset jännitteet kasvoivat Euroopan kysymyksissä, Itävalta ja Suomi kärsivät ensimmäisinä poliittisen toimintatilansa vähenemisestä ja joutuivat tekemään hartiavoimin töitä palauttaakseen puolueettomuuspolitiikkansa uskottavuuden.⁶⁸ Tämä osin selittää, miksi Itävalta ja Suomi – Ruotsia ja Sveitsiä selvemmin – olivat 1970-luvun alussa Euroopan monenkeskisen liennytyksen voimakkaimpia puolestapuhujia. Liennytys muovautui Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökokoukseksi

(ETYK), joka huipentui muutamaa vuotta myöhemmin Helsingin sopimuksen allekirjoittamiseen. Vuoden 1968 tapahtumat opettivat Itävallalle ja Suomelle, että jännitteiden lientyminen Euroopassa oli niiden etujen mukaista, koska liennytys paransi Suomen ja Itävallan puolueettomuuden edellytyksiä ja arvostusta. Muutoin niiden puolueettomuus riippui kylmän sodan aikaisten idän ja lännen välisistä suhteista.

(Käännös: *Pirkko Hautamäki*)

67. Ibid., alaviite 7; Apusen kirjeenvaihto kirjoittajan kanssa. ”*Olemme pyyhkiineet maan kartalta,*” sanoi amerikkalainen Herman Kahn BBC:n ja ranskalaisen ORTF-televisioyhtiön haastattelussa New Yorkissa 28.11.1968. Kahn oli Hudson-instituutin tutkija, joka toimi ajoittain USA:n puolustusministeriön neuvonantajana.

68. Tšekkoslovakian kriisin jälkeen Neuvostoliitto ei itse asiassa tunnustanut Suomen puolueettomuutta uudelleen ennen kuin Mihail Gorbatševin puheessa Helsingissä vuonna 1989.

HUIPUTUSTA

VILLE KIVIMÄKI

on filosofian maisteri, joka tekee historian väitöskirjaa Åbo Akademiassa.

■ Yliopistomaailmassa ovat saavuttaneet suurta huomiota kaikenkarvaiset pisteytykset, listaukset ja Shanghain rankingit. Tehokkuuspaineessa olevien suomalaisyliopistojen verrokiksi on plaseerattu maailmanluokan huippuyliopistoja, joiden rinnalla omat opinahjomme kieltämättä vaikuttavat hieman kauhtuneilta. Opiskelin lukuvuoden 2007–08 Fulbright-stipendiaattina Yalen yliopistossa Yhdysvalloissa, ja sain tutustua yhteen näistä huipuista sisältäpäin. Sattumalta Yalen vuosibudjetti on suunnilleen sama kuin Suomen valtion korkeakoulu- ja tiedebudjetti, joten leikitään pieni numeroleikki.

Yalen sijoitusomaisuus vuoden 2008 lopulla oli yli 22 miljardia dollaria, ja se käytti yhden vuoden toimintaan 2,3 miljardia dollaria. Tällä rahalla huolehdittiin reilun 5 000 perusopiskelijan ja 6 000 jatko-opiskelijan koulutuksesta sekä noin 3 600 tutkijan ja opettajan työstä. Lukuvuonna 2007–08 alempia korkeakoulututkintoja syntyi 1 319, ylempiä 1 873 ja tohtorintutkintoja 375.

Otetaan vertailukohdaksi Suomen korkeakoulut vuonna 2007, jotta vuodelle 2008 osunut piikki tutkintojen määrässä ei painottaisi vaakaa. Opetusministeriön rahoitus

yliopistoille ja tieteelle vuonna 2007 oli vajaa 1,7 miljardia euroa, mikä on noin 2,3 miljardia dollaria. Tutkimustyön lisäksi tällä summalla vastattiin noin 150 000 perusopiskelijan ja 21 000 jatko-opiskelijan vuotuisesta koulutuksesta. Alempia korkeakoulututkintoja vuonna 2007 ”tuotettiin” 5 879, ylempiä 13 884 ja tohtorintutkintoja 1 526. Suomalaisen ja amerikkalaisen tutkinnon vertaaminen on mutkikasta, mutta ylimalkaan sekä suomalainen pro gradu että väitöskirja ovat vaatimustasoltaan korkeampia kuin vastaavat opinnäytteet Atlantin toisella puolella.

Leikin lopputulos on päätähuimaava. Jos todella oletetaan, että paljonpuhuttu tehokkuus on yliopistoille tavoite sinänsä ja että tuota tehokkuutta voidaan mitata tietyt laadulliset standardit täyttävien tutkintojen määrän ja rahallisen panostuksen suhteella, suomalaisyliopistot pesevät Ivy League -verokkinsa hirmuisella maalierolla. Asettuksiamme siis laakereillemme: tehokkuuskonsultit voivat alkaa tehdä opintomatkojaan toiseen suuntaan. Mutta eihän kukaan tietenkään ajattele yliopistojen tehtävää näin yksinkertaisesti?

Vertailulla ei ole tarkoitus vähätellä huippuyliopistoja. Yale esimerkiksi on upea paikka oppia ja tutkia. Valtavasta 12,5 miljoonan niteen kirjastosta voi käydä lainaamassa varsin kattavasti suomalaista tutkimusta – suomeksi. Historian laitos on yksi Yalen lippulaivoista; siellä 150 jatko-opiskelijan ohjauksesta ja opetuksesta huolehtii yli sata erikoisalansa parasta professoria ja lehtoria. Humanistiset tieteet nähdään ylempien aiheena, eikä pakollisena, minimoitavana kulueränä ”innovaatiotieteiden” hel-

massa. Organisaatiomyllerryksistä ja arviointilomakehelvetistä en kuullut kenenkään puhuvan mitään; jos henkilökunta oli uuvuksissa, se oli sitä opetuksen ja tutkimuksen vuoksi. Jatko-opiskelijoilta vaaditaan paljon, mutta toisaalta heidän ei oleteta julkaisevan opintojen aikana tukkuja artikkeleita – itse asiassa ei ainuttakaan, sillä tutkimuksen ja opettamisen harjoittelu on jo kyllin vaativaa.

Huipun yhtälö onkin yksinkertainen: rahalla hankitaan henkilökuntaa, jolla on aikaa tutkia, opettaa ja ohjata. Näin saadaan esiin edellisen vertailun viisastenkivi: suunnilleen samalla budjetilla Yalessa on yhtä opetus- tai tutkimushenkilöä kohti kolme opiskelijaa, kun Suomessa vastaava luku on noin 12 – monin verroin ”vähemmän motivoivalla” palkalla ja erilaisten hallinnollisten tehtävien kuormittamana. Tämän valossa suomalaisen yliopistojärjestelmän saavutuksia tutkintojen ja tieteellisten julkaisujen määrässä ja laadussa voidaan pitää stahonvilaisena työvoittona, josta voisi välillä jakaa kiitostakin tehostamisvaateiden sijaan.

Huippuyliopistoilta voidaan oppia yhtä ja toista, mutta vaarana on, että valikoimme sieltä vain tietyt tavoitteet ja toimintamallit ilman resursseja: tiukat valmistumisajat, tavattoman kilpailuhengen ja kapean huipun ihanteen. Väitöskirjan voi vaatia valmistuvan neljässä vuodessa, jos koko ajalle tarjotaan heti tutkimusrahoitus, yltäkylläisesti ohjataan aikaa ja riittävät oheisresurssit. Huippuyliopistossa piipahtanut suomalainen yliopistouudistaja ihailee amerikkalaisopiskelijoiden motivaatiota ja 14 tunnin työpäiviä huomioimatta sitä, että palkintona ovat lähes rajattomat valinnanmahdollisuudet valmistumisen jälkeisillä työmarkkinoilla. Ei ole järkeä kopioida meille huippujen itse itselleen asettamia paremmuuskriteereitä, sillä lopulta lähtökohdat ja tavoitteet ovat niin erilaisia. Kansainvälistymisestä huolimatta suomalaisyliopistot ottavat opiskelijansa viisimiljoonaisesta väestöstä, kun Ivy League -yliopistojen rekrytointialueena on käytännössä koko maailma. Yale tai Harvard ei murehdi sitä, mitä tapahtuu keskinkertaisille tai ihan hyvillä opiskelijoille; ne voivat kuoria kerman päältä ja keskittyä huipputie-

teeseen. Suomessa ei ole moiseen elitismiin varaa, vaan kaikille olisi yritettävä löytää oikea koulutus ja paikka yhteiskunnassa.

Suomalaisyliopistojen osallistuminen samaan kilpailuun samoilla säännöillä maailmanluokan huippujen kanssa onkin yhtä mielekästä kuin startata formulakisoihin kaupungin liikennelaitoksen bussilla. Mutta joukkoliikenteessä onnikka on verraton! Bussiakin on tarpeen modernisoida, kunhan sen varsinainen virka ei pääse unohtumaan.

Silkkan ihannoinnin sijaan olisi hyvä ymmärtää, että amerikkalaiset itse kokevat yhä laajemmin yliopistojärjestelmänsä olevan vakavassa taloudellisessa, koulutuspoliittisessa ja moraalisisessa kriisissä. Operointi yksityisellä rahalla ei ole pelkkä siunaus, ja yliopistot ovat jo saaneet tuntea laman nahoissaan. Johtavien yksityisten yliopistojen sijoitusomaisuudesta on finanssikriisin myötä sulanut pois 20 prosenttia tai enemmän, joissain tapauksissa jopa puolet. Kaikkein rikkaimmilla on kyllin puskurirahaa, ja todelliseen pulaan ovatkin joutuneet vähemmän äveriäät yliopistot, siis amerikkalaisyliopistojen valtava enemmistö, joiden on ollut pakko leikata radikaalisti tukiohjelmiin lahjakkaille, vähävaraisille opiskelijoille. Samaan aikaan köyhtyneiden amerikkalaisperheiden tuen tarve lastensa koulutukseen kasvaa. Erityisesti laman aikana riippuvuus lukukausimaksuista pakottaa panostamaan maksaviini asiakkaisiin ja johtaa valintakriteerien löystymiseen heidän kohdallaan.

Näin ollaan lopulta perustavan yhteiskuntafilosofisen kysymyksen äärellä. Huipun ideologia edellyttää, että vain murtoosa voi saavuttaa terävimmän kärjen. Yale ei ole syyppää vaan pääteasema pitkälle epätasa-arvon ketjulle, joka on alkanut jo periytyvästä köyhyydestä, huikeista eroista peruskoulujen tasossa ja hyvinvoinnin mahdollisuudesta. Koko yhteiskuntaa koskettava huipun ideologia ei voi erottaa sosiaalisista seurauksistaan: niinpä Yalen kamppusta New Havenissakin ympäröivät lohduttomat työttömyyden, rikollisuuden ja katkeruuden riivaamat korttelit, jonne yliopistoväellä ei ole asiaa edes päiväsaikaan.

KAMPPAILU ITÄMERESTÄ

MIKA MICKELSSON

Suursodan pohjoinen näyttämö

Ruotsin ja Tanskan kamppailu Itämeren hallinnasta 1643

Eurooppaa 1600-luvulla ravistellutta murrosta ja erityisesti kolmikymmenvuotista sotaa on pidetty tärkeänä vedenjakajana kansainvälisten suhteiden historiassa. Eurooppalaiseen suursotaan kytkeytyneistä konflikteista Ruotsin ja Tanskan vuosina 1643–45 käymä sota on kuitenkin jäänyt historiantutkimuksessa vähälle huomiolle, vaikka se johti merkittäviin muutoksiin Itämeren alueella. Mika Mickelsson tarkastelee alueellisen konfliktin taustalla olleita tekijöitä ja sodan puhkeamista edeltänyttä päätöksentekoprosessia Ruotsissa.

■ Tanskan tunnetun kuningashymnin on sanoittanut runoilija Johannes Ewald, joka on sisällyttänyt säkeet vuonna 1778 kirjoittamaansa laulunäytelmään *Fiskerne*¹. Ewaldia on pidetty romanttisen suuntauksen varhaisena edustajana, ja hän haki useisiin teoksiinsa virikkeitä kansallisesta historiasta. Kuningashymnin aihe liittyy Tanskan merelliseen menneisyyteen, ja sen ensimmäistä säkeistöä voi nykyajan näkökulmasta luonnehtia varsin sotaisaksi:

”Kong Christian stod ved høien Mast
I Røg og Damp.

Hans Væрге hamrede saa fast,
At Gothens Hielm og Hierne brast.
Da sank hvert fiendtligt Speil og Mast
I Røg og Damp.
Flye, skreg de, flye, hvad flygte kan!
Hvo staaer for Danmarks Christian
I Kamp?”²

Hymnissä mainitun kuninkaan historiallisena esikuvana on Kristian IV, joka kruunattiin Tanskan ja Norjan hallitsijaksi vuonna 1596. Mutta mihin historialliseen taisteluun säkeissä viitataan, ja keitä ovat gootit, joita laivan mastoon kiivennyt kuningas lyö vimmattusti miekallaan? Ewaldin innoittajana oli Kolberger Heiden meritaistelu, joka käytiin Saksan rannikon edustalla sijaitsevan Fehmarnin³ saaren lähistöllä kesällä 1644. Taistelussa ottivat yhteen Tanskan ja Ruotsin lippujen alla purjehtineet sotalaivastot, joten gooteilla siis viitataan Ruotsin laivastossa palvelleisiin miehiin.

Ruotsalainen sotahistorioitsija ja laivastoupseeri Arnold Munthe on vuonna 1905 julkaistussa teoksessaan kuvannut yksityiskohtaisesti Kolberger Heiden meritaistelua. Hänen arvionsa mukaan taistelun alkaessa heinäkuun ensimmäisen päivän⁴ aamuna Tanskan linjalaivaston vahvuuteen kuului 40 sotalaivaa ja joukko pienempiä aluksia. Laivastoa pidettiin pitkälti Kristian IV:n luomuksena, ja kuningas myös osallistui henkilökohtaisesti taisteluun.⁵

Taistelun aikana kuninkaan lippulaiva Trefoldighed joutui ruotsalaisten tykkitulen kohteeksi, ja tykinkuulan osuman seurauksena Kristian IV:n mainitaan haavoittuneen sirpaleista. Hän sai taistelussa vammoja oikeaan silmäänsä ja lisäksi toiseen korvaan-

sa. Taistelua koskevista kuvauksista ei kuitenkaan löydy tietoja Trefoldighedin valtausyrityksestä tai siitä, että iäkäs kuningas olisi hymnissä mainitulla tavalla puolustautunut miekallaan.⁶ Ewaldin esittämää kuvasta kuninkaan urhoollisuudesta voidaankin pitää luonteeltaan selvästi ihannoivana.

Käytettävissä olevien tietojen valossa molempien osapuolten kärsimät miestappiot jäivät suhteellisen pieniksi ja taistelu päättyi lopulta ratkaisemattomana.⁷ Tästä huolimatta uutinen Kolberger Heiden suuresta meritaistelusta levisi eri puolille Eurooppaa. Kansainvälisen mielenkiinnon taustalla oli edellisenä vuonna syttynyt sota Itämeren alueen kahden johtavan merivallan välille.

Ruotsin ja Tanskan välillä kyteneet kiistat olivat leimahtaneet vuoden 1643 lopulla avoimeksi aseelliseksi konfliktiksi, kun ruotsalaisen sotamarsalkan Lennart Torstenssonin komentama armeija oli aloittanut yllätyshyökkäyksen Tanskan kuninkaan alaisuuteen kuuluneeseen Holsteiniin.⁸ Tanskalaisessa historiankirjoituksessa sodasta käytetään tämän vuoksi usein nimitystä ”torstenssonfejden”. Sodan aikana ruotsalaisjoukot miehittivät Jyllannin niemimaan, ja vuoden 1645 Brömsebron rauhansopimuksessa⁹ Tanskan kuningas joutui taipumaan alueluovutuksiin sekä ruotsalaisten merikuljetusten tullivapauden vahvistamiseen Juutinraumassa.

Tässä artikkelissa konfliktin eskaloitumiseen johtaneita tapahtumia lähestytään varhaismodernin ajan kansainvälisten suhteiden historian näkökulmasta analysoimalla hyökkäyssotaa edeltänyttä ulkopoliittista päätöksentekoprosessia Ruotsissa. Huomiota kiinnitetään erityisesti konfliktin taustalla olleisiin kauppa- ja turvallisuuspoliittisiin kysymyksiin. Millaisia näkemyksiä päätöksentekoprosessiin osallistuneet henkilöt esittivät sodan taustatekijöistä, ja miten alkuperäislähdeaineistosta esiin nousevia tekijöitä on mahdollista arvioida suhteessa sodasta tehtyihin aiempiin tulkintoihin ja konflikteja sekä ulkopoliittista päätöksentekoa koskeviin yleisiin selitysmalleihin?

Vuosien 1643–45 sota on mielenkiintoinen tutkimuskohde, sillä se ajoittuu tärkeään käännekohtaan Euroopan historiassa.

Konfliktissa oli kyse sekä samanaikaisesti käynnissä olleen kolmikymmenvuotisen sodan pohjoisesta sivunäyttämöstä että Ruotsin ja Tanskan välisestä kamppailusta Itämeren alueen hallinnasta.

Kilpailu hegemoniasta Itämerellä uuden ajan alussa

Kansainvälisten suhteiden historiassa uuden ajan alkua on pidetty tärkeänä murroskautena, jonka aikana suvereeni valtio vakiinnutti asteittain asemansa kansainvälisen järjestelmän perusyksikkönä Euroopassa.¹⁰ Charles Tilly on tutkinut valtiojärjestelmän pitkän aikavälin kehitystä historiallisen sosiologian näkökulmasta, ja hänen mukaansa pyrkimys sodankäynnissä tarvittavien voimavarojen keskittämiseen oli tärkeä järjestelmän rakennetta muokannut tekijä. Valtiojärjestelmän muotoutumisen kannalta keskeisen murroksen sodankäynnissä Tilly ajoittaa myöhäiskeskiajalle, jolloin ruutiin

1. Laulunäytelmä julkaistiin Tanskassa ensimmäisen kerran painettuna vuonna 1779. Johannes Ewald (1904) *Fiskerne: et Syngespil i tre Handlinger, Udvælte Skrifter*, Kööpenhamina: Nordisk Forlag, 81–174.

2. ”Kuningas Kristian seisoi korkealla mastossa, savussa ja sumussa. Hän hakkasi miekallaan niin lujasti, että se lävisti gootin kypärän ja aivot. Sitten upotti jokaisen vihollisen aluksen ja maston, savussa ja sumussa. Paetkaa, huusivat he, paetkaa, te, jotka pystytte! Kuka vastustaa Tanskan Kristiania taistelussa?” Ewald (1904) 134.

3. Ruotsalaisessa ja suomalaisessa kirjallisuudessa saaren nimestä käytetään myös muotoa Femern.

4. Taistelun päivämäärä on ilmoitettu Ruotsin valtakunnassa käytössä olleen kalenterin mukaisesti.

5. Arnold Munthe (1905) *Klas Fleming, Karl Gustaf Wrangel, Martin Thijzen Anckarhielm, danska kriget 1643–1645, Svenska sjöbjältar V:I*, Tukholma: P. A. Norstedt & söners förlag, 297–323. Meritaistelua koskevista uudemmissa kuvauksista ks. Niels M. Probst (1996) *Christian 4.s flåde, den danske flådes historie 1588–1660, Marinehistoriske skrifter 26*, Kööpenhamina: Marinehistoriske Selskab, 234–240.

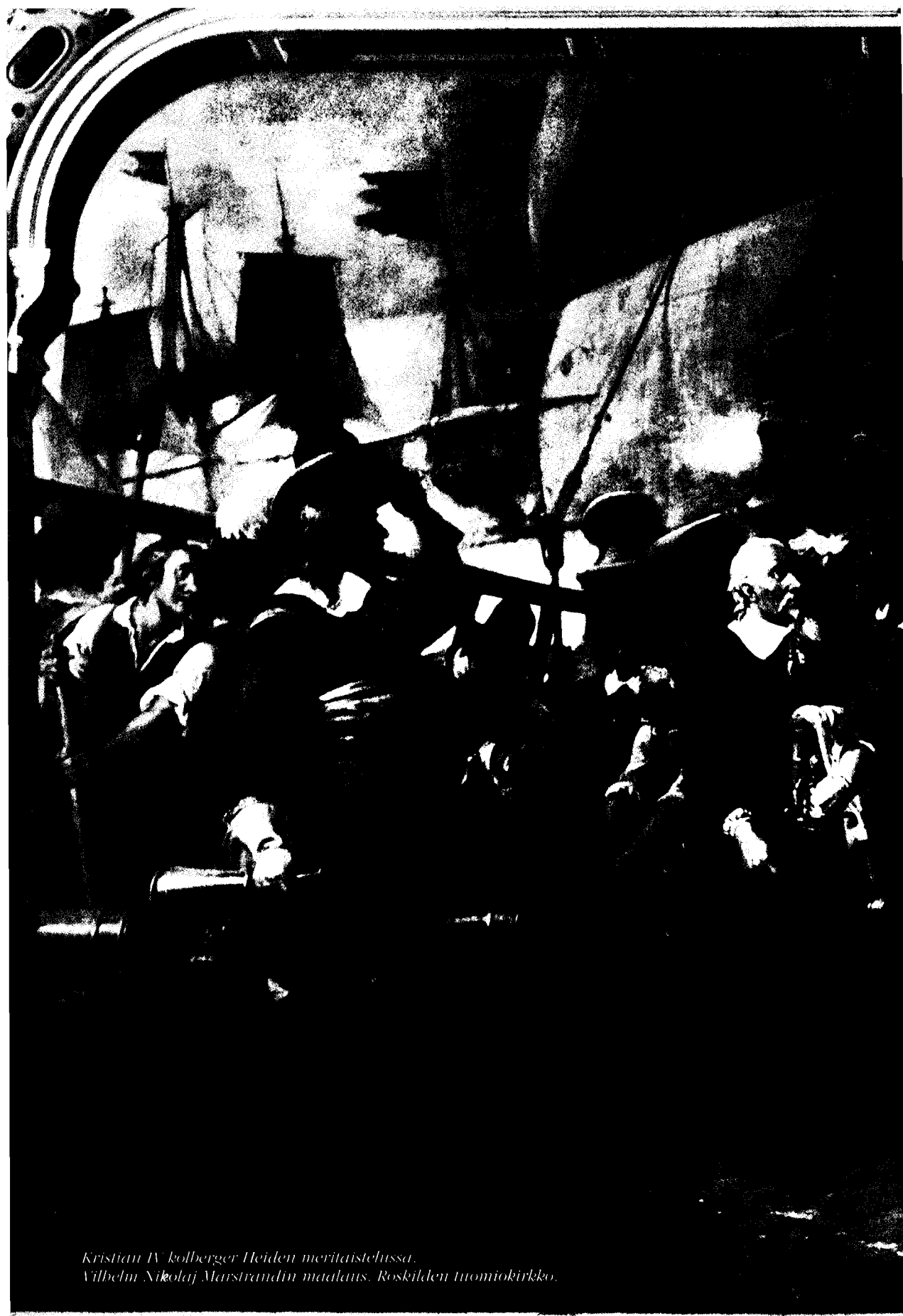
6. Munthe (1905) 297–323; Probst (1996) 238.

7. Munthe (1905) 314–323; Probst (1996) 240.

8. Ks. esim. Stewart Oakley (2005) *War and Peace in the Baltic 1560–1790*, Lontoo: Routledge, 68–71.

9. Fredsfördrag mellan Sverige och Danmark, Brömsebro 13.8.1645, *Sveriges traktater med främmande magter (ST) V:II*, Tukholma: Kungl. Boktryckeriet. P. A. Norstedt & Söner, 595–626.

10. Barry Buzan & Richard Little (2000) *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*, Oxford: Oxford University Press, 241–255.

*Kristian IV kolberger Heiden meritaistelussa.
Vilhelm Nikolaj Marstrandin maalaus, Roskilden tuomiokirkko.*

perustuvien tuliaseiden käyttö yleistyi Euroopassa.¹¹

Suvereeneihin valtioihin perustuvan kansainvälisen järjestelmän kehittyminen oli kuitenkin pitkälinen historiallinen prosessi, jonka vaikutukset tulivat näkyviin vasta vähitellen. Harald Gustafsson on käyttänyt käsitettä konglomeraattivaltio kuvatessaan varhaismodernin ajan Euroopalle luonteenomaista valtiomuotoa, jossa yhden hallitsijasuvun alaisuudessa oli tyypillisesti useita erillisiä alueita.¹² Yleiseurooppalainen muros heijastui myös Itämeren piiriin, jossa Tanska ja Ruotsi kilpailivat alueellisesta hegemoniasta pohjoismaisen Kalmarin unionin hajottua.

Tanskan hallitsijat pystyivät valtakuntansa sijainnin ansiosta valvomaan Itämerelle johtavia Juutinrauman ja Ison- sekä Vähän-Beltin salmia. Osoituksena strategisesti edullisesta asemasta oli Juutinrauman tulli, jota Tanskan kruunu oli kerännyt 1400-luvulta alkaen Itä- ja Pohjanmeren välillä purjehtineilta kauppa-aluksilta.¹³

Juutinrauman tullituloja Tanskan hallitsijat tarvitsivat ennen kaikkea sotalaivastoonsa. Tanskan ja Ruotsin varustamista laivastoista kehittyi 1500- ja 1600-luvulla tärkeitä voimatekijöitä Itämeren alueelle, ja ruotsalaisen historioitsijan Jan Gleten mukaan molemmat valtiot pyrkivät laivastojensa avulla kontrolloimaan kauppamerenkulkua ja organisoidun väkivallan käyttöä merellä.¹⁴ Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että meriyhteyksien hallinnalla oli tärkeä merkitys Tanskan ja Ruotsin välisissä sodissa 1600-luvulla.

Ruotsin nousua alueelliseksi suurvallaksi on myöhemmin selitetty sen pyrkimyksellä saada valvontaansa kauppamerenkulun kannalta keskeiset reitit Itämerellä. Ruotsin tavoitteena oli Tanskan tavoin kerätä taloudellisia resursseja Itämerellä kulkeneesta kaukokaupasta.¹⁵

Michael Robertsin mukaan ruotsalaisessa historiantutkimuksessa on 1900-luvun kuluessa noussut korostetusti esille tulkinta, jonka mukaan Ruotsin ekspansiivisen ulkopoliitiikan keskeisenä tavoitteena oli kauppayhteyksien hallinta Itämerellä. Vanhemmassa ruotsalaisessa historiankirjoituksessa

ekspansio on puolestaan nähty ensisijaisesti reaktiona Tanskaa vastaan käytyyn itenäisyystaisteluun ja Ruotsin rajojen ulkopuolella tapahtuneisiin kansainvälisiin mul-listuksiin. Historian ja Ruotsin maantieteellisen aseman haavoittuvuuden seurauksena sen hallitsijoiden keskeisenä huolenaiheena oli turvallisuus.¹⁶ Ruotsin kansainvälisen aseman vahvistuminen liittyi vuosina 1618–48 käytyyn kolmikymmenvuotiseen sotaan, johon molemmat pohjoismaiset kuningaskunnat ottivat vuorollaan osaa.

Kolmikymmenvuotisen sodan vaikutukset ulottuivat Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan ohella myös muualle Eurooppaan. Tanskan kuningas Kristian IV oli liittynyt sotaan Holsteinin herttuana vuonna 1625, mutta hänen sotaretkensä päättyi tappioon ja Saksan keisarin kanssa solmittuun Lyypekin erillisaruaan vuonna 1629. Tanskan jälkeen sotaan liittyneen Ruotsin menestys oli puolestaan tanskalaisia parempi, ja Ruotsi lukeutui Saksan keisarin pääviholisiin aina kolmikymmenvuotisen sodan loppuun asti.¹⁷

11. Charles Tilly (1992) *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992, Studies in Social Discontinuity*, Cambridge MA: Blackwell, 14, 76, 81, 163–164. Tillyn esittämää mallia on myös kritisoitu, ja esimerkiksi Hendrik Spruyt on erilaisia valtiotyyppejä vertailevassa tutkimuksessaan korostanut sodankäynnin ohella taloudellisten muutosten vaikutusta eurooppalaisen valtiojärjestelmän kehityksessä. Hendrik Spruyt (1994) *The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change, Princeton Studies in International History and Politics*, Princeton: Princeton University Press, 29–33.

12. Harald Gustafsson (1998) 'The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe', *Scandinavian Journal of History* 23:3, 194.

13. Ks. Juutinrauman tullin historiasta Charles Hill (1926) *The Danish Sound Dues and the Command of the Baltic*, Durham: Duke University Press.

14. Jan Glete (2000) *Warfare a Sea 1500–1650: Maritime Conflicts and the Transformation of Europe, Warfare and History*, Lontoo: Routledge, 112–116, 124–128.

15. Glete (2000) 115.

16. Michael Roberts (1979) *The Swedish Imperial Experience 1560–1718*, Cambridge: Cambridge University Press, 3–7, 26–27.

17. Kolmikymmenvuotista sotaa koskevista uudemista yleisesityksistä ks. esim. Lars Ericson Wolke, Göran Larsson & Nils-Erik Villstrand (2006) *Trettio-åriga kriget: Europa i brand 1618–1648*, Värnamo: Historiska media.

Kuningas Kustaa II Aadolfin johdolla toteutetun intervention taustalla on nähty niin tunnustuksellisia, taloudellisia kuin turvallisuuspoliittisiakin syitä.¹⁸ Viimeaikaisessa tutkimuksessa Ruotsin liittymistä sotaan on pyritty selittämään myös kansallisen identiteetin puolustamiseen liittyneillä tekijöillä.¹⁹ Vaikka Ruotsin osallistuminen kolmikymmenvuotiseen sotaan on herättänyt runsaasti mielenkiintoa, niin tästä huolimatta vuosien 1643–45 sotaan ja sen taustatekijöihin on kiinnitetty historiantutkimuksessa suhteellisen vähän huomiota.

Aiempiä tulkintoja Tanskan-sodasta

Tanskan-sotaa käsittelevää kirjallisuutta on julkaistu 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun jälkeen valitettavan niukasti, ja perusteellinen tutkimus sodasta sekä sen taustalla olleista tekijöistä on edelleen kirjoittamatta. Vuosien 1643–45 tapahtumia on tyydytty yleensä tarkastelemaan osana kolmikymmenvuotista sotaa, ja aiheesta kertoviin yleisesityksiin on usein sisällytetty lyhyt kuvaus Ruotsin aloittamasta hyökkäyssodasta.

Sodan taustatekijöiden osalta Munthe mainitsee Kristian IV:n kiristyneen tullipolitiikan Juutinraumassa. Tämän ohella hän kuitenkin painottaa, että sodan taustalla oli Ruotsin ulkopoliittikka kuningatar Kristiinan holhoojahallituksen kaudella johtaneen valtakunnankansleri Axel Oxenstiernan pyrkimys vahvistaa Ruotsin asemaa Itämeren alueella.²⁰

Aikakautensa kansalliselle historiantutkimukselle tyypilliseen sävyyn Munthe toteaa, että Ruotsin päämääränä oli saavuttaa etelässä ja lännessä luonnolliset rajansa valloittamalla Tanskaan kuuluneita rajamaakuntia. Hänen mukaansa Ruotsin ja Tanskan suhteita rasittivat lisäksi useat pienemmät kiistanaiheet ja kansakuntien välinen epäluuloisuus, minkä vuoksi sodan puhkeaminen oli hänen mukaansa vain ajan kysymys. Erikoislaatuisen diplomaattisen kiistan valtakuntien välille oli aiheuttanut esimerkiksi Kustaa II Aadolfin lesken Maria Eleonooran pako Ruotsista kesällä 1640. Kristian IV oli määrännyt tanskalaisia sotalaivoja avusta-

maan leskikuningatarta pakomatkan aikana, mikä herätti ärtymistä Ruotsissa.²¹

Munthen luettelemat kysymykset ovat toistuneet aihepiiriä käsittelevässä myöhemmässä kirjallisuudessa, joskin niitä on painotettu vaihtelevasti. Wilhelm Tham on Ruotsin ulkopoliittikan historiaa käsittelevässä yleisesityksessä tuonut lisäksi esille Tanskan harjoittaman Ruotsin vastaisen diplomatian, minkä tavoitteena oli heikentää Ruotsin asemaa erityisesti Saksassa. Sodan varsinaiset syyt eivät hänen mukaansa kuitenkaan liittyneet Kristian IV:n tullipolitiikkaan tai muihin ajankohtaisiin kiistakysymyksiin, joita käytettiin Ruotsissa hyväksi etsittäessä perusteluja hyökkäyssodalle.²²

Thamin mukaan hyökkäyssodan perimmäisenä syynä oli Ruotsin pyrkimys murtaa Tanskan valta-asema Juutinraumassa ja saavuttaa hegemonia Itämeren alueella. Hänen mukaansa myös sillä oli merkitystä, että Tanskaa pidettiin Ruotsin perivihollisena ja että molempien valtakuntien poliittisen johdon piirissä vastapuoleen suhtauduttiin vihamielisesti. Tämä koski erityisesti Tanskan kuningasta ja valtakunnankansleri Oxenstiernaa.²³

Ruotsissa hahmotellut suunnitelmat Tanskan valta-aseman murtamiseksi ajankohtaisivat Thamin mukaan 1640-luvun alussa, kun kansainvälispoliittinen tilanne muuttui hyökkäyssodan kannalta suotuisaksi. Vuoteen 1643 mennessä Ruotsi oli solminut uudet liittosopimukset Ranskan ja Alanko-

18. Sverker Oredsson (1992) *Gustav Adolf, Sverige och trettioåriga kriget. Historieskrivning och kult, Bibliotheca historica lundensis* 70, Lund: Lund University Press, 12–13, 237–261.

19. Erik Ringmar on kritisoinut aiemman tutkimuksen tapaa nähdä päätös sotaan liittymisestä rationaalisenä ja Ruotsin intressien mukaisena. Hänen esittämänsä tulkinnan mukaan päätöksen taustalla oli pyrkimys puolustaa Ruotsin kansallista identiteettiä, joka oli vähitellen kehityksessä 1600-luvulla. Ks. Erik Ringmar (1996) *Identity, interest and action: A cultural explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War, Cambridge Cultural Social Studies*, Cambridge: Cambridge University Press, 1–16, 187–193.

20. Munthe (1905) 61–83.

21. Munthe (1905) 61–83.

22. Wilhelm Tham (1960) *Den svenska utrikespolitikens historia 1560–1648, Den svenska utrikespolitikens historia* I:2, Tukholma: P. A. Norstedt & söners förlag, 319–321, 324.

23. Tham (1960) 321–323.

maiden tasavallan kanssa, kun taas Tanska oli poliittisesti eristetty ja lisäksi huonosti varustautunut sotaan. Ruotsilla oli sitä vastoin kolmikymmenvuotisen sodan vuoksi käytettävissään valmiiksi Saksaan sijoitettuja joukkoja, jotka kykenivät hyökkäämään Holsteinin ja Slesvigin kautta Jyllantiin.²⁴

Sodan puhkeamista edeltäneitä tapahtumia on käsitelty myös tanskalaisessa historian tutkimuksessa. Tanskan ulkopoliittikan historiaa tutkinut Julius Albert Fridericia on kuvannut Ruotsin ja Tanskan välisissä suhteissa vallinneita jännitteitä sekä valtioiden välisiä kiistakysymyksiä sotaa edeltäneellä ajanjaksolla. Sodan varsinaisten syiden osalta hän nostaa Thamin tavoin korostetusti esille pohjoismaisten naapurikansojen välisen pitkäaikaisen kaunan ja erityisesti valtakuntien johtavien miesten vihamielisen suhtautumisen toisiinsa. Kristian IV:n pyrkimykset toimia välittäjänä kolmikymmenvuotisen sodan osapuolten käymissä rauhaneuvotteluissa ja pelko Tanskan avoimesta liittymisestä Ruotsin vastustajiin olivat Juutinrauman huonontuneen tilanteen ohella seikkoja, jotka Friderician mukaan lopulta ajankohtaistivat kysymyksen sodasta.²⁵

Aiemmassa kirjallisuudessa on siis tuotu esille erilaisia lyhyen ja pitkän aikavälin tekijöitä, joiden on nähty olleen sodan taustalla. Erityisesti keskeisten päätöksentekijöiden tavoitteiden ja asenteiden merkitystä on usein korostettu. Konfliktin taustalla oleiden tekijöiden ja sodan puhkeamista edeltäneen päätöksentekoprosessin ymmärtämiseksi on kuitenkin perusteltua kiinnittää myös yleisemmällä tasolla huomiota kansainvälisten suhteiden historiaa koskevaan tutkimukseen. Erityisesti yhteiskuntatieteiden piirissä on luotu malleja, jotka auttavat jäsentämään ulkopoliittista päätöksentekoa ja sotilaallisten konfliktien taustatekijöitä.

Lähestymistapoja kansainvälisten suhteiden historiaan

Kansainvälisten suhteiden tutkimuksella on ollut pitkään vakiintunut asema historian tutkimuksen kentässä. Perinteisen diplomaatian historian rinnalle on 1900-luvulla kehittänyt suuntauksia, joista erityisesti rans-

kalaisen koulukunnan piirissä on varsinaisten kirjallisten lähteiden ohella pyritty ottamaan aiempaa paremmin huomioon myös maantieteellisten, väestöllisten, taloudellisten ja psykologisten syvätekijöiden merkitys.²⁶

Kiinnostavan yhteiskuntatieteellisen näkökulman kansainvälisen politiikan ja aseellisten konfliktien tutkimukseen tarjoaa Kalevi J. Holsti, joka on hahmotellut yleisen tason tutkimuksellisen viitekehyksen kansainvälisen politiikan analysoimiseen.²⁷

Merkittävien ulkopoliittisten valintojen taustalta on Holstin mukaan yleensä löydetävissä yksittäisen syyn sijaan useita syitä ja tavoitteita. Valtioiden ulkoinen ja sisäinen toimintaympäristö tarjoavat hänen mukaansa jatkuvasti rajoitteita ja mahdollisuuksia, joihin poliittiset päätöksentekijät pyrkivät valinnoillaan vastaamaan. Varsinaiseen päätöksentekoprosessiin vaikuttavat päätöksentekijöiden rationaalisten tavoitteiden ja intressien ohella heidän asenteensa, aatteensa ja käsityksensä sekä lisäksi yksilölliset persoonallisuustekijät.²⁸

Organisoituun voimankäyttöön johtavat kansainväliset konfliktit saavat Holstin mukaan tavallisesti alkunsa yhdistelmästä tekijöitä, jotka liittyvät konfliktin osapuoliin, eriäviin näkemyksiin tietyistä kiistakysymyksistä, vihamielisiin asenteisiin ja diplomaattisiin, kaupallisiin tai sotilaallisiin toimenpiteisiin.²⁹

Vertaillen aseellisten konfliktien taustalla olleita kysymyksiä ja niissä pitkällä aikavälillä tapahtuneita muutoksia Holsti on havainnut, että pelkästään kansainvälisen järjestelmän luonteeseen tai valtioiden ominaisuuksiin keskittyvät selitykset ovat usein puutteellisia, koska niissä yksittäisiä konflikteja pyritään selittämään ensisijaisesti rakenteellisten tekijöiden avulla. Toisaalta myös päätöksentekijöiden asenteita ja toimijoiden vapaata tahtoa korostavilla tulkinnoilla on omat rajoituksensa. Holsti korostaakin eritasoisten tekijöiden ja konkreettisten kiistakysymysten huomioimista konflikteja koskevassa tutkimuksessa.³⁰

Edellä kuvatun yleisen tason viitekehyksen soveltaminen varhaismodernin ajan kansainvälisten suhteiden ja konfliktien tut-

kimuksessa ei ole ongelmatonta, sillä aikakauden historiallisten erityisolosuhteiden merkitys on myös otettava huomioon.

Erityisesti kansainvälisten suhteiden tutkimusta leimaavaa, uusimman ajan historiaan perustuvaa valtiokäsitystä on pidetty vaikeasti sovellettavana keskiajan ja uuden ajan Euroopan historiaa koskevassa tutkimuksessa. Viimeaikaisessa keskustelussa onkin nostettu esiin tarve arvioida uudelleen varhaismodernin ajan diplomatian historiaa.³¹ Holstin esittämät näkemykset ulkopoliittiseen päätöksentekoprosessiin vaikuttavista tekijöistä ja aseellisten konfliktien taustalla olevista kysymyksistä on kuitenkin syytä pitää mielessä arvioitaessa Tanskan ja Ruotsin väliseen sotaan johtaneita tekijöitä alkuperäislähdeaineiston perusteella.

Päätös sodan aloittamisesta

Ruotsin valtaneuvosto oli sotaa edeltäneellä ajanjaksolla keskeinen valtiollinen toimielin ulkopoliittisessa päätöksenteossa. Tämän vuoksi valtaneuvoston kokouksista säilyneitä pöytäkirjoja on perusteltua käyttää alkuperäislähteinä arvioitaessa Tanskan sodan taustalla olleita tekijöitä. Pöytäkirjojen ohella keskeisten ulkopoliittisten toimijoiden ja johtavien ruotsalaisdiplomaattien välinen kirjeenvaihto sisältää päätöksentekoprosessiin osallistuneiden henkilöiden esittämiä arvioita sotaan johtaneista tekijöistä.

Ruotsin kansainvälisen aseman vahvistuminen muodosti 1600-luvun alkupuolella uhan Tanskan valta-asemalle Itämeren alueella, ja Lyypekin rauhan jälkeen Kristian IV:n toiminnassa korostui Ruotsin intressien vastainen kauppapolitiikka ja diplomaattia.³² Kiistoja aiheuttivat erityisesti Tanskan kruunun toimet Juutinraumassa.

Tullimaksujen korotukset ja ulkomaisten kauppa-alusten tarkastukset johtivat laivojen ja niiden lastien takavarikointeihin Juutinraumassa. Alankomaista poiketen Ruotsille oli tosin myönnetty vapautus tullista, mutta maan kauppalaivaston pienuuden seurauksena ruotsalaisia tuotteita kuljetettiin ulkomaisilla, erityisesti hollantilaisilla laivoilla. Alankomaalaisilla kauppiaille oli lisäksi merkittävä asema maan ulkomaan-

kaupassa, joten tullimaksujen korotusten vaikutukset heijastuivat myös Ruotsiin. Tanskalaiset eivät myöskään hyväksyneet Ruotsin valloittamia uusia alueita, kuten Baltian maakuntia, tullivapauden piiriin. Varsinaisten tullimaksujen ohella kiistojen aiheena oli tanskalaisviranomaisten tiukentunut valvonta ja Kristian IV:n pyrkimykset vaikeuttaa Juutinrauman kautta kulkeneita ruotsalaisten aseiden ja sotatarvikkeiden kuljetuksia.³³

Vuoden 1643 aikana Tanskan-kysymys nousi Axel Oxenstiernan aloitteesta toistuvasti esille Ruotsin valtaneuvoston kokouksissa. Oxenstiernan elämäkerran kirjoittaja Gunnar Wetterberg pitää mahdollisena, että kansleri olisi tehnyt päätöksen hyökkäyssodan aloittamisesta jo vuodenvaihteessa

24. Tham (1960) 323–324.

25. Julius Albert Fridericia (1881) *Danmarks ydre politiske Historie i Tiden fra Freden i Prag til Freden i Brömsebro (1635–1645), Et Bidrag til Europas diplomatisk Historie under Trediveaarskrigen*, Kööpenhamina: Jacob Erslevs Forlag, 88–92, 112–114, 193–202, 245–251, 345–350. Gunner Lind on myös käsitellyt sodan taustalla olleita kysymyksiä Tanskan ulkopoliittikan historiaa koskevassa perusteoksessa, mutta hänen esityksensä nojautuu suurelta osin Friderician aiempaan tutkimukseen. Gunner Lind (2004) *Dansk Udenrigspolitisk Historie, Bind 1: Konger og krige*, Kööpenhamina: Danmarks Nationalleksikon, 457–458.

26. Kansainvälisten suhteiden historian tutkimuksesta ks. Kalervo Hovi (1997) 'Diplomatian historiasta kansainvälisten suhteiden historiaan. Ranskalaisen selittävän koulukunnan osuus', teoksessa Eero Kuparinen (toim.) *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin, Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja* 43, Turku: Turun yliopiston historian laitos, 11–23. Ks. lisäksi ranskalaisen koulukunnan osalta erityisesti Pierre Renouvin & Jean-Baptiste Duroselle (1967) *Introduction to the history of international relations*, Oxford: Pall Mall Press.

27. Kalevi J. Holsti (1995a) *International Politics. A Framework for Analysis*, Lontoo: Prentice Hall International.

28. Holsti (1995a) 250–286.

29. Holsti (1995a) 327–329.

30. Kalevi J. Holsti (1995b) *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648–1989, Cambridge Studies in International Relations* 14, Cambridge: Cambridge University Press, 1–24.

31. Ks. esim. John Watkins (2008) 'Toward a New Diplomatic History of Medieval and Early Modern Europe', *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 38:1, 1–14.

32. Steffen Heiberg (1988) *Christian 4. Monarken, mennesket og myten*, Kööpenhamina: Gyldendal, 378–399.

33. Fridericia (1881) 193–201; Hill (1926) 102–132.

1643. Wetterberg ei kuitenkaan käsittele syvällisemmin Oxenstiernan toiminnan taustalla olleita yksilötason motiiveja tai hänen poliittisia päämääriään.³⁴

Pöytäkirjojen mukaan Oxenstierna kostoni valtaneuvoston kokouksissa käydyissä keskusteluissa Tanskan kuninkaan uhkaavan Ruotsin taloudellisia intressejä Juutinraumassa.³⁵ Helmikuussa hän arvioi Kristian IV:n tavoitteita seuraavasti:

”Valtakunnankanslerin mukaan hänen tavoitteenaan oli kaksi asiaa: 1. vaikeuttaa kauppaamme, kun hän näkee meidän voimistuvan., 2. Kerätä meiltä tullia ja hankkia meiltä ne varat, joiden avulla hän ahdistaa meitä. Mitä meidän tulisi tehdä?”³⁶

Kokousten asialistalle saattoi tässä vaiheessa päätyä myös yksittäisten kauppiaiden valituksia tanskalaisviranomaisten toimista. Maaliskuussa 1643 käsiteltiin esimerkiksi viinikauppias Johan Hohusenin lähettämää kirjettä, jossa hän kertoo Tanskan kuninkaan pyrkivän keräämään maksuja viinikuljetuksista Juutinraumassa.³⁷ Valitukset heijastavat osaltaan tanskalaisviranomaisten harjoittaman valvonnan kiristymistä vuosien 1642–43 aikana.³⁸

Kauppapoliittisten kiistojen yhteydessä nousee esiin alankomaalaissyntyisen suurliikemiehen Louis De Geerin³⁹ nimi. Tanskan kruunun toimet Juutinraumassa aiheuttivat De Geerille ongelmia, sillä tanskalaiset eivät katsoneet Ruotsissa oleskelleiden ulkomaalaistaustaisten kauppiaiden kuuluneen tullivapauden piiriin. Tullivapauskysymyksen lisäksi tanskalaisviranomaisten harjoittama mielivalta ja pyrkimykset kieltää ruotsalaisten aseiden sekä sotatarvikkeiden kuljetukset Juutinraumassa haittasivat De Geerin liiketoimintaa.⁴⁰

Erityisen voimakkaita tullimaksujen korotuksia oli kohdistunut vuosina 1638–39 ruudinvalmistuksessa käytettyyn salpietariin, mikä kosketti De Geerin aseiden ja sotatarvikkeiden valmistukseen keskittyntä liiketoimintaa. Kristian IV:n määräämien korotusten taustalla on nähty olleen yksityisiä intressejä, jotka liittyivät hampurilaisen kauppiaan Albert Bernsin ja amster-

damilaisen suurliikemiehen Gabriel Marse-likseen pyrkimykseen saavuttaa monopoliase- ma strategisesti tärkeässä salpietarikaupassa Pohjois- ja Länsi-Euroopan markkinoilla. Kristian IV oli valmis ottamaan heidän intres- sinsä huomioon, sillä Berns ja Marselis vas- tasivat Tanskan kruunun ase-, ammus- ja puutavarahankintojen rahoituksesta.⁴¹

Ruotsin valtaneuvosto oli käsitellyt De Geerin ammuskuljetusten estämistä Juutin- raumassa jo marraskuussa 1638.⁴² Valtaneu- voston pöytäkirjassa oleva maininta liittyy todennäköisesti kielttoon, jonka Tanskan kuningas oli edellisenä vuonna asettanut aseiden- ja sotatarvikkeiden kuljetuksille

34. Gunnar Wetterberg (2002) *Kanslern Axel Oxenstierna i sin tid, del 2*, Tukholma: Atlantis, 789–795. Torben Hvidegaard on esittänyt, että Oxenstiernan tavoitteena oli lopettaa Tanskan toiminta rauhanvälittäjänä Saksassa. Tämän lisäksi kanslerin aktiivisuuteen vaikutti Hvidegaardin mukaan tietoisuus holhoojahalituksen kauden päättymisestä kuningatar Kristianin tullessa täysi-ikäiseksi, minkä seurauksena käsillä saattoi olla viimeinen tilaisuus saada aikaan päätös Tanskan-vastaisesta sodasta. Hvidegaard ei kuitenkaan esitä todisteita väitteidensä tueksi. Ks. Torben Hvidegaard (2000) *Øresundstolden på Christian 4.'s tid*, *Fortid og Nutid* 2000:3, 213–215.

35. Riksrådet 20.1, 17.2.1643, *Svenska riksrådets protokoll (SRP)* X, Tukholma: Riksarkivet, 7–9, 22–26.

36. ”Rix-Cantzleren mente honom sökia 2 ting: 1. att hindra våra commercier, hvar af han seer att vij tilltaga, 2. taga tull af oss och skaffa sigh af oss de medel, hvarmedh han skall plåga oss. Hvadh skole vij då göra?” Riksrådet 17.2.1643, *SRP* X, 24.

37. Riksrådet 20.3.1643, *SRP* X, 72–73.

38. Ursula Voges (1938) *Der Kampf um das Dominium Maris Baltici 1629 bis 1645: Schweden und Dänemark vom Frieden zu Lübeck bis zum Frieden von Brömsebro*, Zeulenroda: Bernhard Sporn Verlag, 83–84.

39. Liégen ruhtinashiippakunnassa vuonna 1587 syntynyt Louis De Geer asettui Alankomaiden vapaussodan seurauksena Amsterdamiin, josta hänen liikeyhteytensä ulottuivat myös Itämeren alueelle ja Ruotsiin. De Geer toimi alkuvaiheessa ruotsalaisen kuparin välittäjänä kansainvälisillä markkinoilla ja tämän lisäksi hän lainoitti Ruotsin kruunua sekä välitti ruotsalaisten toimeksiannosta sotatarviketilauksia. Myöhemmin De Geer osallistui lisäksi Ruotsin kaivos- ja metallinjalostuselinkeinojen uudistamiseen. Hän toi maahan ammattitaitoisia käsityöläisiä ja uudenlaista teknologiaa, joiden avulla hän loi Ruotsiin laajamittaista ase- ja sotatarviketuotantoa. De Geer saavutti vaikutusvaltaisen yhteiskunnallisen aseman Ruotsissa ja hän myös asui maassa osan elämästään. Ks. Louis De Geeristä Erik Wilhelm Dahlgren (1923) *Louis De Geer: Hans liv och verk*, Upsala.

40. Dahlgren (1923) 446–447.

41. Heiberg (1988) 393–396.

42. Riksrådet 29.11.1638, *SRP* VII 1637–1639, 361.

Juutinraumassa. Aseiden, raakametallin, kuparin ja raudan kysynnän kasvu kansainvälisillä markkinoilla oli kasvattanut Ruotsin ulkomaankauppaa, jossa De Geerillä oli huomattava osuus. Hän oli esimerkiksi toimittanut Englannin ja Skotlannin välisen konfliktin aikana aseita Skotlannille. Tämä oli herättänyt englantilaisten keskuudessa ärtymystä, ja heidän vaatimuksestaan tanskalaiset olivat määränneet Skotlantiin matkalla olleita De Geerin asekuljetuksia takavarikoitaviksi.⁴³

Vaikeudet jatkuivat myös vuoden 1638 jälkeen. Toukokuussa 1643 De Geer kirjoitti laivuri Adriaen Jacobszoonille kirjeen, jossa hän kertoo Juutinraumassa takavarikoidusta aluksesta ja sen lastista.⁴⁴ De Geerin elämäkerran kirjoittaja Erik Wilhelm Dahlgren on arvioinut tanskalaisviranomaisien toimien aiheuttaneen De Geerille huomattavia lisäkustannuksia.⁴⁵ Hänellä oli siis perusteita vaatia hyvitystä Tanskan kruunulta. Sodan aikana De Geer nousi näkyvään rooliin varustettuaan Alankomaissa avustuslaivaston Ruotsin tueksi.

Kauppapoliittisten kiistojen merkitys näkyy selvästi myös kuningatar Kristiinan sodan puhkeamisen jälkeen lähettämässä kirjeessä Westfalenin rauhankongressiin matkustaneille ruotsalaisdiplomaateille Johan Oxenstiernalle ja Johan Adler Salviukselle. Kirjeessä hyökkäyssotaa perustellaan seuraavasti:

”Meille ja meidän alamaisillemme on nyt pitkä aikaa, mutta erityisesti kuluvana vuonna aiheutunut suuria kunnianloukkauksia ja rasituksia, jotka ovat niin kovasti painaneet valtiotamme, että mikäli me vielä pitkään kärsivällisesti sietäisimme ja sulksimme silmämme niiltä, täytyisi meidän sen seurauksena taantua, merenkulku ja kauppa loppuisi valtakunnassamme ja monet alamaisemme joutuisivat vararikkoon.”⁴⁶

Kauppapoliittisten tekijöiden ohella kuningattaren kirjeessä mainitaan Tanskan aiheuttama sotilaallinen uhka:

”Tämän ohella tietoomme on tullut seikkoja, joista ette voi olla osittain tietämättömiä,

että kuningas on nyt jonkin aikaa etsinyt veruketta sotaan ja tilaisuutta sen toimeenpanoon, koska hän on ryhtynyt hankkimaan varoja ja lisäksi muita siihen kuuluvia varusteita, niin että me olemme vakuuttuneet siitä, että estääksemme meitä vastaan aiotun ja suunnatun sodan sekä sen rasitukset olemme pakotettuja varmistamaan itsemme aseilla häntä vastaan ja vyörymään hänen maahansa, minkä hän on aikonut tehdä ja määrätä meille ja isänmaallemme.”⁴⁷

Sotilaallista uhkaa oli käsitelty vuoden 1643 aikana myös valtaneuvoston kokouksissa, ja pöytäkirjamerkintöjen mukaan Oxenstierna oli todennut pelkäävänsä jopa Tanskan tai Puolan mahdollisia sotatoimia Ruotsia vastaan. Tämän vuoksi sotilaallinen valmius oli pidettävä hyvänä, ja valtaneuvostossa keskusteltiin varuskuntien vahvistamisesta sekä toimenpiteiden aiheuttamista lisäkustannuksista.⁴⁸ Oxenstiernan esittämien uh-

43. Voges (1938) 75–76.

44. Till skepparen Adriaen Jacobszoon, 16.5.1643, *Historiska handlingar* 29, Tukholma: Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia, 462.

45. Dahlgren (1923) 448–449.

46. ”Nu sedan oss och våre undersåthere ähre på åhskellige tijder, men serdeles i detta åhret tillfogade store injurier och besvär, hvilke så hårt hafve tryckt vår stat, att ther vij them längre skulle patientiera och undraga, hade vij theraf måst förfalla, navigationen och commercierne i vårt rijke alldeles blifva opphäven och mängen vår undersåthe platt ruineradt och förderfvat varder.” Die Königin an Joh. Oxenstierna und Salvius, Tukholma 30.12.1643, *Die Swedischen Korrespondenzen 1643–1645, Acta Pacis Westphalicae (APW) II:C* Band 1, Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 122.

47. ”Föruthan dedh ähre vij kâmbne i viss förfarenheet, som Eder och till en deel icke kan vara ovitterligit, att konungen nu en tidh ähr omgången medh ett krig och occassion till sättiat i värcked, eftersom han och hafver begynt göra sigh thertill fast med medell och andre därtill hörige requisiter, så att vij därom förvissade ähre nödtvungne vordne sådant oss tilltänckte och destineradhe krigh och dess besvär att förekomma och från oss divertera görandes oss försäkradh medh vapen emoth honom och vältrandes inpå honom och hans landh, thed han hafver tänkt oss och vårt fädernesslandh till göra och påföra.” Die Königin an Joh. Oxenstierna und Salvius, Tukholma 30.12.1643, *APW II:C* Band 1, 122–123.

48. Riksrådet 20.1, 3.3 ja 11.4.1643, *SRP X*, 7–8, 48–49, 97–99.

kakuvien taustalla olivat todennäköisesti Ruotsiin kantautuneet tiedot Kristian IV:n pyrkimyksistä tiivistää yhteistyötä Puolan kuninkaan ja Venäjän tsaarin kanssa.⁴⁹ Tanskan ja Ruotsin välisiä suhteita rasittaneiden historiallisten jännitteiden ja epäluottamuksen seurauksena uhkakuvat nousivat keskusteluissa näkyvästi esille. Jälkikäteen on kuitenkin vaikea arvioida, kuinka merkittävänä tanskalaisten muodostamaa sotilaallista uhkaa lopulta pidettiin.

Vuoden 1643 kuluessa Oxenstierna alkoi valtaneuvoston kokouksissa ajaa Tanskan vastaista politiikkaa. Hän sai näkemyksilleen tukea tanskalaisten tekemistä provokaatioista. Tanskan sotalaivasto alkoi esimerkiksi keväällä 1643 kerätä tullimaksuja Pommeriin matkalla olleilta ruotsalaisilta aluksilta.⁵⁰ Tämän lisäksi Kristian IV aloitti taloudellisesti tärkeän Hampurin hansakaupungin saarron.⁵¹ Maaliskuun alussa Oxenstierna vaati järjestettäväksi kokouksen, missä päätettäisiin Ruotsin politiikasta Tanskan-kysymyksessä.⁵²

Toukokuun 12–19. päivän välisenä aikana käytiin asiaa koskeneita intensiivisiä neuvotteluja, joihin myös nuori kuningatar Kristiina osallistui henkilökohtaisesti. Neuvotteluissa käsiteltiin erityisesti Kristian IV:n toimia ja mietittiin, antoivatko ne riittävän perusteen sotatoimien aloittamiselle.⁵³

1600-luvulla vallinneet käsitykset oikeutetusta sodasta edellyttivät hyväksyttävien perusteiden löytämistä sotatoimien aloittamiselle. Alankomaalainen Hugo Grotius oli tunnetussa teoksessaan *De iure belli ac pacis* pyrkinyt määrittelemään perusteet oikeudenmukaiselle sodalle.⁵⁴ Göran Larssonin mukaan yhtenä hyväksyttävänä perusteena pidettiin vastapuolen laatimia hyökkäyssuunnitelmia, ja tämän vuoksi ruotsalaisessa argumentoinnissa nähtiin Tanskan kuninkaan Westfalenissa omaksuma rauhavälittäjän rooli eräänlaisena salaisena Ruotsin vastaisena sotana.⁵⁵

Ruotsin ja Tanskan väliseen sotaan sisältyneistä riskeistä huolimatta Oxenstierna ehdotti toukokuussa käydyissä neuvotteluissa varsin suoraan valmistautumista hyökkäyssotaan. Suunnitelma Torstenssonin armeijan hyökkäyksestä seuraavana talvena

näyttää myös hahmottuneen viimeistään tässä vaiheessa.⁵⁶ Valtaneuvoston kokouksessa 19. toukokuuta tehtiin lopulta ratkaiseva päätös, jonka mukaan Tanskan toimiin tuli vastata ensin neuvottelemalla ja sen jälkeen tarvittaessa sotatoimilla. Sotavalmistelut päätettiin kuitenkin aloittaa neuvottelujen tuloksesta riippumatta.⁵⁷ Tanskan-sotaa käsitelleistä aiemmista tutkijoista myös Munthe on arvioinut, että päätös hyökkäyssodasta tehtiin toukokuun 12–19. päivän välisenä aikana käydyissä neuvotteluissa.⁵⁸

Valtaneuvoston toukokuussa 1643 tekemän päätöksen mukaisesti sotavalmistelut käynnistettiin Ruotsissa nopeasti. Valmistelujen aloittaminen antaa aiheen epäillä, että neuvotteluja oli tarkoitus tämän jälkeen käydä lähinnä tanskalaisten hämäämiseksi. Toisaalta on syytä muistaa, että 1600-luvun epävarmojen viesti- ja liikenneyhteyksien seurauksena diplomaattiset neuvottelut ja määräysten antaminen Saksassa olleille ruotsalaisjoukoille veivät runsaasti aikaa.

Hyökkäyssodan valmistelu

Valtaneuvoston pöytäkirjan mukaan Axel Oxenstierna ilmoitti jo toukokuun lopulla lähettäneensä Ruotsin Saksassa olleen pääarmeijan komentajalle Lennart Torstenssonille kirjeen⁵⁹ valtaneuvoston tekemästä päätöksestä. Sotamarsalkalle annettiin määräys siirtyä Saksan rannikolle ja lähettää

49. Heiberg (1988) 397–399.

50. Munthe (1905) 85.

51. Voges (1938) 80; Probst (1996) 225–226.

52. Riksrådet 3.3.1643, SRP X, 48–49.

53. Riksrådet 12.5, 13.5 ja 16.5.1643, SRP X, 131–157.

54. Dieter Janssen (1998) 'Bellum iustum und Völkerrecht im Werk des Hugo Grotius', teoksessa Horst Lademacher & Simon Groenveld (toim.) *Krieg und Kultur. Die Rezeption von Krieg und Frieden in der Niederländischen Republik und im Deutschen Reich 1568–1648*, Münster: Waxmann, 129–156.

55. Göran Larsson (1999) 'Den onde nabo: Maktskiftet i östersjöområdet ur danskt perspektiv', teoksessa Kerstin Abukhanfusa (toim.) *Mare nostrum: Om Westfaliska freden och Östersjön som svenskt maktcentrum, Skrifter utgivna av Riksarkivet* 13, Västervik: Riksarkivet, 147–149.

56. Riksrådet 12.5, 13.5 ja 16.5.1643, SRP X, 131–157.

57. Riksrådet 19.5.1643, SRP X, 161–163.

58. Munthe (1905) 84–95.

59. Från Kungl Maj:t till Lennart Torstensson 25.5.1643, Riksarkivet (RA), Oxenstiernaregistret, Postnummer: 1135, elektroninen dokumentti.

joukkoja Pommeriin, minkä jälkeen hänen oli edettävä Tanskaan. Kokouksen pöytäkirjaan merkityistä tiedoista ilmenee lisäksi, että myös Ruotsissa olevia joukkoja ja varuskuntia pyrittiin vahvistamaan.⁶⁰ Valtaneuvosto vahvisti tekemänsä päätöksen hyökkäyssodasta allekirjoittamalla kesäkuussa vielä muodollisen päätöslauselman sodan edullisuudesta.⁶¹

Ruotsissa laadittu hyökkäyssuunnitelma edellytti kolmen armeijan koordinoituja sotatoimia suhteellisen laajalla maantieteellisellä alueella. Torstenssonin johtaman pääarmeijan tuli aloittaa yllätyshyökkäys ja ottaa Jyllannin niemimaa haltuunsa sekä pyrkiä tämän jälkeen Fynin saarelle. Pommerista oli lisäksi tarkoitus kuljettaa toinen pienempi armeija Sjællandin saarelle, jossa sen tuli edetä kohti Kööpenhaminaa. Gustav Hornin johtaman kolmannen armeijan oli puolestaan hyökättävä Smålandista Tanskalle kuuluneeseen Skåneen.⁶²

Hyökkäyssuunnitelman tarkoituksena oli yllättää Tanskan kuningas ja myös keisari Ferdinand III, joka oli Ruotsin päävihollinen kolmikymmenvuotisessa sodassa. Vuoden 1643 aikana valtaneuvostossa käytiin lisäksi keskusteluja siitä, miten Ruotsin tärkeimmät liittolaisvaltiot Ranska ja Alankomaiden tasavalta tulisivat suhtautumaan uuteen aseelliseen konfliktiin Itämeren alueella. Ruotsin holhoojahallitus oli solminut puolustusliiton⁶³ Alankomaiden tasavallan kanssa vuonna 1640 ja lisäksi uuden liittosopimuksen⁶⁴ Ranskan kanssa kesällä 1641.

Axel Oxenstierna ehdotti toukokuun lopulla, että liittosopimuksen perusteella Ranskalle olisi ilmoitettava Tanskan kuninkaan epäoikeudenmukaisista toimista ja samalla ranskalaisille olisi esitettävä avunpyyntö. Valtaneuvoston pöytäkirjan mukaan kesäkuun alussa käytiin vielä uudelleen keskusteluja siitä, oliko Ranskaa syytä informoida suunnitteilla olevasta hyökkäyksestä.⁶⁵ Ranskan ohella Ruotsin poliittinen johto toivoi myös Alankomaiden tasavallalta tukea ja erityisesti sota-aluksia laivastonsa tueksi.⁶⁶

Alankomaihin kohdistetut toiveet olivat ymmärrettäviä, sillä Alankomaiden tasavalta lukeutui 1600-luvulla Euroopan johtaviin

merenkulkuvaltioihin ja sillä oli käytössään huomattavia taloudellisia sekä sotilaallisia resursseja. On lisäksi syytä muistaa, että Itämeren alueen kanssa käydylle kaupalla oli suuri merkitys erityisesti Hollannin maakunnan taloudelliselle kehitykselle. Alankomaalaiset kauppiat olivat joutuneet jo pitkään kärsimään Tanskan kruunun toimista Juutinraumassa, joten Itä- ja Pohjanmeren välisen meriyhteyden turvaaminen oli myös Alankomaiden tasavallan etujen mukaisista.⁶⁷

Hyökkäyssodan edellyttämät valmistelut jatkuivat Ruotsissa kesän ja syksyn aikana, vaikka kokonaiskuva tilanteen kehittymisestä ja Torstenssonin armeijan liikkeistä oli puutteellinen. Valtaneuvostossa esimerkiksi keskusteltiin sotilaiden rekrytoinnista ja syyskuussa valtakunnankansleri ilmoitti väenotoista tulevan Tanskan-sodan vuoksi.⁶⁸ Sotavalmistelujen ollessa jo käynnissä ylläpidettiin kuitenkin yhä myös neuvotte- luyhteys tanskalaisiin.

Tanskan ja Ruotsin valtaneuvostojen välillä käytiin kauppapolitiikkaa koskenutta kirjeenvaihtoa kevään ja kesän aikana. Oxenstiernan mukaan kirjeenvaihdon tarkoituksena oli kuitenkin saada lähinnä oikeutus hyökkäyssodalle. Myös eräiden muiden valtaneuvoston jäsenten mielestä kir-

60. Riksrådet 26.5.1643, *SRP X*, 163–165.

61. Riksrådet 6.6.1643, *SRP X*, 181–183.

62. Munthe (1905) 94–95. Hyökkäyssuunnitelmasta ks. myös Larsson (1999) 150.

63. Fördrag gällande för femton år mellan Sverige och de nederländska generalstaterna, Tukholma 1.9.1640, *ST V:II*, Tukholma: Kungl. Boktryckeriet. P. A. Norstedt & Söner, 453–464.

64. Förbundsfördrag mellan Sverige och Frankrike, Hampuri 30.6.1641, *ST V:II*, 471–474.

65. Riksrådet 31.5 ja 9.6.1643, *SRP X*, 171–173, 188–191. Ks. myös Tham (1960) 326–327. Kesällä 1643 keskustelujen aiheena oli myös varsinainen liittosopimus, sillä Ranskan kuninkaan Ludvig XIII:n ja kardinaali Richelieun kuoltua Ranskan pelättiin lähentyvän Ruotsin katolisia vihollisia Espanjaa ja Saksan keisaria. Pelko osoittautui kuitenkin aiheettomaksi kardinaali Mazarinin noustua Ranskan hallituksen johtoon.

66. Riksrådet 19.5.1643, *SRP X*, 161–163.

67. Alankomaiden tasavallan osuudesta Ruotsin ja Tanskan välisessä sodassa ks. Gerhard Wilhelm Kernkamp (1890) *Sleutels van de Sont. Het aandeel van de Republiek in den Deensch – Zweedschen oorlog van 1644*. Utrecht.

68. Riksrådet 2.6, 8.9 ja 29.12.1643, *SRP X*, 176–178, 264–265, 357–359.

jeenvaihdon avulla oli tuotava esiin Ruotsin tyytymättömyys Tanskan politiikkaan, jotta hyökkäyssotaa voitaisiin myöhemmin perustella.⁶⁹ Kirjeenvaihdon taustalla saattoi myös olla yksinkertaisesti vain pyrkimys voittaa aikaa, jotta salaiset sotavalmistelut ehdittäisiin saamaan valmiiksi. Aikaa tarvittiin myös valtiopäivien hyväksynnän hankkimiseen sodalle.

Hyökkäyssodan aloittamisen edellytyksenä oli Ruotsin valtiosäännön mukaan periaatteessa valtiopäivien suostumus, joten valtakunnan säädyt päätettiin kutsua koolle Tukholmaan lokakuun alussa.⁷⁰ Ruotsin valtiopäivien historiaa tutkineen Nils Ahnlundin mukaan Tanskan-kysymystä käsiteltiin vuoden 1643 valtiopäivillä salaisessa valiokunnassa. Axel Oxenstiernan kaudella valtiopäiville annettiin yhteisesti ainoastaan yleiskatsaus Ruotsin suhteista ulkovaltoihin. Varsinaiset valtiosopimuksia koskeneet luonnokset ja diplomaattinen kirjeenvaihto käsiteltiin tavallisesti salaisessa valiokunnassa, johon talonpoikaissäädillä ei ollut pääsyä.⁷¹

Oxenstiernan johdolla valtaneuvosto kutsui salaiseen valiokuntaan ainoastaan edustajia aatelissäädyn kahdesta ylimmästä luokasta, papistosta piispat ja lisäksi kaupunkien pormestareita edustamaan porvarissäädystä.⁷² Taustalla oli pelko siitä, että talonpoikaissäädystä arkaluontoiset asiat saattaisivat vuotaa ulkovaltojen edustajien tietoon. Wetterbergin mukaan ulkovaltojen lähettiläät olivat aiemmin saaneet haltuunsa luottamuksellisia tietoja erityisesti talonpoikaissäädyn valtiopäivämiehiltä.⁷³

Salaisen valiokunnan kokouksessa 25. lokakuuta Oxenstierna antoi Tanskaa koskevan esityksensä. Siinä toistuivat jo aiemmin esille tulleet Ruotsin etujen vastaiset toimet Juutinraumassa, kuten ruotsalaisten kauppa-alusten pidätykset ja ulkomaisten viinien takavarikoinnit. Lisäksi kokouksessa luettiin Tanskan ja Ruotsin valtaneuvostojen välinen kirjeenvaihto. Myöhemmin jatkuneessa salaisen valiokunnan kokouksessa aatelissäädyn edustajat kannattivat sotatoimien aloittamista, kun taas papiston edustajat toivoivat neuvottelujen jatkamista Tanskan kanssa. Tähän Oxenstierna kuitenkin

kin pöytäkirjan mukaan vastasi, että neuvotteluratkaisua oli jo tuloksetta yritetty saada aikaan tanskalaisten kanssa.⁷⁴

Aateliston ohella myös porvariston edustajat kannattivat hyökkäyssodan aloittamista. Wetterberg on korostanut porvariston tukeneen ehdotusta ennen kaikkea taloudellisista syistä.⁷⁵ Salainen valiokunta päätti lopulta marraskuussa antaa hallitukselle vapaat kädet Tanskan kysymyksessä. Valiokunnan mukaan sota Tanskaa vastaan oli tarpeellinen ja päätösvalta asiassa oli hallituksella.⁷⁶

Myös valtaneuvosto kokoontui valtiopäivien aikana. Valtakunnankansleri muistutti 14. marraskuuta pidetyssä kokouksessa, että Torstenssonille oli jo lähetetty määräys siirtyä talveksi Holsteiniin ja Jyllantiin. Oxenstiernan mukaan tarkempia ohjeita sotamarsalkalle olisi lähetettävä pikaisesti. Kokouksessa keskusteltiin myös siitä, millä perusteella tanskalaisten tekemät neuvottelutarjoukset voitiin jatkossa torjua.⁷⁷ Sotavalmistelut olivat kaikesta päätellen edenneet tässä vaiheessa jo niin pitkälle, että hyökkäyksen aloittamista oli mahdotonta enää lykätä.

Hyökkäyksen viivästyminen ja mahdolliset neuvottelut tanskalaisten kanssa olisivat saattaneet lisäksi estää nopeaan yllätys-hyökkäykseen perustuneen suunnitelman toteuttamisen kokonaan, mikä saattaa osaltaan selittää Oxenstiernan kärsimättömyyden. Kanslerin turhautumista on mahdollisesti vielä lisännyt Tanskan-kysymyksen pitkään kestänyt käsittely valtiopäivien salaisessa valiokunnassa.

69. Riksrådet 26.5, 13.7, 14.7, 3.8 ja 11.8.1643, *SRP X*, 165, 213–219, 236–238, 242–244.

70. Riksrådet 8.7.1643, *SRP X*, 209–212. Ks. lisäksi Tham (1960) 324.

71. Nils Ahnlund (1933) 'Ständsriksdagens utdaning 1592–1672', teoksessa Nils Éden (toim.) *Sveriges Riksdag: historisk och statsvetenskaplig framställning*, Tukholma, 226–234.

72. Ahnlund (1933) 226–232.

73. Wetterberg (2002) 794.

74. Riksdagen 24.10 ja 26.10.1643, *SRP X*, 394–408.

75. Wetterberg (2002) 794.

76. Uthskättens Betänckande om Danske Krijget 1643, *Riksdagens och Möiens Besluth 1633–1680*, 1018–1022. Ks. lisäksi Ahnlund (1933) 231–232.

77. Riksrådet 14.11.1643, *SRP X*, 326–335.

Valtiopäiväedustajien mahdollisuudet vaikuttaa ulkopoliittiseen päätöksentekoon näyttävät kuitenkin olleen kaiken kaikkiaan suhteellisen vähäiset. Käytännössä valtaneuvoston jäsenet ja erityisesti holhoojahallituksen johdossa ollut Oxenstierna päättivät Ruotsin politiikasta Tanskan-kysymyksessä. Henkilökohtaisen näkemyksensä sodan syistä Oxenstierna esittää myöhemmässä kirjeessään Westfalenin rauhankongressiin matkustaneelle pojalleen:

”Pata on porissut jo usean vuoden ajan ja kuluneena vuonna se on siinä määrin kiehunut yli, että nyt on tehty päätös sodasta meidän ja Tanskan välillä. Kuinka hän on aiheuttanut meille tämän ja kuinka hän on tallannut jaloillemme, mitä neuvotteluja hän on käynyt vihollistemme ja naapuriemme kanssa meidän vahingoksemme ja miten hän on lisäksi lakkaamatta tavoitellut vertamme ja perikatoamme.”⁷⁸

Kirjeessään Oxenstierna kutsuu Tanskan kruunun sopimuksista piittaamattomia toimia Ruotsia kalvavaksi salaiseksi sodaksi. Hänen mukaansa Ruotsilla ei ollut enää muuta ulospääsyä tilanteesta, kun käyttää hyväkseen nykyistä ajankohtaa ja tilaisuutta Tanskaa vastaan.⁷⁹

Kanslerin mukaan Tanskan ja Ruotsin välinen sota ei kuitenkaan saanut vaarantaa Münsterissä ja Osnabrückissä käynnistyneitä kolmikymmenvuotisen sodan osapuolten välisiä rauhanneuvotteluja. Oxenstiernan käsityksen mukaan Tanskan-sodassa oli kyse konfliktista, joka olisi helposti sovittavissa ja josta hän ei toivonut pitkäaikaista.⁸⁰ Kirjeen perusteella Oxenstierna näyttää siis painottaneen Tanskan-sodan erillisyyttä kolmikymmenvuotisesta sodasta, ja tätä näkökulmaa myös ruotsalaisdiplomaattien tuli korostaa Westfalenin rauhankongressissa.

Vuosien 1643–45 sotaa on perusteltua tarkastella monessa suhteessa itsenäisenä konfliktina. Tanskan-sodan taustalla olleet tekijät erosivat olennaisella tavalla kolmikymmenvuotisen sodan osapuolten välisten rauhanneuvottelujen kiistakysymyksistä, joista monet olivat luonteeltaan tunnustuksellisia.⁸¹ Tanskan kuningas ei myöskään ollut vuoden 1629 jälkeen varsinaisena osapuolena kolmikymmenvuotisessa sodassa,

vaikka hän pyrki toimimaan aktiivisesti rauhanelävittäjänä.⁸² Lisäksi on syytä korostaa, että Tanskan ja Ruotsin välisen sodan päättänyt Brömsebron rauhansopimusta ei neuvoteltu osana Westfalenin rauhankongressia.⁸³

Valtiopäivien hyväksytyä hyökkäyssuunnitelman annettiin lopullinen päätösvalta sotatoimien aloittamisesta Lennart Torstensonille.⁸⁴ Aiemmin saamansa määräyksen mukaisesti hän aloitti hyökkäyksen 12. joulukuuta 1643 ilman muodollista sodanjulistusta.⁸⁵ Valtaneuvoston pöytäkirjan mukaan Tanskalle annettavaa sodanjulistusta harkittiin vasta joulukuun lopulla eli sotatoimien jo alettua. Valtakunnankansleri Oxenstierna luonnosteli tämän jälkeen Ruotsin sodanjulistuksen, joka toimitettiin myöhemmin Tanskan kuninkaalle.⁸⁶

On todennäköistä, että jälkikäteen annettulla sodanjulistuksella haluttiin varmistua yllätyshyökkäyksen onnistumisesta. Tiedonkulun epävarmuuden seurauksena 1600-luvulla oli vaikeaa koordinoita ulkopoliittikaa ja laajoja sotatoimia sekä estää luottamuksellisten tietojen ennaikainen päätyminen vihollisen haltuun.

78. ”Ded haffver nu i många år således putlat i grythan och i dette förledne år så vijdt sudedt öfver, at ded nu år kommet till resolution aff krig emellan oss och Dannemark. Hvad han hafver oss tillfoget för dette och huru han hafver trampat oss på fötterne, hvadh stamplingar han hafver fördt medh våre fiender och grannar till vårt praeiudicium och huru han ähnnu utan äthervende trachtar efter vårt blodh och undergong.” Axel Oxenstierna an Joh. Oxenstierna 23.12.1643, *APW II:C* Band 1, 118–119.

79. Axel Oxenstierna an Joh. Oxenstierna 23.12.1643, *APW II:C* Band 1, 118–119

80. Axel Oxenstierna an Joh. Oxenstierna 23.12.1643, *APW II:C* Band 1, 118–119

81. Ks. Westfalenin rauhasta Fritz Dickmann (1959) *Der Westfälische Frieden*, Münster: Verlag Aschen-dorff.

82. Lind (2004) 449–452

83. Fredsfördrag mellan Sverge och Danmark, Brömsebro 13.8.1645, *ST V:II*, 595–626. Rauhanneuvottelujen kulusta ks. esim. Arnold Munthe (1908) *Klas Fleming, Karl Gustaf Wrangel, Martin Thijzen Anckarbielm, danska kriget 1643–1645, Svenska sjöbjältar V:II*, Tukholma: P. A. Norstedt & söners förlag, 112–219.

84. Från Kungl Maj:t till Lennart Torstenson 30.11.1643, RA, Oxenstiernaregistret, Postnummer: 1142, elektroninen dokumentti.

85. Tham (1960) 325.

86. Riksrådet 29.12.1643 ja 9.1.1644, *SRP X*, 357–359, 434–435.

Valtaneuvostossa käydyistä keskusteluis- ta huolimatta Ruotsin aloittama hyökkäys- sota tuli lopulta yllätyksenä sen tärkeimmäl- le liittolaiselle Ranskalle, jossa pelättiin Ruotsin intressien siirtymistä pois Saksassa käynnissä olleesta kolmikymmenvuotisesta sodasta. Ranskalaiset suhtautuivat lisäksi varauksellisesti Ruotsin aseman voimistumi- seen Itämeren alueella. Ranskan tavoin tie- to invaasiosta tuli myös Alankomaiden ta- savaltaan vasta jälkikäteen.⁸⁷ Torstenssonin armeijan yllätyshyökkäys eteni kuitenkin aluksi nopeasti, vaikka Ruotsi oli aloittanut sotatoimet ilman pääliittolaistensa tukea. Sodan kuluessa ruotsalaiset joutuivat kui- tenkin huomaamaan, että etukäteen laadi- tun hyökkäyssuunnitelman toteuttaminen oli vallinneissa olosuhteissa vaikeaa.

Sodan taustalla eritasoisia tekijöitä

Käytetyt alkuperäislähteet avaavat mielen- kiintoisen näköalan Ruotsin suurvaltakuu- den ulkopoliittikkaan ja Itämeren alueen kansainvälisten suhteiden historiaan. Tans- kan-sodan taustatekijöiden analysoiminen tarkoittaa myös käsitystämme kolmikym- menvuotisesta sodasta monivaiheisena yleiseurooppalaisena selkkauksena.

Arvioitaessa Tanskan-sotaa edeltänyttä päätöksentekoprosessia kokonaisuutena huomio kiinnittyy erityisesti kauppapoliit- tisten kysymysten korostuneeseen asemaan. Alkuperäislähteiden valossa Axel Oxenstier- na ja myös muut keskeiset päätöksentekijät näyttävät pitäneen Juutinrauman tullikiistoja ja tanskalaisviranomaisten toimia merkittä- vänä ongelmana. Valtaneuvoston pöytäkir- joista ja diplomaattisesta kirjeenvaihdosta löytyviä mainintoja on vaikea tulkita pelkäs- tään tarkoitushakuisesti propagandaksi.

1600-luvulla kauppaan ja merenkulkuun liittyneet kysymykset olivat aiempaa useam- min sotilaallisten konfliktien taustalla. Holsti on esittänyt arvion, jonka mukaan West- falenin rauhan jälkeisellä kaudella vuosina 1648–1713 kansainvälisistä sotilaallisista konflikteista yhteensä noin 16 prosenttia liittyi kauppaan ja merenkulkuun. Samalla ajanjaksolla vain alueiden hallintaa koske- neet kiistat olivat hänen mukaansa yleisem-

piä. Holsti pyrkii selittämään kehitystä ai- kakauden merkantilistisilla virtauksilla ja valtioiden välisen kauppapoliittisen kilpai- lun nousulla tärkeäksi teemaksi kansainvä- lisissä suhteissa.⁸⁸ Myös Tanskan-sodan taustalla olleita kauppapoliittisia kysymyksiä on perusteltua tarkastella suhteessa tä- hän yleisemmän tason kehitykseen.

Useat eurooppalaiset valtiot pyrkivät hankkimaan itselleen tuloja ja vaikutusval- taa edistämällä kauppamerenkulkua ja kotimaisten tuotteiden vientiä, minkä seurauk- sena taloudellisiin kysymyksiin kiinnitettiin kansainvälisessä politiikassa runsaasti huo- miota. Ulkomaankauppa ja merenkulku sekä niistä saadut verotulot olivat päätök- sentekijöiden näkökulmasta avaimia valtion kehittämiseen, ja tämän vuoksi niillä oli vai- kutusta ulkopoliittiseen päätöksentekoon. Alkuperäislähteistä ja kirjallisuudesta löyty- vät viittaukset Louis De Geerin kaltaisten suurliikemiesten intresseihin ovat tässä suh- teessa mielenkiintoisia, ja yksityisten intres- siryhmien merkitykseen konfliktissa on pe- rusteltua kiinnittää aiempaa enemmän huo- miota.

Kauppapoliittiset kiistat eivät kuitenkaan olleet ainoa sodan taustalta löydettävissä oleva tekijä. Alkuperäislähteissä nousevat myös esille Tanskan kuninkaan harjoittama Ruotsin etujen vastainen diplomatia ja sii- hen liittyneet sotilaalliset uhkakuvat. Erityi- sesti Kristian IV:n lähentymispyrkimykset Saksan keisarin, Puolan kuninkaan ja Venä- jän tsaarin kanssa aiheuttivat Ruotsissa huolta. Tanskan laivasto oli lisäksi merkit- tävä voimatekijä Itämerellä, ja vuosien 1611–13 sodassa kärsitty tappio sekä Tans- kan kruunulle maksetut Älvsborgin lunnaat olivat edelleen tuoreessa muistissa. Tanskan muodostamaan mahdolliseen uhkaan oli siis syytä suhtautua vakavasti.

Vuoden 1643 aikana valtaneuvostossa käydyissä keskusteluissa kauppapoliittiset

87. Tham (1960), 326–327, 333–334.

88. Kauppapoliittikan ja merenkulun merkityksen ylei- sestä kasvusta huolimatta Kalevi J. Holsti näkee Ruot- sin ja Tanskan välisten sotien taustalla olleen pääasias- sa alueellisia kiistoja. Vuosien 1643–1645 sodan hän on kuitenkin rajannut tutkimuksensa ulkopuolelle. Holsti (1995b) 43–54.

kiistat ja turvallisuuspoliittiset uhkakuvat näyttävät nivoutuneen mielenkiintoisella tavalla yhteen. Kauppapoliittiset kiistakysymykset yhdessä Kristian IV:n harjoittaman diplomatian ja Tanskan muodostaman turvallisuuspoliittisen uhan kanssa aiheuttivat ongelmia, joita pahensivat Ruotsin maantieteellisen aseman haavoittuvuus ja sen riippuvuus meriyhteydestä Pohjanmerelle. Merikuljetukset olivat tärkeitä Ruotsin ulkomaankaupalle, ja toisaalta meriyhteyksien hallinta Itämerellä oli tärkeää valtakunnan turvallisuuden kannalta. Tämä korostui entisestään kolmikymmenvuotisen sodan aikana, jolloin Saksassa olleiden joukkojen yhteydet Ruotsiin kulkivat Itämeren poikki.

Edellä kuvatut tekijät Ruotsin ulkoisessa ja sisäisessä toimintaympäristössä vaikuttivat ulkopoliittisen päätöksentekoprosessin taustalla. On myös mahdollista, että kansainvälispoliittisissa olosuhteissa tapahtuneilla muutoksilla ja Tanskan sotilaallisella heikkoudella oli merkitystä Axel Oxenstiernan tekemiin arvioihin hyökkäyssodan edullisuudesta. Toimintaympäristöä koskeisiin tulkintoihin ja niiden perusteella tehtyihin valintoihin vaikuttivat lisäksi päätöksentekijöiden asenteet, käsitykset ja heidän tavoitteensa. Aiemmassa tutkimuksessa on painotettu erityisesti Oxenstiernan ja muiden keskeisten toimijoiden kielteistä asennoitumista Tanskan kuninkaaseen, mutta tämänkaltaisten tekijöiden arvioiminen on käytettävissä olevan alkuperäislähdeaineiston perusteella vaikeaa.

Tanskan ja Ruotsin välinen kilpailu alueellisesta hegemoniasta sekä valtioiden välisiä suhteita rasittaneet historialliset jännitteet epäilemättä ruokkivat epäluottamusta ja vihamielisiä asenteita Tanskan kuningasta kohtaan, mikä saattoi osaltaan vaikuttaa päätöksentekoon. 1600-luvulla sota miellettiin myös nykyistä kiinteämmäksi osaksi kansainvälisiä suhteita, ja erityisesti Ruotsissa aikakauden pitkälliset sotilaalliset konfliktit ehkä madalsivat kynnystä etsiä ratkaisuja kansainvälispoliittisiin ongelmiin sotilaallisen voiman avulla. Toisaalta oikeutetun sodan periaate edellytti hyväksyttäviä perusteita sotatoimien aloittamiselle. Vallinneet asenteet ja käsitykset tuskin kuitenkaan riittävät yksinään selittämään päätöstä hyökkäyssodan aloittamisesta.

Useimpien muiden konfliktien tavoin Tanskan-sodan taustalla oli yhdistelmä eritasoisia tekijöitä, joiden huomioiminen on tärkeää sodan puhkeamista edeltäneen päätöksentekoprosessin ymmärtämiseksi. Tässä artikkelissa pääpaino on ollut Axel Oxenstiernan ja muiden keskeisten päätöksentekijöiden esittämissä näkemyksissä, joissa korostuivat Tanskaan liittyneet kauppapoliittiset kiistakysymykset ja turvallisuuspoliittiset uhkakuvat. Turvautuminen sotilaalliseen voimankäyttöön tarjosi heille vallinneissa olosuhteissa keinon torjua valtakunnan turvallisuuteen ja hyvinvointiin kohdistuneita oletettuja uhkia sekä vahvistaa Ruotsin asemaa Itämeren alueella. ❀

KUKKU MELKAS

Mitä palvelijat palvelevat 1900-luvun alun kirjallisuudessa?

Kukku Melkas tarkastelee suomalaisen kirjallisuuden palvelustyttökuvauksia 1900-luvun alussa. Piiat ja palvelijattaret koettiin symbolisina ja sosiaalisina uhkina. Porvarillisten naisliikkeiden edustajat pitivät palvelijattaria siveellisinä uhkina ydinperheille, ja työläisnaisliikkeen edustajat puolestaan olivat huolissaan porvarisperheiden miesten aiheuttamasta uhkasta palvelijoille. "Palvelijatarkysymys" oli naisliikettä hajottava osa-alue, jossa yhteisymmärrystä ei löytynyt.

■ Palvelustytön tai palvelijattaren¹ hahmolle on pitkä ja rikas perinne suomalaisessa kirjallisuudessa. Hahmoa ja sen historiaa ei kuitenkaan ole tarkasteltu saati analysoitu kotimaisessa kirjallisuudentutkimuksessa, vaikka se on erittäin keskeinen monien kirjailijoidemme tuotannossa eri vuosikymmenillä.² Palvelustytön hahmo ja sen ongelmallisuus tulee esille jo Minna Canthin romaanissa *Hanna* vuodelta 1886, vaikkakin vain pienenä sivujuontena. Romaanin päähenkilö, Hanna, saa tietää yhden kotinsa keittiöpalvelijoista olevan raskaana. Palvelustyttö menettää raskauden vuoksi paikansa, mikä sinänsä oli aivan tavallinen käytäntö, mutta myöhemmin Hannan kau-

histukseksi syntyvän lapsen isäksi paljastuu Hannan oma isä eli talon isäntä. Canthin romaanissa palvelustytön hahmo sotkee porvarillisen kodin ja perheen ihanteen konventioita. Samalla se kyseenalaistaa valitsevia käsityksiä kansakunnasta ja sen rakentamisen ehdoista.³

Näin Canthin romaanin sivujuonteen, palvelustytön kertomattoman tarinan avulla on mahdollista keskustella sukupuoleen, luokka-asemaan tai statukseen ja moraaliin liittyvistä kysymyksistä. 1880-luvulla kyse oli ajan kaksinaismoralismista ja siitä ongel-

1. Nimitykset muuttuvat aikalaisteksteissä palvelupaikan mukaan: piiat ovat useimmiten maaseudun työläisiä, maitotyttöjä, navetta- tai sisäpiikkoja, kun taas palvelustytöt tai palvelijattaret työskentelevät kaupungissa ja nimenomaan porvarisperheissä. Nimityksistä piikkaa käytetään useimmiten alentavassa tai halveksivassa merkityksessä esim. vuoden 1905–1906 äänioikeustaisteluiden aikana. – Artikkelin on osa jo päättyneestä projektista "Kuvitelu kansa – kuvitelu sivistyneistö. Suomalaisen omakuvan murros". Kiitos kommentteista ja keskusteluista Heidi Grönstrand, Kati Launis, Maarit Leskelä-Kärki, Jussi Ojajärvi, Tutta Palin ja Lea Rojola!

2. Piian ja palvelijan työn historiaa on ensimmäistä kertaa kartoitettu vuonna 2006 ilmestyneessä kokoelmassa *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), Helsinki: SKS. Aihe on tällä hetkellä ajankohtainen sekä historian- että taiteentutkimuksen puolella myös muualla Euroopassa: "Waged Domestic Work and the Making of the Modern World Conference". The University of Warwick 9th–11th May 2008. Ks. myös Carolyn Steedman (2007) *Master and Servant. Love and Labour in the English Industrial Age*. Cambridge University Press.

3. Päivi Lappalainen (1998) 'Uhattu koti. Kodin ja perheen murtumia 1800-luvun realistisessa kirjallisuudessa.', teoksessa Kaisa Kurikka (toim.) *Paikkoja ja tiloja suomalaisessa kirjallisuudessa*, Turun yliopisto. Taiteiden tutkimuksen laitos. Sarja A. N:o 37, 113–114. Vrt. Kai Häggman (1994) *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*, Helsinki: SKS.

mallisesta kytköksestä, joka oli tuotettu alemman luokan naisten ja vaarallisen seksuaalisuuden välille. Romaani paljasti myös ensimmäistä kertaa, miten palvelijoiden läsnäolo tarkkaan vartioiduissa porvarillisissa kodeissa toi mukanaan vallitsevia ajattelutapoja murtavia käytäntöjä. Palvelustytön hahmosta muodostuu siten eräänlainen prisma, jonka läpi on mahdollista valottaa vaihtuvia ja epäoikeudenmukaisia valtasuhteita suomalaisuuden ja kansakunnan kuvittelun konteksteissa.

Tarkastelen tässä artikkelissa suomalaisen kirjallisuuden palvelustyttökuvauksia 1900-luvun alussa. Riippumatta siitä, miten hahmoa kuvataan kirjallisuudessa, se altistuu aina kunnollisuus- ja siveellisyyskiistoille. Piiat ja palvelijattaret koettiin ajan keskusteluissa niin symbolisina kuin sosiaalisinakin uhkina. Porvarillisten naisliikkeiden edustajat pitivät palvelijattaria siveellisinä uhkina ydinperheille ja työläisnaisliikkeen edustajat puolestaan olivat huolissaan porvarisperheiden miesten aiheuttamasta uhkasta palvelijoille. ”Palvelijatarkeys” oli naisliikettä hajottava osa-alue, jossa yhteisymmärrystä ei löytynyt.⁴ Palvelustytön hahmon kohdalla ei siis ollut kyse pelkästään kirjallisuuden ja taiteen sisäisestä ilmiöstä, vaan ennen kaikkea myös merkittävästä yhteiskunnallisesta ilmiöstä. Kaunokirjallisuus, joka Suomessa tuolloin toimi vielä tiiviisti yhteiskunnallisen keskustelun välineenä, oli alue, jolla tätä kysymystä kommentoitiin eri tavoin.

Piiat, palvelijat ja politiikka – keskustelu sukupuoli- ja yhteiskuntamoraalista

Minna Canthin työn jatkajaksi määritelty Maila Talvio (1871–1951) debytoi 1895 romaanillaan *Haapaniemen keinu. Kuvauksia sydänmaan kylästä*. Talvion tuotanto levitetytty monelle vuosikymmenelle. Tässä tarkastelun alla on hänen 1900-luvun alun tuotantonsa, jolloin häntä luettiin yli säätyrajojen ja romaanien aiheiden puolesta hänet määriteltiin kansankirjailijaksi.⁵ Talvion 1900-luvun alun romaanit, *Pimeänpirtin hävitys* (1901) ja *Muuan äiti* (1904), aiheuttivat kiivaan yhteiskunnallisen keskustelun

lehtien palstoilla. Hänen viides⁶ romaaninsa *Pimeänpirtin hävitys* oli osoittautunut hankalaksi palaksi jo käsikirjoitusvaiheessa. Itse teoksesta ja sen aiheesta, palvelustyttö Hannin hyväksikäytöstä ja ajautumisesta prostituutioon, Talvio oli joutunut neuvottelemaan kustannustoimittajansa, Werner Söderströmin, kanssa. Söderström ei ollut aluksi lainkaan innostunut aiheesta ja oli lopulta sitä mieltä, että vähintään teoksessa esiin nousevan rappioituneen sivistyneistön kuvaa olisi siloteltava. Söderströmin mielestä kirja oli nuorison mieltä turmeleva kertomus moraalista rappiosta, ja hän toivoi onnellisempaa tai sovittelevampaa loppua. Kättä väännettiin erityisesti teoksen loppuratkaisusta. Talvio ei suostunut kirjoittamaan teokseensa sovittelevaa ja valoisampaa loppuratkaisua, mutta poisti käsikirjoituksesta Hannin itsemurhan ja muunsi sen vaarin tekemäksi tapoksi.⁷

Kirjeessään Werner Söderströmille (20.4. 1901) Talvio koetti saada kustannustoimittajaansa ymmärtämään, minkä vuoksi teoksen käsikirjoitus olisi syytä painaa ja julkaista:

Niin paljon on puhuttu Suomen kansan sivistyksestä ja korkeasta siveellisestä kannasta, kukaan ei tahdo eikä uskalla lausua ääneen sitä sanomatonta pimeyttä mitä hiljaisuudessa harjoitetaan, varsinkin nk. ’sivistyneitten’ puolelta. Minä olen

4. Irma Sulkunen (1989) *Naisen kutsumus. Miina Silanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*, Helsinki: Hanki ja Jää. Ks. myös Mikko Pollari & Petri Ruuska & Anu-Hanna Anttila & Ralf Kauranen & Olli Löytty & Pekka Rantanen (2008) ’Alamaisjärjestyksen konkurssi ja avoin tulevaisuus’ teoksessa Pertti Haapala & Olli Löytty & Kukku Melkas & Marko Tikka (toim.) *Kansa kaikkevaltias. Suurlakko Suomessa 1905*, Helsinki: Teos, 61–66.

5. Kukku Melkas & Olli Löytty (2008) ’Jalon sivistyneistön kuriton kansa’, teoksessa Haapala ja muut, 237–251.

6. *Haapaniemen keinu* 1895, *Aili* 1897, *Kaksi rakkautta* 1898, *Kansan seassa* 1900.

7. Päivälehdien arkisto: Maila Talvion kirjeet WSOY:lle 1901–1908. II kansio. Ks. myös Liisi Huhtala (1989) ’Pako julkisuuteen – Maila Talvio’, teoksessa Maria-Liisa Nevala (toim.) *”Sain roolin johon en mahdu”*. *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*, Helsinki: Ota-va, 271 ja Kai Häggman (2001) *Piispankadulta Bulevardille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1878–1939*, Helsinki: WSOY, 144.

vakuutettu siitä että jollemme uskalla nähdä omia paheitamme ja syntejämme, niin ei meille ikinä löydy parannuksen ja mielenmuutoksen mahdollisuutta. Pahin vihollisemme – onko se tsaari ja Venäjän hallitus? Ei! Se on pimeys joka asuu meissä itsessämme.”⁸

Pimeydellä Talvio viittasi säätyläismiesten seksuaaliviettiin ja ajan vallitsevaan kaksinaismoralismiin.⁹ Söderström otti teoksen julkaisuohjelmaansa pienten muutosten ja uuden loppuratkaisun kirjoittamisen jälkeen.

Ilmestyessään joulukuksi 1901 *Pimeänpirtin hävityksestä* nousi kohu. Oireellista on, että teoksen vastaanotossa ei oikeastaan puututtu Hannin hahmoon tai tämän oletettuun siveettömyyteen, vaan suomalaisen sivistyneistön kuvaan. Näin vastaanotto puuttui samaan aihepiiriin, jonka Talvio itse oli jo kustantajakirjeessään muotoillut: sivistyneistö(mieste)n paheisiin. Vanhoillinen naisliike paheksui Talvion aihetta ja tapaa käsitellä sitä. Suomalainen sivistyneistö, Hannin aatelinen isä ja kartanonomistajat, esitettiin Suomen Naisyhdistyksen mukaan teoksessa liian huonossa valossa ja samalla turmelevana kuvana ”kansalle”. Lucina Hagman, silloisen Naisasialiike Unionin puheenjohtaja, puolestaan näki sivistyneistömiesten kuvauksen nimenomaan teoksen vahvuutena. Hänen mukaansa *Pimeänpirtin hävitys* avasi sivistyneistön silmät miesten tuomittavalle käytökselle.¹⁰ Talvion intentiot ja vastaanoton reaktiot osoittavat, miten palvelustyttö saa toimia teoksessa välineenä, jonka avulla avataan laajempi keskustelu vallitsevasta sukupuolittuneesta yhteiskuntamoraalista.

1800- ja 1900 -luvun taitteen Suomessa, jossa keskustelut siveellisyyskysymyksestä kävivät kiivaimmillaan, määriteltiin ja muotoiltiin itse asiassa sukupuolimoraalin lisäksi koko yhteiskuntamoraalia ja sen pohjaa. Pirjo Markkolan mukaan tuolloin muodostui erittäin mielenkiintoinen siveyden sukupuolihierarkia, jossa naiset ovat sekä hierarkian ylimpinä että alimpina. Tämänkaltaisen tilanteen saivat aikaan sääty- ja muodostuvan luokkayhteiskunnan jaot, jossa

sivistyneistönaisten tehtäväksi jäi sukupuolimoraalin vartiointi ja työväenluokan naisten tehtäväksi olla tarjolla niille ”viettinsä villitsemille” miehille, joiden vaimojen tarmo puolestaan kului moraalin vartioimiseen.¹¹

Pimeänpirtin hävitys kertoo avoimesti sen tarinalinjan, joka Canthin *Hannassa* on sivujuonteena. Romaani oli yksi niistä laukaisevista tekijöistä, jotka aiheuttivat lähes vuosikymmenen kestävä kiistan muotoutumassa olevan suomalaisen yhteiskunnan siveellisyydestä ja moraalinormeista. Tätä kiistaa ja neuvottelua käytiin kirjallisuudessa, sitä arvostelemissa lehdistössä ja opaskirjaisissa sekä muotoutuvan suomalaisen yhteiskunnan poliittisissa keskusteluissa.¹²

Talvion seuraava teos, *Muuan äiti* (1904), sai kiittävän vastaanoton työväen lehdistössä, mutta vanhoilliset lehdet vaikenivat teoksen kuoliaaksi sen ”moraalittoman” aiheen vuoksi.¹³ Talvio oli tarjonnut *Muuan äitiä* kustantajalleen epäröiden, mutta sai myöntävän vastauksen saman tien: ”Teoksenne *Muuan äiti* käsittelee kyllä arkaluontoista asiaa, mutta ei mielestäni sisällä mitään, joka estäisi minua sitä kustantamasta”.¹⁴ Arkaluontoinen asia oli jatkoa *Pimeänpirtin hävityksen* Hanni-piian aiheesta.

8. Tyyni Tuulio (1964) *Maila Talvion vuosikymmenet. Edellinen osa (1871–1911)*, Helsinki: WSOY, 262 ja Häggman (2001) 144–146.

9. Vrt. Pirjo Markkola (2006) 'Seksi, miehet ja moraalit. Miesten seksuaalisuus moraalikysymyksenä 1800- ja 1900-lukujen taitteessa', teoksessa Minna Ahola & Marjo-Riitta Antikainen & Päivi Salmesvuori (toim.) *Taivaallista seksiä. Kristinusko ja seksuaalisuus*, Helsinki: Tammi, 223–232.

10. Maija Rajainen (1973) *Naisliike ja sukupuolimoraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 100–101

11. Markkola (2006) 228–231.

12. Vrt. Sulkunen (1989) 37–62; Markkola (2006) ja (2002) *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ 1860–1920*, Helsinki: SKS; Arja-Liisa Räisänen (1995) *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalitusoppaissa 1865–1920*, Helsinki: SHS.

13. Kiitosta esim. *Työmiehessä* jaettiin yhteiskunnallisesti merkittävän aiheen rohkeasta ja ujostelemattomasta käsittelystä. Ks. lisää Tuulio (1964) 311–312.

14. Kukku Melkas (2009) 'Maila Talvio ja WSOY: rahasta ja ratkaisuista', teoksessa Elsi Hyttinen ja Katri Kivilaakso (toim.) *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*, Helsinki: SKS, ilmestymässä.

Sivistyneistörouva, hovineuvoksetar Palmblad, sallii poikansa käyttää nuorta palvelustyttöä hyväksi, estääkseen poikaansa käymästä prostituoitujen luona. Maiju ja ennen kaikkea Maijun ruumis on lopulta äidin mielestä parempi vaihtoehto pojalle:

Kaiken tuskan ja kärsimyksen kautta tuli äiti siihen johtopäätökseen, että on onni, että Allan edes joksikin aikaa tyytyy Maijuun. Maiju on viaton tyttö, puhdas tyttö. Paljon parempi kuin naiset huonoissa paikoissa. Maiju on kotona ja Allan pysyy kotona. Ei mene rahaa eikä ole vaaraa kauheista taudeista. Ja äiti sulki silmänsä ja korvansa kaikelta.¹⁵

Asetelma, jossa miehet käyttävät hyväkseen nuorta palvelustyttöä, on *Muuan äidissä* kääntynyt nurin: sivistyneistöä edustaa nyt nainen, hovineuvoksetar, jonka motiivit paljastavat hänen olevan Maijun varsinainen hyväksikäyttäjä. Kun Maiju tulee raskaaksi Allanelle, päättää hovineuvoksetar hankkiutua hänestä eroon. Ristiriitoja ja ongelmia päätöksentekoon tuottaa Maijun odottama lapsi.¹⁶ Kertoja ryhtyy käyttämään hovineuvoksettaresta/äidistä isoäidin nimitystä. Teoksella on oman aikansa kirjallisuudessa konventioiden mukainen loppu: Allan kylästyy Maijuun, nai naisen omasta säädystään ja Maiju lähetetään takaisin maalle murtuneena. Talvion teoksessa äiti-isoäiti ei pääsekään syyllisydentunnoistaan eroon. Teoksen loppu jopa vihjaa siihen, että hän on tulossa hulluksi tekemiensä ratkaisujen vuoksi.

Muuan äiti teoksen nimenä on mielenkiintoisella tavalla ristiriitainen. Se viittaa luonnollisesti hovineuvoksettareen, Allanan äitiin, ja sitä kautta muihin sivistyneistöäiteihin. *Muuan äiti* on kuka tahansa tai yksi monista: teoksen syyllistävä sävy kohdistuu niihin ylempään säädyn äiteihin, jotka sulkevat silmänsä vallitsevalta moraalijärjestykseltä. Mutta myös Maijusta on tulossa äiti. *Muuan äiti* on samanaikaisesti kertomus niistä lukuisista äideistä, jotka vuosisadan vaihteessa synnyttivät ”aviottomia” lapsia palveluspaikkojensa herroille ja pojille.¹⁷

Nurinkäännetty asetelma muokkasi si-

veellisyyskeskusteluja yhä enemmän suuntaan, jossa naisten väliset jyrkät yhteiskunnalliset erot terävöityivät. Talvion teos osoitti, miten porvarillisen kodin puhtaus oli mahdollista saavuttaa vain toisten, palvelustyttöjen, avulla. Maiju siivoaa ja puhdistaa kotia jatkuvasti, mutta on samalla ”puhtaana ja viattomana” tarjolla perheen pojalle.¹⁸ Palvelustyttöjen ympärillä käyty yhteiskunnallinen keskustelu pyöri paljolti siveellisyyskysymysten ympärillä. Siitä todistavat lukuisat *Koti ja yhteiskunta* ja *Työläisnaisessa* käydyt keskustelut vuosina 1905–09. Näissä keskusteluissa naisten väliset erot kärjistyivät, kuten ne olivat aiemmin kärjistyneet työ- ja äänioikeuskysymysten ympärillä. Vuonna 1908 silloinen kansanedustaja, entinen piika Miina Sillanpää, kirjoittaa sivistyneistörouvien välinpitämättömyydestä ja oman kunniallisuutensa säilyttämisen nurjasta puolesta: ”Työläisluokan naiseen saakka ei heidän katseensa uleta, sivistyneen säädyn kunnia on ennen kaikkea pidettävä puhtaana, sortukoon sen maineen ylläpitämiseksi kuinka monta köyhälistön naista tahansa, se on heille merkitysetöntä.”¹⁹

Talvion romaaneissa sivistyneistönaisen rooli moraalien vartijana ja järjestyksen ylläpitäjänä epäonnistuu, mutta toisaalta niissä osoitetaan myös, miten porvarillisen ihan-

15. Maila Talvio (1904/1919) *Muuan äiti. Kootut teokset*, Helsinki: WSOY, 517.

16. Ks. myös Minna Aalto (2000) *Vapauden ja velvollisuuden ristiriita. Kehitysromaanin mahdollisuudet 1890-luvun lopun ja 1900-luvun alun naiskirjallisuudessa*, Helsinki: SKS, 134–135.

17. Vrt. Katriina Kokko (1996) ’Yksin lapsen kanssa. Aviottomia äitejä 1900-luvun alun Helsingissä.’, teoksessa Marjatta Rahikainen (toim.) *Matkoja moderniin. Läbikuvia suomalaisten elämästä*. Helsinki: SHS, 93–115 ja Antti Häkkinen (1996) ’Rikkaiden pojat ja köyhien tyttäret. Helsingin vanha prostituutiokulttuuri.’, teoksessa Rahikainen 73–92.

18. Puhtaudesta ja terveydestä tuli myös eräänlainen kansalaisuuden mittari 1900-luvun alussa: se oli määritelty sekä kansalaisoikeudeksi että kansalaisvelvollisuudeksi. Siihen vaikutti fennomaanisen kansallisuusliikkeen näkemykset, jossa kansalaisuus edellytti tiettyä sivistystasoa eli tietoa ja oikeaa moraalialia eli siveellisyyttä. Sivistynyt kansalainen oli raitis, työteliäs ja puhdas. (Antu Sorainen (2006) ’Siveellisyydestä seksuaalisuuteen’, *Kulttuurintutkimus*. 23: 3, 29–38. Ks. myös Ilpo Helén & Mikko Jauho (2003) *Kansalaisuus ja kansanterveys*, (toim.) Helsinki: Gaudeamus.

19. Sulkunen (1989) 39.

teen mukaisen yhteiskuntajärjestyksen ylläpitäminen ja rakentaminen tapahtuu ”toisten” eli palvelustyttöjen kustannuksella. He eivät ole Talvion teosten päähenkilöitä, vaan toimivat keinoina osoittaa porvarillisen perheideaalin kääntöpuoliin ja nurjiin seurauksiin.

Seksualisoitu sankaritar: toisen luokan kansalaiset

Vuonna 1907 ilmestyi suomalaisen kirjallisuuden kentällä kaksi palvelustyttöä elämäntarinaa kertovaa romaania: Eino Leinon (1878–1926) *Jaana Rönty* ja Hilda Tihlän²⁰ (1870–1944) *Leeni*. Molemmat romaanit on nimetty niiden päähenkilön mukaan ja molemmissa toistuu myös samanlainen juonikuvio, jossa viaton maalaistyttö tulee kaupunkiin palvelukseen ja joutuu onnettomien sattumusten kautta vähitellen hunningolle. Molemmissa romaaneissa tarkastellaan sosiaalista perimää yhtenä syynä kohtaloon: Jaanan ja Leenin äidit ovat kokeneet saman kohtalon. Itse asiassa tämä juonikuvio on suorastaan silmiinpistävän toisteinen suomalaisen kirjallisuuden palvelustyttökuvausten kentällä. Tytär joutuu toistamaan äidin surullista ja huono-osaista kohtaloa vääjäämättömästi. Maria Jotunin piirat ja palvelijat tekevät tässä toistossa poikkeuksen.²¹ Heidän sosiaalinen nousunsa saattaa jopa onnistua ja viimeistään Hella Wuolijoen *Juurakon Hulda* vuodelta 1937 on esimerkki piikatytön onnistuneesta sekä sosiaalisesta että sivistyksellisestä noususta.

Leinon ja Tihlän romaanit kertovat palvelustyttöjen tarinaa täysin toisenlaisissa olosuhteissa kuin Talvion teokset. Vuoden 1905 suurlakko sekä yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteutuminen oli tuonut muodollisen tasavertaisuuden ja yhtenäisen kansalaisuuden idean suomalaisen politiikan kentälle. Uuteen eduskuntaan oli valittu kaksi entistä palvelijatartakin. Prosessi ei ollut kuitenkaan mutkaton, päinvastoin: juuri äänioikeuskamppailussa naisten väliset erot ja yhteiskuntaluokkien (tai säätyjen) välinen eriarvoisuus nousivat lopulta päällimmäisiksi asioiksi.²² Erityisesti piioille ja palvelijoille mahdollisesti lankeava oikeus omaan ääneen nostatti vastalauseita eri foo-

umeilla. Tästä todistavat esimerkiksi runsas pilakuva-aineisto, jota sen aikaisissa pilalehdissä (*Fyren, Kurikka, Velikulta*) tuotettiin. Niissä pilkattiin piikojen tietämättömyyttä ja sivistymättömyyttä, mutta vihjailtiin myös eri tavoin oletettuun siveettömyyteen ja moraalittomuuteen.²³ Näillä kuvilla ja pilapiirroksilla pyrittiin vaikuttamaan kielteisesti piikojen mahdollisuuksiin toimia ja vaatia oikeuksiaan.

Hilda Tihlän *Leeni* on paitsi köyhän maalaistyttö Leenan – joka kaupunkiin muutettuaan muuttuu teoksessa Leeniksi – elämäntarina, myös sosiaalishistoriallinen kuvaus Suomesta 1880-luvun lopulta 1900-luvun alkuun. Tihlän romaanin kritiikki kohdistuu, samaan tapaan kuin Talviolla, nimenomaan sivistyneistöön tai romaanin kuvaaman ajankohdan mukaan säätyläistöön. Leenan asuinkylässä Aartolahdessa suunnitellaan kansakoulun perustamista ja köyhimmän työväen sivistämistä. Romaanissa on kohta, jossa tuota tulevaa sivistystä arvioidaan ensin pyykkärien porukassa ja sen jälkeen samaa asiaa katsellaan herrasväen silmin järven toiselta puolelta. Pyykkärinaiset suhtautuvat epäluuloisesti kouluhankkeeseen ja tapakasvatukseen, jota heidän lapsilleen on tarkoitus antaa. Keskustelu naisten välillä on hilpeästi kuvattu. He ovat visusti sitä mieltä, että sivistyshanke tietää heidän lapsilleen huonompia tapoja, laiskuutta ja tuo mukanaan turhanpäiväisyyksiä:

– Hei, akat, innostui Hiskian Eliina, jahka minä olen oppinut hattua pitämään ja sianrasvassa keitettyä munaa syömään, niin minäpä en päivää sano muille, kuin itseni näköisille. [– – –] – Ja pitääkööt vain huolta siitä, että omat lapset oppisivat ihmis-tapoja. Ja laittakoot ensi itse itselleen ilman piikkaa ruoan, vaikka rahaa on, etteivät tiedä mihin panna.²⁴

Akkojen reuhatessa pyykillä herrasväki käyskentelee vastarannalla katselemassa kesäistä idylliä, johon pyykkäävät naiset kuuluvat. Kohta on huikean ironinen eri puhetaipojen vastakkainasetteluineen:

Nuoren herrasväen huomio oli järven toisella rannalla kääntynyt taivaan hattarapilvistä, veden väreilystä ja lintujen näppärästä lennosta pesu-akkoihin. – Luonto on niin ihanaa, niin virkeää ja monipuolista, puheli silmät haikeina nuori neitonen. Se on kuin Jumalan runoteos, jota me pienet ihmislapset saamme tutkia ja josta saamme oppia rakastamaan elämän ja olemassaolon kaikkeutta. [– – –] Nuo vaimot, jotka tuolla vaatteita pesevät, tuskin tietävät olevansa järven rannalla, johon ääretön taivas, vihreä metsä ja kyläkunta niittyineen kuvastuu. [– – –] Näettekö sitten noiden pesuvaimojen liikkeitä, miten sopusuhtaisia ja ympäristöönsä sopivia ne ovat, neitonen sanoi. – Luonto on täällä alkuperäistä, vastasi herra, samoin nuo vaimot. Niiden olemus on kokonaan luonnon mukaista. Ei siinä ole mitään tehtyä.²⁵

Sivistyneistön estetisoiva katse toimii säätyjen välisen kuilun merkinä. Seurueeseen kuuluu vielä piirustusta harjoittava tyttö, joka ”kutsutti itseään taiteilijaksi” ja luonnostelee maalauksen pyykkirannasta. *Leenin* kuvaelman loppuepisode irvailee 1800-luvun lopun sivistyneistön kansalliselle ohjelmalle, jossa vahvistettiin nimenomaan sen omaa suomalaiskansallista identiteettiä ja jossa ”kansa” sai asettua kulloiseenkin tilanteeseen sopivana kuvattavana niin kirjallisuudessa kuin kuvataiteissa.

Leena asuu köyhien isovanhempiensa kanssa ja joutuu nuorena palvelukseen helsinkiläisen tohtorin perheeseen. Suntion Liisan saatellessa Leenaa uuteen palveluspaikkaansa, hän antaa vielä neuvoja palveluksessa olemisesta. Hän kehottaa Leenaa nöyryyteen ja tottelevaisuuteen ja jatkaa:

Ja vielä toinen asia, Leena, vaikka oletkin vielä lapsi, niin sanon pahan omantuntoni takia. Sinä olet suurisilmäinen ja sysi-musta ja olisit hyvin säilynyt täällä maalla, jossa sinua pidetään rumana, mutta herroilla on toinen maku. Ne, näes, luulevat mustaa kauniiksi. Älä siis usko herrasmiesten koreita puheita ja naimatarjouksia, eivät ne koskaan piika-ihmistä nai.²⁶

Liisan neuvot kytkeytyvät kunniallisuuden säilyttämiseen. Leeni joutuu juuri tästä syystä pois paikastaan. Nimenvaihdos korostaa paitsi romaanin päähenkilön identiteetin muutosta ja rakentumisprosessia myös tiettyä ”alenemista” tai infantilisoitumista, kun nimestä ryhdytään kaupungissa käyttämään diminutiivi-muotoa. Leeni joutuu tohtoriperheestä pois pelkän epäilyn vuoksi. Tohtorinna ei halua ottaa ”edesvastuulleen sitä vaaraa, mikä nuorella, kauniilla palvelijattarella oli perheessä, jossa asui ja kävi paljon nuoria miehiä.”²⁷ Tohtorin mielestä Leeni olisi perheessä nimenomaan turvassa, mutta tohtorinnan mielestä ei. Tosiasiassa rouva pelkää poikansa rakastuvan palvelustyttöön eikä kestä ajatuksen tuomaa häpeää. Leeni sanoo itse itsensä irti loukkaannuttuaan rouvan puheista ja pestautuu ”hotelliin” puhvettineidiksi, rahvaan kielellä kapakkanaiseksi. Paikka tuntuu Leenistä pelottavalta ja vastenmieliseltä. Hän epäröi valintaansa ääneen uudessa asuinpaikassaan ja saa vastauksen, jossa muistutetaan

20. Hilda Tihlälä toimi sekä Helsingin Palvelijatyöyhdistyksessä että *Työläisnainen* -lehden avustajana 1900-luvun alusta sisällissotaan asti. Hän julkaisi *Leenin* jälkeen suomalaisen kirjallisuuden kentällä yhteensä neljä romaania, joita ei juuri ole kirjallisuudentutkimuksen tai -historiikkaan piirissä noteerattu. Syy ”unohdukseen” on poliittinen: Tihlälän kirjailijakuva ei sopinut sisällissodan jälkeisen Suomen vallitsevaan ideologiaan. Hän kärsi vankeustuomion sisällissodan jälkeen ja muutti sen jälkeen Neuvosto-Venäjälle, jossa jatkoi uraansa. Suomessa luotu uran alkutaipale on unohtunut kirjallisuushistorioissa. Ks. Tihlälästä esim. Raoul Palmgren (1966) *Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus*, Helsinki: WSOY, 213–240.

21. Kukku Melkas (2005) ”Toisen palveluksessa. Palvelijat porvarillisen perheen ja työväenluokan välissä” teoksessa Olli Löytty (toim.), *Rajanylityksiä. Tutkimus-reettejä toiseuden tuolle puolen*, Helsinki: Gaudeamus, 162–180.

22. Sulkunen (1989). Ks. myös Marjaliisa Hentilä (1989) ”Maa jossa piiatkin saivat äänestää. Suomen työläisnaisliikkeen kuva kansainvälisessä lehdistössä 1906–1914” teoksessa Leena Laine & Pirjo Markkola (toim.) *Tuntematon työläisnainen*, Tampere: Vastapaino, 162–184.

23. Ks. tarkemmin Ralf Kauranen & Pekka Rantanen (2008) ”Naurettava lakko”, teoksessa Haapala & muut, 277281.

24. Hilda Tihlälä (1907) *Leeni*, Helsinki: Osakeyhtiö Weilin & Göös, 78.

25. Tihlälä (1907) 82.

26. Tihlälä (1907) 85.

27. Tihlälä (1907) 95.

palvelustytön valintojen rajallisuudesta: "Vastenmieliseltä, toisti vaimo. – Luuletko sinä olevasi niin arvokas henkilö, että oikein mielen ja omantunnon mukaan voisit elämäsi asettaa? Piika, kuin piika!"²⁸

Kapakkanaisena Leeni leimautuu automaattisesti siveettömäksi naiseksi. Sen paljastavat toisen palvelustytön sanat tohtorin keittiössä: "Kehtaatkin vielä tulla herrasväelle itseäsi näyttämään, tuollainen! Hyi, häpeä silmäsi puhki! Lapsikin olet vielä ja jo tuollaiseksi heittäydyt!"²⁹ Palvelustyttö haukkuu Leeniä vielä votakaksi. "Tuollaisena" ja "votakkana" viitataan Leenin maineen menetykseen ja häpeään, joka seuraa kapakka-palveluksesta. Kapakassa Leeni myös joutuu herrojen seksuaalisen ahdistelun kohteeksi, mutta koettaa säilyttää kunniallisuutensa: "Leeni kaipasi kunnioitusta. Hän oli luullut sitä itsellään olevan, mutta huomasi erehtyneensä. [– – –] Ei hän osannut ajatella, että tarjoilijan toimi oli häpeällistä, hän piti itseään huonona."³⁰

Oletetun siveettömyyden vuoksi myös Leenin ylioppilasrakastettu hylkää hänet. Teokseen sisältyy tämän jälkeen Leenin rakastetun ja prostituoidun välinen keskustelu, jossa piian ja prostituoidun samanlainen asema vallitsevassa yhteiskuntajärjestyksessä tulee esille:

Kuinka te naiset voitte pitää tällaisesta.
– En tiedä, vastasi tyttö surumielisenä, minä luulen, ett'ei kukaan meistä juuri liikoja tästä pidä. – Miksi sitten olette täällä? Voisittehan tehdä jotain muuta. – Ei se piiankaan virka hääviä ole. – On se toki parempaa, kuin tämä, onhan se kunniallista.
– Oletteko ollut piikana? Ei orja ehdi kunniaansa ajatella. Minä en ainakaan tiedä, mitä kunnia on. En tullut sitä tuntemaan piikana ollessani enemmän kuin täälläkään.³¹

Keskustelu jatkuu ja prostituoitu määrittelee itsensä: "Me olemme teidän luomianne olentoja, varjoja, joita teidän salainen elämänne synnyttää. Te kulette kunnioitettuna läpi elämänne, me kunniaa."³² Romaanin keskustelu viittaa edellä mainittuun vallitsevaan siveyden sukupuolihierarkiaan. Toi-

saalta keskustelussa tartuttiin ajankohtaiseen aiheeseen: työväenliike ja työläisnaiskansanedustajat vaikuttivat samana vuonna hyväksytyyn ohjesääntöisen prostituution lakkauttamiseen.³³

Kapakasta Leeni naidaan rouva Gustafssoniksi. Leenin tarjoilijaystävästään suorastaan painostavat tarttumaan tilaisuuteen, kun vanha ja varakas herra Gustafsson vikittelee häntä. Miehen kuoltua Leeni perii rahaa ja ryhtyy sivistämään itseään. Kertoja kuvailee Leenin sivistyspyrkimyksiä ymmärtävästi ironisoiden: "Leenin elämä olisi nyt niin hyvää, kirkasta ja kaunista, ellei sitä pimittäisi muisto, että hän on ollut kapakkanainen. [– – –] Leenin katsantokanta on äärettömästi laajentunut. Hän tuntee kirjailijat, hän tuntee taiteiden suunnat. Hän ostaa aina uusimman teoksen, lukee sen, jos se on hauskaa, selailee, katsoo alun ja lopun, jos se on ikävää, reutoo kansia, että näyttäisi käytetyltä ja sulkee kirjakaappiin todistamaan emäntänsä sivistystä. [– – –]" Leenistä on tullut isänmaallinen, kansaansa ja kielensä äärettömästi rakastava ja niiden oikeuksia puolustava nainen. Ja vielä laajemmallekin ulottuu hänen tietonsa.³⁴

Kaikesta huolimatta Leeni tuntee itsensä yksinäiseksi ja osattomaksi. Uusi identiteetti "isänmaallisena, kansaansa ja kielensä äärettömästi rakastavana" sivistyneistönaisena ei ota muotoutuakseen ja entisyys painaa taakkana ("että hän on ollut kapakkanainen"). Uudessa porvarillisessa kodissaan Leenin vieraat ovat toisia sivistyneistörouvia ja vierailulla herätetään keskustelu piiiosta ja palvelijoista:

Ne nykyajan piiat eivät sitten kelpaa mihinkään.

Siihen sanaan tarttuivat kaikki. – Eivät ne muuhun kelpaa, kuin syömään ja herrastelemaan. Nyhän piiatkin jo pyrkivät ryökinöiksi. – Tiedättepä, nauroi rouva Lehmanen, mitä minun piikani sanoi pesuakalle pyykkituovassa. Se sanoi: näin me poloset saamme tehdä kovaa työtä vähästä palkasta ja senaattorien rouvat saavat hyvää palkkaa, vaikka ovat laiskoja. – Sellaistahan ne opettavat niille nyky-aikana. Puhuvat kaikkea pötyä ja kasvattavat kolloihin

tyytymättömyyden henkeä. Voi, voi sentään! Vai jo pitäisi piikojenkin saada senaattorin palkkoja. Etteivät häpeä.³⁵

Tämän jälkeen keskustelussa viitataan suoraan Miina Sillanpään tunnettuna piikojen kiihottajana, joka on rouvien mielestä vain ”entinen palveluspiika-kutjale”. Keskustelussa puututaan vielä siveyskysymykseen, jonka aikana rouvat vakuuttelevat vankasti omaa kunniallisuuttaan. Kunniallisen ja kelpoisen naiskansalaisuuden ideassa nivoutuu yhteen fennomaanisen ihanteen mukainen siveellinen (siveä) naiseus ja sivistynyt nainen. Voidaan kysyä: kenellä on mahdollisuus täysivaltaiseen kansalaisuuteen tällaisen idean puitteissa? Naisuutta ohjaavat nimenomaan siveellisyyden ja kunniallisuuden käsitteet, jotka sitovat eri luokkien naisia eri tavoin ja samalla sääntelevät heidän kansalaiseksi kasvamisen prosessiaan.³⁶

Vielä vuonna 1911 *Leenissä* käyty keskustelu jatkui *Koti ja yhteiskunta* -lehden ja *Työläisnaisen* välillä. Sitä voisi luonnehtia porvarillisten lehtien ja työväen lehtien vuoropuheluksi, jossa palvelijan asemaa perheessä pyrittiin valottamaan eri suunnista eri ideologisten taustojen turvin.

Vuoden 1911 *Työläisnaisessa* oli kolmessa lehdessä ilmestynyt jatkokertomus ”Palvelija on perheen jäsen”³⁷ Otsikko määrittynyt juttujen perusteella ironiseksi. Jatkokertomuksessa tuodaan esille palvelijan hankala asema perheen sisällä ja epäoikeudenmukainen tai mielivaltainen kohtelu ilman virallisia työaikoja. Se oli vastine porvarillisille lehdille, jotka puolestaan julkaisivat juttuja palvelijoiden hyvästä kohtelusta perheissä tai kirjoittivat palvelijoiden työn helpoudesta sekä heidän saamattomuudestaan.

Leeni päätyy Tihlän romaanissa uusiin naimisiin ja menettää avioliiton kautta rahansa uudelle miehelleen. Tämän jälkeen romaanissa on enää yksi luku. Kymmenen vuotta myöhemmin Leeni tapaa vanhan tarjoilija-aikaisen ystävänsä Sussun kerjäämässä ja Sussu ihmettelee ”– Miten te olette täällä, hän huudahti nähdessään Leenin maalattuna ja konjakilta lemuavana kadul-

la.”³⁸ Leeni on ajautunut katunaiseksi: ”Älä ole millisikään, Leeni, [– –] Maailma ei enää tiedä, että Leeniä ja Sussua on olemassa. Pian emme itsekään sitä tiedä. [– –] Leeni pääsi jälleen paremmille oloille. Hän kuoli.”³⁹ Leeni ei siis loppujen lopuksi onnistu pyrkimyksessään tulla joksikin: sivistyneistörouvaksi. Sen sijaan hänestä tulee prostituoitu. *Leeniä* voi lukea kommenttina työläisnaisten tai palvelijoiden mahdollisuuksiin saavuttaa täysivaltainen kansalaisuus. Leenin kansalaiseksi kasvaminen ei onnistu hänen taustansa ja entisyytensä vuoksi, joiden vuoksi hän automaattisesti leimautuu siveettömäksi.

Yhtäläillä epäonnistuu Jaana Rönty. Leinon romaanin päähenkilö, köyhä maalais-tyttö, saapuu kaupunkiin etsimään elantoa ja palveluspaikkaa. Löydettyään yhden onnetoman yön jälkeen erään leskirouvan luota yöpaikan, hän kertoo elämästään ja työtoiveistaan.

Hänen itseluottamuksensa oli kokonaan mennyt. Leski rupesi häntä lohduttamaan.

Ei Jaanan vielä olisi tarvis epätoivoon langeta, hän sanoi. Kyllä noin sievä ja sokea tyttö aina tuli toimeen maailmassa. Mutta hullusti Jaana hänen mielestään tekisi, jos hän piiaksi rupeisi. Ainahan niitä silläkin alalla paikkoja olisi, mutta ne tuottivat niin vähän. Kenties hän voisi päästä tarjoilijattareksi ja muuksi. Niillä olivat ansiot aivan toisellaiset. – Minä olen niin nuori ja

28. Tihlä (1907) 101.

29. Tihlä (1907) 104.

30. Tihlä (1907) 124.

31. Tihlä (1907) 134.

32. Tihlä (1907) 137.

33. Vrt. Katu Launis (2008) 'Alin aidanvitsa, unteni kukka. Hilja Pärssinen työläisnaisten runoilijana', teoksessa Matti Hannikainen & Piia Lohikoski (toim.) *Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?*, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Väki voimakas 21, 66–69.

34. Tihlä (1907) 164.

35. Tihlä (1907) 155.

36. Ks. Beverley Skeggs (1997) *Formations of class and gender. Becoming Respectable*, London: Sage, 40–44.

37. *Työläisnainen* (1911) nro 1 s. 7–8, nro 2 s. 11, nro 4 s. 26–27.

38. Tihlä (1907) 175.

39. Tihlä (1907) 177.

oppimaton, suri Jaana. – Ei se mitään.
Sellaisista ne herrat juuri pitävätkin. Mutta
Jaana tahtoi vaan piiaksi.⁴⁰

Piiaksi Jaana ei pääse, vaan leskirouva ”välittää” hänet toisenlaiseen palveluspaikkaan: ilotaloon, jossa hänestä yritetään karsia maalaisia piirteitä pukeutumista ja nimeä myöten. Jaanan nimi on paikan pitäjän, röyhkeäksi kuvatun naisen mielestä, liian raaka ja kömpelö. Hän ehdottaa tilalle Hilduria. Kun taloon tulleet herrat ensi kertaa tiedustelevat Jaanan nimeä, hän änkyttää: ”Hilturi”. Jaanan nimenvaihdos ei onnistu eikä Jaana itse ymmärrä paikan tarkoitusta. Ahdistelun jälkeen hän päättää lähteä ja vaatii vanhat vaatteensa takaisin:

Hän oli jo omassa puvussaan ja tunsi itsensä koko joukon varmemmaksi ja itsetietoisemmaksi. Rouva suuttui. [– – –]
Se oli hänen ensimmäinen palveluspaikkansa. Hän pääsi siitä muutamilla mustelmilla.⁴¹

Omien vaatteiden mukanaan tuoma varmuus saa Jaanan sinnikkäästi etsimään kaupungissa parempaa. Romaani kuvaa perik-siantamattoman Jaanan väistämätöntä, sosiaalisesta taustasta johtuvaa, alamäkeä. Kohtaus, jossa Jaana koettaa jäljitellä ”her-rasnaisia” on romaanin käännekohta. Odo-tellessaan kavaljeeriaan iltaisella kadulla, Jaana kiinnittää huomiota herraskaisten naisten tyyliin ja tapoihin:

Herrasnaiset tunsi kävelystä. Ne sipsuttivat niin sievästi ja soreasti, ottivat lyhempiä askelia kuin muut ja kantoivat toisella tavalla hamettaan. Sitäpaitsi notkahteli heidän vartalonsa vyötäisistä ja koko ruumis keinui niinkuin olisi aalloilla kulkenut.

Se oli hyvin somaa Jaanan mielestä. Vaistomaisesti hän rupesi heitä jäljittelemään. Kokosi toisella kädellä hameensa ja nosti sitä sen verran, että kautokengät näkyivät. Otti lyhempiä askeleita ja koetti saada lanteensa samalla tavalla notkahtelemaan.

Ei se oikein tahtonut onnistua.⁴²

Tämä katukohtaus sinetöi Jaanan kohtalon.⁴³

Jaana tulee pidätetyksi epäilystä siveettömästä käytöksestä julkisella paikalla, ja poliisiasemalla hänet raiskataan. Kohtauksessa korostuvat naisten väliset luokkaerot ja sen mukana seuraavat muut erot. Työläisnaisen kävelytyylinä herraskaisesta tavasta tulee rivo ja siveetön. Sivistyneistön jäljittely, tapo-ineen ja ihanteineen, osoitetaan teoksessa mahdottomaksi. Raiskauksen jälkeen maalla odottava sulhanen, Heikki, ei tietenkään enää huoli Jaanaa morsiamekseen: ”Mikä Jaana luuli oikein olevansa? Äläs eto kapine! Torpan tyttö hän oli, vaikka pääsytkin kaupunkiin piikaletukaksi.”⁴⁴

Jaanan elämäntarina päättyy yhtä onnettomasti kuin Leeninkin. Ajaututtuaan ensin kylvettäjäksi ja sosialistiksi⁴⁵, hän päättyy lopulta juoppona lumihankeen:

Jaana meni nyt nopeasti alaspäin.

Hänen vastustusvoimansa oli murtunut. Oli kuin olisi hänessä mennyt rikki jotakin. Hän puutui kuin puuksi vähitellen, vajosi välinpitämättömään, typerään tylsyyteen, jossa eivät mitkään yksilölliset ajatukset ja tunteet enää menestyneet. [– – –] Hän oli herjattu, halveksittu. [– – –] Jaana itkeä kallotteli vielä kadulla. Hänen askeleensa horjahtelivat, sillä hän oli nauttinut tänään tavallista enemmän väkeviä. Satoi lunta. Hän kulki erään puiston läpi ja heittäysi vihdoin kinokseen istumaan.⁴⁶

Jaana Rönty ja *Leeni* kuvittavat 1900-luvun alun köyhän maalaistytön elämänkaaren lohduuttomasti ja vaihtoehdottomana, mutta samalla niissä molemmissa puututaan valitsevan yhteiskuntajärjestyksen moraaliin, joka sallii alempien luokkien naisten hyväksikäytön sekä seksuaalisesti että työvoimana. Niissä kyseenalaistetaan myös suomalaisen sivistyneistön rooli poliittisten muutosten ja yhteiskunnallisten uudistusten ai-ruena. Molemmissa teoksissa ns. sivistyneistö, useimmiten ylemmät yhteiskuntaluokat tai vanha aatelisto, esitetään lähinnä omaa etuaan ajavana ryhmänä ja varsin ironisessa valossa. Samalla Tihlän ja Leinon romaanit keskustelevat täysivaltaisen kansalaisuuden rakentumisen ehdoista ja mahdollisuuksista 1900-luvun alun poliittisella kentällä.

Piika ja herraspoika: kansan ja sivistyneistön epäonnistunut suhde

Frans Emil Sillanpään (1888–1958) romaani *Hiltu ja Ragnar* (1923) tarttuu aiheeseen sisällissodan jälkeisessä Suomessa. Palvelustyttö Hiltun tarina kerrotaan sivulauseessa jo vuonna 1919 ilmestyneessä sisällissotaromaanissa *Hurskas kurjuus*. Se on Hiltun isän, Toivolan Juhan, elämäntarina 1860-luvulta vuoteen 1918 ja yhteiskuntakriittinen kuvaus syistä, jotka ajoivat Suomen sisäiseen sekasortoon vuonna 1918. Sillanpään teos sai ristiriitaisen vastaanoton,⁴⁷ mutta teos on erinomainen sisällissodan oireiden kuvaus vielä tänä päivänä. Sillanpään kerronnan keinona on hienovarainen ironia, jonka avulla teoksessa osoitetaan yhteiskuntaryhmien välinen syvä ja ylittämätön kuilu sekä köyhän maalaisväestön näköalattomuus kansallisen heräämisen keskellä 1800-luvun lopulla, aihe, johon Sillanpää palaa vielä syvällisemmin *Hiltussa ja Ragnarissa*.

Kun Toivolan Juha lähettää tyttärensä Tampereelle piiaksi, hän ajattelee mielissään Hiltun uusia mahdollisuuksia: ”Hiltu pääsee terehtörskän tykö piiaksi. Yhä jatkuu vapautuminen ja kohoaminen. Sitä tietä Hiltu vielä nousee. Minunkin likkani kelpaa herrasväkeen piiaksi.”⁴⁸ Myöhemmin isä saa viestin, että tytär on Tampereella hukutautunut eikä syytä tiedetä. Näin toiveet tyttären noususta tyssäävät Hiltun itsemurhaan. Tätä Hiltun kertomusta Sillanpää jatkaa siis *Hiltussa ja Ragnarissa*, joka esittää jälleen yhden version tutusta kaavasta. Särö toisteiseen kaavaan tulee herraspojan, Ragnar Palmeruksen, kuvauksesta. Hän ei jää sivulliseksi tai pelkäksi syyksi Hiltun ”tavalliseen” tarinaan, joka sekään ei noudata aivan tavanomaista kaavaa. Kertoja valottaa tarkasti Ragnarin kommervenkistä ja vaihtelevaa suhdetta piikoihin. Romanin nimikin ehdottaa, että sitä tulee lukea nimenomaan *subteen* analyysinä. Teoksen voi nähdä eräänlaisena symbolina kansan (Hiltun) ja sivistyneistön (Ragnar) välisestä suhteesta, jossa sukupuolipolitiikka ja ”kansan” erotisoiminen kietoutuvat osaksi tuon laajemman suhteen analyysia.

Romaani alkaa ironisella luonnehdinnal-

la Ragnarin äidistä, rehtorskasta, josta muotoutuu 1900-luvun alun stereotyyppinen, palvelijaansa alati tyytymätön, sivistyneistörouvan irvikuva:

Useimmat ihmiset rakentavat itselleen oman ristinsä, ja rehtorskan ristinä oli se, ettei hän tullut toimeen ilman palvelijatarta. Tai oikeammin se, ettei hän milloinkaan ollut saanut mieleistään palvelijatarta. Hänen kangistuneessa tajussaan oli kyllä tätä varten jonkinlainen vakiintunut ihannekuva, joka tuntuisi väritetyltä, jos sen täysin erittelisi. Elämänsä aikana oli hän koetellut lukemattomia piikoja ja hän teki sen havainnon, että hänen itsensä vanhetessa maailma tässäkin suhteessa tuli yhä viheliäisemmäksi. Viimeisestä selkkauksesta selkisi hän kumminkin hämmästyttävän lupaavasti: hän sai piian, joka enemmän kuin mikään entinen tuntui lähentelevän hänen ihannettaan. Tässä Hiltussa oli todellakin kaikki hyvät puolet. Hän oli niin avuton, nöyrä ja yrittäväinen, että rehtorskakin melkein sääli häntä.⁴⁹

Hiltussa on lisäksi aivan erityisen hieno se, että hänessä ei ole minkäänlaista koreilunhalua. Hän on pikemminkin sopivan lapsellinen ja sitä myöten rehtorskan mielestä täydellinen palvelukseen: ”Oli mahdotonta kuvitella Hildusta olevan mitään vaaraa Ragnarille, ...”. Tapahtumat sijoittuvat vuoden 1906 Tampereelle. Ragnar on kuvattu hurvittelevaksi ja hemmotelluksi herraspojaksi, jolla on pienestä asti ollut kirjavia kohtaamisia erilaisten piikojen kanssa: ”Ragnarilla ei ollut koskaan ollut mitään

40. Eino Leino (1907/1998) *Jaana Rönty. Routavuositrilogia*, Helsinki: SKS, 192.

41. Leino (1998) 210.

42. Leino (1998) 221.

43. Ks. myös Lea Rojola (2008) ’Kun kansa tahtoi’, teoksessa Haapala & muut, 223–236.

44. Leino (1998) 272.

45. Ks. *Jaana Rönnyn* analyysistä suurlakon kehyksissä Rojola (2008) ja Jussi Ojajarvi (2008) ’Keväimen myrsky kirjallisuudessa’ teoksessa Haapala & muut.

46. Leino (1998) 328–329.

47. Häggman (2001) 266–271.

48. Frans Emil Sillanpää (1919) *Hurskas kurjuus. Päätynyt suomalainen elämäkerta*. Helsinki: WSOY, 170.

49. F.E. Sillanpää (1923) *Hiltu ja Ragnar. Kertomus kahdesta ihmislapsesta*, Helsinki: WSOY, 10.

suhteita nuoriin naisiin, muihin kuin perheen epälukuisiin piikoihin, joiden kanssa hän aina oli saanut vapaasti seurustella.”⁵⁰ Kertoja kuvailee suhteita ja niiden muutoksia yksityiskohtaisesti. Niihin kietoutuu lapsuudenleikeistä asti tasapainoilu vallanhallun ja alistumisen välillä:

Lapsuutensa-aikaisia piikoja Ragnar muistelikin mielellään. Siellä oli pari Mantaa ja joku Miina, joiden parissa hänen hauskimmat hetkensä olivat kuluneet. [– – –] Silloin Ragnar ratsastusasennossa Mantan selässä istui ja ankarasti teutaroiden nautti mielikuvistaan: hän oli ratsastavinaan suurella hevosella vaaroista piittaamatta. Hän hyppi ja hoputti, kunnes Manta kyllästyneenä pudotti hänet pois...

Silloin lapsuudessa Ragnar tajusi olevansa ehdottomasti piikojen yläpuolella. Piika kulki kuin varjo hänen perässään, kun hän suvisin kiipeili Pynikin kallioilla; piika ei saanut omin käsin ryhtyä häntä ojentamaa, korkeintaan sai kannella mammalle. Jos hän loukkasi itseään, niin piikaa nuhdeltiin.

Varhaisimmassa lapsuudessaan hän kumminkin paljon piti piioista, mutta sitten seurasi sarja vuosia, joina hän niitä syvästi halveksi.⁵¹

Kuvaus jatkuu noudattaen samaa horjuntaa, jossa Ragnar on välillä piikojen ylä- välillä alapuolella. Murrosiän syvän halveksunnan jälkeen hänestä tulee jälleen ”alavoimainen”: vereviksi ja vankkarakenteisiksi kuvatut piikat valtaavat nuoren herran mielikuvituksen täysin. Lopulta niistä muodostuu Ragnarille pakkomielle. Himoamansa Lempin lähdön jälkeen hän alkaa kiihkeästi odottaa uutta piikaa. Hiltu on aluksi Ragnarille pettymys, mutta: ”Ragnar oli joutunut siihen tilaan, ettei hän enää olisi voinut olla välinpitämätön, olisipa uusi tulokas sitten ollut minkä näköinen tahansa,...”⁵² Melkoisen vähän ajan kuluttua kertoja toteaa Ragnarin tuntevan ”sellaista halua, jota ei ollut tuntenut kehenkään edelliseen.”⁵³

Hiltu halun ja fantasoiden kohteena tiivistyy ensimmäisen ahdisteluepisodin jälkeen Ragnarin mielessä: ”Se Hiltu, joka nyt oli häntä lähellä tässä kuutamoisessa ilmas-

sa, oli vain mykkä vaativakatseinen mielikuva, ei se, joka oli paennut kyökkiin ja ehkä jo tyyntynyt itkemästä.”⁵⁴ Tiivistymässä painottuu Ragnarin *mielikuva*, jolla ei juuri ole tekemistä Hiltun itsensä kanssa. Sitä korostaa myös kerronnan siirtymä, kun seuraava luku alkaa kyökistä, jonka sängylä Hiltu nyyhkyttää. Ragnarin mielikuvasta kertoja siirtyy lempein ja myötätuntoisin äänenpainoin valottamaan Hiltun elämäntarinaa ja historiaa, ”todellista” Hiltua.

Hiltulle piikuuus määrittyy arvokkaaksi ja hienoksi työksi, jota palvelustyttöä ei pääsekään kokemaan.

Piika – siihen sanaan liittyi Hiltun tajussa sellainen arvon, voiman ja varmuuden määrä, ettei hän missäänkään olisi osannut semmoista itselleen kuvitella. Täällä se oli varsin mahdotonta. Eihän hän ruokkinut lehmiä, ei keittänyt ruokaa työstä tuleville miehille, ei lakaissut pirtin lattiaa. Täällä ei ollutkaan pirttiä eikä pirtin tuoksua, [– – –]. Täällä oli kolkon puhtaita huoneita, joissa oli samanlainen ilma kuin ulkona taivasalla; vaikka niissä oli lämminkin, niin palelsi niiden tuoksuttomuus. Täällä ei kellään ollut järjellistä tehtävää: täältä ei lähdeyvä päivätöihin eikä tänne kukaan tullut päivätöihin. Täällä vain syötiin, nukuttiin ja häärättiin aivan tarpeetonta häärimistä.⁵⁵

Hiltu ja Ragnar jäävät lopulta kahden, kun rehtorska lähtee poikansa yllyttämänä matkalle: ”Palvelustyttö makasi kyökissään ja nuori-herra yläkerrassa omassa huoneessaan.”⁵⁶ Pelostaan ja ahdistelusta huolimatta myös Hiltu alkaa pikkuhiljaa tuntea kai-pausta ja halua Ragnarista kohtaan. Hiltukin elättelee haaveissaan Ragnarista tiettyä haavekuvaa tai mielikuvaa, kuten Ragnar hänestä. Ensimmäinen eroottinen kohtaaminen tapahtuu Ragnarin tullessa humalassa kotiin jatkamaan juhliä muiden ylioppilas-

50. Sillanpää (1923) 14.

51. Sillanpää (1923) 14–15.

52. Sillanpää (1923) 18.

53. Sillanpää (1923) 20.

54. Sillanpää (1923) 33.

55. Sillanpää (1923) 48.

56. Sillanpää (1923) 56.

nuorukaisten kanssa. ”Humalan ja pimeän turvin Ragnar jatkoi pitelyään, ja onnistui siinä nyt paljoa, paljoa paremmin kuin vuorokausi sitten. Hän oli nyt kokeneempi mies.”⁵⁷ Nuorten välillä ei varsinaisesti tapahdu tämän enempää. Ragnar kuiskii Hiltulle naivansa tämän ja Hiltu jää haaveilemaan keittiöön, kun miehet juopottelevat.

Tunnelma kuitenkin muuttuu: Ragnar käy koputtelemassa keittiössä parikin kertaa yön aikana, mutta tyttö on muuttunut vastentahtoiseksi. Syynä on alkavat kuukautiset, Hiltu on varma, että on kuolemassa samaan ”häpeälliseen” ja outoon sairauteen kuin äitinsä. Kertoja selittää, miten Hiltu ei löydä lohduttavaa lausetta, jota tarvitsisi:

”Pikkuinen ihmislapsi, hentoinen emonalku, älä pelkää! Et sinä ole tehnyt mitään pahaa, eikä sinullekaan ole tehty mitään pahaa. Se, mitä luulet äitivainaasi taudiksi, on luonnollinen asia, jonka vaarattomia enteitä ovat olleet sinun ajoittaiset pyörityksesi. Se ei merkitse enempää eikä vähempää, kuin että sinä alat olla kypsä synnyttämään maailmaan uusia ihmisiä, joille voi olla varattuna se onni, joka *sinulta, äidiltäsi, isältäsi ja hyvin monelta muulta on kielletty. Nouse ja pyri sinne päin.*”⁵⁸

Tätä lausetta ei kukaan kuitenkaan ole sanomassa. Hiltu nousee, kävelee rantaan ja hukuttautuu. Romaanin voi nähdä tilityksenä ja kommenttina vuoden 1905 tapahtumiin, joita Eino Leinon *Jaana Röntykin* käsittelee. Teoksessa on nimittäin suora viittaus suurlakkoon, kun Ragnarin toverit keskustelevat menneen vuoden jännittävästä tapahtumasta. Kohtauksessa yksi Ragnarin tovereista muistuttaa, miten sillä hetkellä haluttiin olla *yhtä kansan kanssa* ja heittää samalla flirttaavan silmäyksen huoneessa

tarjoilevaan Hiltuun. ”Uusi aika” ei kuitenkaan lakon jälkeen koittanut ja poliittinen hajaannus sekä erimielisyydet saivat sijan yhteiskunnallisessa keskustelussa.⁵⁹ *Hiltun ja Ragnarin* teesi voidaan tiivistää karkeasti sivistyneistön ja kansan väliseen suhteeseen: siinä osoitetaan tarkasti ja oivaltavasti miten mitään yhteisyyttä yhteiskuntaryhmien välillä ei koskaan ollutkaan eikä sellaista ole varsin helpolla saavutettavissa. Hiltun mahdollisuudet nousta ja pyrkiä parempaan suuntaan tyrehtyvät alkuunsa: sekä hänen oman köyhän taustansa että häneen kohdistetun erotisoidun ja seksuaalisoidun katseen vuoksi.

Palvelustytöt ja heidän kirjalliset hahmonsäilytykset näyttäytyvät 1900-luvun alun kirjallisissa keskusteluissa paitsi häiriötiloina ja uhkina sosiaalisessa järjestyksessä myös vallitsevan yhteiskuntamoraalin uhreina. Toisaalta, hahmon avulla oli mahdollista valottaa hankaliakin yhteiskunnallisia kysymyksiä ja vastaavasti nostaa niitä julkiseen keskusteluun. Hahmo kelpasi yhteiskuntaanalyysin välineeksi hyvinkin erilaisia poliittisia ja yhteiskunnallisia taustoja omaaville kirjailijoille. Sen avulla kommentoitiin vallitsevaa ja epäoikeudenmukaista yhteiskuntajärjestystä ja avattiin tärkeä keskustelu siveellisyyden, yhteiskuntaluokan ja sukupuolen välisestä kytköksestä. Vaikka tässä tarkasteltujen romaanien palvelustyöille kaikille käy poikkeuksetta huonosti, merkitsivät heidän kuvitellut elämäntarinansa kuitenkin vallitsevan ajattelutavan murrosta muotoutuvan suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa. ❁

57. Sillanpää (1923) 81.

58. Sillanpää (1923) 118–119. Kurs. KM.

59. Ks. Haapala & muut (2008).

ANTTI MALINEN

Talonomistajat vastaan virkamiehet

Kiistely vuokrasäännöstelystä 1910- ja 1920-luvun vaihteessa

Vuokrasäännöstelyä koskevan lainvalmistelun yhteydessä käytiin julkista keskustelua sekä lain tarpeellisuudesta että sen yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta. Virkamiehet perustelivat säännöstelyn tarvetta sodan luomilla markkinahäiriöillä, kun taas talonomistajat painottivat säännöstelyn turmiollisuutta ja korostivat vapaasti toimivien markkinoiden etuja. Virkamiehet vaativat ”kokonaisuuden edun” mukaista voitontavoittelun kohtuullistamista, kun talonomistajat vetosivat perustuslain takaamiin omistamisen ja yrittämisen oikeuksiin.

■ Poliittinen valta joutui sisällissodan jälkeisessä Suomessa reagoimaan lukuisiin yhteiskuntapoliittisiin ongelmiin. Yhteiskuntarauhan säilyttämisen näkökulmasta keskeisiä tavoitteita olivat ihmisten asumisen ja toimeentulon takaaminen ja työllisyyden ja vientiteollisuuden ylläpito. Rahapoliittisiin talouden ja markan arvon vakauttamistoimenpiteisiin liittyivät hinta- ja vuokrasäännöstely, joiden avulla tähdättiin niin inflaation kuin palkankorotuspaineiden jarruttamiseen.¹ Vaikka luottamus markkaan ja talouteen onnistuttiin säilyttämään, säännöstelytoimenpiteet aiheuttivat tyytymättömyyttä niin kansalaisten kuin talouselämän piirissä. Erityisesti vuokrasäännöstely, jonka toimeenpano merkitsi laajaa puuttumista niin omistusoikeuteen kuin sopimusvapauden, aiheutti turhautumista ja tyytymättömyyttä talonomistajien keskuudessa.

Artikkelissa tarkastellaan vuokrasäännöstelyn (1917–22) ympärillä käytyä kiistelyä, johon osallistuivat eritoten lainvalmistelusta vastanneet virkamiehet ja epäoikeudenmukaiseksi koettua sääntelyä kritisoineet talonomistajapiirit. Sen lisäksi, että erilaiset ta-

loudelliset ja poliittiset intressit vaikuttivat säännöstelyä koskevien kantojen muotoutumiseen, keskusteluun sisältyi moraalisemmin virittyneitä näkokantoja; pohdintoja julkisen vallan mahdollisuuksista edistää yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta.

Hinta- ja elintarvikesäännöstelyn tavoin vuokrasäännöstelyn tehokas toimeenpano osoittautui vaikeaksi, ja säännöstelytoimia onnistuttiin hyödyntämään ja kiertämään voitontavoittelussa.² Aikalaiskeskustelussa kohtuutonta ja vilpillistä voitontavoittelua nähtiin esiintyvän niin asunto-, kiinteistö- kuin vuokramarkkinoillakin. Vuokrien maksimihintoja rajoittanut vuokrasäännöstely synnytti epäviralliset asunto- ja vuokramarkkinat ja niin talonomistajat, vuokranantajat kuin vuokralaisetkin kehittivät erilaisia tapoja hyödyntää sääntelyn luomia rajoituksia. Asunto- ja kiinteistömarkkinoiden suhteen kritisoitiin erityisesti toimintaa, jolla talouden epävarmuuksia hyödyntämällä tavoiteltiin kohtuuttomiksi ja ansiottomiksi katsottuja voittoja.

Talonomistajapiirien näkökulmasta taloudellista toimintaa kuitenkin rajoitettiin epäoikeudenmukaisella ja oikeustajua loukkaavalla tavalla. Tässä artikkelissa analysoidaan eri osapuolten puheenvuoroissa esiintyviä

1. Matti Hannikainen (2004) *Rakentajat subdanteissa. Palkat, työttömyys ja työmarkkinakäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman aikana*, Suomen Tiedeseura 162, Helsinki: Suomen Tiedeseura, 24–25; Pertti Haapala (1995) *Kun yhteiskunta bajosi. Suomi 1914–1920, Kleio ja Nykypäivä*, Helsinki: Painatuskeskus, 177; Antti Kuusterä (1980) *Suomen Asuntohypoteekkipankki 1927–1979*, Jyväskylä: Gummerus, 10–11; Reino Rossi (1951) *Suomen Pankin korkopoliittikka vuosina 1914–1938, Suomen Pankin Taloustieteellisen Tutkimuslaitoksen Julkaisuja, Sarja B: 12*, Helsinki: K. F. Puromiehen Kirjapaino O.Y., 104–105, 114, 125. Kiitän Koneen säätiötä, jonka myöntämän apurahan turvin artikkeli on kirjoitettu.

2. Elintarvikesäännöstelyä ja tuotteille asetettuja rajahintoja käsitellyissä tutkimuksessa on viitattu harjoitetun politiikan synnyttämään keinotteluun ja epävirallisten markkinoiden syntyymiseen. Ks. Heikki Rantatupa (2004) 'Elintarvikehuolto ensimmäisen maailmansodan aikana', teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:2*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 265–329; Heikki Rantatupa (1979) *Elintarvikehuolto ja -säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921, Studia historica Jyväskyläensia 17*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

voitontavoittelua koskevia oikeudenmukaisuuskäsityksiä ja niiden perusteluita. Talon-omistajille sopimisen ja markkinoiden vapaus edusti oikeudenmukaisuutta, kun taas lainvalmistelusta vastanneet virkamiehet kiinnittivät huomiota myös markkinahäiriöihin ja heikommaksi katsotun sopijaosapuolen, eli vuokralaisten suojeluun. Tässä keskitytään erityisesti siihen, minkälaisia merkityksiä lainvalmistelusta vastanneet virkamiehet ja talonomistajapiirit antoivat markkinoille ja valtiolle taloudellisen elämän organisoijana. Virkamiesten voitontavoittelua koskevien käsitysten selventämiseksi esitellään ensimmäistä maailmansotaa edeltäneiden asuntomarkkinoiden kehityksestä käytyä aikalaiskeskustelua. Valtiointerventioon hyväksyttävyyttä ja oikeudenmukaisuutta koskevan kiistelyn analyysi tuo esille retorisen mallin: kiistan osapuolet loivat ensinnäkin omaa toimintaa oikeuttavat talous- ja markkinaideaalinsa ja samanaikaisesti vastapuolen ideaalia murennettiin kritisoidulla sen toimimattomuudella tosielämässä.

Ensimmäisen maailmansodan seurauksena Euroopassa siirryttiin laajalti säännöstelytalouteen, jonka yhtenä tunnusmerkinä oli hinnanmuodostuksen ja tuotteiden tuotannon ja jakelun julkinen säännöstely.³ Suomessa lähes pysähdyksissä ollut rakennustoiminta yhdistettynä asuntopulaan loi tilanteen, jossa vuokralaisten lainsäädännöllinen suojeleminen liian jyrkiltä vuokrankorotuksilta ja hädöiltä nähtiin tarpeellisenä. Säännöstelyn tarve oli suurin kaupungeissa, erityisesti Helsingissä ja Turussa sekä sisällissodasta kärsineissä Tampereella ja Viipurissa.⁴ Asuntomarkkinoilla ilmenevän kysynnän ja tarjonnan välisen epäsuhdan johdosta jo maailmansodan alkuvaiheissa annettiin kenraalikuvernöörin päätös vuokrasuhteiden säännöstelystä sodan aiheuttamissa poikkeusoloissa. Päätöksessä kiellettiin vuokrien kohtuuton korottaminen, ja vastuu määräysten valvomisesta annettiin läänien kuvernööreille. Maaliskuun vallankumouksen jälkeen ei mielivaltaisiksi katsottuja vuokrasäännöstelymääräyksiä kuitenkaan noudatettu,⁵ mutta Suomen senaatti antoi jo kesäkuussa 1917 uuden päätöksen (38/1917) vuokrasuhteiden järjestelystä.

Lain keskeisin tarkoitus oli määrätä kohtuulliseksi katsottu vuokrataso ja estää vuokralaisten häätäminen.

Koska vuokrasäännöstelyllä puututtiin niin omistusoikeuteen kuin sopimusvapauteen, tuli lainsäädäntö laatia perustuslainsäätämisyjärjestyksessä. Vuosina 1917–18 vuokrasäännöstely toteutettiin poikkeusajan oloihin perustuvien lakien pohjalta ja vuosina 1919–21 erityisten huoneenvuokrasäännöstelylakien avulla.⁶ Varsinaisen vuokrasäännöstelyn päättyessä toukokuussa 1922 annettiin lait vuokrakeinottelusta (96/1922) ja kohtuuttomien vuokrien vaatimisesta (3/1923), joilla vahvistettiin useimpien kaupunkien osalta rajavuokrat.⁷

Sisällissodan jälkeisen asuntopoliittisen keskustelun ja tahdonmuodostuksen kannalta keskeisiä foorumeja olivat sosialiministeriön alaisen sosiaalihallituksen väliaikainen asunto-osasto sekä asuntoreformiyhdistys.⁸ Keskeiset toimijat edustivat pää-

3. Hannu Ruonavaara (1993) *Omat kodit ja vuokrahuoneet. Sosiologinen tutkimus asunnonhallinnon muodoista Suomen asutuskeskuksissa 1920–1950, Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C 97*, Turku: Turun yliopisto, 158–159; Hannikainen (2004) 24.

4. Ks. asuntopoliittikkaa ja -rakentamista käsitellyt komiteamietintö 1919:9, 5. Vuokrasäännöstelyllä viitataan jatkossa lainsäädäntöön, joka mahdollistaa maksimivuokrien määräämisen, ja vuokrasääntelyllä huoneenvuokrasuhteiden yleisempään oikeudelliseen sääntelyyn.

5. Eino Kuusi (1921) *Huoneenvuokrasäännöstely I. Katsaus sen tähänastiseen toimeenpanoon maassamme. Sosialiministeriön ja sosiaalihallituksen julkaisemia tiedonantoja X*, Helsinki: Sosialiministeriö, 4; Böök (1919) 146.

6. Erillisen huoneenvuokrasäännöstelylain tarve nousi esille huhtikuussa 1919, kun elintarvelain antama valtuus oli umpeutumassa saman vuoden lokakuussa. Hallitus antoi eduskunnalle uuden lakiesityksen 14/1919 huoneenvuokrasäännöstelystä, joka hyväksyttiin 27.5.1919; Hannikainen 2004, 24.

7. Uuden säännöstelylain kaaduttua annettiin vuokrakeinottelulakiesitys (HE 75/1921), jolla pyrittiin estämään asuntojen tyhjänä pitäminen ja vuokrasopimusten rekisteröimisellä valvomaan korkeimpien sallittujen vuokrien noudattamista. Keinottelulaki astui voimaan 1.5.1922 (96/1922) ja laki kohtuuttomien vuokrien vaatimisesta 4.1.1923 (3/1923).

8. Myös vuoden 1920 asuntokomitean ja kaupunkiliiton asuntoneuvoston jäsenistöä osallistui aktiivisesti asuntopoliittiseen keskusteluun. Vuokrasäännöstelyn yhteydessä tärkeäksi keskustelukanavaksi muodostuivat lisäksi sosiaalishallituksen järjestämät neuvottelupäivät, joihin kutsuttiin talonmistajien, vuokralaisten ja säännöstelyn toteuttamisesta vastanneiden huoneenvuokralautakuntien edustajia.

osin 1880-luvulla syntyneitä reformistisukupolvea, jonka edustajat tunsivat toisensa jo ennen virkamiesuraansa yliopisto-opintojen ajalta ja erilaisista järjestötehtävistä. Vuokrasäännöstelyn yhteydessä lainvalmisteluun ja julkiseen keskusteluun osallistuivat erityisesti sosiaalihallituksen pääjohtaja Einar Böök, asunto-osaston johtaja Eino Kuusi ja asunto-osaston asiantuntija Yrjö Harvia.⁹

Talonomistajia ja heidän intressejään edustavia tahoja koskevat tulokset perustuvat etujärjestölehti *Kiinteistölehdessä* julkaistuihin kirjoituksiin sekä lainvalmistelun yhteydessä tuotettuun materiaaliin, jonka avulla talonomistajat esittelivät poliitikoille omia näkökantojaan. *Kiinteistölehdelle* muodostuikin talonomistajien poliittisten kantojen ja argumenttien muotoilujen kannalta tärkeä rooli, ja sen sivuilla esitetyt argumentit toistuivat tarkastellussa sanomalehtiaineistossa ja eduskuntapuheenvuoroissa.¹⁰

Talonomistajia sosiaalisena ryhmänä kartoittava historiallinen tutkimus on ollut vähäistä, mutta joitakin ryhmäjakoja talonomistajapiirien tarkentamiseksi on mahdollista tehdä.¹¹ Virkamiesten puheenvuoroissa

9. Lainvalmisteluaineiston lisäksi virkamiesten vuokrasääntelyä koskevia käsityksiä analysoidaan julkisen keskustelun tuottaman sanomalehtiaineiston avulla. Tutkimusta varten kerätty sanomalehtiaineisto vuosilta 1918–1923 käsittää 96 kirjoitusta, joista 11 on virkamiesten kirjoittamia. Lisäksi tarkastellussa hyödynnetään virkamiesten aikauskirjoihin kirjoittamaa materiaalia.

10. Vuodesta 1922 lähtien Kiinteistölehti toimi Suomen Talonomistajayhdistysten liiton äänenkannattajana. Kiinteistölehden (1922–1924) ja sen edeltäjän Kiinteistölehden (1921) sivuilla käsiteltiin vuokrasääntelyä vuosina 1921–1924 44 kirjoituksessa. Poliittiseen vaikuttamiseen tähtääviä pamfletteja jaettiin edustajille ja valiokuntien jäsenille istuntoja ennen ja joitakin sääntelyn laillisuutta käsitteleviä kirjoituksia lähetettiin myös valtioneuvoston oikeuskanslerille ja eduskunnan oikeusasiamiehille. Poliitikoille suunnatun materiaalin jakamisesta antoi kuvauksen ministeri Joukahainen vuokrasääntelyä koskevassa eduskuntapuheenvuorossaan, s. 1306, PII, VP1920; Etujärjestön vaikuttamiskeinoja kuvaa myös Juha Nevalainen (1977) '70 vuotta kiinteistöalan yhteistyötä' *Suomen Kiinteistölehti* 53.

11. Poliitikkojen, virkamiesten ja vuokralaisten rinnalla talonomistajakunta onkin jäänyt melko hahmottomaksi ryhmäksi aiemmassa asumista ja asuntopoliittika käsittelevässä historiallisessa tutkimuksessa. Poikkeuksina kuitenkin Kiinteistöliiton 100-vuotishistoriikkiin kirjoittanut Kauniskangas (2007), 70-vuotishistoriikkiin kirjoittanut Nevalainen (1977) sekä Ruonavaara (1993), joka on väitöskirjassaan käsitellyt talonomistajien suhtautumista sotien jälkeiseen vuokrasääntelyyn. Ks.

asuntomarkkinoiden ammattilaisiksi luokiteltiin kiinteistö- ja asuntokauppoja tekevät sijoittajat, rakennusmarkkinoilla toimivat grynderit sekä asuntoyhtiöiden johtamisesta vastaavat isännöitsijät.¹² Sanomalehtikeskustelussa saatettiin puhua kuitenkin vain yleisesti talonomistajista, ja käsitteellä voitiin viitata ammattilaisten lisäksi enemmän tai vähemmän ammattimaisesti toimiviin asunto-osakkeiden ja kiinteistöjen omistajiin; tämän ryhmän tuloista vuokratulot ja mahdolliset myyntitulot muodostivat vaihtelevan osuuden.¹³

Koska tarkasteltavana ajanjaksona vuokra-asuminen kattoi noin 80 prosenttia asumismuodoista, muodostivat talonomistajat ja vuokranantajat laajan yhteiskunnallisen ryhmittymän. Talonomistajien edunvalvontaa varten oli perustettu 1907 Suomen Kaupunkien Talonomistajayhdistysten Keskustoimikunta (SKTK), joka vuonna 1922 muutti nimensä Suomen Talonomistajayhdistysten liitoksi (STL). Talonomistajien lukumäärästä huolimatta alkuvuosien toiminta oli heikosti organisoitua, minkä nähtiin ilmeväen edunvalvonnan heikkoutena.¹⁴ Sosiaaliministeriön järjestämissä vuokrasääntelyä koskevissa neuvotteluissa talonomistajien intressejä puolusti talonomistajien neuvottelukunta, jonka jäsenistöön kuului muun muassa *Kiinteistölehden* päätoimittajana vuosina 1921–24 vaikuttanut Pekka A. An-

Maarit Kauniskangas (2007) *Ihmisiä ja kiinteistöjä 1907–2007. Suomen Kiinteistöliiton 100 vuotta*, Gummerus kirjapaino Oy; Ruotsin ja Saksan talonomistajien poliittista järjestäytymistä ja suhtautumista säännöstelyyn on tutkinut Håkan Forsell (2006) *Property, Tenancy and Urban Growth in Stockholm and Berlin, 1860–1920*, Burlington: Ashgate.

12. Grynderi, joka voi olla joko henkilö tai rakennusliike, vastaa sekä rakentamisesta että rakennuttamisesta. Ks. Anneli Junto (1990) *Asuntokäsymys Suomessa. Topeliuksesta tulopolitiikkaan, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja* 50, Helsinki: Valtion painatuskeskus, 150.

13. Talonomistaja-käsite toimi myös ammattinimikkeenä ja viittasi siten ammattimaisen tulonhankintaan. Ks. Kauniskangas (2007) 13.

14. SKTK:lla ei ollut toimistoa eikä asiamiestä vuosien 1909–18 välisenä aikana, ja passiivisuudesta syytetty toimikunta perusti erityisen työvaliokunnan, joka joustavampana elimenä kykeni nopeampaan toimintaan. Tätä ennen Helsingin Talonomistajain yhdistys oli ajanut vuokrasäännöstelyn purkamista. Ks. Kauniskangas (2007) 19–20; Nevalainen (1977) 12–13.

gervo sekä STL:n puheenjohtaja Alarik Mangström. *Kiinteistölehd*en avustajana toiminut sosiaaliministeriön maalaisliittolainen varatuomari J. T. Hyvönen osallistui sekä talonomistajien neuvottelukunnan että SKTK:n toimintaan sihteerinä.¹⁵

Laajemmin liiketoimintaan ja taloudelliseen voitontavoitteluun liittyviä syytöksiä on tarkasteltu erityisesti metsäteollisuutta, maakauppaa ja maakauppiaita käsittelevän tutkimuksen yhteydessä.¹⁶ Melko vähälle huomiolle on jäänyt kuitenkin aikalaisten käymä keskustelu asuntomarkkinoiden voitontavoittelun luonteesta. Sotavuosina lisääntyneen pörssikaupan tavoin asuntomarkkinoille suuntautunut pääomasijoittaminen ja voitontavoittelu toi mukanaan uudenlaisia toimintatapoja ja ansaintamalleja.¹⁷ Perinteisestä teollisen tuotannon ja

palvelujen tuottamasta arvonlisäyksestä irtautunut voitontavoittelu edusti uudenlaista taloudellista toimintaa, jossa liikkui sota-vuosina suuria pääomia. Vuoden 1918 kiinteistömarkkinoilla arvioitiin liikkuneen ainakin 600 miljoonaa markkaa, mutta tästä summasta vain osan nähtiin edustavan spekulatiivista tai keinottelevaa liiketoimintaa.¹⁸

Aikalaismääritelmän mukaan spekulointi oli taloudellista toimintaa, jossa tavaroiden tai arvopaperien hintakehityksen ennakkoinnilla pyrittiin sijoitusvoittojen tekemiseen. Tuomittavaksi spekulointi muuttui, jos toimijat vilpillisin keinoin pyrkivät vaikuttamaan hintojen muodostukseen tai pyrkivät nopeiden voittojen tekemiseen.¹⁹ Spekulatiivisen tai keinottelevan toiminnan arvioitiin vaikuttai lisäksi yhteiskunnallinen tilan-

15. Sosiaaliministeriön virkamies J. T. Hyvönen (1891–1975) toimi myös kansanedustaja ja perustuslakivaliokunnan puheenjohtajana vuosina 1922–1923. Kansanedustajamatrikkeli 1907–2000, <http://www.eduskunta.fi/thwfakta/hetekau/hex/hxent.htm>, luettu 19.2.2009.

16. Kauppa- ja liikemiesmoraalia koskevasta aikalaiskeskustelusta Marko Paavilainen (2004) *Kun pääomilla oli mieli ja kieli. Suomalaiskansallinen kielinationalismi ja uusi kauppiaskunta maakaupan vapauttamisesta 1920-luvun alkuun*, *Bibliotheca Historica* 96, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 143–146; Metsä- ja maakeinotteluun liittyvästä keskustelusta Markku Kuisma (1993) *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1055:1*, Helsinki: SKS; Tapio Karjalainen (2000) *Puutavarayhtiöiden maahankinta ja -omistus Pohjois-Suomessa vuosina 1885–1939* Oulu: Oulun yliopisto. Säännöstelytaloutta koskevan keskustelun poliittisista ja taloudellisista intressitaustoista Marko Paavilainen (1998) *Karjalasta kaukomaille. Valtameri Osakeyhtiön ja sen edeltäjien vaiheet 1913–1998*, Helsinki: Otava, 135–138. Keinottelua koskevasta yleisestä aikalaiskeskustelusta ks. Per Schybergson (2007) *Förvärv och förärv. Finlands ekonomi i ett brytningsskede*, Helsinki: Schildts Förlags Ab; Haapala (1995) 170–171, 175–178, 184–187.

17. Asuntomarkkinoilla tapahtunutta keinottelua on sivuttu joidenkin laajempien esitysten yhteydessä. Ks. esim. Jouko Siipi (1962) 'Pääkaupunkiyhteiskunta ja sen sosiaalipolitiikka', teoksessa Ragnar Rosén, Eirik Hornborg, Heikki Waris, Eino Jutikkala (toim.) *Helsingin kaupungin historia V osa, ensimmäinen nide*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy. Asuntomarkkinoilla tapahtuvaa voitontavoittelua on yhden toimijan näkökulmasta tarkastellut Antti Kuusterä (2004) *Kivitalot tieteen tukena. Yrjö Jahnsenin säätiö 1954–2004*, Helsinki: Yrjö Jahnsenin säätiö. Asuntomarkkinoiden pohjana toimivia rakennusmarkkinoita erityisesti 1920- ja 30-luvun osalta on käsitellyt Hannikainen (2004). Asuntomarkkinat-käsitteellä aikalaiset

viittasivat asuntojen tarjonnan ja kysynnän välisen suhteen järjestelyyn ja esityksessä nojaututaan samaan määritelmään. Ks. esim. Einar Böök (1921) 'Asunto-kysymys ja asuntopolitiikka' teoksessa L. Harmaja, A.E. Tudeer, N. Kärki, E. Böök, R. Erich, J. Forsman, R. Holsti, O.K. Kilpi, A. Tulenheimo (toim.), *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos I*, Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 120–121; Kyösti Järvinen (1922) 'Markkinat ja messut' teoksessa L. Harmaja, A.E. Tudeer, N. Kärki, E. Böök, R. Erich, J. Forsman, R. Holsti, O.K. Kilpi, A. Tulenheimo (toim.), *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos II*, Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 458–459. Asuntopolitiikkaa ja -kysymystä käsittelevissä aikalaisesteissä markkinoiden sijaan viitattiin kuitenkin useimmiten vain asuntorakentamiseen tai asunnon tarpeen tyydyttämi-

18. Hallituksen esitys N:o 16 Suomen Eduskunnalle kiinteistökaupoista suoritettavasta ylimääräisestä verosta, Valtiovarainvaliokunnan mietintö N:o 5, Asiakirjat II, s. 8–9. Asuntomarkkinoilla tapahtuneiden kauppojen markkamäärän arviointia vaikeuttaa se, että osakeyhtiömuotoisten kiinteistöjen omistajanvaihdoksia ei 1920-luvun osalta tilastoitu. Ks. Mikko Tamminen (1945) *Suomen kaupunkien asuntotuotannon vaihtelut ja niiden syyt itsenäisyyden aikana*, *Suomen Pankin Taloustieteellisen Tutkimuslaitoksen Julkaisuja, Sarja B:4*, Helsinki: Kirjapaino-Osakeyhtiö Sana, 183.

19. Kiinteistökeinottelusta ks. HE 1918:16, Asiakirjat II, s. 1–2. Spekulointia ja vilpillistä voitontavoittelua koskevista aikalaismäärittelyistä ks. Eino Jauri (1923) 'Spekulatsioni', teoksessa L. Harmaja, A.E. Tudeer, N. Kärki, E. Böök, R. Erich, J. Forsman, R. Holsti, O.K. Kilpi, A. Tulenheimo (toim.), *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos IV*, Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 497–498; K. Willgren (1924) 'Yrittäjänvoitto', teoksessa L. Harmaja, A.E. Tudeer, N. Kärki, E. Böök, R. Erich, J. Forsman, R. Holsti, O.K. Kilpi, A. Tulenheimo (toim.), *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos IV*, Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 683.

ne, esimerkiksi sisällissodan jälkeen yhteiskunnallisten levottomuuksien pelko.

Vuokrasäännöstelyn perusteluissa vedottiinkin asuntopulan yhteiskunnallisten näkökohtien lisäksi yhteiskuntamoraalisiin syihin: lainsäädännöllä pyrittiin rajoittamaan kohtuuttomien voittojen tavoittelua.²⁰

Asuntomarkkinoiden synty ja liiketoiminnan ammatti- maistuminen

Ensimmäiset Helsingin asunto-oloja koskevat kiistakirjoitukset julkaisi Zacharias Topelius jo 1850-luvun lopulla, jolloin hän kiinnitti huomiota kiristyneisiin asunto-oloihin ja vuokratiskontaan.²¹ Laajempaa keskustelua asuntomarkkinoilla liikkuva raha herätti kuitenkin vasta 1880-luvulla, jolloin havahduttiin tonttien ja kiinteistöjen nopeaan arvonnousuun. Helsinkiin suuntautuva muuttoliike ja väestön kasvu lisäsivät asuntojen kysyntää ja vaikuttivat niin maan, kiinteistöjen kuin rakentamisen hintaan. Lehdistössä alettiin puhua pian tonttikeinotelusta ja talohuijauksista.²² Rakennusmarkkinat kasvoivat pääkaupunkiseudulla nopeasti, ja 1880-luvulla yksityisten rakennuttajien ja rakennusyritysten rinnalle tulivat myös ensimmäiset asunto-osakeyhtiömuotoiset rakennuttajat.

Spekulatiivisella rakentamisella aikalaiset kuvasivat melko neutraalisti sekä rakennusmarkkinoiden voitontavoittelua että rakentamis- ja sijoitustoiminnan ammatti- maistumisen kielteisiä kehityspiirteitä ja kotien joutumista ”keinottelun esineiksi.”²³ Osuustoiminnallista, omaa asuntotarvetta tyydyttävää ja yhteistyöhön perustuvaa rakentamista (jossa rakennuttajat keräsivät itse tarvittavan pääoman) pidettiin hyvänä ratkaisuna asuntotarpeen tyydyttämiseksi.²⁴ Vuokra-asuntoja rakentavien likeyritysten nähtiin tähtäävänsä mahdollisimman korkeisiin vuokriin matalalla kustannustasolla, ja kun vielä noususuhdanteiden aikana asuntojen kysyntä oli usein hyvin voimakasta, nähtiin sen johtavan yritysten välisen ter-

veen kilpailun heikentymiseen.²⁵ Asuntoreformistien mukaan asuntokysymyksen ratkaisemiseen ei riittänytään ainoastaan asuntotarpeen määrällinen tyydyttäminen, vaan huomiota oli kiinnitettävä asumisen laatuun; kodit muodostivat yhteiskunnallisen ja siveellisen elämän perustan.²⁶

Sotaa edeltäneiden kiinteistömarkkinoiden huippukohta saavutettiin vuosina 1911–12, jolloin kiinteistömarkkinoiden liikevaihto ylitti molempina vuosina 40 miljoonaa markkaa.²⁷ Vuosien 1909–14 välisenä aikana Helsingissä rekisteröitiin 245 uutta asunto-osakeyhtiötä ja niiden yhteinen osakepääoma nousi yli 50 miljoonaan silloista markkaa.²⁸ Asuntomarkkinoilla liikkuva raha ja sen ympärille kasvava liiketoiminta herättivät kysymyksiä maapohjalla ja asumisella tehtävien voittojen luonteesta. Eino

20. Ks. Hallituksen esitys n:o 14 Eduskunnalle laiksi huoneenvuokrasäännöstelystä, Laki- ja talousvaliokunnan mietintö 1, s. 2, Asiakirjat I, Valtiopäivät 1919.

21. Juntto (1990) 75.

22. Sven-Erik Åström (1956) 'Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa', teoksessa Ragnar Rosén, Eirik Hornborg, Heikki Waris, Eino Jutikkala (toim.) *Helsingin kaupungin historia IV osa, jälkimmäinen nide*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy, 119.

23. Lainaus K.J. Kalliala (1917) *Asunto-osuuskunnat*, Helsingin kirjapaino-osakeyhtiö, 7. Yhdistys yleis- hyödyllisen rakennustoiminnan edistämiseksi oli antanut kirjan tekijälle tehtäväksi laatia lyhyt kuvaus asunto-osakemuotoisen rakentamisen kotimaisesta kehityksestä. Ks. esim. Yrjö Harvia (1919) *Läbi vuosien asuntopolitiikan suuntaviivoja. Esitelmä asuntoreformiyhdistyksen kokouksessa 20.10.1919*, Helsinki: Mercator, 11.

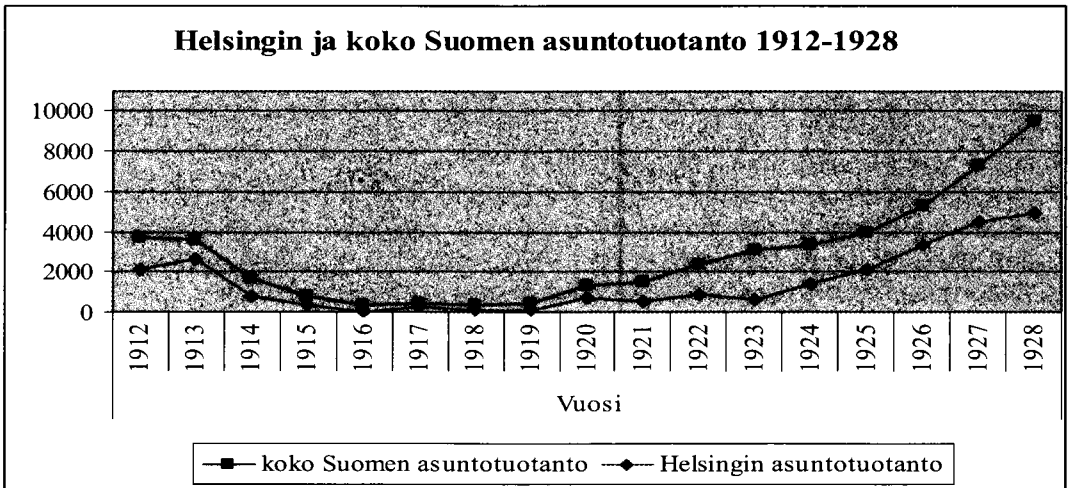
24. Ks. kuvio 2.

25. Kalliala (1917) 8. Kilpailun heikentymisellä viitattiin osaltaan rakentamisen laadun heikkenemiseen.

26. Kirsi Saarikangas (1998) 'Suomalaisen kodin likaiset paikat. Hygienian ja modernin asunnon muotoutuminen', *Tiede & Edistys* 23, 198–220; Pirjo Markkola (1994) *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle, Historiallisia Tutkimuksia* 187, Helsinki: Suomen historiallinen seura, 138–139; Juntto (1990) 118.

27. Tonttikaupoilla saattoi tehdä varsin huomattavia voittoja, sillä eräässä esimerkkitapauksessa Helsingin kaupunki oli myynyt Luotsikatu 8:sta tontin 14 markan neliöhinnalta vuonna 1901 ja omistajan myydessä sen vuonna 1907 sai hän 71 markkaa neliömetriltä. Vaikka asuntomarkkinoiden ympärillä liikkuva rahaliikenne kasvoi, ei lainsäädännöllisiä muutoksia tontti- tai kiinteistökauppojen verottamisen suhteen, keskusteluista huolimatta, tullut. Ks. Åström (1956) 133–134.

28. Einar Böök (1919) *Edistysen uralta. Kirjoitelmia ja esitelmiä*, Helsinki: Edistysseurojen kustannus, 139.

Kuvio 1. Helsingin ja koko Suomen asuntotuotanto 1912–1928. Kuvioista ilmenee kaupunkialueilla asuttavaan kuntoon valmistuneiden asuntojen määrä. Lähde: Tamminen (1945) liitetaulukko.

Kuusen määritelmän mukaan maan ansioton arvonnousu johtui yksityisen työn sijaan ”koko yhteiskunnan” työn tuloksesta eli esimerkiksi kaavoituksesta. Yrjö Harvia korosti puolestaan sitä, kuinka huolimatta siitä, että ansiottoman arvonnousun yhteydessä yksityiset ihmiset anastivat ”yhteiskunnalta arvoja, jotka muodostuvat aivan heidän ansiottaan”, oli arvonnousun verottamista koskeva keskustelu vielä alkuvaiheissaan.²⁹ Sekä Kuusi että Harvia näkivät julkisella vallalla olevan kuitenkin mahdollisuus ja velvollisuus puuttua maalla käytävään keinotteluun.³⁰

Ensimmäisen maailmansodan synnyttämät häiriöt asuntomarkkinoilla

Ensimmäisen maailmansodan syttyminen vaikutti asuntomarkkinoiden tilaan kahdella eri tavalla. Asuntojen kysyntä jatkoi kasvuaan, sillä maahan tuli venäläistä sotaväkeä ja sotapakolaisia ja lisäksi muutto maa-seudulta kaupunkeihin, erityisesti Helsinkiin, jatkoi kasvuaan. Samanaikaisesti rakennustarvikkeiden saanti ulkomailta vaikeutui, ja kun vielä sota-aika johti työpalkkojen ja rakennuskustannusten nousuun rakennustoiminta väheni merkittävästi.³¹ Oheinen kuvio 1 osoittaa sotaa edeltäneiden asuntomarkkinoiden kuumenemisen ja sodan aiheuttaman rajun pudotuksen.

Helsingissä kaupunkien myymien tonttien hinnat nousivat 1916–18 välisenä aikana kaksinkertaisiksi ja rakennustarvikkeiden hinnat pahimmillaan 7–8-kertaisiksi, mikä teki uudisrakentamisesta kannattamatonta liiketoimintaa.³²

Sisällissodan jälkeen asuntopulasta tuli suurta osaa kaupunkilaisia koskettanut arkielämän ongelma, ja uutta oli, että asuntopula kohdistui myös ”keskisäätyyn” eli

29. Yrjö Hagan-Harvia (1910) *Maareformiliike*, teoksessa O. Autere (et. al.) *Yhteiskunnallinen käsikirja*, Helsinki: Kansanvalistusseura, 267, 274. Ks. myös Yrjö Harvia (1921) 'Arvonnousuvero' teoksessa L. Harmaja, A.E. Tudeer, N. Kärki, E. Böök, R. Erich, J. Forsman, R. Holsti, O.K. Kilpi, A. Tulenheimo (toim.), *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos I*, Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 99.

30. Eino Kuusi (1917) *Maareformiliike*, teoksessa V. Juusela (toim.) *Kauppakoulun lukukirja*, Jyväskylä: K. J. Gummerus, 93; *Uusi Suometar* 4.12.1918 "Pientalalainsäädännön kehittäminen II. Eino Kuusi."; Harvia (1921). Harvian ansiotonta arvonnousua koskevat esitykset kirjoittivat myös vastakirjoituksia ja mm. Kauppalahden sivuilla J. Lappi-Seppälä kritisoi Harvian käsityksiä, ks. *Kauppalahden* 10.9.1920 "Ansioton arvonnousu. J. Lappi-Seppälä."

31. Rakennuskustannukset nousivat 700 prosenttia vuodesta 1914 vuoteen 1919. Komiteanmietintö 1919:9, 3. Rakennusmarkkinoiden hiipumiseen vaikuttivat kustannustason nousun lisäksi myös psykologiset tekijät, kuten epä tietoisuus sodan kestosta ja rahanarvon ja vuokratason tulevasta kehityksestä. Ks. Tamminen (1945) 23.

32. O. Tarjanne, E. Böök, K. Heinonen, E.K. Holmqvist, A. Hällfors, R. Itkonen, P. Thuneberg, Y. Harvia (1921) *Kaupunkiliiton asuntoneuvoston muistio Sosialiministeriölle*, Helsinki: Sosialiministeriö, 37.

muun muassa virkamiehistöön. Lainsäädäntöä koskevista perusteluista nostettiin esille sekä asuntomarkkinoiden häiriötilat että sääntelemättömien vuokramarkkinoiden kielteiset vaikutukset. Kysynnän ja tarjonnan epäsuhdan nähtiin antavan talonmistajille vapaat kädet vuokratason määrittämiseen ja vuokramarkkinoiden vapaan tilan ylläpitäminen olisi johtanut vakaviin seurauksiin.³³ Lainvalmistelusta vastanneet virkamiehet korostivat julkisissa puheenvuoroissaan erityisesti vapaan vuokratason määrätymisen luomia yhteiskunnallisia uhkia. Liian korkea vuokrataso olisi lisännyt asunnottomien määrää ja edesauttanut yhteiskunnallisten levottomuuksien syntymistä.³⁴

Kohoavat vuokrat olisivat vieneet suuren osan työansioista ja tämä kehitys olisi luonut lisäpainetta palkkojen nousuun ja lisännyt levottomuuksien mahdollisuuksia tuotantoelämän parissa. Eino Kuusen esittämien laskelmien mukaan ilman sääntelyä työläisperheen vuokra olisi voinut vuonna 1920 nousta vuodessa jopa 2000–4000 markkaa. Helsingin kaupungin sekatyömieheltä 4000 markan vuokrankorotuksen maksaminen olisi vaatinut yli neljän kuukauden palkan.³⁵ Toisaalta keskiluokalla ja virkamiehistöllä nähtiin olevan heikommat mahdollisuudet kohottaa ansiotulojaan, ja vuokrien vapaan nousun nähtiin merkitsevän keskiluokan aseman romahtamista. Vuokrasääntelyn järjestäminen ja yleishyödyllisen rakentamisen tukeminen esitettiin keskeisiksi välineiksi yhteiskunnallisen rauhan ylläpitämisessä.³⁶

Vuokrasääntelyn ja yleishyödyllisen rakennustoiminnan lainsäädännöllinen järjestäminen osoittautui vaativaksi tehtäväksi. Sosiaalihuollusta ei oltu vielä perustettu vuoden 1917 vuokrasääntelyasetusta laadittaessa, ja sen laadintaan liittyvät epäkohdat vaikeuttivat vuokrasääntelyn tulevaa järjestelyä. Sääntelyn valvontaa varten perustetut kunnalliset huoneenvuokralautakunnat toimivat itsenäisesti ja niiden toimintaa koordinoivan elimen puuttuminen aiheutti epäyhtenäisiä käytäntöjä ja toimivaltaan liittyvää epävarmuutta. Sosiaalihuollitus järjesti vuokralautakunnille kuitenkin vuosittaisia

neuvottelupäiviä, joiden avulla toimintaperiaatteita pyrittiin yhdenmukaistamaan.³⁷

Lainvalmistelusta vastanneiden virkamiesten näkökulmasta hallitus ja eduskunta syyllistyivät pitkin matkaa huonoihin päätöksiin muuttaessaan virkamiesesitysten sisältöä. Eino Kuusen mukaan ensimmäinen kriittinen virhe vuoden 1919 huoneenvuokrasääntöselityslain (HE 14/1919) yhteydessä oli hallituksen päätös antaa vuokranantajalle kuukausi aikaa ottaa haluamansa vuokralainen asuntoon. Kuusen mukaan valtioneuvosto romutti päätöksellään – ”antaen liiaksi myöten talonmistajaeduille” – mahdollisuudet pakollisen asunnonvälityksen järjestämiseen, mikä olisi estänyt asunnoilla keinottelun ja välirahajärjestelmän syntyminen. Välirahan ottaminen vuokralaisen vaihtuessa aiheutti sen, että vuokra-asunnosta, vaikka se olisi ollut tarpeisiin nähden liian iso, ei haluttu muuttaa pienempään.³⁸ Toinen vakava virhe lainsäädännössä oli alivuokralaissahteiden sääntelemättä jättäminen, mikä mahdollisti alivuokralaisen vuok-

33. Hallituksen esitys n:o 14 Eduskunnalle laiksi huoneenvuokrasääntöstelystä, Asiakirjat I, Valtioapäivät 1919; Laki- ja talousvaliokunnan mietintö n:o 1, Asiakirjat I, Valtioapäivät 1919. Ks. myös O. Tarjanne et. al. (1921) 46. Vuonna 1922 Helsingin laskennallinen asuntovajaus oli n. 4000, Komiteanmietintö 1925:3.

34. Yhteiskuntarauhan ylläpitoa koskevana puheenvuorona ks. esim. *Helsingin Sanomat* 18.3.1921 ”Asuntokysymys. Sen merkitys nykyoloissa. Yrjö Similä”; *Karjala* 16.4.1921 ”Asunto-olomme. Alustus, jonka tarkastaja Em. Suhonen piti kokoomuspuolueen puoluekokouksessa Viipurissa.” Paikallisemmin rajatun asuntopoliittisen keskustelun kannalta myös sosiaalihuollituksen alaiset ammattientarkastajat ja kunnalliset asuntotarkastajat näyttelivät merkittävää osaa ja heiltä pyydettiin myös asiantuntijalausuntoja sanomalehtiin. Ks. esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 24.12.1920 ”Kuinka kapitalistisessa yhteiskunnassa asutaan.”; *Rauman Sanomat* 14.12.1920 ”Työväen asunto-oloista Raumalla. Tampereen piirin ammattientarkastaja nti Sisko Upia kertoo.”; *Aamulehti* 6.3.1921 ”Asuntopulasta pyysyväksi ilmionä. Ilmari Mantere.”

35. *Ilkka* 24.11.1920 ”Ilkan toimitukselle! Onko vuokrasääntöstely lopetettava? Eino Kuusi”; Einar Böök (1918) ”Asuntopula ja huoneenvuokra-asiain järjestely”, *Suomen Kunnallislehti* 3; Sekatyömiehen palkka oli v. 1920 820 mk/kk. Ks. Siipi (1962) 215 (taulukko 24).

36. Einar Böök (1918) 83. Rajaan kuitenkin tarkastelun ulkopuolelle kiistelyn yleishyödyllisen rakentamisen tarpeellisuudesta.

37. Kuusi (1921) 6–7.

38. Kuusi (1921) 48.

ran vapaan määrätymisen.³⁹ Kolmas ongelma liittyi tilanteeseen, jossa säännöstely esti asunnon tarpeessa olevaa talonmistajaa ottamasta vuokra-asuntoa omaan käyttöönsä. Neljäs lainsäädännön toteuttamista vaikeuttanut tekijä liittyi jo edellä viitattuihin heikosti määriteltyihin toimivaltakysymyksiin.

Suhtautuminen virkamiehiin ja säännöstelyviranomaisiin laajemminkin oli epäluuloista eri valtiollisilla tahoilla ja osin myös oikeuslaitoksen piirissä.⁴⁰ Lainvalmisteluun ja -valvontaan liittyvät vaikeudet turhauttavat virkamiehiä, ja tämä näkyi heidän vuokrasääntelyä puolustavissa sanomalehtikirjoituksissaan.⁴¹ Virkamiesten kritisoimat lainsäädännölliset epäkohdat tekivät mahdolliseksi saavuttaa haluttu vuokratulo laillisin keinoin, ja sääntelyn rinnalle syntyi rinnakkaiset vuokramarkkinat lieveilmiöineen.

Keinottelua ja liiallista voitontavoittelua käsitellyt kritiikki

Vuokrasääntelyn toimeenpano samanaikaisesti rajoitti ja avasi voitontavoittelun mahdollisuuksia asuntomarkkinoilla. Voittoa pyrittiin tekemään niin sijoittamalla, myymällä kuin vuokraamalla. Koska rakennus-

toiminta oli kustannustason nousun johdosta heikosti kannattavaa, pääomia sijoitettiin jo rakennettuihin kiinteistöihin ja asuntoihin – uusien kalliisti rakennettavien talojen hintatason uskottiin nostavan myös ennen sotaa valmistuneiden asuntojen hintoja.⁴² Jonkin verran rakennettiin myös yksityisesti uusia asunto-osakeyhtiömuotoisia kiinteistöjä.⁴³

Asunto- ja kiinteistömarkkinoita koskevassa aikalaiskeskustelussa huomiota kiinnitettiin erityisesti ”sotakonjunktoureilla” rikastuneiden ja lainarahan varassa toimivien sijoitustoimintaan.⁴⁴ Kiinteistökaupan laajuuteen ja tehtyihin voittoihin kiinnitti kansalaisten lisäksi huomiota myös hallitus, joka valmisteli esityksen väliaikaisesta kiinteistökauppaverosta vuosille 1918–20. Alle kaksi vuotta hallussa olleiden kiinteistöjen myyntivoitosta piti tiettyjen kriteerien täytyessä maksaa veroa vähintään 15 ja jopa 30 prosenttia.⁴⁵ Lain perusteluissa korostettiin voittojen ansiottomuuden lisäksi keinottelun aiheuttamia asuntomarkkinoiden häiriöitä.

Kiinteistömarkkinoiden kasvuun vaikutti osaltaan voimakas inflaatio, mikä kannusti osaa sijoittajista vaihtamaan käteisvaransa arvonsa säilyttävään muotoon kuten kiinteistöihin ja asuntoihin.⁴⁶ Lisäksi inflaatio

39. *Iikka* 24.11.1920 ”Ilkan toimitukselle! Onko vuokrasäännöstely lopetettava? Eino Kuusi.” Alivuokralais-suhteen määrittelyä vaikeuttaa vuoden 1919 asunto-laskennan tilastointijaottelut. Asukkien eli isäntävään kanssa samassa taloudessa asuvien määrä oli v. 1919 5,7 prosenttia koko kaupungin väestöstä. Lisäksi 5,4 prosenttia väestöstä asui sukulaisten talouksissa. Täysihoitolaisiksi laskettavien alivuokralaisten määrä väestöstä oli 5,9 prosenttia. Ks. Siipi (1962) 262–265.

40. Oikeudellisten ennakkotapausten rooleista Kuusi (1921) 49–50. Kuusi viittaa myös viranomaishankaluuksiin ”kohtuuttomien hintojen ehkäisemistä sodan aiheuttamissa poikkeuksellisissa oloissa” koskevan lain valvonnassa. Ks. Eino Kuusi (1921) ’Kauppapolitiikka II’, teoksessa L. Harmaja, A.E. Tudeer, N. Kärki, E. Böök, R. Erich, J. Forsman, R. Holsti, O.K. Kilpi, A. Tulenheimo (toim.), *Valtiotieteiden käsikirja. Aakosellinen tietoteos I*, Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 527–528. Helsingin raastuvanoikeuden menettelytapoihin kohdistetusta kritiikistä ks. Ed. Leinonen s. 2017, Pöytäkirjat II, Valtiopäivät 1920. Sääntelyviranomaisiin kohdistetusta kritiikistä ks. ed. A. O. Vuorimaa s. 2016, Pöytäkirjat II, Valtiopäivät 1920.

41. Virkamiesten ja poliitikkojen vaikeaa suhdetta kuvaasi mm. Eino Kuusi, joka kertoi sanomalehden sivuilla, kuinka virkamiesten laatimaa ehdotusta on ”eri valmistelustasteissa revelty puolelle ja toiselle kuin ravunsyöttiä [...]”. *Turun Sanomat* 16.6.1921 ”Riita huonevuokrasäännöstelystä. Eino Kuusi.”

42. Kuusterä (2004) 33, 35–36; Hannikainen (2004) 27–28; Komiteanmietintö 1919:9, 7–8. Toisaalta rahanarvon palautumiseen uskovat rakennuttajat uskoivat rakentamisen hinnan ja vuokrien laskevan inflaation rauhoittuttua. Ks. Kuusterä (1980) 11.

43. Kuusterä (1980) 15–16. Kuusterän arvion mukaan 1920-luvun alkupuoliskolla asuntotuotantoa varten sijoitetusta pääomasta 20 prosenttia muodostui asunto-osakeyhtiömuotoisesta pääomasta; Osakeyhtiöittäminen yleistymisestä HE 1918:16, Vastalauseita. I., Asiakirjat II, s. 10.

44. Uudenlaista rahamarkkinoiden toimintaa edusti sota-aikana pankkien harjoittama luototus sijoituksille. Haapala (1995) 184–185; Lars Raunio (1967) *Kehittyvä talous – kasvava kaupunki. Helsingin kauppakamarin 50-vuotisen toiminnan taustaa*, Helsinki: Helsingin kauppakamari, 58.

45. HE 1918:16, Asiakirjat II, s. 4. Kuusterä kuvaa kiinteistömarkkinoilla 1910- ja 20-luvuilla tapahtunutta voitontavoittelua käsitellessään Yrjö Jahnssonin tekemiä kiinteistökauppoja, ks. Kuusterä (2004) 25–26, 31–41.

46. Ks. Paavilainen (1998) 83; Kuusterä (2004) 35–36.

Suomen Sosialidemokraatissa oli 21.5.1921 pilapiirros, jossa kerrottiin, että asuntokysymys on joutunut sikäli uuteen vaiheeseen, että Sörnätsten perukoilla näytetään huoneita asunnonhakijoille maksusta. Lähde: M. Jääskeläinen 1977, 322. Oki Räisäsän pilapiirros.

supisti merkittävästi ennen maailmansotaa rakennettujen kiinteistöjen velkoja.⁴⁷ Osa talonmistajista reagoi vuokrasääntelyyn muuttamalla omistamiaan kiinteistöjä asunto-osakeyhtiöiksi, mikä osaltaan lisäsi sijoituskohteiden määrää. Vuokratoiminnan lopettamisen jälkeen joko vuokralaiset tai uudet asunnonetsijät joutuivat lunastamaan perustetun asunto-osakkeen kovaan hintaan.⁴⁸ Asuntopolitiikasta vastanneiden virkamiesten puheenvuoroissa korostuivat yksityisen voitontavoittelun aiheuttamat yhteiskunnalliset kustannukset.

Asuntomarkkinoita sekoittavan spekuloinnin haitat kaatuivat koko yhteiskunnan niskoille, kun taas markkinoiden tuottamat voitot tulivat "verraten harvalukuisen taloilija ja talonosakkeilla keinottelevan joukon osaksi."⁴⁹ Inflaation aiheuttama varallisuuksien uudelleenjärjestäytyminen oli lisäksi merkinnyt kunniallisille säästäjille suurta vääryyttä, kun taas tietyt tahot saivat "ansaitsematonta varallisuuden lisäystä."⁵⁰ Vainalla säästettyjen pienten pääomien katoamisen pelättiin johtavan säästämismoraalin

rappautumiseen ja "pikkukapitalismin" kasvuun.⁵¹ Eino Kuusen mukaan sodan jälkeisten asuntomarkkinoiden häviäjiä olivatkin ne, jotka näinä "kultaisen vasikan palveluksen aikoina" eivät olleet onnistuneet haalimaan omaisuutta.⁵²

47. Jorma Kalela (1987) *Pulapolitiikka. Valtion talous- ja sosiaalipolitiikka Suomessa lamavuosina 1929–1933, Tutkimuksia 13*, Helsinki: Työväen taloudellinen tutkimuslaitos, 17; Tamminen (1945) 172. Inflaation ja velkojen suhteesta ja kiinteistöarvojen nousun oikeudenmukaisuudesta käydystä aikalaiskeskustelusta ks. *Uusi Suomi* 7.9.1920 "Hintain nousu ja kaupunkitalot. Kaarlo Ignatius."

48. Santeri Ivalo (1918), 'Asuntokysymys juuri nyt.', *Suomen Kunnallislehti* 3, 117; Siipi (1962) 242.

49. Einar Bök (1918) *Suomen ensimmäinen yleinen asuntokongressi.*, Tampere: Yhdistys yleishyödyllisen rakennustoiminnan edistämiseksi, 26.

50. Lainaukset Leo Harmaja (1940) *Maailmansodan vaikutus Suomen taloudelliseen kehitykseen*, Helsinki: WSOY, 266; *Suomen Sosialidemokraatti* 23.5.1925 "Asuntokurjuus ja sen seuraukset. Eino Kuusi."; Vrt. Kuusterä (2004) 33.

51. Lainaus Kalliala (1917) 59. Kalliala viittasi keskiluokan keskuudessa yleistyneeseen asunto-osakkeilla tapahtuvaan keinotteluun.

52. *Ilkka* 24.11.1920 Ilkan toimitukselle! Onko vuokrasääntö tely lopetettava? Eino Kuusi.

Vuokramarkkinoilla niin sanottujen luovutushintojen ottaminen, joko vuokralle tultaessa tai sitten asuntoa vaihdettaessa, oli virkamiesten mukaan yleistä. Eino Kuusen mukaan sanomalehdissä tarjottiin julkisesti 2–4 hengen huoneistosta 4000–8000 markan luovutushintaa.⁵³ Luovutushintojen ottamisen lisäksi keksittiin muitakin keinoja lisätulojen hankkimiseksi, yksi tapa oli asettaa vuokrallepääsyn ehdoksi kelvottomien huonekalujen lunastaminen kovaan hintaan.⁵⁴ Vuokralaisia kiristettiin hyväksymään vuokrasuhde myös sillä ehdolla, että heidän tuli tehdä vuokranantajan kanssa vapaaehtoisesti määräaikainen vuokrasopimus. Tällöin vuokranantaja saattoi ottaa uudelta vuokralaiselta välirahaa tai luovutusrahaa vuokrasopimusta vastaan.⁵⁵ Tämänkaltaisen menettely kävi mahdolliseksi, sillä vuokranantajalle oli lainsäädännöllä annettu yksi kuukausi aikaa etsiä itse uusi vuokralainen entisen tilalle. Koska sääntelyä valvovilla huoneenvuokralautakunnilla ei ollut toimivaltaa tyhjen asuntojen tarkistamiseen, vuokralaisten tarjoamien luovutushintojen kilpailuttaminen oli mahdollista.

Huoneenvuokralautakuntien toimivalta-rajotusten johdosta alivuokralaisten asema oli vuokramarkkinoilla vaikea. Halutessaan varsinaiset vuokralaiset pystyivät kattamaan vuokramenonsa enimmältä osin tai kokonaan alivuokralaisilta ottamiensa vuokrien avulla. Vuokrasääntelyn luomat epäkohdat turhauttivat monia huoneenvuokralautakuntien jäseniä, ja sosialiministeriön järjestämällä neuvottelupäivillä he purkivatkin ahdistustaan. Kyvykkäiden talonomistajien ja tarmokkaiden maalaiskiinteistöjen omistajien ohella kiinteistönomistajien joukkoon nähtiin mahtuvan kelvottomia keinottelijoi- ta, jotka ilman omaa työpanosta pääsivät hyville tuloille.⁵⁶ Toiminnan ja ansaitun voiton hyveellisyyttä tai paheellisuutta koskevaksi arviointikriteeriksi nousi jälleen voiton saavuttamiseen vaadittu työpanos ja yritteliäisyys.

Talonomistajien puolustuspuheen- vuorot ja vastakritiikki

Talonomistajien keskeinen tavoite oli vuokrasääntelyn lopettaminen. *Kiinteistölehd*

sivuilla esiintyikin toistuvasti vuokrasääntelyä kritisoivia kirjoituksia. Etujärjestölehti ei rajoittunut kuitenkaan pelkästään sääntelykritiikin esittämiseen, vaan sen sivuilla käsiteltiin myös talonomistajien ammattikunnan ja yritystoiminnan kunniallisuutta sivuvia teemoja. Usein toistuva teema oli huoli talonomistajien julkisesta kuvasta.

Keinottelua tai toimintatapoja koskevaan kritiikkiin ei suoranaisesti vastattu; talonomistajista muodostuneen vääristyneen kuvan korjaamiseksi painotettiin sen sijaan talon omistamisen merkittävyyttä, kuuluihan se ”yhteiskunnan tärkeimpiin yrittäjätoimiin”. Sen lisäksi, että talonomistajat toiminnallaan saattoivat edistää kansallisuusvarallisuuden kasvua kiinteistöjen arvonnousujen välityksellä, he olivat historiallisesti osoittautuneet merkittäväksi paikalliseksi voimatekijäksi. Kuten omistus ylipäänsä, kiinteistöt sitoivat yrittäjät tiettyyn paikkaan, jonka kaikinainen kehittäminen oli heidän etujensa mukaista. Erityisesti kaupunkikehityksen alkuaikoina oli aloitekyky ollut pääosin heidän käsissään.⁵⁷ Talonomistajat asemoivat itsensä siis paikallisuuteen kiinnittyneiksi vallan käyttäjiksi ja pyrkivät näin vahvistamaan kritiikin mahdollisesti heikentämää sosiaalista statusta. Retorisesti järjestyksen ja paikkaan sidonnaisuuden korostaminen oli tehokasta, sillä sisälissodan jälkeisten maareformien tiimoilta käydyt keskustelut olivat voimistaneet paikallisuutta ja omistusta korostavaa talonpoikaista ideologiaa.⁵⁸

53. *Uusi Suomi* 18.7.1919 ”Jatkuvaa laiminlyöntiäkö asutoksymyksen hoidossa?”, Eino Kuusi.

54. Raunio (1967) 60.

55. Helsingissä 13 päivänä joulukuuta 1919 pidetyn huoneenvuokralautakuntien edustajien neuvottelukokouksen pöytäkirja (1920) Helsinki: Sosialiministeriö, 7.

56. Helsingissä 4 päivänä tammikuuta 1919 pidetyn huoneenvuokralautakuntien edustajien neuvottelukokouksen pöytäkirja (1919) Helsinki: Sosialiministeriö, 7, 43, 45–46.

57. *Kiinteistölehti* 1921:1, ”Vuokrasäännöstelyssä ilmeneviä näkökohtia.”, 2

58. Pauli Kettunen (2001) *Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta*, Helsinki: Yliopistopaino, 291. Erilaisten elinkeinomuotojen arvottamisesta laajemmin ks. esim. Antti J. Pietilä (1925) *Yhteiskunnallinen stveysoppi*, Helsinki: Osakeyhtiö Valistus, 219–231.

Omistamisen luoman yhteiskunnallisen jatkuvuuden lisäksi korostettiin omaisuuden hankintaan vaadittavia ominaisuuksia. Henkilöt, jotka ”pienviljelijöiden” tavoin uutteruudella ja säästäväisyydellä, tarpeen tullen lainalla, pystyivät hankkimaan asunto-osakkeen, pystyivät sen jälkeen turvaamaan menestyksellisesti toimeentulonsa ja tukemaan terveellistä kansalaistoimintaa.⁵⁹ Talonmistus kuvattiinkin yrittäjyytenä, jolla sekä peitettiin toiminnan aiheuttamat menot että taattiin kohtuullinen yrittäjävoitto pääomasijoituksen ja työn korvaukseksi. Viranomaiset eivät tuntuneet ymmärtävän talonmistajien toimintaan sisältyvää yrittäjäriskiä, joka oikeutti voitontavoittelun.⁶⁰ Taloudellista lisäarvoa tuottava yrittäjä hyödytti itsensä lisäksi yhteiskuntaa edistämällä taloudellista kehitystä.⁶¹ Vuokrasäännöstely tarcoitti sitä, että toisin kuin muut pääomasijoittajat ja ”yrittäjäkapitalistit”, talonmistajat eivät saaneet vapaasti hallita omaisuuttaan ja järjestää yritystään tuottavaksi.⁶²

Talonmistajien korostama yrittäjyys näytteli tärkeää osaa heidän argumentaatioonsaan, mutta sen rinnalla kulki toinen, negatiivisempi roolitus. Positiivisen yrittäjävoiman ohessa talonmistajat asemoivat itsensä poliittisen vainon uhreiksi. Maailmansodan nähtiin vääristäneen niin oikeusperiaatteita kuin taloudelliseen kehitykseen liittyviä poliittisia asenteita, niinpä *Kiinteistölehd*den sivuilla valitettiinkin, kuinka muihin ”ammatti- tai säätyluokkiin” verrattuna vain talonmistajat olivat yhtä huonossa ja epäedullisessa asemassa.⁶³ Talonmistajat eivät luonnollisesti olleet yksin murheidensa kanssa, vaan muun muassa kaupunkien paikalliset kaupakamarit ja keskuskaupakamarit korostivat sodanjälkeisen sääntelyn luomia epäkohtia.⁶⁴

Huoneenvuokrasääntely nähtiin vain yhtenä esimerkkinä valtion toimesta tapahtuneesta ”yhteiskunnallistuttamisesta”.⁶⁵ Maailmansodan jälkeiselle ajalle nähtiin ominaisena talouspoliittinen pyrkimys järjestellä taloudellista elämää lainsäädännön keinoin ja ”sekaantua siihen pikkuseikkoja myöten.”⁶⁶ Yhteiskunnallistamisella alettiinkin kuvata valtion lisääntyvää interventiota yksityisten toimijoiden alueelle, tässä tapauk-

sessä talonmistajien.⁶⁷ Talonmistajien näkökulmasta oli vaikeaa ymmärtää hallituksen toimintaa, jolta kyllä riitti sodan jälkeisinä vuosina ymmärrystä ”yhteiskuntavastaisten aineisten” mutta ei talonmistajien suhteen, päinvastoin: hallitus oli suhtautunut suorastaan ”hyökkäävästi yhteiskunnan omistavia luokkia vastaan yleensä ja talonmistajakuntaa vastaan erityisesti”.⁶⁸ Puheenvuoroissa ei voitu käsittää, kuinka valtiolta saattoi suojata ”punakapinoitsijan” kodin vaikka samanaikaisesti hänen elintonsa nousi ”punaisten kalliinanjanlisäyksen” ansiosta.⁶⁹ Vuokrasäännöstely ja yleishyödyllinen rakentaminen näyttäytyi, tai ainakin se pyrittiin osoittamaan askeleena kohti valtiososialismia.⁷⁰ Joissakin puheenvuoroissa säännöstely esitettiin puhtaana kommunismina.⁷¹

Epäterveen poliittisen kehityksen lisäksi lakitehtailu, erilaiset ”säännöstelykokeilut” ja taloudelliseen arviointiin liittyvä ”epäpä-

59. 'Huoneenvuokrasäännöstelykysymys' (1921), Helsinki: Suomen kaupunkien Talonmistajien yhdistysten Keskustoimikunta, 17–18.

60. *Kiinteistölehti* 1922:8, ”Huoneenvuokrasäännöstelyn lopettaminen ja vuokrakeinottelulaki”, 60.

61. Yrittäjävoiton yhteiskunnallisen oikeuttamisen aikalaismääritelmästä ks. K. Willgren (1924) 686.

62. Linaus *Kiinteistölehti* 1921:1 ”Vuokrasäännöstelyssä ilmeneviä näkökohtia.”, 2; *Helsingin Sanomat* 30.3.1921 ”Yleisöltä. Asuntokysymyksestä. Muutama sana hra Similälle.”

63. *Kauppalehti* 28.7.1920 ”Asuntokysymys ja nykyinen Vuokrasäännöstely. J. L-S.”; *Kiinteistölehti* 1922:3, ”J. L-S: Asunto-olomme ja talonmistajain asema”, 19–20. Lehdissä viitattiin myös talonmistajien asemaa kurjistavaan ”luokkalainsäädäntöön”. Ks. *Uusi Suomi* 26.6.1920 ”Vuokrasäännöstely II.”

64. Esim. Jyrki Vesikansa (1993) *Talouden vapauden puolesta*, Keuruu: Otava, 28.

65. *Kiinteistölehti* 1921:2, ”Vuokrasäännöstelyn lopettaminen”, 2.

66. *Kiinteistölehti* 1922:4, ”Huoneenvuokrasäännöstelyn päättymisen”, 27.

67. Pauli Kettunen (2003) 'Yhteiskunta', teoksessa M. Hyvärinen, J. Kurunmäki, T. Pulkkinen & H. Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere: Vastapaino, 190.

68. *Kiinteistölehti* 1922:6, ”Uusi tilanne”, 42.

69. *Kiinteistölehti* 1922:7, ”Asuntolainsäädäntömmen periaatteita”, 50.

70. Huoneenvuokrasäännöstelykysymys (1921) 21.

71. *Kiinteistölehti* 1922:1, ”P.A. Angervo: Vapaisiin vuokra-oloihin palaaminen”, 1: ”Säännöstely yli-ikäisenä jatkuvana ilmiönä on lainalaiselle yhteiskunnalle arvotonta, sillä onhan säännöstely perimmältään kommunismia.”

tevyuden palvonta” olivat ajaneet kansantalouden kuralle.⁷² Ylipäänsä pyrittiin kiistämään virkamiehistön vuokrasäännöstelyä koskeva asiantuntemus.⁷³ Sosiaalipoliitikot pyrittiinkin esittämään ”asuntopolitikoitsijoina” tai ”ammattipoliitikoitsijoina”,⁷⁴ joihin käsitteenä liitettiin negatiivisia merkityksiä. Politikointi käsitteenä liitettiin 1900-luvun alkupuolella usein agitointiin, puoluevaltaan ja kiihotukseen, ylipäänsä tilanteeseen jossa paheksuttiin toisten harjoittamaa politiikkaa.⁷⁵ Politikoinnin lisäksi virastoissa teoretisoitiin, jonka seurauksena ”abstraktinen ajattelu rakenteli ihmisille ilmalinnoja.”⁷⁶ Virkamiehistön objektiivisuus ja rehellisyys asetettiin kyseenalaiseksi, sillä heidän nähtiin propagoineen vuokrasääntelyä oman etunsa ajamiseksi:

”Mikäli huoneenvuokrasäännöstelyssä on mitään omaa suomalaista, on se ollut mitä aidointa teoretisointia sekä kelpo annos tietoista tai tiedotonta oman edun ajamista. Huoneenvuokrasäännöstelyyn meillä on alun pitäen ollut kytkettynä virkamiesten palkkakysymys. Virkamiehille on, kun heidän palkkauksensa valtio on pahoin laiminlyönyt, viimeiseen saakka ollut jonkinlaisena hyvikkeenä se vuokraetu, jota he perin alhaisten vuokrain muodossa ovat talonomistajilta vuosikaudet saaneet nauttia.”⁷⁷

Talonomistajien analyysi säännöstelykysymyksen linkittymisestä virkamiesten palkkakysymykseen oli kärjistynyt, mutta osittain osuva. Ilman vuokrasäännöstelyä suurin osa virkamiehistä olisi joutunut kuristamaan entisestään talouttaan, ja se olisi lisännyt virkamieskunnan tyytymättömyyttä ja levottomuutta. Virkamiesten reaaliensioiden nopea lasku johti, vuokrasäännöstelyyn jo lakattua, syksyllä 1922 uhkaukseen joukoirtisanoutumisesta.⁷⁸ Valtion katsottiin olevan velvollinen pitämään huolta palvelijoistaan, ja vuokrasääntelyn voi nähdä toimineen väliaikaisena palkkakysymystä lieventäneenä puskurina.⁷⁹ Oman edun lisäksi virkamiehistön katsottiin ajaneen yksipuolisesti vuokralaisten etuja, joten myös ”lainsäädännöllinen saalistaminen” lisättiin

virkamiehistön syntilistaan.⁸⁰ Samoin yleishyödyllisen rakentamisen välityksellä virkamiesten esitettiin ajaneen omaa etuaan, sillä erityisesti juuri virkamiesten perustamien asunto-osakeyhtiöiden nähtiin osanneen hyötyä rakennustoimintaan sijoitetuista pääomista.⁸¹

Poliittista vasemmistolaisuutta todistettiin lainsäädännön periaatteissa havaituilla muutoksilla. Omistusoikeus ja siihen liittyvä sopimusvapaus oli suojattu perustuslailla, mutta nämäkään pyhinä pidettävät oikeusperiaatteet eivät olleet muutoksilta vapaat. Vuokrasäännöstely rajoitti taloudellisen toiminnan lisäksi talonomistajien yleisempää toimintavapautta ja väärästi heidän asemaansa suhteessa vuokralaisiin. Vuokrasäännöstely liitettiin osaksi muuta ”lakiteollisuutta”, jonka kärjistyneimpinä ilmaisumuotoina

72. *Kiinteistölehti* 1922:7, 51–52; *Kiinteistölehti* 1923:4, ”E. B.: Mitä tarkotetaan talojen verottamisella?”, 34.

73. Muun muassa sosiaalihallituksen asunnottomia koskeva tilasto esitettiin ”epämääräisenä” ja ”todistus-pätevydeltään kyseenalaisena” Ks. *Kiinteistölehti* 1922:9, ”Uuden eduskuntakauden alkaessa. Kiinteistöomistus ja oikeusturva.”, 68.

74. *Kiinteistölehti* 1922:3, ”Yleishyödyllinen rakennustoiminta. Onko syytä sitä jatkaa?”, 17; *Kiinteistölehti* 1924:1, ”Vuokrasäännöstelyn päätyttyä”, 2.

75. Kari Palonen (2003) ’Politiikka’, teoksessa M. Hyvärinen, J. Kurunmäki, T. Pulkkinen & H. Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere: Vastapaino, 487–491.

76. *Kiinteistölehti* 1922:3, ”Yleishyödyllinen rakennustoiminta. Onko syytä sitä jatkaa?”, 17–19; *Kiinteistölehti* 1922:4, ”Huoneenvuokrasäännöstelyn päätyminen”, 27.

77. *Kiinteistölehti* 1922:4, 27.

78. Ari Uino (1994) *Kansallinen Kokoomus 1918–1929*, teoksessa Pirkko Leino-Kaukiainen & Ari Uino, *Suomalaiskansallinen kokoomus. Suomalaisen Puolueen ja Kansallisen Kokoomuspuolueen historia vuoteen 1929*, Helsinki: Suomen Kansalliskirja Oy, 425.

79. Ks. Eino Kuusi (1923) ’Virkamiesten ja toimihenkilöiden asuntokysymyksestä. Esitelmä, pidetty Suomen Virkailijakeskusliittojen Yhtymän vuosikokouksessa 12.5.1923’, *Virkamiesten Aikakauskirja* 2, 55–73; Leo Harmaja (1927) ’Virkamiesperheiden elinkustannukset. Uusi tilastollinen tutkimus suunnitelun alaisena’, *Virkamiesten Aikakauskirja* 6, 272–274.

80. *Kiinteistölehti* 1923:6, ”Vuokrakeinotteluista lakiin kohtuuttomien vuokrien vaatimisesta”, 58.

81. *Kiinteistölehti* 1924:5, ”Tulos”, 62. Talonomistajien väitteillä oli siinä mielessä perustansa, että virkamiehillä oli pitkät perinteet omien taloyhtiöiden perustamisesta. Ks. esim. Åström (1956) 131. Yleishyödyllistä rakentamista koskevassa aikalaieskustelussa viitattiin usein Käpylän alueen rakentamisen edullisuuteen ja yksi alueen yksityisistä rakennuttajista oli muun muassa Oy. Virkamiesasunnot. Kts. Siipi (1962) 271.

mainittiin muun muassa ministerien mukaan nimetyt Lex Kallio, Lex Pulkkinen ja Lex Joukahainen. Lainsäädäntöön nähtiin tunkeutuneen ”kommunistinen periaate”, joka pyrki syrjäyttämään sekä omistusoikeuden että kansalaisten oikeuspätevyyden.⁸² Talonomistajien näkökulmasta valtiointervention toteuttaminen rikkoi yhteiskunnan luonnollista, orgaanista kehitystä ja tarjonnan ja kysynnän lakia. Mikä vakavinta, se rajoitti perustuslain takaamaa omistusoikeutta.⁸³ Lakia ja järjestystä korostavat puheenvuorot voidaan osittain liittää muun muassa kokoomuksen piirissä harjoitettuun liberalismiin legalistiseen tulkintaan.⁸⁴

Ehkä järeimpänä tai ainakin toistuvimpana argumenttina säännöstelyä vastaan käytiin ajatusta markkinoiden itseohjautuvuudesta. Talonomistajien puheenvuoroissa sääntelystä vapaat markkinat edustivat yhteiskunnallisen elämän tasapainotilaa. Varoittavana esimerkkinä valitun kehityspolun tuhoisuudesta esitettiin vuokrasäännöstelyn vaikutus rakennusmarkkinoihin. Vuokrasääntelyn kaltainen valtiointerventio, vaikka sen ”voimat ja edellytykset ovat verrattain rajoitetut”, sotki ”taloudellisia” ja ”orgaanisia” lakeja ja teki muun muassa vuokrataloihin investoinnin kannattomammaksi. Tämän johdosta rakennusten korjaamista lykättiin ja ne rapistuivat. Lisäksi liian alhaiset vuokrat aiheuttivat huoneistojen liikkakäyttöä.⁸⁵ Samanaikaisesti vuokramarkkinoiden vapaa liikehdintä lakkasi, ja ihmiset eivät muuttaneet pienempiin asuntoihin, vaikka tilantarve syystä tai toisesta olisikin vähentynyt.⁸⁶

Asuntomarkkinoiden toimintaa häiritsivät myös yleishyödylliseen rakentamiseen kohdistetut tuet. Talonomistajat kyllä myönsivät, että sekä huoneenvuokrasääntelyä että yleishyödyllistä rakentamista voitiin perustella ”pakkotilanteella”, mutta kummallakin oli tilapäisen hätäavun leima. Molempien ratkaisujen ongelmana oli, että ne syrjäyttivät ”yksilön ja hänen yhteiskunnalliset oikeutensa ja velvollisuutensa” ja asettivat tilalle ”yhteiskunnan kaikkivaltiaana ja kaikkivoipana”.⁸⁷ Edellä mainitun kaltaiset ratkaisut hämärsivät talonomistajien argumentaatiossa tervettä yhteiskunnallista käsitystä

markkinoiden ja valtion(talouden) välisestä oikeasta roolista. Valtion harjoittaman ja tukeman taloudellisen toiminnan perisyntinä oli sen tehottomuus ja kalleus; tuottavuusongelmien lisäksi se ainoastaan vääristi yksityistä rakennustoimintaa.⁸⁸ Erityisesti yleishyödyllistä rakentamista koskevassa kritiikissä poliittista tukea tuli maalaisliiton taholta, joka tarkasteli kysymystä kaupunkimaaseutu-dikotomian näkökulmasta.⁸⁹

Markkinoiden vääristymisen ja talouden kielteisten sivuvaikutusten lisäksi harjoitella sääntelyllä oli kulttuurisia ja moraalisia vaikutuksia. Talonomistajien mielestä vuokrasääntelyn kaltaiset järjestelmät totuttivat kansalaiset odottamaan yhteiskunnan apua sen sijaan, että olisivat luottaneet omiin voimiinsa. Vaarana oli, että yhteiskunnan eri ryhmät oppisivat jatkossakin hankkimaan lainsäädännön avulla itselleen erilaisia talou-

82. *Kiinteistölehti* 1922:6, 42; lainaus *Kiinteistölehti* 1922:9, 66; *Karjalan Aamulehti* 28.5.1920. ”Tulewan asuntopolitiikan suuntaviivoja. III.”; *Ilkka* 8.2.1921 ”Yli aikansa elänyt säännöstely. Lakimiehen ajatuksia vuokrasäännöstelystä.”

83. K. Hartikainen (1921) [*Kirjelmä Suomen Tasavallan Eduskunnalle, Hallitukselle ja Oikeuskanslerille koskeva vuokrasäännöstelyn jatkamista*], Kuopio, 1.

84. Hannu Salokorpi (1988) *Pietarin tie. Suomalainen puolue ja suomettelainen poliittikka helmikuun manifestista 1899 Tarton rauhaan 1920*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 284–285. Legalismista poliittisena toimintamallina Aki Rasilainen (2004) *Oikeudellinen argumentointi politiikassa. Suomalaisen legalismin poliittinen historia, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja 257*, Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.

85. *Kiinteistölehti* 1922:5, ”Uusi vuokrakeinottelulaki. Vakava laillisuusristiriita”, 34, 37. Ks. myös *Uusi Suomi* 22.6.1920 ”Vuokrasäännöstely I.”; *Vaasa* 26.1.1921 ”Yleisöltä. Miten päästään tyydyttäviin asunto- ja vuokraoloihin?”

86. *Kiinteistölehti* 1922:7, ”Asuntolainsäädäntömme periaatteita”, 50; *Kiinteistölehti* 1922:4, 28.

87. *Kiinteistölehti* 1922:8, ”Yksityinen rakennusyrityksiä kunniaan”, 57; *Ilkka* 3.2.1921 ”Vaarallinen suunta kaupunkien yleishyödyllisessä rakennuspolitiikassa.”

88. *Kiinteistölehti* 1922:3, 18.

89. Haatanen on käsitellyt laajemmin maalaisliiton suhtautumista kaupunkien ja teollisuustyöväkeä koskevaan lainsäädäntöön, ks. Pekka Haatanen (1992) ’Elämän varjopuolelle joutuneiden parissa. Sosiaaliministeriö 1917–1939’, teoksessa Pekka Haatanen & Kyösti Suonoja, *Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointivaltioon*, Helsinki: VAPK-kustannus, 220. *Kainuun Sanomat* 5.4.1921 ”Kaupunkien rakentaminen valtion varoilla on hyödytöntä tuhlausta. Edustaja M.Pesosen lausunto 11.3.1921.”

dellisiä etuja.⁹⁰ Huoneenvuokrasäännöstely olikin muodostunut ”varoittavaksi kokeiluksi asuntopoliitiikan alalla ja varsinkin yhteiskunnallistuttamistarkoituksessa.” Yhteiskunnan omistavien luokkien oli herättävä ja opittava tapahtuneesta.⁹¹ Omistusoikeuden koskemattomuuden merkitys oli ymmärrettävä myös valtiovallan taholla.

Vapaat markkinat vai vapaus vastuulliseen toimintaan markkinoilla?

Tämän vuokrasääntelyä koskevassa tapaus-tutkimuksessa on tarkasteltu, miten taloudelliset toimijat ja etujärjestöt tulksivat kriisiajan vaikutuksia liiketoimintaympäristöönsä. Sääntelyä koskevissa eduskuntapuheenvuoroissa ja tilannetta arvioivissa sanomalehtikirjoituksissa kiisteltiin osaltaan siitä, minkälainen oli valtion sovelias rooli suhteessa markkinoihin ja taloudelliseen elämään. Talonomistajapiirin monissa puheenvuoroissa viitattiin siihen, kuinka kärsivällinen ongelma oli vain yksi esimerkki talouskäsityksiä koskevasta laajemmasta muutoksesta. Ensimmäisen maailmansodan jälkeiset säännöstelytoimenpiteet nostattivatkin talouselämän eri tahoilla huolta valtiotalouspolitiikan toteuttamispyrkimyksistä.⁹² Julkisen vallan harjoittama taloudellinen interventio nostatti laajemminkin Euroopassa huolta tulevan kehityksen suunnasta ja herätti lainsäädäntöhankkeiden periaatteellista vastustamista ja poliittista järjestäytymistä. Esimerkiksi Saksassa kesällä 1918 keskiluokka ja talonomistajapiirit reagoivat hyvin voimakkaasti vuokrasäännöstelyyn ja kritisoivat julkisen vallan interventioita.⁹³ Vuokrasäännöstely otettiin käyttöön ensimmäisen maailmansodan jälkeen myös muissa Euroopan maissa, joten kokemuksia sääntelyn vaikutuksista pystyttiin vaihtamaan kansallisten etujärjestöjen kesken. Eurooppalaisilla asunomarkkinoilla toimivat talonomistajat perustivat muun muassa uuden kansainvälisen kiinteistönomistajien liiton havaittuaan, kuinka ”venäläinen bolševismi” oli levinnyt sodanjälkeisen asunotupalan seurauksena.⁹⁴

Suomessakin talonomistajien etujärjestölehden sivuilla pohdittiin kotimaisen toi-

minnan mahdollisuuksia suotuisten poliittisten asenteiden edistämiseksi. Talonomistajat olivat huolestuneet muun muassa siitä, kuinka vasemmistolehdistössä oli ”agitatoorisessa tarkoituksessa” kuvattu harhaanjohtavasti talonomistajien toimintaa. Myös osa porvarillisista lehdistä, kuten *Helsingin Sanomat*, oli edistänyt voimakkaasti vuokrasääntelyn jatkamista. Enemmän ymmärtämystä talonomistajat kokivat saavansa *Hufvudstadsbladetin*, *Uuden Suomen* ja erityisesti *Iltalehden* taholta.⁹⁵ Arvioidessaan omaa tiedotuksellisesta onnistumistaan järjestölehden tekijät näkivät osaltaan vaikuttaneensa myönteisesti muun muassa vuokrasääntelyn lopettamiseen.⁹⁶

Poliittisten muutosten suuntaa arvioidessaan talonomistajien ja heidän etujärjestönsä kriteerinä oli siis suotuisan liiketoimintaympäristön edistäminen. Taloudellista toimintavapautta ja omistusoikeutta koskevat rajoitukset olivat huomattavia, mutta on melko vaikeaa arvioida, missä määrin esi-

90. *Kiinteistölehti* 1923:5, ”Suomen Talonomistajayhdistysten Liiton toiminta v. 1922”, 49.

91. *Kiinteistölehti* 1922:4, 28.

92. Edunvalvonnan organisoinnista Juha-Antti Lamberg (1999) *Taloudelliset eturyhmät neuvotteluprosesseissa. Suomen kauppasopimuspolitiikka 1920–1930-luvulla*, Helsinki: Suomen tiedeseura; Vesikansa (1993) 26–28. Metsäteollisuuden piirissä esitetyistä näkemyksistä Kai Häggman (2006) *Metsän tasavalta. Suomalainen metsäteollisuus politiikan ja markkinoiden ristiallokossa 1920–1939. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1055:2*, Helsinki: SKS, 36–40.

93. Jürgen Kocka (1984) *Facing Total War: German Society, 191–1918*, Harvard University Press, 157–159; Markku Ruotsila (2000) ’Suojeluskunta-aatteen vastineet englantia puhuvissa maissa’ *Historiallinen Aikakauskirja* 100, 318; Ruonavaara (1993) 158–159; Marino Folli (1987) ’Housing Policies in West European Countries: The Beginning’, teoksessa Bengt Turner, Jim Kemeny, Lennart. J. Lundqvist (eds.) *Between State and Market: Housing in the Post-Industrial Era*, Almqvist & Wiksell International: Göteborg, 218–219, 225–226. Järjestöjen vaikuttamiskeinoista ks. Lamberg (1999) 14; Forsell (2006) Ruotsin ja Saksan talonomistajapiirien edunvalvonnasta ja järjestäytymisestä.

94. *Kiinteistölehti* 1924:1, ”Kansainvälinen kiinteistönomistajain kongressi Pariisissa.”, 5–6.

95. *Kiinteistölehti* 1922:6, 44–46. *Iltalehti* ja *Uusi Suomi* tarjosivatkin palstatilaa yhdistysten näkökantojen esittelylle, ks. mm. *Iltalehti* 15.11.1920 ”Vuokrasäännöstely – nykyhetken vaikein kysymys.”; *Uusi Suomi* 10.4.1921 ”Helsingin talonomistajayhdistyksen kokous.”

96. *Kiinteistölehti* 1924:12, ”Lehtemme lukijoille”, 167–168.

tetyt kommunismipelot olivat todellisia ja missä määrin taktista pelottelua. Talonmistajilla oli myös merkittäviä taloudellisia syitä vuokrasääntelyn vastustamiseen, sillä asuntopulan johdosta vuokramarkkinoilla olisi kyetty tekemään virkamiesten tuomitsemia huomattavia voittoja. Sijoittajista suurimpia häviäjiä olivat ne, jotka olivat juuri ennen säännöstelyn aloittamista ostaneet kovalla rahalla vuokra-asuntoja odotusarvoon kovat vuokratulot.⁹⁷ Aineellisten ja poliittisten vahinkojen lisäksi sääntelyn ja siihen liittyneen keskustelun nähtiin heikentäneen talonmistajien julkista kuvaa. Turhautumista purettiin niin paikallisyhdistysten kokouksissa kuin sanomalehtikirjoittelussa: lainvalmistelua ja lakien toimeenpanoa toteuttaneet virkamiehet joutuivatkin sanomalehdistökeskustelussa koville.⁹⁸ Virkamiesten lisäksi poliitikot joutuivat kovan painostuksen kohteeksi. Marraskuussa 1920 Eino Kuusen kuulemien huhujen mukaan pääministerille oli jopa tullut uhkaus pommista ”istuimen” alla, jos säännöstelyä ei lopetettaisi.⁹⁹

Lainvalmistelusta vastanneet virkamiehet tarkastelivat säännöstelykysymystä talonmistajien tavoin markkinoiden näkökulmasta. Näkemys erot liittyivät siihen, toimivatko markkinat ja minkälainen toiminta markkinoilla oli oikeutettua. Virkamiesten näkökulmasta sodan aiheuttamat häiriöt asuntorakentamisessa ja vallinnut asuntopula oikeuttivat valtion harjoittaman intervention asuntomarkkinoille. Yhden ryhmän etujen oli väistytävä laajempien ja painavampien syiden edessä. Poikkeuksellisten suhdanteiden aikana nousevan ”häikäilemättömän ansiokiikun” hillitsemiseksi valtiolla oli oikeus säännellä markkinoiden toimintaa.¹⁰⁰

Virkamiesten argumentaatio nojasikin pitkälti ajatuksen ”kokonaisuuden edusta”. Taloudelliselle toiminnalle aiheutuvan haitan nähtiin olevan ainoastaan lyhytaikaista ja siitäkin huolimatta talonmistajat ja vuokranantajat kykenivät nauttimaan kohtuullisista pääomatuloista. Sääntelyn taustalla oli huomattavasti laajemmat kysymykset kuin mitä talonmistajat halusivat tunnustaa. Vuokrien vapaa määräytyminen epänor-

maalisti toimivilla asuntomarkkinoilla olisi johtanut vakaviin yhteiskunnallisiin häiriöihin. Ihmisten ja perheiden hyvinvointi ja vakaa elämä perustuivat asuntoon ja sen tarjoamaan suojaan.

Asuntopoliitikoille asunto oli siveellisen elämän keskus ja sen joutuminen ”persoonattoman pääoman” ja keinottelun välineeksi oli yksi viite yhteiskunnan etenevästä kapitalisoitumisesta.¹⁰¹ Taloudellisten toimijoiden välisten sosiaalisten siteiden katkeaminen ja siten käytöstä ohjautuvien normien höltyminen mahdollistivat lyhyen aikavälin voitontavoittelun. Kuviossa 2 kuvataan miten sosiaalipoliitikot hahmottivat asuntomarkkinoiden erilaisia toimintamalleja ajan näkökulmasta.¹⁰²

Kun virkamiehistö tarkasteli nopeisiin voittoihin tähdännyttä taloudellista toimintaa pitkän aikavälin näkökulmasta, talonmistajat painottivat huomattavasti enemmän markkinoiden toimintaan liittyviä periaatteellisia kysymyksiä – vapautta ja omistusoikeuden pyhyyttä.

97. Vrt. O. Tarjanne et. al. (1921) 39.

98. Eino Kuuseen kohdistetut solvaukset johtivat jopa oikeudenkäyntiin turkulaista Uutta Auraa vastaan. Ks. Seppo Qvist (1966) *Eino Kuusi sosiaalipoliittikona. Sosiaalipoliitiikan pro gradu -tutkielma*. Helsingin yliopisto, 39–40. Esimerkin sanomalehtikeskustelun kiikkeydestä tarjoaa muun muassa Eino Kuusen ja nimimerkki J.T.:n *Ilkan* sivuilla käymä kiistely vuokrasääntelyn tarpeellisuudesta: *Ilkka* 24.11.1920 ”Ilkan toimitukselle! Onko vuokrasääntö lopetettava?”, 26.11.1920 ”Ilkan toimitukselle, Vuokrasääntö on paha josta on päästävä! J. T.”, 3.12.1920 ”Vuokrasääntö pois, mutta – toinen sijaan! Eino Kuusi”, 8.12.1920 ”Vuokrasääntö – virkamiesparatiisi. J.T.”. Paikallisyhdistysten kokousten kuumentuneesta ilmapiiristä antaa kuvauksen J. A. Hari (1960) *Mikkelin Kiinteistöyhdistys 50 v. 1910–1960*, Mikkeli: Oy Länsi-Savon Kirjapaino.

99. Eino Kuusi Mandi Granfeltille 21.11.1920, kansio 33, Mandi Granfeltin arkisto, Granfelt-Kuusi-suvun arkisto, Kansallisarkisto.

100. Eino Kuusi (1922) ’Liikepulat’, teoksessa L. Harmaja, A.E. Tudeer, N. Kärki, E. Böök, R. Erich, J. Forsman, R. Holsti, O.K. Kilpi, A. Tulenheimo (toim.), *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos II*, Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 278.

101. Lainaus Böök (1919) 133.

102. Kuviossa hyödynnetty Saaren Polanyi-analyysiä, ks. Juho Saari (2005) ’Epävarmuuden ajan hyvinvointivaltio – Karl Polanyn teoria yhteiskunnallisen murroksen sääntelystä’, teoksessa J. Saari (toim.) *Hyvinvointivaltio. Suomen mallia analysoimassa*. Helsinki: Yliopistopaino, 155.

Sosiaalipoliitikkojen hahmottamat aikaperspektiivit		
	Lyhyt	Pitkä
Valtio / sääntely	säädellyt vuokramarkkinat, kriisiajan huoneenvuokrasäännöstely	yleishyödylliset säätiöt, yleishyödyllinen rakentaminen, <i>yhteistoiminta ja vastuullisuus</i>
Markkinat / vapaus	kiinteistökeinottelu, vuokrakeinottelu, luovutushinnat, <i>moraalittomuus</i>	kohtuullista voittoa ottava isännöitsijä / omistaja, pitkät vuokrasopimukset, osuustoiminnallinen liiketoiminta

Kuvio 2. Sosiaalipoliitikkojen hahmottamat asuntomarkkinoiden toimintamallit.

Koska valtio pyrki takaamaan talouselämälle suotuisan toimintaympäristön, virkamiehet katsoivat tämän velvoittavan taloudellisia toimijoita seuraamaan yhteiskunnallisen elämän muiden osa-alueiden kehitystä. Sen lisäksi, että sodanaikainen ja -jälkeinen asuntomarkkinoilla tapahtunut lyhyen aikavälin voitontavoittelu oli paitsi moraalisesti tuomittavaa, se antoi valtiolle oikeuden puuttua markkinoiden toimintaan. Osaltaan virkamiesten voimakkaan moraalisten puheenvuorojen voi tulkita ilmisevän turhautumista oman yhteiskunnallisen aseman heikkenemiseen.¹⁰³ Virkamiehistössä keskusteltiinkin laajasti siitä, kuinka "raskas paine on nyt toteuttamassa eräänlaisen tasavertaisuuden".¹⁰⁴ Virkamiehistöstä ja henkisen työn edustajista huolehtimisen nähtiin kuitenkin edustavan koko kansakunnan etua.¹⁰⁵ Pääomakeinottelijoilla sen sijaan esitettiin olleen mahdollisuus vastuullisempaan ja pitkäjänteisempään toimintaan (muun muassa kohtuullisen voiton hyväksymiseen, ks. kuvio 2), mutta suurin osa toimijoista ei välittänyt toimintansa seurauksista ja yhteiskunnallisen vastuun kantamisesta.

Asuntopolitiikasta vastanneiden virkamiesten ajattelussa taloutta ja markkinoita ei voinut irrottaa yhteiskunnallisista sidoksistaan, sillä yhteiskunnan modernisoituminen ja työnjaollinen eriytyminen kietoiivat erilaiset yhteiskunnalliset ryhmät toisiinsa.¹⁰⁶ Kompromissien tekeminen oli välttämätön-

tä, koska kaikki oli sidoksissa kaikkeen: yhteiskunta hahmotettiin kokonaisuutena.¹⁰⁷ Sosiaalipoliitikkojen velvollisuudeksi asetettiin taloudellisten eturyhmittymien ajaman politiikan kriittinen tarkastelu ja odotettavissa olevien vaikutusten arviointi. Taivoitteena oli sosiaalisemman markkinatalouden luominen ja tähän päästiin kasvatamalla vastuullisia markkinatoimijoita.¹⁰⁸ Markkinoiden ja ihmisten epätäydellisyyden johdosta yhteiskunnan oli kuitenkin kasva-

103. Haapala (1995) 177–178, 191–193 tuloerojen kaventumista koskevasta aikalaiskeskustelusta.

104. Einar Böök (1918) 'Työpalkasta ja palkkapoliitikasta', *Yhteiskuntataloudellinen Aikakauskirja* 14, 79.

105. 'Suomen virkailijakeskusliittojen Yhtymän kierto kirje' (1922) *Virkamiesten Aikakauskirja* 2, 58.

106. Vrt. Eino Kuusi (1931) *Sosiaalipoliittikka I-II*, Porvoo: WSOY, 32.

107. Sosiaalipoliitikkojen holistisesta ajattelusta ks. Arto Koho (1991) *Sosiaalipoliittikka ja utilitarismi*, Helsinki: Sosiaalipoliittinen yhdistys, 146–147. Vrt. Böök (1919) 37: "[Y]leishimmsyyden aate toteutuakseen vaatii nykyään, ei vain yhä elävemmän yhteishengen luomista kansojen kesken, vaan ainakin samassa määrin sellaisten olojen aikaan saamista, jotka takaisivat todellisen yhteishengen voimassa pysymisen itse kansan keskuudessa."

108. Marketta Rajavaara (2007) *Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 84*, Vammala: Kela, tutkimusosasto, 81–83; Markkinatoimijoiden kasvattamisesta Markku Kuisma (1999) "Meillä ei ole mitään Rockefelleriä ... mutta meillä on osuustoiminta", teoksessa Markku Kuisma, A. Henttinen, Sami Karhu, Maritta Pohls, *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*, Tampere: Kirjayhtymä Oy.

tuksen lisäksi luotava normeja, jotka ohjaisivat yhteiskunnallista kehitystä ”kokonaisuuden edun” vaatimaan suuntaan. Virkamiesten silmissä kansan oikeustajua loukkaava keinottelu heikensi kapitalistisen talousjärjestelmän yhteiskunnallista legitimitettä. Argumentaatiossa korostui realipoliittisten näkökulmien ohella moraaliset piirteet. Ansiotonta arvonnousua ja kohtuutonta voitontavoittelua koskevat puheenvuorot voidaan liittää sodan jälkeiseen laajempaan keskusteluun materialismista ja ihmisen arvokriisistä.

Poikkeusajan lainsäädäntö

Vuokrasäännöstely edusti poikkeusoloissa laadittua lainsäädäntöä, jonka tavoitteena oli välittömän asuntopulan lieventäminen ja yhteiskunnallisen vakauden säilyttäminen. Virkamiesten näkökulmasta lainlaadintaan ja toimintavaltuuksiin liittyneiden ongelmien takia säännöstelyssä ei kuitenkaan halutulla tavalla onnistuttu.¹⁰⁹ Säännöstelyn negatiivinen kritiikki koettiin raskaana, ja esimerkiksi Eino Kuusi oli helpottunut virkatehtävien päättymisestä, vaikka säännöstelyn loppuminen häntä huolettikin.¹¹⁰ Vuokrasäännöstelyyn kietoutuikin hyvin erilaisia ja keskenään osin ristiriitaisia tavoitteita. Virkamieskunnalle ja erityisesti palvelusmiehille matala vuokrataso korvasi jonkin verran heidän elintasonsa laskua.

Kohtuullisen vuokratason uskottiin edistävän maltillisempien palkkaratkaisujen syntymistä. Rahapolitiikan näkökulmasta vuokrasäännöstely piti elossa ajatusta paluusta vahvaan markkaan. Vaikka säännöstelyn ansiosta monet pääsivät hyötymään edullisesta vuokratasosta, säännöstelyn luomat kahdet vuokramarkkinat aiheuttivat myös ei-toivottuja vaikutuksia ja keinottelua. Ongelmista huolimatta säännöstelyn nähtiin edistäneen taloudellista ja yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta. Vuokrien vapaa hinnoittelu estettiin, säännöstely raukoitti kiinteistökeinottelua ja tehdyt vuokrorokukset takasivat myös talonomistajille kohtuulliseksi katsotun vuokratulon.

Talonomistajille perustuslain takaamiin vapauksiin ja oikeuksiin sekaantuva vuokrasäännöstely edusti uudenlaista ja tuomit-

tavaa valtiokehitystä. Heidän oikeustajuaan loukkasi toimintavapauksien rajoittamisen lisäksi se, että samanaikaisesti vuokralaisille, myös punaisille, myönnettiin asumiseen liittyviä oikeuksia. Turhautumista aiheutti lisäksi se, että muilla talouselämän alueilla päästiin nopeamman eroon taloudellista toimintavapautta rajoittavista säädöksistä. Vääryyden kokemukset näkyivät ilmapiirin kiristymisenä niin järjestöjen kokouksissa, julkisessa kirjoittelussa kuin poliittisessa toiminnassakin. Monet talonomistajat kapinoivat vuoden 1923 keinottelulakia vastaan, ja menivät mieluummin oikeuteen sakotettavaksi kuin alistuivat laittomaksi kokemiensa säädösten noudattamiseen.¹¹¹

Talonomistajien puheenvuoroissa vuokrasäännöstely oli osoittanut valtion ja sen virkamiesten kykenevän mielivallan harjoittamiseen, kun taas vapaasti toimivat markkinat ilmensivät vapautta ja yhteiskunnallisen elämän tasapainotilaa. Virkamiesten kritiikiltä pyrittiinkin viemään pohja osoittamalla, kuinka heikoille ja suorastaan haitallisille yhteiskuntaelämää koskeville oletamuksille argumentaatio rakentui. Vastakritiikiksi talonomistajat esittivät uuden ja mielestään paikkansa pitävämmän kuvauksen yhteiskuntaelämästä ja sen toimintamalleista.¹¹² Talous- ja markkinakonstruktioon liittyi myös kuvaus sen tuottamasta kansalaisuudesta: passiivisten yhteiskunnan holhokkien sijaan markkinat tuottaisivat omiin päätöksiinsä ja voimiinsa luottavia rationaalisia toimijoita. Vapaasti toimivat markkinat eivät sääntelyn tavoin suosineet mitään erityisryhmiä ja siten ne edustivat yhteiskun-

109. Esim. Kuusi (1931) 879.

110. Eino Kuusi Mandi Granfeltille 7.5.1922, kansio 33, Mandi Granfeltin arkisto, Granfelt-Kuusi-suvun arkisto, Kansallisarkisto.

111. Ruonavaara (1993) 167. Laki säädettiin ilman perustuslainsäätämisyjärjestystä.

112. Toimintamallia voi verrata Kettusen esittämään ajatukseen immanentista kritiikistä, jossa olemassaolevia yhteiskuntaoloja tai epäkohtia kritisoidaan yhteiskunnan omiksi oletettujen normatiivisten standardien tai ”lupausten” pohjalta. Ks. Pauli Kettunen (1998) ”Miksi toista työmarkkinaosapuolta kutsutaan liikkeeksi?”, teoksessa Kaj Ilmonen, Martti Siisiäinen (toim.) *Uudet ja vanhat liikkeet*, Tampere: Vastapaino, 118–121.

nallista tasa-arvoa. Talonomistajille sopimisen ja markkinoiden vapaus edusti oikeudenmukaisuutta ja valtiollinen sääntely epäoikeudenmukaisuutta.

Vääryyden tuntemuksia syvensivät osaltaan sisällissodan jälkeinen ilmapiiri ja voittoa puolta edustaneiden talonomistajien odotukset tulevan politiikan suunnasta. Vuokrasäännöstelyn synnyttämät vääryyden kokemukset rapauttivat ainakin hetkellisesti talonomistajapiirien luottamusta julkiseen valtaan ja sen legitimiisyyteen. Vuokrasäännöstelyä koskeva tarkastelu onkin tuonut esille, kuinka eri tavoin lainsäädännölliset

järjestelyt vaikuttavat erilaisten yhteiskuntaryhmien taloudelliseen käyttäytymiseen ja poliittiseen asennoitumiseen.¹¹³

113. Institutionaalisten järjestelyjen ja legitimitietin välisestä suhteesta ks. Bo Rothstein (1998) *Just Institutions Matter. The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State*, New York: Cambridge University Press, 72; Hannu Ruonavaara (1998) "Vanhat" yhteiskunnalliset liikkeet moraalisaatelen projekteina', teoksessa Kaj Ilmonen, Martti Siisiäinen (toim.) *Uudet ja vanhat liikkeet*, Tampere: Vastapaino, 53–54. Myös aikalaiset huolestuivat ja pohtivat tehottomien lakien "yhteiskuntajärjestystä" heikentävää luonnetta. Ks. Allan Serlachius 'Lainsäätäjän valta', *Lakimies* 19, 4–8.

JAANA LAINE

”Elämiseen liian alhaiset palkat”

Metsä- ja uittotöiden palkkatarkkailu 1932–39

1930-luvun lama koetteli metsätyöntekijöitä. Metsä- ja uittotyöntekijöiden palkka muodostui osassa maata niin alhaiseksi, ettei se riittänyt työntekijän ja hänen perheensä elinkustannuksiin. Tilanteen helpottamiseksi ja palkkatason kohottamiseksi valtio aloitti vuonna 1932 valtakunnallisen metsä- ja uittotöiden palkkatarkkailun.

■ Metsätöiden palkkatason selvittämiseksi kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö lähetti talvella 1932 palkkatarkkailijoita met-

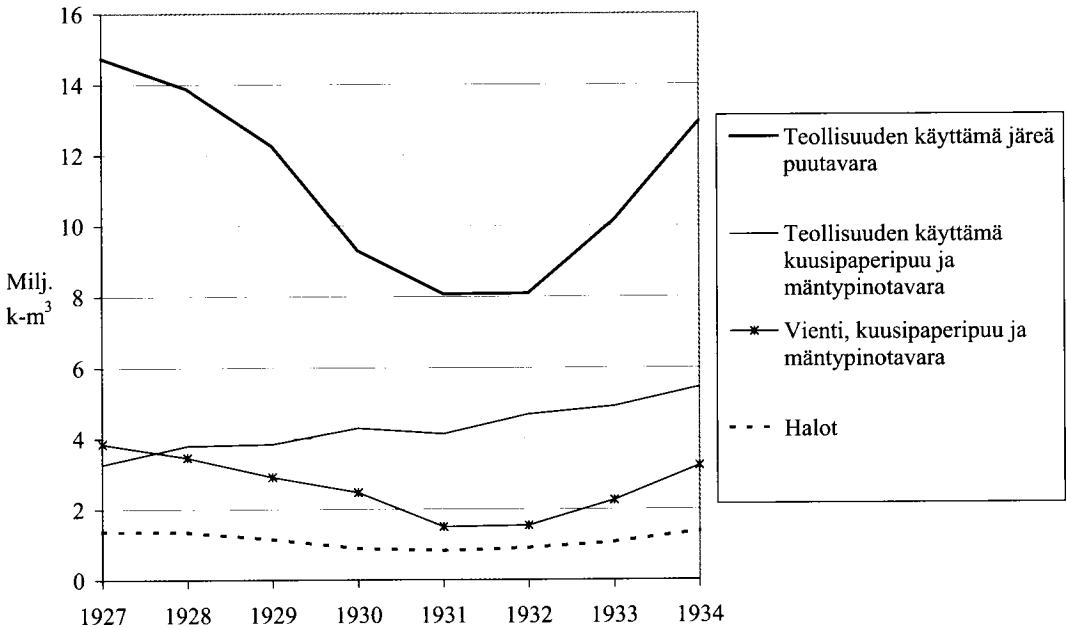
sätyömaille. Palkkatarkkailijoiden raportit tukivat lehtikirjoitusten ja ministeriöön saapuneiden kirjelmien viestiä: metsätöissä palkkataso oli laskenut kohtuuttoman alhaiseksi. Palkkatason kohottamiseksi valtio määräitti palkkatason, jonka työkykyisen ja ahkeran työntekijän tulisi metsä- ja uittotöissä saavuttaa.¹

Palkkatarkkailu kohdistui hakkuu- eli tekomiehiin, hevos- eli ajomiehiin sekä uittotyöntekijöihin. Tässä artikkelissa rajaan tarkastelun lähinnä hakkuumiehiin, joita työmailla oli noin nelinkertainen määrä hevosmiehiin ja uittotyöntekijöihin verrattuna. Lisäksi hakkuumiesten ansiotaso jäi muita ryhmiä useammin palkkatarkkailuviranomaisten asettamien ansionormien alapuolelle.²

Artikkelissani käsittelen 1930-luvun laman seurauksena luodun metsä- ja uittotöiden palkkatarkkailun alkuvaiheita vuosina 1932–39.³ Erityisesti pohdin, miksi ja miten metsä- ja uittotöiden palkkatarkkailu luo-

Metsätyö talvisessa metsässä oli raskasta. Työtä vaikeuttivat lumen, pakkasen ja pimeyden lisäksi huonokuntoiset työkalut ja varusteet. Miehet majoittuivat usein alkeellisiin metsäkämppiin, joissa majoitus- ja ravitsemusolot olivat puutteelliset. Kuva Lapista 1930-luvulta. Lapin metsämuseo.

Kuvio 1. Raakapuun käyttö puutavaralajeittain 1927–1934 (miljoonaa kiintokuutiometriä, $k-m^3$). Lähde: Heikki J. Kunnas (1973), *Metsätaloustuotanto Suomessa 1860–1965*, Suomen Pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia IV, Helsinki: Suomen Pankki, 114–115.

tiin, miten tarkkailu toimi ja miten eri osapuolet siihen suhtautuivat.⁴

Lama ja metsäteollisuus

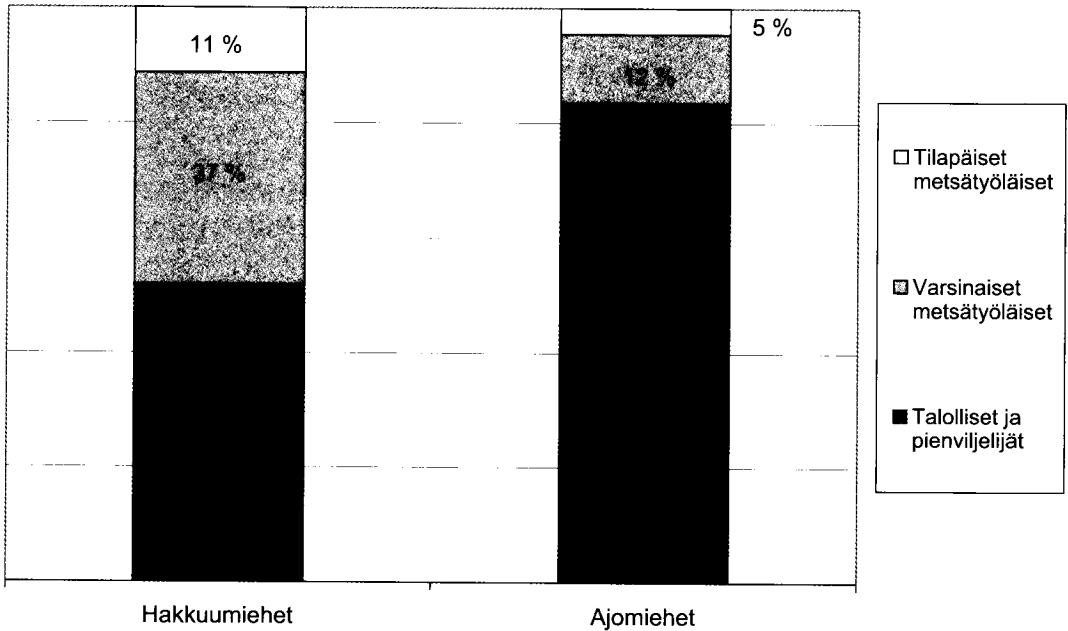
Metsäteollisuudessa lama toteutui ketjureaktion, jonka lähti liikkeelle metsäteollisuustuotteiden viennin supistumisesta. Metsäteollisuuden tuotannosta valtaosa myytiin ulkomaille, ja sen tuotteet muodostivat yli 80 prosenttia Suomen vientituloista. Vuonna 1928 vienti ja tuotteista saadut yksikköhinnat alkoivat laskea. Metsäteollisuus pyrki kohentamaan taloudellista tulostaan alentamalla raakapuun kantohintoja ja metsätyöntekijöiden palkkoja.

Sahojen toiminnan hiljeneminen heijastui suoraan tukkipuun kauppaan ja edelleen hakkuutyömaiden määrään. Myös pieniläpimittaisen puutavaran hakkuutyömaat hiljenivät laman aikana, vaikka sellu- ja papeiteollisuuden käyttämä puumäärä ei oleellisesti vähentynyt. Hakkuiden vähentymistä selittää pienen puutavaran viennin supistuminen laman aikana.⁵ (Kuvio 1).

Lama ulottui kaikkialle uittoreittien varсилle. Metsä- ja uittotyöntekijöitä tarvittiin

aiempaa vähemmän puutavaran valmistukseen ja kuljetukseen. Metsäteollisuusyrityk-

1. Esko Leskinen (1977) *Puurauba, 50 – Metsäteollisuuden työmarkkinatoimintaa*, Helsinki: Metsäteollisuuden Työnantajaliitto, 64; Edvin Brandt (1992) *Kuusikymmentä vuotta metsäpalkkatarkkailua Suomessa 1932–1992*, Helsinki: Työministeriö, 54–78; Viljo Heino (2001) *Pois isäntien varjosta. Maaseututyöväen liitto vuosina 1945–1993*, Helsinki: Puu- ja erityisalojen liitto, 139.
2. Esko Hellén (1937) 'Metsä- ja uittotyöpalkkatarkkailu', Metsänhoitajien jatkokurssit 1935, *Silva Fennica* 39, 54.
3. Metsä- ja uittotöiden palkkatarkkailu päättyi vuonna 1991.
4. Keskeisimmän lähdeaineiston muodostavat palkkatarkkailuviranomaisten asiakirjat. Ne sisältävät mm. yksittäisten työntekijöiden kirjeitä, lehtiartikkeleja alipalkatuista työmaista, palkkatarkkailijoiden raportteja sekä palkkatarkkailusta koottuja tilastoja ja selvityksiä. Asiakirjojen joukossa on myös Suomen Puunjalostusteollisuuden Työnantajaliiton palkkatarkkailuviranomaisille lähettämää aineistoa. Lähdeaineiston laajuuden vuoksi olen rajannut metsäteollisuuden ja sen työnantajaliiton arkistot sekä ammattiliittojen arkistot tutkimuksen ulkopuolelle, joten tarkastelussa painottuu palkkatarkkailuviranomaisten näkökulma.
5. Jaana Laine (2006) *Puukaupan säännöt. Yksityismetsänomistajien ja metsäteollisuuden puukauppa Itä-Suomessa 1919–1939*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 168, Helsinki: Suomen Tiedeseura, 91–92.

Kuvio 2. Hakuu- ja ajomiesten jakautuminen eri ryhmiin, Suomen Puunjalostusteollisuuden Työnantajaliiton jäsenyhtiöt, talvi 1936. Lähteet: Metsä- ja uittotyöntekijät. Konekirjoite, Hf:5 Muut sisällyksen mukaan järjestetyt asiakirjat 5, Suomen puunjalostusteollisuuden liiton läh. aineisto 1935–39, Palkkatarkkailuviranomaiset, Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, Kansallisarkisto.

Huom. Varsinaiset metsätyöntekijät eivät omistaneet viljelystilaa ja työskentelivät pääasiassa metsä- ja uittotöissä vähintään 6 kuukautta vuodessa.

set saattoivat valita suuresta työstä haluavien joukosta tarvitsemansa työvoiman, joka taloudellisessa ahdingossa suostui työskentelemään edellisvuosia alhaisemmalla palkalla. Laman aikana metsätyöntekijöitä on arvioitu olleen töissä noin 120 000, mikä oli noin 60 prosenttia ennen lamaa metsätöitä tehneiden miesten määrästä.⁶

Metsätyöntekijän palkka

Metsäteollisuuden tarvitsema puu siirtyi metsästä kaukokuljetusreitien varteen ja edelleen tehtaiden ja sahojen varastoalueille talollisten ja pienviljelijöiden voimin. Metsätalouden työt, puutavaran hakkuu, ajo ja uitto, sijoittuivat vuoden kiertoon omalle kohdalleen, ja ne tasapainottivat maatalouden kannalta hiljaisempaa talvikautta.⁷ Talolliset ja pienviljelijät muodostivat vuonna 1936 valtaosan Suomen Puunjalostusteollisuuden Työnantajaliiton jäsenyhtiöiden metsä- ja uittotyömaiden työvoimasta. Varsinaisia metsätyöntekijöitä osallistui merkittävästi lähinnä puutavaran hakkuuseen.

Tilapäiset metsätyöntekijät muodostivat hakkuutyövoimasta vain 11 prosenttia. (Kuvio 2). Osuus on vähäinen eikä tue metsäteollisuuden esittämää väitettä, että erityisesti metsätöihin tottumattomien miesten tulo hakkuutyömaille oli alentanut palkkatasoa. Työnantajaliiton jäsenyhtiöt työllistivät noin 60 prosenttia kaikista metsätyöntekijöistä. Loput 40 prosenttia työntekijöistä jakaantuivat tasan metsähallituksen ja pienten järjestäytymättömien työnantajien hakkuutyömaille.⁸

6. X,4, Toivomusaloite 75, 12.9.1933. Valtiopäivät 1933, Liitteet, 559.

7. Hanna Snellman (1996) *Tukkilaisen tulo ja lähti: kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä*, Pohjoinen: Oulu, 74.

8. Metsä- ja uittotyöläiset, konekirjoite, Hf:5 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat 5, Suomen puunjalostusteollisuuden liiton läh. aineisto 1935–39, Palkkatarkkailuviranomaiset, Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, Kansallisarkisto. Selvityksessä oli mukana noin 21 000 hakkuumiestä ja 15 000 ajomiestä; Eljas Kahra (1937a) *Valtio ja työpalkat*, Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino, 58; Esitettyjä lukuja tukee tutkimus, jonka mukaan

Metsä- ja uittotoissa arvellaan olleen enimmillään noin 200 000 miestä ja 60 000 hevosta. Metsätyöntekijöiden lukumäärän arvioimista vaikeuttaa työmaiden suuri määrä ja työsuhteiden lyhytaikaisuus. Vuosittain hakkuutyömaita on arvioitu olleen 60 000–70 000, joista yhtä aikaa saattoi olla käynnissä noin 10 000 työmaata. Useimmiten yksittäiset hakkuutyömaat tarjosivat työtä korkeintaan muutamaksi viikoksi, minkä vuoksi työntekijät liikkuivat vuoden aikana työmaalta toiselle ja solmivat lukuisia työsuhteita eri työnantajien kanssa.⁹

Lyhyet työsuhteet ja siirtymiset työmaalta toiselle alensivat metsätyöntekijöiden vuosittaista ansiotasoa. Uusi työmaa oli etsittävä, kun palsta oli hakattu loppuun ja työmaa suljettiin. Sortavalan työnvälitysasiainmies selvitti 20 kokeneen metsätyöntekijän työnhakua 1.4.1938–31.3.1939. Vuodessa miehet olivat käyttäneet keskimäärin 34 päivää ”työnhakuharhailuun”. Harhailuksi laskettiin päivät, jolloin miehet kävivät eri työmailla saamatta töitä.¹⁰ Työnhakuharhailun vähentämiseksi ja metsäteollisuuden työvoiman saannin varmistamiseksi perustettiin erillisiä metsätyönvälitystoimistoja, joita oli vuonna 1938 toiminnassa kaikkiaan neljä.¹¹

vuonna 1950 tilalliset, lähinnä pienviljelijät, muodostivat 80 prosenttia metsätalouden ja uittotoiden työpanoksesta. Lauri Heikinheimo & Toini Ristimäki (1956) 'Metsä- ja uittotyövoiman määrä ja rakenne. Maaseudun työvoiman tutkimuksia VII', *Acta forestalia Fennica* 63, 71–72.

9. Yliopiston metsätieteellisen kirjaston kirje Suomen Puunjalostusteollisuuden Työnantajaliitolle (4.2.1938) ja Assar Wichmannin vastauskirje 11.2.1938. He:1 Esko Hellenin kokoelma 1938–40, Palkkatarkkailuviranomaiset, Sosiaali- ja terveysministeriö, Kansallisarkisto; X,4, Toivomusaloite 75, 12.9.1933. Valtioapäivät 1933, Liitteet, 559; V. Pöntynen (1936) 'Metsän hakkuun ja ajon sekä puutavaran uiton työn kysynnästä', *Acta forestalia Fennica* 42, 43 ja 56; Kahra (1937a) 43 ja 63.

10. Sortavalan metsätyönvälitysasiainmiehen, metsänhoitaja W. A. Riutan selostus Sosiaaliministeriön tiedustelun johdosta, 17.9.1939. He:1 Esko Hellenin kokoelma 1938–40.

11. Metsänhoitaja Arvi Keräsen selostus metsätyötilanteesta ja metsätyönvälityksestä, 28.9.1939. He:1 Esko Hellenin kokoelma 1938–40. Tieto ajalta 28.8.–28.9.1939; Komiteanmietintö 1935:5, 36–37 ja 66–68; Valtioapäivät 5.3.1935, 306; Eljas Kahra (1937b) 'Työttömyyskysymyksestä', Metsänhoitajien jatkokurssit 1936 II, *Silva Fennica* 42, 170–171; Niilo Walin (1939) 'Metsätyöntekijäin työnvälitys', *Sosiaalinen atkakauskirja* N:o 1, 1, 3 ja 9.

Hakkuutyömailla työtä riitti usein vain muutamiksi viikoiksi. Anstion saaminen metsätöistä edellytti jatkuvaa kulkemista ja sopivien työmaiden etsimistä. Kuva: Lapin metsämuseo.

Metsätyön ansiotason ja työolojen kohentamista vaikeutti metsätyöntekijöiden alhainen järjestäytymisaste. Valtaosa metsätyöntekijöistä oli vain osan vuotta metsä- ja uittotoissa eivätkä he arvioineet jäsenyyttä esimerkiksi Suomen Puutyöväen Liitossa tarpeelliseksi. Liiton jäsenenä oli 1930-luvulla vain noin 2000 metsä- ja uittotyöntekijää.¹²

Metsäteollisuus sen sijaan pystyi tehokkaasti ajamaan etujaan yhteisten sopimusten ja etujärjestöjen kautta. Metsätyöväen päivä- ja tuntipalkkojen tasosta sovittiin yhtiöiden keskinäisissä kokouksissa ainakin vuodesta 1917 alkaen. Edunvalvonta tehostui entisestään vuonna 1927, kun Suomen

12. Esko Hellén, Martti J. Havukkala, Gert Bläfield & Olavi Sajama (1958) 'Metsä- ja uittotyöpalkkatarkkailu vuosina 1932–1957', *Silva Fennica* 96, 12; Leskinen (1977) 60 ja 63–64; Heinonen (1991) 25–29; Heinonen (2001), 28; Myös Tapio Bergholm (2000) 'Satamatyöläiset etsivät liittolaisia', teoksessa Riitta Oittinen & Marjatta Rahikainen (toim.) *Keulakuvia ja peränpitäjiä*, Helsinki: Suomen historiallinen seura, 311–330. Bergholm selittää jätjän kiertoa, jossa metsätyömiehet olivat talvisin hakkuilla ja työskentelivät muina vuodenaikoina mm. sahoilla ja satamissa.

Paperi- ja Puumassateollisuuden Harjoittajain Liitto ja Suomen Sahateollisuuden Työnantajaliitto yhdistyivät. Tuolloin perustetussa Suomen Puunjalostusteollisuuden Työnantajaliitossa oli vuoden 1927 loppuun mennessä jo 53 jäsenyhtiötä.¹³ Liiton jäsenet sopivat metsätöissä noudatettavasta palkkatasosta, jonka ylittämiseen vaadittiin erillinen lupa. Sovitusta palkkatasosta tiedotettiin myös metsähallitukselle.¹⁴

Valtakunnallisten sopimusten lisäksi eri yhtiöiden piiriesmiehiä ja työnjohtajia kannustettiin sopimaan keskenään hankintalueensa palkkatasosta. Yhtiöt halusivat välttää keskinäistä kilpailua hyvistä tyomiehistä, koska se olisi saattanut korottaa palkkatasoa. Metsäyöntekijöiden ei haluttu siirtyvän työmaalta toiselle parempien ansioiden perässä. Työnantajat sopivatkin, että yöntekijän sai ottaa töihin vasta kun naapurityömaan työnjohto vakuutti miehen tehneen edellisen työmaan palstan loppuun.¹⁵

Urakkapalkka ja sen määrittäminen

Metsäyöntekijän ansio määritettiin urakkapalkkana, markkoina valmistettua puutavaramäärää kohden. Työpäivän aikana valmistettuun puumäärään vaikuttivat mm. metsän tiheys, puiden oksaisuus, maaston vaikeakulkuisuus, lumen määrä sekä miesten ja välineiden kunto. Näiden työvaikeutekijöiden kirjaaminen urakkapalkkaan vaikuttavina tekijöinä oli esillä työnantajien palkkatasoa käsittelevissä kokouksissa vuonna 1937.¹⁶ Metsäyöntekijän vaikeaa tilannetta huonon urakkapalkan ja ankaran ilmaston puristuksessa kuvasi metsäyömiies Artturi Lipiäinen helmikuussa 1935.

”Koska olen lehdistä huomannut että Teille arvoisa ministeri saa tehdä alipalkatuista metsätöistä ilmoituksia niin teen sen (vaikka epäilen ettei siitä ole hyötyä muutakuin häviän postirahan johon saan tunnin tehdä kovasti työtä). Allekirjoittanut on ollu koko talven Kaukas yhtiön metsätöissä Vahvialan pitäjän Hanhijoen kylässä eikä ole ansainnut kun keskimäärin 17–18 mk. päivässä ja olen ammatimies sillä alalla muuten siellä on suurin osa miehiä jotka eivät saa niin-

kään paljo. – – On tämä aika kummallista kun rehellisellä työllä ei saa jokapäiväistä leipää vaatteista ei ole puhettakaan – – olen päättänyt että ensi talvena en tee metsätöitä jos ne on yhtä huonosti palkattu niinkuin tänä talvena on ollu hirttäkööt sitte tai polttakoot vaimoa jos ei olisi niin en tekisi nytkään olen näihin asti elättänyt itseni 10 vuotiaasta asti kovalla työn teolla nyt olen 41 v. Aamulla kun herää ylös niin särkee joka jäsentä menee 15 min. ennenkuin voi ruveta laittamaan ryysyjä päälle, pimeällä lähteä ja pimeässä kulkea takasin sillä metsässä pitää olla silloin kun alkaa nähdä ja lähteä sitte kun ei enää näe ja joka sekunti koettaa tehdä senkun ehtii tuli sitte vettä tai lunta puista päälle ja palkka ei riitä kuitenkaan ruokaa ja vuokraa puut pitää varastaa. – – metsäyömiies Artturi Lipiäinen, Hovinmaa, 18.2.1935.”¹⁷

Metsäyöntekijöiden palkkatasosta on 1920- ja 1930-luvun osalta useita tilastoja, joiden luvut poikkeavat toisistaan (*kuvio 3*). Met-

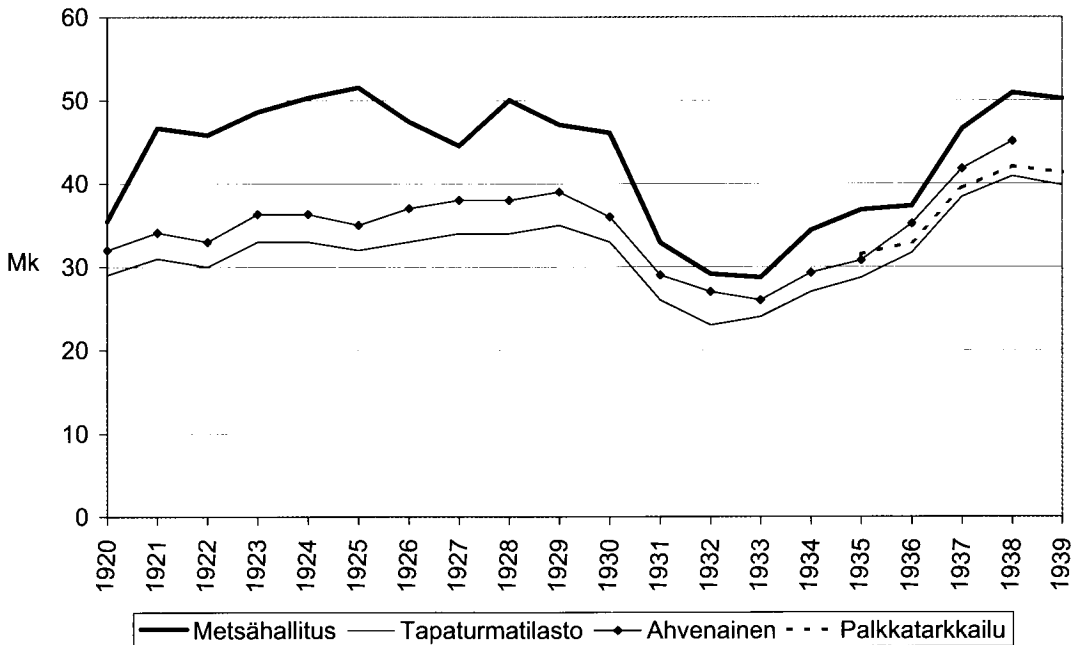
13. Metsä- ja uiittotyöläiset, konekirjoite, Hf:5 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat 5; Leskinen (1977) 82.

14. Pöytäkirja Länsi-Suomen metsäyöntäjien kokouksesta 22.10.1934 ja Keski- ja Etelä-Saimaan metsäyöntäjien kokouksesta 20.10.1936. Hf:1 Muut sisällön mukaan järj. asiakirjat 1, Palkkakokousten pöytäkirjoja ym. 1934–1940, Palkkatarkkailuviranomaiset, Sosiaali- ja terveysministeriö, Kansallisarkisto. Myös Keski-Suomen vesistöjen varsilla toimivien puutavarayhtiöiden edustajain kokous Jyväskylässä 30.10.1934, Itä-Karjalassa toimivien puutavaliikkeiden edustajien kokous 1.11.1934, Pöytäkirja Pohjois-Karjalassa toimivien uiitto- ja metsäyöntäjien kokouksesta 17.3.1935 sekä Iijoki- ja Oulujokilaakson metsäyöntäjien kokouksessa 6.4.1935, Länsi-Suomen metsä- ja uiittotyöntäjien kokouksessa 27.3.1935; Valtiopäivät 1932, pöytäkirjat 11.11.1932, 1266.

15. Pöytäkirja Keski-Suomen vesistöjen varsilla toimivien puutavarayhtiöiden edustajain kokouksesta 30.10.1936 ja Pöytäkirja Laatokan-Karjalassa toimivien puutavaliikkeiden edustajien kokouksessa 7.10.1938. Hf:1. Muut sisällön mukaan järj. asiakirjat 1.

16. Pöytäkirja Kainuussa puutavaliikettä harjoittavien toimimien edustajain kokouksessa 19.11.1937 ja 19.11.1938. Hf:1. Muut sisällön mukaan järj. asiakirjat 1; Komiteamietintö 1939:10, 115–116. Valtiopäivillä keskusteluissa viitattiin siihen, että urakkapalkkojen ”hankaluusmaksuista” olisi luovuttu pulan aikana. Valtiopäivät 1935, pöytäkirjat 5.3.1935, 305.

17. Kirje kulkulaitosministerille, lähettäjä Artturi Lipiäinen 18.2.1935, Hc:1 Valitukset metsätyöpalkoista, jouluu 1934–helmikuu 1937, Palkkatarkkailuviranomaiset, Sosiaali- ja terveysministeriö, Kansallisarkisto.

Kuvio 3. Metsätyömiehen päiväansio, 1920–1939. Lähteet: Jorma Ahvenainen (1976) 'Suomen paperiteollisuuden kilpailukyky 1920- ja 1930-luvulla', *Acta Forestalia Fennica* 151, 49; Heikki J. Kunnas (1973) *Metsätaloustuotanto Suomessa 1860–1965*, Suomen Pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia IV, Helsinki: Suomen Pankki, 128–130. Kuviossa on palkkatarkkailun tuottamat palkkatiedot vuosilta 1934–39.

sähallituksen tilaston muita korkeampaa ansiotasoa selittää hakkuutyömaiden sijoittuminen erityisesti Pohjois-Suomeen, missä ansiotasoa muodostui Etelä-Suomea korkeammaksi. Vakuutusyhtiöiden tilasto, joka koottiin metsätapaturmien yhteydessä, antaa keskimääräistä alhaisemman kuvan ansiotasosta. Jorma Ahvenainen on tutkimuksessaan laskenut metsätyömiesten palkat korottamalla tapaturmatilaston ansiotasoa 10 prosenttia. Näin saatu ansiotasoa sivuaa Suomen Puunjalostusteollisuuden Työnantajaliiton vuodesta 1934 kokoaman palkkatilaston tietoja.

Metsätyömiesten päiväansiot kasvoivat hieman koko 1920-luvun ajan, mutta 1930-luvun alun laman seurauksena palkat alenivat nopeasti. Eri tilastoissa esitetään 33–43 prosentin (12–21 markan) alentumista vuosien 1928–29 palkkoihin verrattuna.¹⁸ Talvella 1932 eduskunnassa käydyssä väliky-symyskeskustelussa palkkojen väitettiin alentuneen jopa 60 prosenttia. Samansuuntaiseen arvioon päätyi palkkatarkkailun yli-

tarkastaja Esko Hellén, jonka mukaan puolipuhuttuun paperipuun tekopalkat alenivat noin 50 % vuodesta 1929 vuoteen 1931 mennessä.¹⁹

Laman vaikutusta metsätyöntekijöiden palkkatasoon kärjisti hakkuukäytäntöjen muutos. Metsäteollisuus hyväksyi hiomoiden ja selluloosatehtaiden raaka-aineeksi aiempaa pienempää, latvaläpimitaltaan jopa 7 cm:n puutavaraa. Puutavaran pienentyes-

18. Jorma Ahvenainen (1976) 'Suomen paperiteollisuuden kilpailukyky 1920- ja 1930-luvulla' *Acta forestalia Fennica* 151, 49; Heikki J. Kunnas (1973), *Metsätaloustuotanto Suomessa 1860–1965*, Suomen Pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia IV, Helsinki: Suomen Pankki, 128–130; Lauri Heikinheimo (1954) 'Sahatavaran vientitulon jakaantumisesta vuosina 1913–1953', *Acta forestalia Fennica* 61, 4–9. Heikinheimon laskelmat perustuivat tapaturmatilastoihin ja palkkatarkkailun tietoihin, Heikinheimo arvioi metsätyöläisten reaalitulojen laskeneen vuodesta 1930 vuoteen 1932 mennessä noin 29 prosenttia.

19. Metsätyöpalkkojen kehitys v. 1926–1934. Hb:1 Muita tilastoja 1, Palkkatarkkailuviranomaiset, Sosiaali- ja terveysministeriö, Kansallisarkisto; Valtiopäivät 1932, pöytäkirjat 11.11.1932, 1266 ja pöytäkirjat 29.11.1932, 1441; Hellén (1937): 9–40.

sä kuutiometriin tarvittavan puumäärän valmistaaminen muuttui hitaammaksi ja työläemmäksi. Toinen muutos tapahtui työmitauksessa vaaditun ylیمان kasvussa.²⁰ Myös vuonna 1928 hyväksytty yksityismetsälaki vaikutti metsäyöntekijöiden ansiotasoon. Viranomaiset valvoivat aiempaa tehokkaammin harvennushakkuiden suorittamista, mikä metsäyöntekijän näkökulmasta tarkoitti leimattujen kaadettavien puiden entistä huolellisempaa valintaa kasvaamaan jätettävien puiden joukosta.²¹

Metsäyöntekijöiden kirjeissä todetaan paikkakunnalla asuneiden pienviljelijöiden alentaneen palkkatasoa. He olivat muualta tulleita halukkaampia työskentelemään myös alhaisilla palkoilla, koska saattoivat käydä metsäyömaalla kotoa käsin ja hankkia tarvitsemansa ruuan omalta tilaltaan. Lama koettelikin pahimmin niitä varsinaisia ja tilapäisiä metsäyöntekijöitä, joilla ei ollut turvanaan edes pientä viljelystilaa.²²

Hakkuumiesten palkkatasoon vaikuttivat työmaan ja palkanmaksun järjestelyt. Hyvin yleisesti hevos- ja hakkuumies muodostivat työparin, ja työnantaja maksoi palkan hevosmiehelle. Tämä puolestaan maksoi hakkuumiehen palkan. Työttömyystarkastaja Yrjö Laaksosen arvion mukaan hakkuumiesten huonot päiväansiot aiheutuivat pääasiallisesti siitä, että hevosmiehet maksoivat hakkuumiehille mahdollisimman pientä palkkaa. Talvella 1934–35 hevosmiehen palkka oli 2,4 kertaa suurempi kuin hakkuumiehen palkka.²³ Metsäyhtiöt puutuivat tähän epäkohtaan. Pohjois-Karjalassa työnjohtajia velvoitettiin syksyllä 1934 valvomaan hakkuu- ja hevosmiesten keskinäisen palkanjaon oikeudenmukaisuutta. Oulun seudun metsäyönantajat päätyivät joulukuussa 1934 suositukseen, että hakkuu- ja hevosmiesten kanssa tehdään erilliset sopimukset. Tästä huolimatta ainakin Etelä-Pohjanmaalla vuonna 1936 hevosmies maksoi edelleen palkan hakkuumiehelle.²⁴

”Nälkäpalkat” julkisiksi

Valtio joutui selvittämään metsäpalkkojen tasoa, kun palkkojen alhaisuus tuotiin julkisuudessa yhä voimakkaammin esille.

Kunnat lähettivät ministeriöille viestejä, joissa todettiin kuntien antaneen köyhäinapua metsätöitä tehneille miehille. Erityisesti Kuopion ja Oulun läänien kunnat joutuivat käyttämään yhä kasvavan osan vähentyneistä verotuloista köyhäinhoidon järjestämiseen.

Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö selvitti talvella 1932–33 metsäyöntekijöiden palkkausta niissä kunnissa, joissa köyhäinapua oli maksettu metsätöissä olleille miehille. Tarkastus vahvisti kuntien huolen; metsäyöntekijöiden ansiotaso ei aina riittänyt työntekijän ja hänen perheensä elinkustannuksiin.²⁵ Työttömyystarkastaja

20. Metsäyöppalkkojen kehitys v. 1926–1934. Hb:1 Muita tilastoja 1; Ylیمان käsite selitetty mm. Laine 2006: 160–162.

21. Valtiopäivät 1932, pöytäkirjat 29.11.1932, 1457.

22. Kirjeet kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle 19.1.1936, lähettäjä Eino Kuvaja, Kerimäki ja 22.1.1936 lähettäjä Metsäyöläiset, Jurva. Hc:1 Valitukset metsäyöppalkoista, joulukuu 1934–helmikuu 1937.

23. Palkkatarkkailija Yrjö W. Laaksosen lausunto metsäyötilanteesta ja metsäyöppalkoista talvella 1934, 24.2.1934, He:1 Esko Hellenin kokoelma 1938–40. Laaksosen havainnoi tilannetta seuraavien kuntien alueilla: Korpiselkä, Sortavala, Kerimäki, Kirvu, Heinävesi, Muolaa, Kivennapa ja Lappee; Hellén (1937) 54.

24. Pöytäkirja Pohjois-Karjalan metsäyönantajien kokouksesta 9.10.1934, Itä-Karjalassa toimivien puutavari-aliikkeiden edustajien kokous 1.11.1934, Pöytäkirja Oulun seudun metsäyönantajien kokouksesta 19.12.1934, Keski-Suomen vesistöjen varsilla toimivien puutavari-aliitteiden edustajien kokous 30.10.1936, Pöytäkirja metsä- ja uiitoppalkkoja koskevasta kokouksesta, joka pidettiin eri työnantajien kanssa Alavudella 17.3.1936, Pöytäkirja Kainuussa puutavari-aliikettä harjoittavien toimimien edustajain kokouksessa 19.11.1937 ja Hakkuu- ja vetotaksa N:o 1, hakkuukausi 1937–38. Hf:1 Muut sisällön mukaan järj. asiakirjat 1.

25. P.M. metsä- ja uiitoppalkoista sekä niiden valvonnasta v. 1936–1937. Laatijat Eljas Kahra ja Esko Hellén, 20.7.1936, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Metsäpalkkalakiehdotukset ja niihin liittyvät asiakirjat 1936–1937, Palkkatarkkailuviranomaiset, Sosiaali- ja terveysministeriö, Kansallisarkisto; Valtiopäivät 1932, pöytäkirjat 11.11.1932, 1265–1266 ja pöytäkirjat 29.11.1932, 1441, 1449; Metsäpalkkakomitean mietintö 1959, 2; Kinnunen (1937) 101; Esko Hellén (1954) 'Sosiaaliministeriön tilasto metsäyöntekijän ansioista ja palkoista', *Acta forestalia Fennica* 61, 3; Hellén, Havukkala, Bläfield & Sajama (1958) 3; Wal-kiakosken konntoripäällikkö Juuso Walden kirjoitti elokuussa 1933 isälleen, Yhtyneiden Paperitehtaiden johtaja Rudolf Waldenille, palkkojen alhaisuudesta ja esitti mm. metsä- ja uiitotyöväen palkkojen korottamista. Einar Juva (1957) *Rudolf Walden 1878–1946*, Porvoo: WS, 366–373.

*Taulukko 1. Köyhäinapua saaneet työssä olleet metsä- ja uittotyöntekijät (koko maa, 1930–34).
Lähde: Työpalkkakomitea 1934, 62–64, taulu 3.*

Vuosi	1930	1931	1932	1933	1934
Kaikki köyhäinapua saaneet työntekijät	470	1712	2709	4175	1908
Köyhäinapua saaneet metsä- ja uittotyöntekijät	130	548	1023	1821	907
Metsä- ja uittotyöntekijöiden osuus kaikista köyhäinapua saaneista työntekijöistä (%)	28	32	38	44	48

Bruno Wallinheimo painotti Satakuntaa marraskuussa 1932 koskeneessa raportissaan, että 16,50 markkaa oli liian alhainen päiväansio. Metsänhoitajat C. V. Hedman ja Jarl Silfverberg, jotka tarkastivat palkkausta Pohjois-Savon alueella, havaitsivat alimmillaan 10–15 markan ja ylimmillään 20–25 markan päiväansioita. Tarkastajat arvioivat 20–22 markkaa kohtuulliseksi päiväansioiksi metsätöissä.²⁶ Metsätöistä maksettua päiväansiota verrattiin vielä 1930-luvulla voikilon hintaan. Päiväansio arvioitiin kohtuulliseksi myös silloin, kun se tasoltaan vastasi alueen maataloustyöväen palkkausta.²⁷

Metsätyöntekijöiden ahdinko otettiin keskusteltavaksi myös eduskunnassa. Marraskuussa 1932 sosiaalidemokraattisen puolueen kansanedustajat jättivät hallitukselle välikysymyksen, jossa vaadittiin toimia työväestön palkkatason kohottamiseksi vastaamaan edes vaatimattominta toimeentulomääriä. Värikäs keskustelu ei välittömästi aiheuttanut muutoksia metsäpalkkoihin.²⁸ Ennen välikysymysäänestystä maalaisliittolaiset kulkulaitosministeri Juho Niukkanen ja sosiaaliministeri Kalle Lohi olivat neuvottelleet metsäteollisuuden edustajien kanssa metsätyöntekijöiden palkkatasosta. Metsäteollisuuden edustajat myönsivät metsätyöpalkkojen etenkin Savossa ja Karjalassa talvella 1931 olleen ”nälkäpalkkoja”. Metsäteollisuuden oman ilmoituksen mukaan metsätyöntekijöiden palkkataso oli talvella 1932 jo 10–15 prosenttia korkeampi kuin edellisenä talvena ja päiväansio oli keskimäärin 18–26 mk.²⁹

Metsäteollisuuden ilmoitus kohonneesta palkkatasosta ei vähentänyt kuntien köyhäinavun saajien lukumäärää. Köyhäinapua saa-

neiden määrä oli suurimmillaan vuonna 1933, jolloin yli 1800 metsä- ja uittotyöntekijää sai palkan lisäksi köyhäinapua. (Taulukko 1).

Köyhäinapua saaneiden metsätyöntekijöiden taustoja selvitettiin vuonna 1935. Selvityksen mukaan avustusta saaneista metsätyöntekijöistä 17 prosenttia oli pienviljelijöitä ja loput mökkiläisiä ja vuokrahuoneissa asuvia. Heidän päiväansionsa oli useimmiten alle 24 markkaa päivässä ja perheeseen kuului yli kolme lasta. Vuonna 1936 avustusta saaneiden metsätyöläisperheiden määrä oli vähentynyt 547 perheeseen, mutta vielä vuoden 1937 alussa köyhäinapuun jouduttiin turvautumaan ainakin Viipurin maalaiskunnassa. Metsätyöntekijöiden kokonaismäärään verrattuna avustusta saaneiden perheiden osuus näyttää vähäiseltä. Kuitenkin on muistettava, että köyhäinapua ei haettu eikä myöskään saatu kuin äärimmäisessä taloudellisessa hädässä. Met-

26. Muistio 17.11.1932 (C.V. Hedman ja Jarl Silfverberg) ja muistio 15.11.1932 (Bruno Wallinheimo), Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat; Hellén (1937) 41.

27. Neuvottelumuistio 22.11.1932, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat; Hellén (1937) 38; Hellén, Havukkala, Blåfield & Sajama (1958) 6; Leskinen (1977) 66; Metsätyömiehen päiväpalkalla sai 1930-luvulla noin kilon voita. Esimerkiksi vuonna 1932 meijerivoi maksoi Tilastollisen vuosikirjan mukaan noin 32 mk.

28. Valtiopäivät 1932, pöytäkirjat 11.11.1932, 1265–1267; Valtiopäivät 1932, pöytäkirjat 29.11.1932, 1476 ja 1494.

29. Muistio neuvottelusta 22.11.1932. Neuvotteluun osallistui kulkulaitosministeri Niukkanen, sosiaaliministeri Lohi sekä Kymi Oy:n, Kaukaan Tehtaiden, Hackman Oy:n Enso Gutzeit Oy:n edustajat ja varatuomari A. Hackzell. Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat.

*Hevosen omistaneille talollisille ja pientilallisille hakkuu-
työmaat tarjosivat muita metsätyöntekijöitä paremman
ansion. Kuva: Lapin metsämuseo.*

sä- ja uittotyöntekijöiden palkkauksen heikoutta osoittaa myös se, että heidän osuutensa kaikista köyhäinapua saaneista kasvoi.³⁰ Köyhäinavun tarve keskittyi pohjoiseen ja itäiseen Suomeen, missä lähes kolmasosassa maalaiskunnista oli vuosina 1930–34 maksanut köyhäinapua ansiotyösä olleille asukkaille.³¹

Kuntien mahdollisuudet vaikuttaa alueellaan olevien metsätyömaiden palkkaukseen olivat heikot. Esimerkiksi Rautavaaran kunnanvaltuusto kääntyi vuonna 1935 ministeriön puoleen alipalkkauksen poistamiseksi.

”Kun puutavarayhtiöt kuntamme alueella metsätyömiehilleen maksavat niin alhaisia työpalkkoja että työmiesten perheet ansiotyö aikanakin ovat pakoitettu kääntymään kunnan köyhäinhoidon avustuksen varaan, niin pyytäsimme Ministeriön tämä huomioon ottamaan, ja jos mahdollista olisi että asianomaiseen tarkoitukseen asetettujen palkkatarkastusviranomaiset paikkakunnalla käyden ottaisivat selkoa asiasta. Kunnioittaen E. J. Korhonen, Rautavaaran kunnanvaltuuston puheenjohtaja, 15.1.1935.”³²

Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö jatkoi palkkatarkkailua, ja talvella 1933–34 kuusi palkkatarkkailijaa selvitti metsätyöntekijöiden palkkoja kahden kuukauden ajan. Metsätyöntekijöiden päiväansioiden todettiin olevan edelleen alhaisia. Maksettuja palkkoja verrattiin ministeriön asettamiin päiväpalkanormeihin, jotka vaihtelivat Perä-Pohjolan 40 markasta Suur-Saimaan alueen 24 markkaan.³³ Normin suuruutta elinkustannuksiin verrattuna selkeyttää Lapissa Koutiovaaran työmaalla vuonna 1934 tehty selvitys metsätyöntekijöiden ruokamenoista. Selvityksen mukaan metsätyömiehen tarvitsi kolmen–neljän työpäivän ansiot kahden viikon elinkustannusten maksamiseen.³⁴

Joulukuussa 1934 palkkatarkkailuorganisaatiota vahvistettiin ja sen ylitarkastajaksi valittiin metsänhoitaja Esko Hellén. Hänen alaisinaan metsäpalkkoja tarkasti seitsemän metsänhoitajaa, ja maa jaettiin 14 palkkausalueeseen. Myöhemmin 1930-luvulla tark-

kailijoiden lukumäärä vaihteli 11–15 välillä. Tarkkailijoiden tueksi asetettiin vuonna 1935 asiantuntijalautakunta, jonka puheenjohtajana toimi professori, metsähallituksen pääjohtaja A. K. Cajander. Lautakunnassa oli mukana mm. Suomen Puunjalostusteollisuuden Keskusliiton ja Metsähallituksen edustajia. Koska työntekijöillä ei ollut omaa taustaorganisaatiota tai ammattiliittoa, työntekijöiden edustajiksi asetettiin mm. kansanedustajia maalaisliitosta ja sosiaalidemokraattisesta puolueesta.³⁵

Ministeriö perusteli metsäpalkkatarkkailun tarpeellisuutta sillä, että laman seuraukset näyttivät jatkuvan metsätyöntekijöiden palkkoissa taloudellisten suhdanteiden kohenemisesta huolimatta. Metsäteollisuuden esittämien laskelmien mukaan vuoden 1926 reaalin palkkataso saavutettiin jo vuonna 1935. Metsäpalkkatarkkailijoiden mielestä vasta vuonna 1936, jolloin metsätöiden reaalipalkat olivat 19 prosenttia korkeammat kuin vuonna 1926. Eri palkkatilastojen mukaan metsätyöntekijät saavuttivat 1920-lu-

30. Viipurin maalaiskunnan huoltolautakunnan kirje Metsäpalkkailun ylitarkastajalle, 21.1.1937 ja Kirje Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle, 18.1.1936, lähettäjät 21 työmiestä, Heinävesi. Kirjeen lopussa on kunnan köyhäinhoidontarkastajan toteamus, että perheelliset metsätyömiehet ovat joutuneet turvautumaan köyhäinapuun palkkojen alhaisuuden vuoksi. Hc:1 Valitukset metsätyöpalkoista, joulukuu 1934–helmikuu 1937; Tutkimus metsätöissä oleville maksetuista köyhäinhoitoavustuksista ja P.M. metsä- ja uittopalkoista sekä niiden valvonnasta v. 1936–1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat; Kahra (1937a) 35 ja 44.

31. Työpalkkakomitea 1934: 59–60.

32. Rautavaaran kunnanvaltuuston puheenjohtaja E.J. Korhosen kirje kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle 15.1.1935, Hc:1 Valitukset metsätyöpalkoista, joulukuu 1934–helmikuu 1937. Samansisältöisiä kirjeitä lähetettiin myös eteläisestä Suomesta, esim. pöytäkirjanote Hattulan kunnanvaltuuston kokouksesta 23.1.1936.

33. Hellén (1937) 41–42; Hellén, Havukkala, Bläfield & Sajama (1958) 3.

34. Heinonen (1991) 72–73.

35. Kertomus metsä- ja uittotöiden palkkatarkkailutoiminnasta elokuulla 1935, Hd:1 Palkkatilanneselostukset 1935–1942, Palkkatarkkailuviranomaiset, Sosiaali- ja terveysministeriö, Kansallisarkisto; P.M. metsä- ja uittopalkoista sekä niiden valvonnasta v. 1936–1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat; Hellén, Havukkala, Bläfield & Sajama (1958) 5–6; Leskinen (1977) 59–60; Asiantuntijalautakunta asetettiin väliaikaisena 19.3.1935 ja vakinaisena 29.8.1935 alkaen.

vun lopun nimellisansiotason vasta vuosina 1937–38.³⁶

Päiväansioita verrattiin ansionormeihin

Vuonna 1935 asetettu palkkatarkkailun asiantuntijalautakunta valmisteli hakkuukaussittain päiväansionormit ja uittopalkat eri palkkatarkkailualueita varten. Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön vahvistamat ansionormit saatettiin puutavaraa ostavien yhtiöiden tietoon. Normi ei tarkoittanut minimipalkkaa. Ansionormi vastasi täysi-ikäisen, ahkeran ja metsätöihin tottuneen hakkuumiehen päiväansiota kahdeksan tuntia kestäneessä urakatyössä. Normin saavutti lautakunnan arvion mukaan 80 prosenttia metsätyömiehistä. Ansionormit olivat korkeimmat Pohjois- ja Itä-Suomessa. Normeja määritettäessä metsäpalkkoja verrattiin muiden vastaavien alojen palkkoihin. Myöhemmin vuosina normia määritettäessä otettiin huomioon myös alueen elintarvikkeiden hintataso sekä asuin- ja työskentelyolosuhteet.³⁷

Käytännössä palkkatarkkailua tekivät ylitarkastaja ja hänen alaisuudessaan metsätyömaille kierrelleet palkkatarkkailijat. Tarkkailijoiden tuli periaatteessa tarkastaa työmaita toimialueensa jokaisessa kunnassa. Palkkatarkkailijan kanssa tarkastukseen osallistui kunnan valitsema paikallinen valvoja. Työmaat, joiden palkkatasosta oli tullut valituksia, oli tarkastettava viipymättä. Näiden ohella tarkkailijan tuli tarkastaa myös valitusten kohteena olleiden työmaiden ympäristön muita työmaita, jotta he saisivat tietoa alueen yleisestä palkkatasosta.³⁸

Palkkatarkkailijat tiedustelivat palkkatasoon liittyviä seikkoja sekä työnjohdolta että työntekijöiltä. Työmaakäynnistään tarkkailija laati raportin, jossa hän selvitti mm. työmaalla hakattavan puumäärän, puutavara-lajit, työvoiman suuruuden sekä metsän ja maaston laatua. Näiden hakkuuseen ja kuljetukseen vaikuttaneiden tekijöiden lisäksi tarkkailijan oli ilmoitettava tietoja alueen hintatasosta tärkeimpien elintarvikkeiden osalta. Metsätyöntekijöiden päiväansioista raportissa tuli olla kolme eri arviota, jotka

edustivat työnjohdon, työntekijöiden ja tarkkailijan näkemystä päiväansioiden suuruudesta. Jokaisen ryhmän kohdalta raporttiin kirjattiin alin, ylin ja keskimääräinen päiväansio.³⁹

Palkkatason arvioimiseksi tarkkailija ryhmitteli työntekijät kolmeen ryhmään: (1) 18 vuotta nuoremmat ja 55 vuotta täyttäneet miehet, metsätöihin tottumattomat miehet sekä miehet, jotka tekivät metsätöitä vain osan päivästä; (2) metsätöihin perehtyneet, työkuuntoiset miehet, jotka tekivät täysiä työpäiviä (nämä metsätyöntekijät työskentelivät osan vuotta maataloudessa tai vastaavissa tehtävissä); (3) varsinaiset metsä- ja uittotyöntekijät, jotka saivat toimeentulonsa pääasiassa metsä- ja uittotöistä.

Keskipäiväansiot laskettiin ryhmien 2 ja 3 perusteella. Mikäli keskipäiväansio jäi alle ministeriön asettaman normin, työmaa luokiteltiin alipalkatuksi. Alipalkatuilla työmaille osa metsätyöntekijöistä saattoi saavuttaa ansionormin, ja vastaavasti ansionormin ylittäneillä työmaille saattoi olla työntekijöitä, jotka eivät saavuttaneet ansionormin tasoa.⁴⁰

Hakkuumiehen toteutuneen ansiotason arvioimisessa otettiin huomioon mm. metsän tiheys ja laatu sekä muita työn toteuttamiseen vaikuttaneita tekijöitä. Palkkatarkkailujen yhteydessä tehtiin työtehotutkimuksia, joissa selvitettiin keskimääräisiä työsaavutuksia erilaisissa hakkuuolosuhteis-

36. P.M. metsä- ja uittopalkoista sekä niiden valvonasta v. 1936–1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat; Metsä- ja uittotyöläiset, konekirjoite, Hf:5 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat 5; Kahra (1937a) 56; Ahvenainen (1976) 49; Kunnas (1973) 128–130. Heikinheimo (1954) 4–5. Heikinheimon laskelmat perustuvat tapaturmatilastoihin ja palkkatarkkailun tietoihin.

37. Referaatti Metsä- ja uittotöiden palkkauksesta. He:1 Esko Hellenin kokoelma 1938–40; Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi metsä- ja uittotöiden palkoista 1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat; Esko Hellén (1938) 'Metsä- ja uittotöiden palkkatarkkailu vv. 1935–1938', Ylipainos *Sosiaalisen aikakauskirjan* numerosta 8, 4–5; (Hellén) 1954: 4–5.

38. Hellén (1938) 2; Hellén, Havukkala, Blåfield & Sajama (1958) 10; Brandt (1992) 28.

39. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi metsä- ja uittotöiden palkoista 1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat.

40. Hellén (1937) 42–43; Hellén (1938) 2.

sa.⁴¹ Tarkkailijat arvioivat työmaan perusteella, oliko työntekijän mahdollista saavuttaa ansionormi annetuilla hakkuutaksoilla. Palkkatarkkailun tavoite ei ollut asettaa minimipalkkaa, vaan estää elinkustannuksiin nähden liian alhaisen palkkatason muodostumista.⁴²

Työntekijät suhtautuivat alussa epäluuloisesti työmaalle saapuviin palkkatarkkailijoihin. Myöhemmin palkkatarkkailun tultua tunnetuksi yksittäiset työntekijät ja työntekijöiden kokoukset lähettivät kirjeitä palkkatarkkailuviranomaisille tiedottaen alipalkkatuista työmaista. Työntekijöiden kirjeissä tulee ilmi, kuinka mahdotonta oli omin voimin vaikuttaa palkkaukseen. Tässä yhteydessä mainitaan usein työntekijöiden järjestäytymättömyys.⁴³

”Me Someron Saha O.y:ön metsätoissa olevat työläiset anomme täten kohteliaimmin jonkun tarkastajista täälläpäin käymään, koska palkat näissä ovat niin alhaiset, ettei niillä elä, eikä kunnollisesti tule toimeen. – – Somerolla 14.1.1936 metsätyöläiset.”⁴⁴

Alipalkatut työmaat

Palkkatarkkailijat kävivät metsätyömailla myös lehtitietojen perusteella. Erityisesti vasemmistosuuntautunut lehdistö seurasi tarkasti metsätyöntekijöiden palkkauksen kehitystä ja tiedotti herkästi alipalkkauksesta. Palkkatarkkailuviranomaiset saivat vuonna 1935 kaikkiaan 93 valitusta palkkojen alhaisuudesta, mikä määrä ylittyi vuonna 1936 jo kesäkuun loppuun mennessä.⁴⁵ Valitusten määrä säilyi myös seuraavina vuosina korkeana: 222 valitusta 1937 ja 169 valitusta 1938. Taloudellisen tilanteen heikentyminen heijastui valitusten lukumäärään. Pelkästään vuoden 1939 tammi-helmikuun aikana valituksia saapui 178. Samalla työnantajien suhtautuminen tarkastuksiin ja niiden pohjalta annettuihin palkkojen korotuskehotuksiin muuttui varautuneemmaksi.⁴⁶

Metsäpalkkatarkkailun tilastojen mukaan alipalkattujen työmaiden kokonaismäärä aleni hitaasti vuosina 1936–39. Kehitykseen vaikutti sekä palkkatarkkailu että taloudellinen nousukausi. Yhä useampi metsätyön-

tekijä saavutti asetetun ansionormin. Vuosina 1935–36 yli 30 prosenttia tarkastetuista työmaista oli saanut huomautuksen alhaisista palkoista. Tähän verrattuna vuoden 1938 tilanne oli työntekijöiden kannalta suotuinen, sillä vain 15 prosenttia työmaista todettiin alipalkatuiksi. Palkkatarkkailun yhteydessä muodostuneita tilastoja tarkasteltaessa on huomattava, että ne kuvastavat kehitystä erityisesti vuodesta 1936 eteenpäin. Aiempina vuosina tarkkailujärjestelmä haki vielä muotoaan, tarkkailijoiden määrä oli vähäinen ja palkkausta tarkastettiin vain muutaman talvikuukauden ajan. (Kuvio 4).

Alipalkkausta koskevia tilastoja tarkasteltaessa on huomattava, että tarkastajat kävivät erityisesti työmailla, joiden palkkauksesta oli valitettu.⁴⁷ Tehdyt tilastot kuvastavat siten alipalkattujen osuutta tarkastetuista metsätyömaista, ei alipalkattujen osuutta kaikista metsätyömaista. Tarkastetut työmaat muodostivat vuosina 1937–38 alle 5 prosenttia kaikista työmaista.

Ansionormin saavuttaminen vaihteli palkkausryhmittäin ja -alueittain (kuvio 5). Ensimmäiseen palkkausryhmään kuuluneissa Lapin, Perä-Pohjolan, Iijoen ja Kainuun palkkausalueissa tilanne oli yleisesti hyvä. Sen sijaan toisessa palkkausryhmässä (Kes-

41. P.M. metsä- ja uittopalkoista sekä niiden valvonnasta v. 1936–1937 ja Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi metsä- ja uittotöiden palkoista 1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat.

42. Hellén, Havukkala, Blåfield & Sajama (1958) 8.

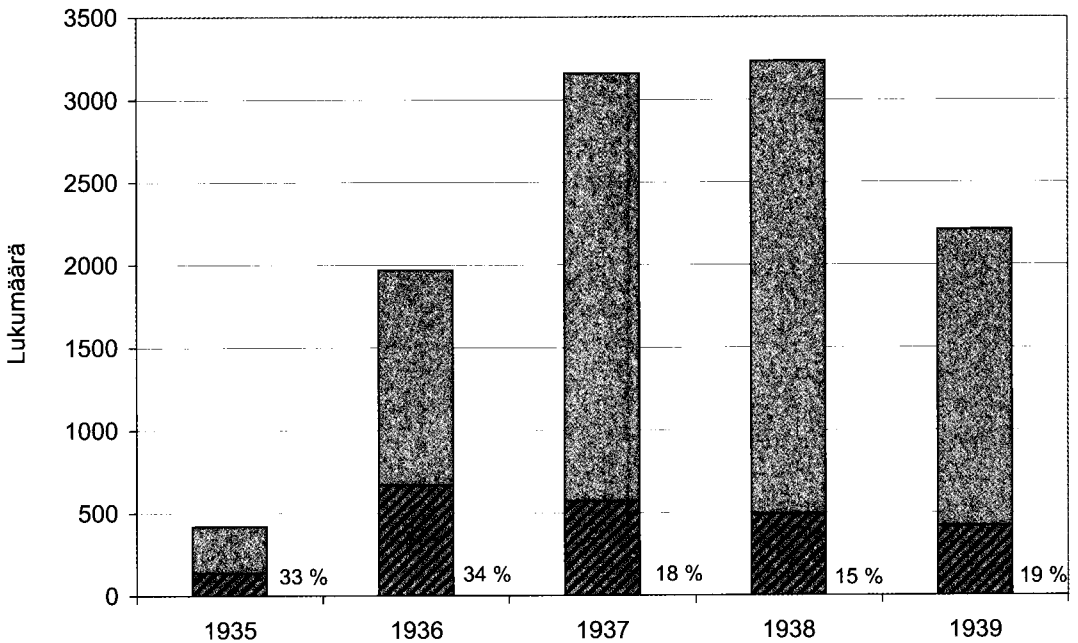
43. Pöytäkirjanote Hattulan kunnanvaltuuston kokouksesta 23.1.1936, Hc:1 Valitukset metsätyöpalkoista, joulukuu 1934–helmikuu 1937; Hellén, Havukkala, Blåfield & Sajama (1958) 12.

44. Kirje Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle 14.1.1936, Hc:1 Valitukset metsätyöpalkoista, joulukuu 1934–helmikuu 1937.

45. Hc:1 Valitukset metsätyöpalkoista, joulukuu 1934–helmikuu 1937. Arkistoaineistossa oleviin lehtileikkeisiin on merkitty alipalkkauksen syitä ja miten palkkatarkkailuviranomaiset ovat siihen puuttuneet; P.M. metsä- ja uittopalkoista sekä niiden valvonnasta v. 1936–1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat.

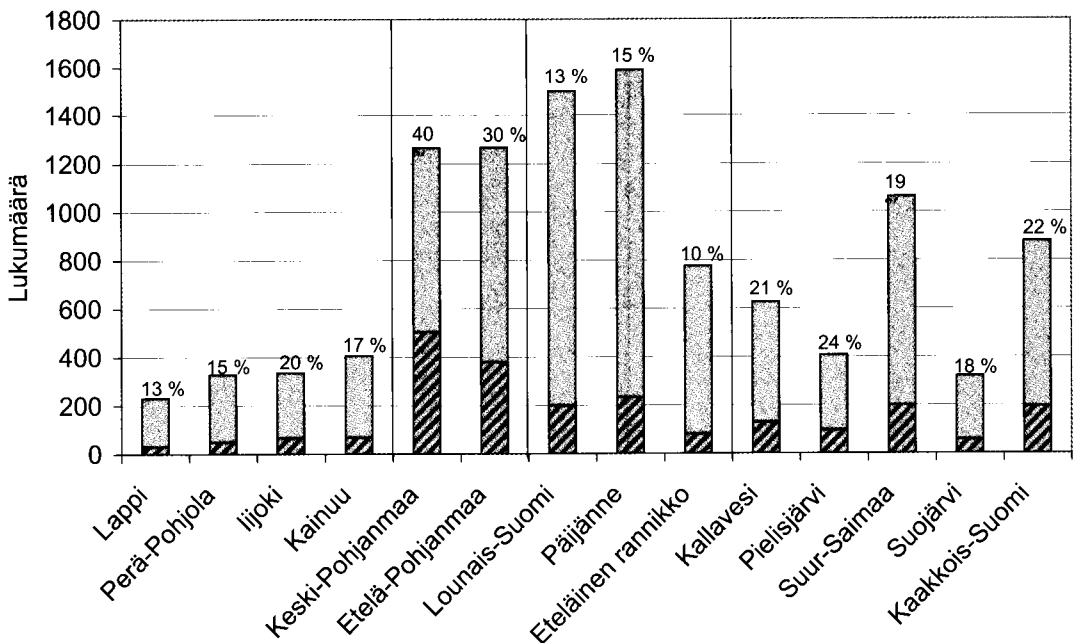
46. Selostus nykyisestä metsätyöpalkkatilanteesta 8.2.1939, Metsäpalkkatilanne päättyvällä hakkuukaudella ja Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön metsäpalkkaosastoon saapuneiden metsätyöpalkkojen alhaisuutta koskevien valitusten lukumäärä palkkausalueittain v. 1937, 1938 ja tammik. 1939, He:1 Esko Hellenin kokoelma 1938–40.

47. Hellén (1937) 43.

Kuvio 4. Alipalkattujen työmaiden osuus kaikista tarkastetuista työmaista, 1935–1939. Lähde: Esko Hellén, Martti J. Havukkala, Gert Blåfield & Olavi Sajama (1958) 'Metsä- ja uittotyöpalkkatarkkailu vuosina 1932–1957', Silva Fennica 96, taulukko 3.

Huom. Alipalkattujen työmaiden määrä on merkitty vinoviivoin. Taulukkoon sisältyvät kaikki tarkastetut hakkuu-, ajo-, uitto- ja lastaustyömaat.

Kuvio 5. Alipalkattujen työmaiden osuus kaikista tarkastetuista työmaista palkkausalueittain, 1935–1939. Lähde: Esko Hellén, Martti J. Havukkala, Gert Blåfield & Olavi Sajama (1958) 'Metsä- ja uittotyöpalkkatarkkailu vuosina 1932–1957', Silva Fennica 96, taulukko 3.

Huom. Alipalkattujen työmaiden määrä on merkitty vinoviivoin. Taulukkoon sisältyvät kaikki tarkastetut hakkuu-, ajo-, uitto- ja lastaustyömaat.

ki- ja Etelä-Pohjanmaa) alipalkkausta esiintyi eniten, mitä selittää alueella toimineiden työnantajaliiton ulkopuolisten puutavaran ostajien suuri lukumäärä. Kolmannen palkkausryhmän muodostivat Lounais-Suomen, Päijänteen ja eteläisen rannikon palkkausalueet, joissa palkat olivat aikalaismäärittelyn mukaan ”kohtalaisia”. Neljännen, muita hajanaisemman ryhmän, muodostivat Kallaveden, Pielisjärven, Suur-Saimaan, Suojärven ja Kaakkois-Suomen palkkausalueet, joissa alipalkkausta havaittiin noin viidesosassa tarkastetuista työmaista.⁴⁸

Suomen Puunjalostusteollisuuden Työnantajaliitto yritti toistuvasti vakuuttaa julkisuudessa, että palkkatarkkailu oli tarpeellista. Työnantajaliiton harmina olivat pienet järjestäytymättömät yrittäjät, joiden hakkuutyömaat todettiin muita useammin alipalkatuiksi. Järjestäytymättömien työnantajien tarkastetuista työmaista 39 prosenttia sai talvella 1936–37 huomautuksen alipalkkauksesta, kun vastaava osuus työnantajaliiton jäsenyhtiöiden kohdalla oli 25 prosenttia. Työnantajaliitto saattoikin vuonna 1935 todeta jäsenyhtiöiden maksaneen noin 10 prosenttia korkeampia palkkoja kuin järjestäytymättömät työnantajat. Myös palkkatarkkailuviranomaiset joutuivat toteamaan, että eniten alipalkkausta oli järjestäytymättömien yhtiöiden työmailla.⁴⁹ Talvella 1934 palkkatarkkailija Y. W. Laaksonen kirjoitti näiden yhtiöiden toiminnasta Itä-Suomessa.

”Palkkatasoa alentavat sellaiset työnantajat kuin Veljekset Mankki, jonka käyttämät taksat ovat kehnot. – Yleensä suuremmat puutavarayhtiöt ovat asettaneet taksansa korkeammiksi kuin pienet erilliset liikkeet ja yksityiset hankkijat. Jos jonkun kunnan alueella huomattavassa määrässä tällaisia pieniä työnantajia toimii, alentaa se luonnollisesti huomattavasti keskiansiota.”⁵⁰

Palkkatarkkailussa nousi viimeistään vuonna 1935 tietojen kokoamisen rinnalle pyrkimys liian alhaisten päiväansioiden korottamiseen. Palkkatarkkailijan velvollisuus oli neuvotella työnjohdon kanssa ansiotason nostamisesta, mikäli työmaalla saavutettu

ansiotaso osoittautui alhaiseksi. Tarkkailijat seurasivat erityisten jälkিতarkastusten avulla sovittujen palkankorotusten toteutumista. Palkkatarkkailun vaikuttavuudesta kertoo se, että talvella 1935–36 kaikilla alipalkatuilla työmailla palkkaus nousi tarkastuksen seurauksena.⁵¹

Myönteisistä tuloksista huolimatta palkkatarkkailijoiden vaikutusmahdollisuudet ansiotason nostamisesta kieltäytyvän työnantajan suhteen olivat heikot. Valtioneuvoston päätöksen mukaisesti palkkatarkkailijat saivat julkistaa alipalkkaukseen syyllistyneen työnantajan nimen. Vaikka tätä vaihtoehtoa ei yleensä käytetty, palkkatarkkailijoiden neuvotteluvoima perustui erityisesti työnantajien haluun välttää kielteistä julkisuutta. Toinen vaihtoehto oli korottaa alueen palkkatasoa yleisiä töitä järjestämällä. Tätä kokeiltiin talvella 1936–37, mutta sen käyttöä laajassa mitassa ei valtion taloudellisen tilanteen eikä noudatetun työllisyyspolitiikan vuoksi katsottu mahdolliseksi.⁵²

48. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi metsä- ja uittotöiden palkoista 1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat; Hellén (1938) 9–10 ja 12.

49. Kulkulaitosministeriön tarkkailun tulokset metsätyömaiden palkkauksista talvella 1935 työnantajaliiton ulkopuolella toimivien työnantajien työmailla, Kierto-kirje n:o 11, 3.6.1937, Suomen Puunjalostusteollisuuden Työnantajaliitto, Metsäosasto, Hf:5 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat 5. Huom. osuudet on laskettu muutaman talvikauden ajalta, eivätkä kuvasta koko vuoden tilannetta; P.M. metsä- ja uittopalkoista sekä niiden valvonnasta v. 1936–1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat; Työpalkkakomitea 1934: 72.

50. Palkkatarkkailija Yrjö W. Laaksonen lausunto metsätyötilanteesta ja metsätyöpalkoista talvella 1934, 24.2.1934. He:1 Esko Hellenin kokoelma 1938–40.

51. Kertomus 1935. Hd:1. Palkkatilanneselostukset 1935–1942; P.M. metsä- ja uittopalkoista sekä niiden valvonnasta v. 1936–1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat; Metsäpalkkakomitean mietintö 1959, 2; Hellén (1938) 1; Hellén, Havukkala, Bläfield & Sajama (1958) 3–4; Brandt (1992) 18.

52. Ote valtioneuvoston pöytäkirjasta 23.11.1934 ja 24.1.1935. Metsäpalkkalakiehdotukset ja niihin liittyvät asiakirjat 1936–1937. Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat. Valtioneuvosto oikeutti kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön tapauskohtaisesti valtioneuvoston suostumuksella järjestämään yleisiä töitä, joissa oli maksettava kohtuullisen elintason takaava palkka; Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi metsä- ja uittotöiden palkoista 1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat.

Metsätyömailla työnjohto kohtasi metsätyöntekijöiden vaatimukset paremmista palkoista. Ukkoberroja ja kasööreitä sitoivat yhtiöiden metsäpäällikköiden asettamat palkkausehdot. Pöydän kulmalla on pistooli, jota osa metsäteollisuusyrityksistä edellytti palkkarahoja kuljettavia työnjohtajia kantamaan mukanaan. Kuva Lapista 1930-luvulta. Lapin metsämuseo.

Metsäpalkkojen säätelyn puolesta ja vastaan

Metsätyöntekijöiden palkkauksen säätelemisestä keskusteltiin eduskunnassa 1934–35, kun kansanedustajat käsitelivät ehdotusta metsä- ja uittotyön minimipalkkalainsäädännöstä. Lailla haluttiin turvata palkkataso, joka riittäisi työntekijän ja hänen perheensä toimeentuloon. Päätöksessään eduskunta toivoi hallituksen aloittavan lainvalmistelun, joka antaisi hallitukselle tarvittaessa valtuudet säännöstellä liian alhaisiksi laskevia palkkoja. Lisäksi hallitukselle esitettiin toivomus metsäpalkkatarkkailun kehittämisestä ja asiantuntijalautakunnan muodostamisesta tarkkailun tueksi.⁵³

Sosiaalidemokraatit katsoivat erityisesti metsä- ja uittotyöntekijöiden tarvitsevan minimipalkkalainsäädäntöä tuekseen, koska tämä työntekijäryhmä ei itse kyennyt aja-

maan etuaan.⁵⁴ Isänmaallinen kansanliike (IKL) jakoi sosiaalidemokraattien kanssa huolen metsä- ja uittotyöväen palkkauksesta. IKL:n kansanedustajat totesivat alhaisten palkkojen synnyttävän työntekijöissä katkeruutta, mikä saattoi uhata porvarillista yhteiskuntaa. IKL:n toimintaan saattoi vaikuttaa se, että Saksassa kansallissosialistit olivat määrittäneet metsätöissä maksettavan palk-

53. Valtiopäivät 1934, Liitteet, X,3, Lak. al. N:o 21. Kivisalo y.m.: Ehdotus laiksi minimipalkoista, 292–296; Valtiopäivät 1935, Pöytäkirjat 1, 5.4., 9.4. ja 12.4.1935, 725–739, 759–769 ja 792–835; Valtiopäivät 1935, Asiakirja 4–5, Lak. al. miet. N:o 12, Työväenasiainvaliokunnan mietintö N:o 3 (28.3.1935) ja Suuren valiokunnan mietintö N:o 30 (6.4.1935). Eduskunnan toivomus (12.4.1935); Työpalkkakomitea 1934; Valtiopäivät 1935, Työväenasiainvaliokunnan mietintö N:o 1, käsittely eduskunnassa 5.3.1935 ja 8.3.1935, 354–357 ja Eduskunnan toivomus, Toivomusaloitemietintö N:o 1, 8.3.1935.

54. Valtiopäivät 1933, 12.9.1933, liitteet, X,4, toivomusaloite 75, 555–563.

katason.⁵⁵ Eduskunnassa käydyissä keskustelussa Maalaisliiton kansanedustajat periaatteessa ymmärsivät metsä- ja uittotyöntekijöiden taloudellisen ahdingon, mutta eivät kannattaneet palkkauksen säätelyä lailla.⁵⁶ Eduskunta päätyi lopulta metsäpalkkatarkkailun tehostamiseen.

Minipalkkaan metsätöiden osalta suhtauttiin epäillen, sillä metsätyöt olivat kausiluonteisia ja työsuhteet lyhyitä. Minimipalkan määrittämisestä vaikeutti erityisesti se, että hakkuutöissä jokainen palsta oli ainutkertainen. Metsätöistä puuttui teollisuustuotannon luonteenomainen mahdollisuus säädellä työskentelyolosuhteita. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto suhtautui minimipalkkalainsäädäntöön varauksellisesti, mutta katsoi sen kuitenkin soveltuvan metsä- ja uittotyöpalkkojen määrittämiseen.⁵⁷ Suomen Puunjalostusteollisuuden Työntajaliitto puolestaan vastusti metsä- ja uittopalkkojen säatelemistä lailla, koska palkan määrittäminen oli sen mukaan työnantajan ja työntekijän välinen asia. Myös yksittäiset metsäteollisuusyhtiöt suhtautuivat kielteisesti palkkalakiin.⁵⁸

Keskustelu metsä- ja uittotyöntekijöiden palkoista jatkui syyskuussa 1936, kun sosiaalidemokraattiset kansanedustajat esittivät metsä- ja uittotöiden palkkatarkkailun tehostamista. Tämä tarkoitti mm. palkkanormien korottamista taloudellisia suhdanteita seuraten, palkkatarkkailijoiden määrän lisäämistä ja palkankorotuksista kieltäytyneiden yritysten nimien julkaisemisesta.⁵⁹ Metsäpalkkatarkkailua tehostettiin ja sen tavoitteita tarkennettiin. Eljas Kahran ja Esko Hellénin mukaan palkkatarkkailussa tuli kiinnittää huomiota kolmeen pääasiaan: miten metsä- ja uittotöissä maksettavat palkat suhteutuvat muiden vastaavien alojen palkkoihin, riittääkö palkka työntekijän ja hänen perheensä toimeentuloon ja minkä suuruisista palkkaa puunjalostusteollisuus voisi maksaa.⁶⁰ Kaikki kolme asiakokonaisuutta olivat vaikeasti selvitettäviä. Lisäksi niiden soveltaminen käytännön puunhankintaan näytti metsäteollisuuden näkökulmasta lähes mahdottomalta.

Metsäteollisuuden tavoite oli palkkatarkkailun lakkauttaminen

Suomen Puunjalostusteollisuuden Työntajaliitto palkkasi vuonna 1934 metsänhoitaja Assar Wichmannin hoitamaan palkkatarkkailuun liittyviä asioita. Työntajaliitto ja sen jäsenyhtiöt suhtautuivat periaatteessa myönteisesti palkkatarkkailuun ja tiedottivat metsäteollisuuden palkkakokouksista palkkatarkkailun ylitarkastaja Esko Hellénille. Työntajaliitto kehotti kiertokirjeissään jäsenyhtiöitä suhtautumaan ymmärtäväisesti palkkatarkkailuun ja tarkistamaan ”täyskykenevien” miesten päiväansioita ja noudattamaan palkkatarkkojen ylärajoja. Pian liitto saattoikin todeta, että useimmilla alueilla ansionormit oli keskimäärin saavutettu. Tästä huolimatta palkkatarkkailijat raportoivat jatkuvasti myös työnantajaliiton jäsenyhtiöiden alipalkatuista työmaista.⁶¹

Vaikka työnantajaliitto ja sen jäsenyhtiöt näyttivät sopeutuvan palkkatarkkailujärjestelmään, ne eivät sitä hyväksyneet. Syksyllä 1935 työnantajaliitto kehotti jäsenyhtiönsä noudattamaan tarkasti sovittuja normipalkkoja, koska se oli ”ainoa keino jälleen saavuttaa toimintavapautemme ja siten vapau-

55. Valtiopäivät 1933, 14.9.1933, liitteet, X,9, toivomusaloite 80 574–575; Valtiopäivät 1935, 22.10.1935, Työväenasiainvaliokunnan mietintö N:o 9, 1849–1876 ja 22.10.1935, Eduskunnan toivomus, Toivomusaloitemietintö N:o 42; Kahra (1937a): 26; Leskinen (1977): 60.

56. Valtiopäivät 1935, pöytäkirjat 5.3.1935, 279–283 ja 287–289.

57. Valtiopäivät 1935, pöytäkirjat 5.3.1935, 280; Työpalkkakomitea 1934: 13, 90; Kahra (1937a) 37, 45–47 ja 59–60; Hellén, Havukkala, Bläfield & Sajama (1958) 12.

58. Pöytäkirja Länsi-Suomen metsä- ja uittotyönantajain neuvottelukokouksessa 1.10.1937, Hf:1 Muut sisällön mukaan järj. asiakirjat 1; Kahra (1937a) 47–50.

59. Valtiopäivät 1936, Liitteet X,16, Toiv. al. N:o 92, 8.9.1936, 802–804; Myös kansanedustaja Heikki Niskasen aloite lainsäädännöstä, joka ehkäisisi alipalkkauksen valtion töissä ja yksityisten metsänhakkua-, ajo- ja uittotöissä. Valtiopäivät 1936, Liitteet X,14, Toiv. al. N:o 90, 8.9.1936, 800.

60. P.M. metsä- ja uittopalkoista sekä niiden valvonnasta v. 1936–1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat.

61. Pöytäkirja toimikunnan kokouksesta 29.8.1935, Hf:1 Muut sisällön mukaan järj. asiakirjat 1; Kiertokirje 30.1.1935, 9.2.1935, 23.10.1935 ja 12.3.1936 Suomen Puunjalostusteollisuuden työnantajaliitto, Hf:5 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat 5; Leskinen (1977) 57–58.

tua Valtion sekaantumisesta tämän alan palkanmuodostumiseen.” Liitto toi jatkuvasti esiin kantansa, että tarkkailu pitäisi lopettaa palkkatason noustua lamaa edeltävälle tasolle.⁶²

Metsätyömailla oli jo ennen metsäpalkkatarkkailua käynyt vuonna 1928 hyväksytyn ”kämpälain” mukaisia tarkastajia valvomassa kämppien ja metsäsaunojen kuntoa. Näitä tarkastuksia tehtiin keskimäärin 300 vuodessa ja työnantajat suhtautuivat yleensä tarkastajien korjausvaatimuksiin myönteisesti.⁶³ Metsäpalkkatarkkailijoiden tarkastuksiin suhtauduttiin varautuneemmin. Työnantajaliiton jäsenyhtiöiden työmailla ei julkisesti vastustettu tarkastuksia, ja tarkkailijoiden kertomusten mukaan heidän toimintaansa suhtauduttiin työmailla useimmiten asiallisesti.⁶⁴

Eniten vastustusta tarkkailijat kohtasivat järjestäytymättömien työnantajien työmailla. Näillä pienten sahojen, puutavaravienti-keiden, yksittäisten liikemiesten ja metsänomistajien työmailla työskenteli vuosittain enimmillään 30 000–35 000 miestä. Työnantaja saattoi kieltäytyä tapaamasta palkkatarkkailijaa, jolloin oli mahdollista saada hakkuutyömaa loppuun ennen tarkkailun toteuttamista. Vaihtoehtoisesti työnantaja lupasi korottaa palkkoja tarkistetulla työmaalla, mutta sovelsi alhaisempia palkkoja muilla työmailla. Palkkatarkkailuviranomaiset pyrkivät vähentämään alipalkkausta kutsamalla vuodesta 1935 alkaen järjestäytymättömiä työnantajia kokouksiin, joissa näille tiedotettiin hakkuuvuoden palkanormeista.⁶⁵

Haudattu lakiehdotus metsäpalkkatarkkailusta 1937

Helmikuussa 1937 sosiaalidemokraattiset kansanedustajat laativat toivomusaloitteen metsä- ja palkkatarkkailun aseman vahvistamisesta lainsäädännöllä.⁶⁶ Metsäpalkkatarkkailun vahvistaminen nähtiin ratkaisuksi metsä- ja uittotyöntekijöiden palkkauksen kohentamisessa, kun toive minimipalkkalaista ei ollut toteutunut. Eljas Kahra valmisti lakiehdotuksen metsäpalkkatarkkailun kehittämiseksi. Valtioneuvosto asetti 8.7. 1937 pääministeri A. K. Cajanderin johta-

man ministerivaliokunnan valmistelemaan lakiehdotusta eduskuntakäsittelyä varten.⁶⁷

Lakiehdotuksen vähäisiä etenemismahdollisuuksia kuvastaa Enso-Gutzeit Oy:n toimitusjohtaja V. A. Kotilaisen keväällä 1937 Eljas Kahralle lähettämä kirje, jossa Kotilainen tyrmäsi koko ehdotuksen. Kotilaisen mukaan metsätalous ja puunjalostusteollisuus ovat maan taloudelle liian tärkeitä aloja, jotta niissä voitaisiin tehdä mietinnössä esitettyjä kokeiluja.⁶⁸ Lakiehdotuksen näkökulma oli toinen. Siinä valtion velvollisuutta vaikuttaa metsä- ja uittotöiden palkkaukseen perusteltiin metsätulojen suurella merkityksellä maaseudulla asuvien taloudessa. Lakiesityksessä todettiin, että Perä-Pohjolan ja Itä-Suomen salotyömaita lukuun ottamatta työnantajat saattoivat yksipuoli-

62. Metsä- ja uittotyöläiset, konekirjoite, Hf:5 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat 5.

63. Laki metsä- ja lauttaustyöväen asumuksista 159/1928; Lähde Arvo (1940) *Metsä- ja uittotyöläisten asunto- ja ravinto-oloista*. Silva Fennica 51, 53.

64. Kiertokirje 24.9.1935 Suomen Puunjalostusteollisuuden työnantajaliitto. Hf:5 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat 5; Palkkatarkkailijoiden lausuntoja metsätyötilanteesta keväällä 1936. He:1 Esko Hellenin kokoelma 1938–40; Metsäpalkkalautakunnan kokoukset 26.2.1936 ja 31.7.1936, Pöytäkirjat 1935–1944, Sosiaali- ja terveystieteiden, Valtioneuvoston arkisto; Risto Reuna (1985) *Puutyöläisten historia II*, Puutyöläiset ja heidän liittonsa työmarkkinoilla 1931–1973, Helsinki: Puutyöväen Liitto r.y, 588; Leskinen (1977) 58.

65. Pienempien työnantajien kanssa pidettyjen palkkakokousten pöytäkirjoja 1935–1936. Hf:1. Muut sisällön mukaan järj. asiakirjat 1; P.M. metsä- ja uittopal-koista sekä niiden valvonnasta v. 1936–1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat; Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi metsä- ja uittotöiden pal-koista 1937, Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asia- kirjat; Hellén, Havukkala, Bläfield & Sajama (1958) 10–11

66. Valtioapäivät 1937, Pöytäkirjat 16.3.1937 (411–428) ja 19.3.1937 (437–452); Valtioapäivät 1937, Asiakirja 4–5, Toiv. al. miet. N:o 18, Työväenasiainvaliokunnan mietintö N:o 3 (5.3.1937); Valtioapäivät 1937, Asiakirja 4–5, Toiv. al. miet. N:o 18, Eduskunnan toivomus toi- menpiteistä metsä- ja uittotyöläisten työpalkkatarkkai- lun tehostamiseksi, 19.3.1937; Valtioapäivät 1937, Liit- teet X,10, Toiv. al. N:o 73, 10.2.1937, 236–237; Kahra (1937a) 35.

67. Valtioneuvoston pöytäkirja, 8.7.1937, 10.2.1938 ja 9.11.1939; Kahra 1937a: 75–85; Hellén, Havukkala, Bläfield & Sajama (1958) 6; Leskinen (1977) 60.

68. Kirje 25.5.1937, lähettäjä V.A. Kotilainen, saa- ja El- jas Kahra. Metsäpalkkalakiehdotukset ja niihin liittyvät asiakirjat 1936–1937. Hf:4 Muut sisällön mukaan jär- jestetyt asiakirjat.

sesti määritellä palkkaehdot. Ehdotuksen perusteluissa kysyttiinkin, millaiseksi metsätyöntekijöiden ansiotasoa muodostuisi uuden laman aikana, jos ne taloudellisen korkeasuhdanteen säilyivät alhaisina.⁶⁹

Lakiehdotus oli mielenkiintoinen yritys turvata metsä- ja uittotyöntekijöiden palkkataso ja saattaa säädöstä rikkoneet työnantajat taloudelliseen vastuuseen. Ehdotuksen mukaan työnantaja oli velvollinen paitisi nostamaan palkkatason normin mukaiseksi myös maksamaan työntekijöille takautuvasti korvauksen alhaisen palkkatason aiheuttamista menetyksistä. Työnantaja oli lakiehdotuksen mukaan vastuussa myös alirakoitsijoiden maksaman palkan tasosta. Tarvittaessa viranomaisilla oli oikeus takavarikoida ja myydä työmaalla valmistettua puutavaraa näiden kustannusten kattamiseksi. Työnantajaa ei rangaistaisi liian alhaisesta palkkatasosta, millä haluttiin kannustaa työnantajia sopimaan alipalkkauksen korjaamisesta. Toistuvasti liian alhaisia palkkoja maksaneelta työnantajalta olisi voitu evätä vähintään yhdeksi vuodeksi oikeus toimittaa metsänhakkuita.⁷⁰

Palkkatarkkailun toteuttamiseksi lakiehdotuksessa edellytettiin, että työnantaja ilmoittaa kirjallisesti palkkatarkkailijalle ennen työmaan aloittamista mm. seuraavat tiedot: työmaan ja sen konttorin sijainti, hakattava puumäärä, metsän ja hakkauksen laatu, valmistettavat puutavaralajit sekä yksikköpalkkojen ala- ja ylärajat. Ehdotuksen mukaan työnantaja oli velvollinen pitämään palkkakirjaa, johon merkittiin työntekijöiden nimet, saapumis- ja lähtöpäivät, työn laatu, sekä yksikköpalkat ja päiväansiot. Työnantaja ei lakiehdotuksen mukaan voinut työntekijän kanssa tehdyn työsopimuksen perusteella maksaa normin alittavaa palkkaa.⁷¹

Lakiehdotuksen perustelumuiotien lopussa todettiin lain oleva uusi ”työväensuojelumuoto”. Lakiehdotus nähtiin tarpeelliseksi yhteiskuntarauhan ja maaseudun pienviljelijä- ja työväenluokan kohtuullisten elinolojen turvaamiseksi.⁷² Ehdotusta ei kuitenkaan käsitelty eduskunnassa, sillä toteutessaan se olisi rajoittanut liikaa metsäteollisuuden toimintaa. Lakiehdotus hautautui

valmisteluprosessin aikana. Vuonna 1939 sodan uhka nosti muut asiat etusijalle.

Palkkatarkkailun tuloksia

Metsäpalkkatarkkailulla yritettiin korottaa metsätyöntekijöiden palkkausta, joka taloudellisen laskusuhdanteen ja järjestäytymättömän työvoiman kohdatessa oli muodostunut jopa aikakauden mittapuun mukaan alhaiseksi. Luotu järjestelmä osoitti nopeasti tarpeellisuutensa ja tuotti myös tuloksia. Metsäpalkat alkoivat nousta, joskin kehityksessä on vaikea erottaa toisistaan metsäpalkkatarkkailun ja kohentuneen taloudellisen tilanteen vaikutuksia.

Palkkatarkkailijoiden tehtäviin liitettiin jo vuonna 1935 velvollisuus palkkojen korottamiseen, mikäli palkat alittivat kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön vahvistamat ansionormit. Tarkkailuviranomaiset asettuivat työntekijöiden ja työnantajien väliin sovittamaan palkkauksen tasoa. Vuonna 1937 tehty lakiehdotus metsäpalkkatarkkailusta olisi toteutuessaan edelleen kasvattanut viranomaisten mahdollisuutta vaikuttaa palkkaukseen.

Metsä- ja uittotyöntekijät oudoksuivat työmaille saapuneita palkkatarkkailijoita. Metsätyömaiden ukkoherrojen ja kasöörien valtaan tottuneiden miesten näkökulmasta oli uutta, että korkeasti koulutettu metsänhoitaja saattoi kyseenalaistaa työnantajan määrittelemät palkat ja vaatia niihin heidän puolestaan korotusta. Tieto palkkatarkkailijoiden työn myönteisistä tuloksista levisi työmiesten keskuudessa. Yksittäiset miehet ja työmaakokoukset uskaltautuivat lähettämään palkkatarkkailijoille pyyntöjä tulla tarkastamaan työmaan palkkausta.

Metsäteollisuus ei pystynyt vakuuttamaan eduskuntaa metsä- ja uittotyötä tekevien miesten palkkauksen kohtuullisuudesta.

69. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi metsä- ja uittotöiden palkoista, 1937. Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat.

70. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi metsä- ja uittotöiden palkoista, 1937. Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat; Kahra (1937a) 65.

71. Kahra (1937a) 62–63.

72. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi metsä- ja uittotöiden palkoista, 1937. Hf:4 Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat; Kahra (1937a) 63 ja 77.

Suomen Puunjalostusteollisuuden Työnantajaliitto valitsi toimintatavakseen tehtyjen päätösten myötäilyä ja pyrki toimillaan todistamaan palkkatarkkailun tarpeettomuutta. Järjestäytyneen metsäteollisuuden toiminta kompastui pienten järjestäytymättömien työnantajien välinpitämättömyyteen. Nimenomaan tällaiset työnantajat toistuvasti maksoivat asetettuja ansionormeja alhaisempia palkkoja, mikä vahvisti palkkatarkkailuviranomaisten vakaumusta toimintansa tarpeellisuudesta.

Miksi metsä- ja uittotyöväen palkoista oltiin maan johdossa niin huolestuneita, että tätä ryhmää varten laadittiin oma valvontaorganisaatio? Metsä- ja uittotyöläisiä kohtaan herännyttä kiinnostusta selittävät useat seikat. Ensinnäkin metsäteollisuus ja sen tuottamat vientitulot olivat Suomen taloudelle elintärkeitä, ja metsätyöntekijöiden

ahdingosta kertovien uutisten päätyminen kansainväliseen lehdistöön oli huolestuttavaa. Toiseksi metsätyöt olivat tärkeä sivutulonlähde talollisille ja pientilallisille. Lama-vuodet koettelivat maataloutta muutoinkin raskaasti, eikä metsätyöstä saatavien tulojen romahtamisen haluttu kärjistävän tilannetta.

Metsä- ja uittotyöntekijöiden palkkatarkkailu on mielenkiintoinen ilmiö, kun sitä tarkastellessa muistaa 1930-luvun alun oikeistomyönteisen ja ammattiyhdistysvastaisen ilmapiirin. Metsäpalkkatarkkailussa valtio asettui järjestäytymättömän ja hajanaisen työntekijäryhmän edunvalvontatehtäviin. Palkkatarkkailun tuloksista on kuitenkin todettava, että palkkatason noususta huolimatta metsä- ja uittotyöväen palkat jäivät työn raskauteen ja vaarallisuuteen nähden vaatimattomalle tasolle. ❁

JARI NIEMELÄ

Suomen maatalous käännekohtassa 1800-luvulla

Keskustelu Suomen maatalouden sopeuttamisesta maailmantalouden muutoksiin kävi vilkkaana 1880-luvulla. Maitotaloustuotannon kasvu oli nopeaa, ja voin tuotannon suojelemiseksi margariinille säädettiin tullit. Keskustelussa esitettiin myös viljatullien käyttöön ottamista. Kysymystä Suomen maatalouden tuotantopolitiikan suunnasta 1800-luvun loppupuolella on käsitelty pitkälti myöhemmän maitotaloustuotannon hallitsemisen näkövinkkelistä.

■ USA:sta tuli 1860-luvulla pysyvästi merkittävä tekijä Euroopan viljamarkkinoilla, kun kuljetuskustannukset alenivat ja maanosassa oli käytännössä kaikkialla voimassa viljan tullivapaus. Amerikkalaisen maatalouden suurempi tehokkuus aiheutti 1870-luvulla Eurooppaan tuotujen viljamäärien kasvaessa viljan hintatason selvän romahduksen, ja tästä syntyi niin sanottu viljakriisi 1800-luvun lopulla. Eurooppalaisten tuottajien oli sopeuduttava. Suurtilalliset pystyivät tehostamaan tuotantoaan hankkimalla uutta teknologiaa ja paikoin siirtymään esimerkiksi sokerijuurikkaaseen. Toinen mahdollinen tuotantosuunta oli lypsykarjatalous, joka oli erityisesti pientuotannon tyyppinen reaktio viljakriisiin.¹

Kun koppeliviljely tuli yleisesti tunnetuksi, siitä saatiin suomalaisille pelloille sopiva kiertoviljelyjärjestelmä. Sen avulla voitiin lisätä rehuntuotantoa ja myös karjatalouden tuottavuutta. Koppeliviljely on menetelmänä peräisin Pohjois-Saksasta, missä koppelweiden tarkoittaa pellon, niityn ja laitumen yhteiskäyttöä, niiden jatkuvaa vuorottelua. Nelivaiheinen kierto koostui kesannosta sekä syysviljan, kolmi- tai nelivuotisen heinän ja kevätviljan viljelystä. Jo Pehr Adrian Gadd tunsi 1770-luvulla tämän viljelytavan.

Koppeliviljely ei kuitenkaan päässyt laajempaan tietoisuuteen ennen kuin 1800-luvun puolimaissa. Vanhin varma tieto koppeliviljelystä Suomessa on Eurajoelta Vuojoen kartanosta, missä aloitettiin koppelikierto 120 hehtaarin alalla vuonna 1835. Kartanon omistaja L. M. Björkenheim kertoi omaksuneensa kierron ulkomaisesta kirjallisuudesta ja olleensa tyytyväinen rehusadon paranemiseen.²

Koppeliviljelyyn kohdistui myös epäluuloja. Erityisesti vanhoille rintapelloille oltiin haluttomia kylvämään heinää tai muita rehuiskasveja. Esimerkiksi vuoden 1852 maanviljelyskokouksessa valtioneuvos von Born piti niittyviljelyn parantamista tärkeänä, mutta arvokkaita kylänvainioita ei hänen mielestään pitänyt kylvää heinälle "ennen kuin opimme syömään ruohoa".³

Viljakriisi ja maitotalouden mahdollisuudet

Vaikeimpana pulmana koppeliviljelyyn siirtymisessä oli viljanviljelyn säilyttäminen mahdollisimman laajana. Aluksi heinää ei kylvetty peltoon, vaan niityille, joita oli voi-

tu valmistaa kylvökuntoon. Uusi koppeliviljelykierto järjestettiin monesti ensin nuoremille viljelyksille, ja rintapelloilla käytettiin vanhoja menetelmiä. Vasta kun niittyjä oli saatu raivattua riittävästi kiertoon, voitiin vanhatkin pellot ottaa mukaan. Hyvin yleistä oli, että siirtymävaiheessa käytettiin yhdistettyä kolmivuoro- ja koppeliviljelyä. Matti Peltonen on tullut siihen tulokseen, että heinäviljelyä kohtaan ei yleensä tunnettu mitään erityisiä ennakkoluuloja.⁴

Yleisissä maanviljelykokouksissa vuosina 1847–52 keskusteltiin kiertoviljelystä ja karjanhoidon kehittämisestä, mutta vasta vuonna 1857 Mustialassa lypsykarjanpitoa esitettiin leipäviljanviljelyä korvaavaksi ja tukevaksi tuotantosuunnaksi: "...ettei jyvän viljely saisi olla pääasia, vaan karjanhoito; siitä sitte tulisi parempi jyvän saalis".⁵ Tällä tarkoitettiin sitä, että paremmalla ja laajemmalla karjanhoidolla saataisiin paitsi karjantuotteita myös enemmän lantaa peltokasvien ravinnoksi.

Karjatalouden parantaminen puhumattaan karjatalousvaltaiseen tuotantomuotoon siirtymisestä oli hidasta ja vaivalloista. Nimimerkki H. R:n kirjoitti *Tapiossa* vuonna 1867: "Se on yleisesti tunnustettu asia että karjan hoito on luotettavin rahan-tulo keino maanviljelyksessä. Mutta vaikka se niin kyllä ymmärretään, niin on merkittävä että niin harvat tahtovat sitä oikein ruveta parantamaan siihen toivottuun tilaan."⁶

Tämä kirjoitettiin maaliskuussa 1867, jolloin ei viedä tiedetty edessä olevista katastrofaalisista nälkävuosista. Ajatussuunnan mukaan viljan viljely on epävarmaa, mutta karjataloudessa ei juuri koeta katovuosia. Voidaan kysyä, vaikuttivatko nälkävuodet merkittävästi siirtymiseen karjatalousvaltaiseen tuotantoon?

Myönteinen vastaus ei ole ollut tavallinen yleisteoksissa, vaikka tällainen "tuntuma" on ollut. Pentti Virrankoski on kirjoittanut: "...kokemukset [nälkävuodet] ravistelivat kansakuntaa, ja niiden on usein ajateltu olleen seuraavan aikakauden taloudellisen kehityksen päävirikkeenä. Sitä en kuitenkaan usko. ... Sattui kuitenkin niin että ulkopuoliset voimat alkoivat heti 1860-

luvun nälkävuosien jälkeen nostaa Suomea kurjuudesta ja ohjata kansaa vaurastumisen tielle."⁷ Erkki K. Osmonsalo esitti lähes vastaavan käsityksen Suomen historian käsikirjassa jo vuonna 1949.⁸

Arvo M. Soininen on todennut tutkimuksessaan *Vanha maataloutemme* vuodelta 1974, että ennen nälkävuosia vain valistunein osa maatalousväestöä näyttää käsittäneen, että uudistuksia tarvittiin välttämättä. Katovuodet saivat Soinisen mukaan tavallisen kansanmiehenkin luottamuksen perinnäisiin viljelymenetelmiin horjumaan. Hän viittaa Agathon Meurmanin vuonna 1892 ilmestyneeseen kirjaan *Nälkävuodet 1860-luvulla* ja J. V. Tallqvistin vuonna 1898 ilmestyneeseen 1860-luvun katoja käsitelleeseen kirjoitukseen sekä V. F. Johanssonin vuonna 1924 painettuun teokseen *Finlands agrarpolitiska historia*. Agathon Meurman tunsu maatalouskysymykset, sillä hän oli opiskellut Mustialassa ja hoitanut menestyksekkäästi omistamaansa Liuksialan kartanoa. Meurman kirjoittaa, että uudistukset olivat tarpeen "jos haluamme elää", mutta että ratkaisevia olivat kuitenkin kansan valistustason kasvu kansakoululaitoksen ansiosta ja monet muut suotuisat tekijät. Tallqvist viittaa asiaa käsitellessään Meurmaniin ja useisiin aikakauden lehtikirjoittajiin ja toteaa lähinnä yleisen kehityskulun johtaneen muutoksiin maataloudessa. Johansson viittaa osaltaan edellä mainittuihin kirjoittajiin.⁹

1. Matti Peltonen (1992) *Talolliset ja torpparit: vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*, Historiallisia Tutkimuksia 164, Helsinki: SHS, 68–70; Ken A. Ingersent & A. J. Rayner (1999) *Agricultural policy in Western Europe and the United States*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 24–75.

2. Jari Niemelä (1996) *Lääninlampureista maaseutukeskuksiin. Maaseutukeskusten ja niiden edeltäjien maatalousnewontaa 1700-luvulta 1990-luvulle*, Helsinki: SHS, 60–61.

3. Niemelä (1996) 74–76.

4. Peltonen (1992) 82–93.

5. Niemelä (1996) 78.

6. *Tapio* 30.3.1867.

7. Pentti Virrankoski (2001) *Suomen historia. Ensimmäinen osa*, SKS:n toimituksia 846 Helsinki: SKS, 527.

8. Erkki K. Osmonsalo (1949) "Perustuslaillisen kehityksen kausi", teoksessa Arvi Korhonen (toim) *Suomen historian käsikirja*, Helsinki: WSOY, 206.

9. Arvo M. Soininen (1974) *Vanha maataloutemme: maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen*

Kumpikaan ei siis näe nälkävuosia erityisesti uudistuksiin vaikuttaneena tekijänä.

Teppo Vihola tukeutuu tutkimuksessaan *Leipäviljasta lypsykarjaan* Soiniseen todestaan, että nälkävuodet olivat päätepite perinnäisen maatalouden kaudelle: ”Niiden jälkeen tuskin kukaan valistunut ihminen saattoi uskoa vanhan maatalouden jatkamismahdollisuuksiin.” Vihola kuitenkin myös korostaa todellisen muutoksen hitautta.¹⁰ Suomen maatalouden historiassa Vihola toteaa, että monessa yhteydessä on esitetty nälkävuosien olleen lähtökohtana tuotantosuunnan muutokselle. Hän ei enää yhdy tähän, vaan tulkitsee muutoksen taustalla olleen yleinen, koko suomalaista yhteiskuntaa koskettanut rakennemuutos. Kun suomalaiset siirtyivät vaihdantalouteen, myös maatalous kaupallistui, ja Vihola korostaa nimenomaan tätä kaupallistumiskehitystä.¹¹

Rahatalouden tulo talonpoikaistalouteen tulee esille kangasalalaisen kirjoittajan maa-seutukirjeessä *Uudessa Suomettaressa* lokakuussa 1876: ”Työväki täällä on kallista, monen talon on täytynyt vähentää työvoimaansa ja asettaa peltoaan kylvöheinälle sekä parantaa karjatalouttaan ja alkaa siitä ottaa suurempia tuloja. Tämä onkin ehkä nykyajalle sopivin ja helpoin rahan-keräyskeino.”¹² Kirjoittajan näkökulma on varsin erikoinen, kun hän tulkitsee ympäristössään havaitsemiaan muutoksia. Kuitenkin kirje ilmentää hyvin käsitystä karjataloustuotannon kehittämisen ja rahatalouden välisestä kytköksestä.

Aikalaiset kyllä kiinnostivat katovuosien aikana ja jälkeen huomiota siihen, että yksipuolinen viljanviljely ilman tehokasta karjataloutta kärsi paitsi lannoituksen puutteellisuudesta myös vuosittaisista sadonvaihteluista. Esimerkiksi maisteri Oskar Ernst Rönnbeck neuvoi lokakuussa 1867 *Åbo Underrättelserissä* loimaalaisia talonpoikia: ”Luovu yksinomaisesta viljanviljelystä, jota olet tähän asti harjoittanut, jottei koko hyvinvointi olisi riippuvainen yhdestä hallayöstä; pane sen tähden puolet äärettömistä pelloistasi kylvöheinälle, jotta voit parantaa ja lisätä karjaasi ja lannoittaa jäljelle jäävät viljavainiosi.”

Rönnbeck piti yksiomaista viljanviljelystä ryöstöviljelynä, koska käytettävissä ei ollut riittävästi karjanlantaa. Hän moitti loimaa-laisten vanhakantaista talonpitoa, jonka hän kärjisti perustuvan kolmeen tekijään: pellon ryöstöviljely, karjan näännytysruokinta ja metsien perinpohjainen hävittäminen.¹³

Karjataloudessa alkoi vähittäinen nousu, jonka voi katsoa kulminoituneen 1880-luvulla. Vuosikymmenen puoliväliin osuu taitekohta, jolloin lehmien lukumäärä alkoi kasvaa voimakkaasti vuosittain. 1880-luvun alkupuolella Suomessa oli 796 000 lehmää, vuonna 1890 lehmiä oli jo 930 000. Tätäkin tärkeämpää oli yksittäisen lehmän tuotoksen kasvu.¹⁴ Tavanomaisista lypsymääristä on perin vaikea saada tietoja. Kaikesta päätellen lypsymäärien kehitys oli hidasta 1880-luvun lopulle saakka, mistä alkaen erityisesti heinän peltoviljelyn leviäminen kasvatti lehmien tuotosta. Vaihtelut olivat kuitenkin suuria: naapurien tuotosmäärissä saattoi olla huomattava ero karjanhoidon tasosta riippuen.¹⁵

maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle, Historiallisia Tutkimuksia 96, Helsinki: SHS, 409; Agathon Meurman (1892) *Nälkävuodet 1860-luvulla*, Helsinki: Kansanvalistusseura, 64–65; J. V. Tallqvist (1898) *Om den inverkan missväxterna på 1860-talet utöfvade på den ekonomiska företagsambeten i landet*, Ekon. Samfundet i Finland Föredrag och förhandlingar I:3 Helsingfors, V. F. Johansson (1926) *Finlands agrarpolitiska historia II Huvuddragen av allmänpolitiska inflytelser och jordpolitiken under ständerlantdagens tid*, Helsingfors, 50–68 ja 445–447; Esim. Mikkelin lääninagronomi Alfred Serlachius esitti vastaavia näkökantoja muistelmissaan 25-vuotisesta toiminnastaan, *Mikkelin Sanomat* 9.4, 12.4. ja 16.4.1890. Ks. myös Arvo M. Soininen (1982) 'Maa ja metsätalous', teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*, Helsinki: Tammi, 27.

10. Teppo Vihola (1991) *Leipäviljasta lypsykarjaan: maatalouden tuotantosuunnan muutos 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin*, Historiallisia Tutkimuksia 159 Helsinki: SKS, 12.

11. Teppo Vihola (2004) 'Pärjäkö pienviljely?', teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Suomen maatalouden historia 2*, Helsinki: SKS, 157–158.

12. *Uusi Suometar* 13.10.1876. Maaseudun rahataloudesta kirjoitti esim. *Suomen Maanviljelyslehti* 1887, 35.

13. Veikko Laakso (1994) *Suur-Loimaan historia 2*, Loimaa: Suur-Loimaan historiatoimikunta, 147; *Åbo Underrättelser* 10.10.1867.

14. Arvo M. Soininen (1974) 203; Teppo Vihola (2004), 160–165.

15. Teppo Vihola (1991) 73.

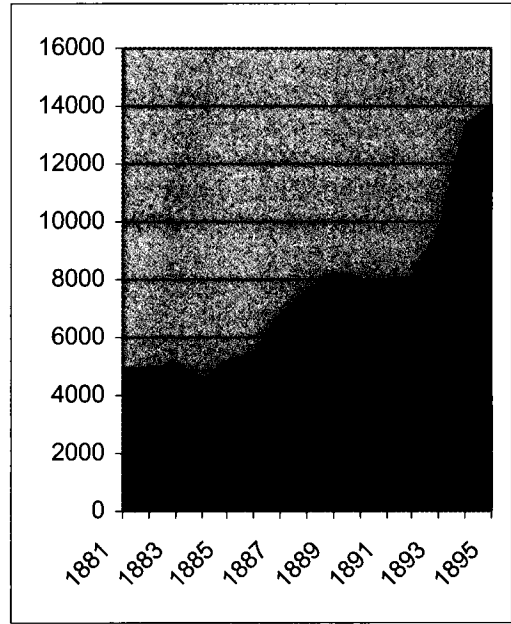
Voin vienti lähti jyrkkään nousuun vuonna 1887. Tällöin alkoi talvimerenkulku linjalla Hanko – Kööpenhamina, mikä osaltaan avasi Tanskan markkinat suomalaisille. Tanskalaiset käyttivät suomalaista voita pääasiassa omaan kulutukseensa tai vientivoinsa "väärentämiseen". Kuitenkin vasta kun suomalaiset saivat solmittua kauppasuhteita Englantiin, alkoi voinviennin verraton nousu, joka näkyy oheisesta kuviosta.¹⁶

Voille ei tarvinnut kaavailla suojelutulleja, sillä voita ei saanut mistään Suomea halvemmalla. Enemmän alettiin huolestua margariinin tuonnista. Ranskassa 1860-luvulla kehitetty naudantalista valmistettava "keinovi" oli alun perin tarkoitettu voin korvikkeeksi ja takaamaan rasvansaanti myös köyhälle väestölle. Kun margariinia alettiin valmistaa kasvisrasvoista, siitä tuli voille todellinen kilpailija. Margariinia saattoi käyttää voin väärentämiseen ja jopa myydä voina. Tämän vuoksi 1880-luvun puolivälin jälkeen useissa Länsi-Euroopan maissa annettiin säädöksiä margariinin merkitsemisestä ja kaupasta, mistä Suomessa oltiin kovin tyytymättömiä. Erityisesti Englannin varsin ankara margariinilaki nosti voin hintaa.¹⁷ Sanomalehti *Lounas* kirjoitti: " ... tuo voiliikkeen vaarallisin kilpailija näyttää kaikkialla joutuvan tarkan valvonnan ja ankan rajoituksen alaiseksi..."¹⁸

Kun margariinia alkoi ilmestyä Suomen markkinoille, senaatti määräsi sille tuontitullin keväällä 1886.¹⁹ Tulli korotettiin kahden vuoden kuluttua moninkertaiseksi, mikä merkitsi käytännössä margariinin tuonnin loppumista.²⁰ Vuonna 1892 kiellettiin margariinin valmistus, mitä perusteltiin vientivoin maineen säilyttämisellä; pienikään epäilyksiä voin väärentämisestä ei saanut syntyä.²¹ Margariinitulleista ei syntynyt minkäänlaista julkista keskustelua, mutta sitä enemmän tunteita kuohutti kysymys rukiin suojelutulleista.

Vapaakauppa vai viljatullit?

Viljakaupan vapaus oli yksi fysiokraattien pääopin kappaleista, joka toteutettiin Ranskassa vuonna 1774. Ruotsin Kustaa III antoi vuonna 1775 asetuksen kotimaan viljakaupan vapauttamisesta muutamissa lääneissä,

Voin vienti (bruttotonnia) vuosina 1881–1895. Lähde: STV.

muun muassa koko Suomessa. Kokemukset olivat hyviä, ja vapaus laajennettiin koko valtakuntaan vuonna 1780. Ulkomaiselta viljalta perittiin tulli, mutta katovuosina tuontia hyvitetiin tullivapauksin ja sisäisen viljakaupan vapaus helpotti myös tuontiviljan markkinointia. Viljan tuontisuoja oli kuitenkin osa aikakauden talouspolitiikkaa, jota noudatettiin koko Euroopassa.

16. Seppo Simonen (1949) *Lypsykarjatalousvaltainen tuotantjärjestelmä Suomessa*, Helsinki, 97–109.

17. Teppo Vihola (2004) 215; Timo Kuukasjärvi (1999) 'Maidontuottajat ja margariini – onko sula sopusuhteen', teoksessa Kimmo Jalonen (toim.) *Myrkyn kylvöä vai puhdasta luontoa – maaseutu, ympäristö ja historia*, Turku: Turun yliopiston historian laitoksen julkaisu 60, 64–65; *Hufvudstadsbladet* 1.12.1885; *Folkvännen* 12.12.1885; *Nya Pressen* 22.2.1886; *Oulun Lehti* 17.7.1886; *Helsingfors Dagblad* 28.6.1886; *Aura* 3.2.1888. Koska suomalainen talonpoikaisvoiliikkeen epäatasaista, heräsi ostajissa helposti epäily, että siihen oli sekoitettu margariinia, esim. *Abo Tidning* 11.7.1886.

18. *Lounas* 8.9.1888. Kirjoittaja totesi, että margariinia saatetaan valmistaa vaikkapa koirien rasvasta ja viemäriverdestä, jotka käsitellään vaarallisilla hapoilla. Vrt. myöhemmät margariiniskandaalit.

19. Asetuskokoelma, Valtiovarainoimituskunnan kirje 14.4.1886.

20. Asetuskokoelma, Keis. julistus 21.3.1888.

21. Margariinilakikomitean mietintö, komiteamietintö 1957:12, Helsinki, 4.

Erityisesti Englannin teollinen nousu 1700-luvun jälkipuoliskolla laajensi maataloustuotteiden kauppaa, ja Englanti oli ensimmäinen maa, joka käytännössä poisti kaikki viljatullit vuonna 1846. Useimmat Euroopan maat seurasivat brittien esimerkkiä, mikä johti aluksi nouseviin hintoihin ja kannusti suurviljelijöitä viljantuotantoon.²²

Suomessa harjoitettiin vuoteen 1859 saakka protektionistista tullipolitiikkaa. Tällöin annettu asetus alensi tulleva ja vapautti Suomen ja Venäjän välisen kaupan lähes täysin.²³ Viljan tuonti Venäjältä oli ollut vapaata jo autonomian ajan alkupuoliskolla, mutta vuonna 1864 tullit poistettiin kaikelta viljantuonnilta. Tullivapaus säädettiin olemaan voimassa vähintään 15 vuotta. Tällöin uskottiin viljan viennin mahdollisuuksiin sekä vapaan kilpailun hintoja tasaavaan vaikutukseen; tullien poistamisen puolesta puhui voimakkaimmin talonpoikaissäätö.²⁴

Monissa Länsi-Euroopan maissa alettiin keskustella viljatullien säätämisestä yhtenä keinona vastata viljakriisiin. Saksassa viljatullit tulivat voimaan jo vuonna 1879, ja niitä korotettiin useaan otteeseen. Ranska seurasi naapurinsa esimerkkiä kaksi vuotta myöhemmin. Ruotsissa oli toteutettu viljan vapaakauppa vuonna 1860, mutta viljatullit säädettiin uudelleen vuonna 1888. Ranskassa ja Saksassa viljatulleja korotettiin myöhemmin erityisesti ulkoeurooppalaisen viljan osalta. Saksassa esimerkiksi talonpoikaissiitto oli viljatullien korottamista vastaan, koska toimenpide suosisi sen mukaan vain suurviljelijöitä. Protektionismiin siirtymiseen vaikutti osaltaan 1880-luvun yleinen eurooppalainen taloudellinen lama ja myös ilmassa ollut sodan pelko.²⁵

Kun vapaa tuonti ja viljakriisi olivat tehneet kotimaisen viljanviljelyn huonosti kannattavaksi ja viljatulliasetuksen voimassaoloaika umpeutui, myös suomalaiset alkoivat keskustella tullien säätämisestä. Vuosina 1885–87 sanomalehdistössä uutisoitiin ja keskusteltiin runsaasti Saksassa ja Ranskassa toteutetuista viljatulleista ja niiden korottamisesta sekä Ruotsin viljatullisuunnitelmista.

Keskustelussa viljatulleista muodostui kolme linjausta. Etelän suomenmieliset ja

ylipäänsä alueen talonpojat kannattivat hyvinkin yksimielisesti tulleva. Ruotsinmieliset kannattivat liberalismiin nimissä tullivapautta ja lisäksi monen ruotsinkielisen keskustelijan mielessä oli myös maidonjalostuksen kehittäminen ja usein peitellysti myös teollisuuden tullipolitiikka Venäjän suuntaan. Monet kartanoitten ja suurtilojen omistajat olivat jo siirtyneet laajamittaiseen karjaloustuotantoon. Pohjois-Suomen asukkaat olivat ehdottomasti tullivapauden kannalla. Kaksi viimeksi mainittua ryhmää käyttivät ”lyömäaseenaan” maaseudun työväestön ja kaupunkiväestön etua.

Tampere-lehdessä julkaistiin syyskuussa 1885 pitkä artikkeli viljatulleista. Kirjoittaja kiinnitti huomiota siihen, että viinanpolttimot olivat alkaneet käyttää tuotannossaan maissia, joten talonpojat eivät saaneet viljaansa markkinoiduksi edes tätä kautta. Toisaalta hän totesi, että viinanpolttimoiden käyttämä viljamäärä tuskin vaikuttaisi viljan hintaan merkittävästi. Oli myös pelättävissä, että maissille säädetty tulli hyödyttäisi vain Venäjän viljakauppiaita. Tärkein viljan hintaan vaikuttanut tekijä oli kuitenkin, ”että monet muut suuremmat maat ovat viime aikoina alkaneet lähettää markkinoille viljaa suunnattoman paljon”. Kirjoittaja kiinnitti myös huomiota siihen, että Etelä- ja Länsi-Suomessa käytetään Venäjän leipäviljaa vain vähän mutta että se on sitä tärkeämpi Itä- ja Pohjois-Suomessa: ”Muutamissa osissa Viipurin lääniä syödään suurimmaksi osaksi Venäjän mattojauhoista leivottua leipää ja Oulun kaupungin kautta kulkee joka vuosi kymmeniä tuhansia jauhomattoja Oulun läänin köyhimpiin seutuihin petun höys-teeksi.” Viljatulli koskettaisi kipeästi työväestöä ja köyhintä maatalousväestöä, ja viimeisenä perusteluna viljatullin hylkäämiselle kirjoittaja esittää, että suomalaista viljaa voitaisiin viedä ulkomaille siemenviljaksi.²⁶ Tämä ajatus perustui ilmeisesti siihen, että 1700-luvulla suomalaista kaskiruista oli viedy jonkin verran siemeneksi Ruotsiin.²⁷

Ensimmäisenä julkisuuteen astui viljatullin puolesta Taivassalon isäntäyhdistys, joka keskusteli asiasta marraskuun kokouksessaan vuonna 1885 ja päätti ”kääntyä hallituksen puoleen anomuksella, että uutta

tullitaksaa laadittaissa myöskin maanviljelys saisi kohtuullista suojelusta ulkomaiden, etenkin Venäjän viljan kilpailua vastaan, sekä kehoittaa isäntäyhdistyksiä ja maamiesseuroja lausumaan mielipiteensä maanviljelyksen nykyisestä asemasta ja tarpeista”.²⁸

Taivassalon isäntäyhdistys lähetti kysymyksestä maanviljelystoimituskunnan päällikölle avoimen kirjeen. Siinä korostettiin, että suomalaisten viljanviljelijöiden on aivan mahdollista kestää Venäjän kilpailua.²⁹ Jotta viljatullit eivät vaikeuttaisi köyhän väestönosan elämää, ne olisi pitänyt säätää tässä mielessä kohtuullisiksi, niin että välttämättä tarvittava viljamäärä voitaisiin tuoda ulkomailta.³⁰ Erikoiseksi asian tekee se, että aloitteellinen oli nimenomaan yksi paikallinen maamiesseura ja että maanviljelys- ja talousseurat jäivät kokonaan sivuun. On mahdollista päätellä Taivassalon esimerkin nojalla, että paikalliset itsenäiset maamiesseurat tunsivat epäluottamusta enimmältään ruotsinkielisiä ja valtiovallan holhoamia maanviljelys- ja talousseuroja kohtaan ja halusivat tärkeiksi katsomissaan asioissa esiintyä nopeasti ja suoraan.

Aura kannatti kohtuullisia viljatulleja, jotta vilja kulkisi ylituotantoalueilta alituotantoalueille. Lehden linjan mukaisesti viljatullit kiinnitettiin myös suomalaisuuskysymykseen: ”Suomen maa ensikädessä suomalaisille.”³¹ *Uudessa Suomettaressa* nimimerkki S.K. arveli viljatullien kautta nousevien hintojen kohottavan myös maataloustyöväestön palkkoja. Muuten hän perusteli viljatullien tarpeellisuutta samoin kuin muidenkin lehtien kirjoittajat.³² *Hämeen Sanomat* kirjoitti tammikuussa 1886: ”...edistetävä maanviljelystä, jossa suhteessa viljatulli ja maanviljelyslainain tunnollinen käyttäminen ovat myös oivalliset”.³³ Suomenmielisten kantana oli, että Suomeen pitäisi säätää viljatullit, jotta maatalouden asema voitaisiin turvata; viljan tuotanto voitaisiin hoitaa kotimaassakin.

Ruotsinmielinen *Wiborgsbladet* totesi jo toukokuussa 1885, että valtion rahatilanne oli niin hyvä, että viljatullien säätämiseen ei ollut tarvetta. Lehti puolusti ylipäänsä vapaakauppaa, ja sen mukaan esimerkiksi Saksan viljatullien korotukset liittyivät maan

sotilaalliseen varustautumiseen ja Itävallassa puolestaan maan kehnoihin finansseihin.³⁴ Samoin ruotsinmielinen *Åbo Tidning* piti viljatulleja vahingollisena erityisesti köyhemmälle väestölle, eikä protektionismia pitäisi muutenkaan suosia.³⁵ *Helsingfors Dagblad* kommentoi aikaisemmin kerrottua *Tampereen Sanomien* kirjoitusta ja totesi, että keitä viljatullit sitten koskettaisivat enemmän kuin vähäosaisia.³⁶ Ruotsinkielisten lehtien kirjoittelussa tulee selvästi esille, että työväestön asemaa haluttiin käyttää nimenomaisena perusteena viljan tullivapaudelle. Suomenmielisellä puolella oli valmiina vastaveto: *Aamulehti* viittasi siihen, että maatalouden työväestö ei suinkaan elänyt rahataloudessa. Tämän vuoksi viljan hinta ei sinänsä ollut oleellinen, sillä ”kapan ne maksavat päivältä olipa vilja kalliimpaa tai huokeempaa”.³⁷

22. Aimo Wuorinen (1966) *Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan loppukautena. II. Ulko- ja kotimaan-kauppa*. Historiallisia Tutkimuksia I, 2, Helsinki: SHS, 12–20; Niek Koenig (1994) *Failure of Agrarian Capitalism: Agrarian Politics in the United Kingdom, Germany, the Netherlands and the USA, 1846–1919*, London and New York: Routledge, 40–48; Jari Niemelä (1998) *Vain hyödynkö tähden? Valistuksen ajan hyötyajattelun, luonnontieteen ja talouspolitiikan subhe Pebr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna*, Historiallisia Tutkimuksia 199, Helsinki: SKS, 178; Ken A. Ingersent & A. J. Rayner (1999) 24–75; Karl Gunnar Persson (2000) *Grain Markets in Europe, 1500–1900: Integration and Deregulation*, Cambridge: Cambridge University Press, 2–6.

23. Viljo Rasila (1982) 'Kauppa ja rahaliike', teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*, Helsinki: Tammi, 99–100.

24. Leo Harmaja (1922) *Suomen aikaisemmat maataloustullit*, Kerava: Suomen Maataloustuottajain Keskusliitto, 44–46; Viljo Rasila (1966) 'Vuoden 1914 viljatulliasetus', teoksessa *Historiallinen Arkisto 60*, Turku: SHS, 297–299.

25. Niek Koenig (1994) 71–77; *Finland* 14.2.1885; *Uusi Suometar* 4.3.1885; *Aamulehti* 24.3.1885.

26. *Tampere* 5.9.1885 ja 9.9.1885.

27. Arvo M. Soininen (1974) 187.

28. *Aura* 10.12.1885; *Turun Lehti* 28.12.1885. Ks. myös *Aura* 15.12.1885.

29. *Aura* 12.12.1885.

30. *Aamulehti* 17.12.1885.

31. *Aura* 3.12.1885.

32. *Uusi Suometar* 22.12.1885.

33. *Hämeen Sanomat* 19.1.1886.

34. *Wiborgsbladet* 5.5.1885.

35. *Åbo Tidning* 14.10.1885.

36. *Helsingfors Dagblad* 16.12.1885.

37. *Aamulehti* 8.10.1886.

Österbottniska Posten piti suomenkielisten sanomalehtien aloittamaa kirjoittelua viljatullien puolesta vastuuttomana. Lehti piti viljatullien puolustamista kostoiskuna Venäjää kohtaan, joka oli ottanut käyttöön omia tullejaan Suomen tavaroille. Se oli vaarallista ajattelua, ja kaiken lisäksi kostoisku koskisi enemmän Suomen työväestöä kuin Venäjää. *Helsingfors Dagblad* referoi tätä kirjoitusta ja korosti, että venäläiset lisäisivät suomalaisen teollisuuden tullirasitusta, jos Suomeen tulisi viljatulli.³⁸ Ruotsinmieliset sanomalehdet lähtivät kirjoittelussaan suojelutulleja ylipäänsä vastustavasta liberaalista talouspoliittisesta näkökulmasta. Perusteluissaan ne toivat hanakasti esille viljatullien köyhälle väestönosalle tuoman rasituksen. Toisaalta ruotsinmieliset pelkäsivät, että pääosin heidän hallinnassaan ollut vahvasti Venäjän kaupasta riippuvainen teollisuus kärsisi venäläisten vastatoimista.

Pohjoisen näkökantaa edusti *Oulun Lehti*, joka totesi ”muutamien viljelijäin Turun läänissä” olleen puuhaamassa viljatullia. Lehti piti viljatullia ehdottomasti kielteisenä: ”...sitä turmiollisempaa hanketta tuskin voidaan keksiä.” Viljatulli olisi Oulun Lehden mukaan suonenisku Pohjois-Suomelle, josta hyötyisivät aini harvat viljelijät, kun sen sijaan valtaosalle väestöstä se merkitsisi uutta veroa. Oulun Lehti palasi asiaan usean kerran ja kommentoi kärkkäästi toisten sanomalehtien viljatullimyönteisiä kirjoituksia. Kun *Laatokassa* oli ollut tällainen artikkeli, Oulun Lehti kirjoitti: ”...nimimerkki 'Maamies' – – – jonka todisteiden juoksua on hieman vaikea ymmärtää, näyttää toteen, että meidän maan (teollisuus ja) maanviljelys joutuvat perikatoon, jollei niitä suojata tuonti-tullilla Venäjää vastaan.”³⁹ Pohjois-suomalaisten reaktio etelän talonpoikien viljatullihankkeisiin oli jyrkästi tuomitseva.

Varsinaissuomalaiset maanviljelijät pitivät Turussa Kupittaaan paviljongilla yksityisen kokouksen maaliskuussa 1886. Asiasta alusti *Auran* päätoimittaja Kosti Vehanen, joka tunnettiin äärifennomaanina, mutta myös vapaamielisenä.⁴⁰ Viljatullikysymyksessä Vehanen kuitenkin puolusti protektionismia. Hän selitti puheensa aluksi, miten 1800-luvun alussa ja puolivälissä useimmat kansat

olivat asettuneet vapaakaupan puolelle, mutta että ne ”olivat viime vuosikymmeninä yhä enemmän ruvenneet kääntymään suojelustullien ystäviksi”. Vehanen selitti:⁴¹

Kansan taloustieteen harjoittajista tosin vielä sinä päivänä kuin vapaakaupan ystävät ovat verrattain monilukuisemmat, vaan käytännöllisempien valtiomiesten kesken on vapaakaupan ystävien lukumäärä suuressa määrin vähentynyt, jota todistaa sekin seikka, että Pohjois-Amerikassa, Ranskassa, Saksassa, Tanskassa, Norjassa, Venäjällä ynnä melkein kaikkialla muualla paitsi Englannissa ja Suomessa on jo viljatullit, jotka vapaakauppiaiden oppijärjestelmän mukaan ovat jos mitkään vältettävät.

Käydyssä keskustelussa valtiopäivämies Juho Brusila Alastarolta puolusti viljatulleja. Hänen mielestään Suomen Talousseuran olisi pitänyt ryhtyä tässä suhteessa toimenpiteisiin. Kuitenkin Talousseura ”oli pysynyt tuiki vieraana maamme suomalaiselle maanviljelijäille väestölle”.⁴²

Suomen Talousseuran neuvoja Uno Bremer totesi varovasti suojelutullien olevan ”nykyhetkellä” tarpeellisia. Kuitenkin maatalouden ongelmien perussyynä oli, että ”ei ole enemmän käännytty meijerihoitoon”. Kokous valitsi lopuksi toimikunnan, jonka tehtäväksi annettiin järjestää laajempi länsisuomalaisten maanviljelijäin kokous.⁴³

Tällainen kokous pidettiin toukokuun alussa Turussa. Siihen osallistui noin 60 henkilöä eri puolilta Länsi-Suomea. Kosti Vehanen luki edellisessä kokouksessa asetun toimikunnan esityksen viljatulliasiasta, ”jossa havaittiin toimikunnan katsonen sopivaksi esittää viljatullin asettamista ulkomaiselle viljalle ja ellei tähän suostuttaisi niin kuitenkin ohralle, maissille ja vehnälle”. Toimikunnan esitys viljatullista hyväksyttiin, ja kokouksen pöytäkirja päätettiin lähettää senaatin maanviljelystoimituskunnan päällikölle.⁴⁴

”Herrasmiesviljelijöiden” ja talonpoikien näkökulmat

Monet maamiesseurat ottivat tullikysymyksen esille keskustelukokouksissaan. Itä-Hä-

meen maalaisseuran kokouksessa kaikki puhujat kannattivat suojelutullia, mutta monet arkailivat suhteita Venäjään: ”Suomen suhde Venäjään on sama kuin mökkiläisen suhde isäntään.”⁴⁵ Etelä-Hämeen maalaisseuran kokouksessa rusthollari Kiipula totesi: ”...vilja on halpaa, täytyy maanviljelijäin turvata muihin toimiin n. k. laveampaan heinäviljelykseen ja karjanhoitoon y. m. ja jos taas viljan hinta kohoaa, ruvetaan sitä suuremmissa määrin viljelemäänkin.”⁴⁶ Tässä kuten monessa muussakin yhteydessä ajateltiin, että viljatullien avulla voitaisiin ainakin loiventaa siirtymistä karjatalousvaltaiseen tuotantomuotoon, joka ei ollut vielä lyönyt itseään läpi talonpoikien ajatusmaailmassa.

Oulun Lehti kärjisti syyskuussa 1886 kielteistä kantaansa, ja totesi viljatullien olevan esimerkiksi Karjalan jo muutenkin rappiolla olevalle maataloudelle suorastaan kohtalokkaat. Kun Saimaan kanava pakotti kannakselaiset viljelijät jättämään ”heille vieraan ja hyvin haitallisen elinkeinon – rahdinteon”, niin viljatullit pakottaisivat heidät peräti muuttamaan maasta pois.⁴⁷ Maaliskuussa 1887 *Oulun Lehti* kirjoitti: ”Jos viljatulli Ruotsissa vaan saadaan toimeen, niin on varma että asiasta tulee puhetta meidänkin maassamme. On siis parasta olla varuillaan, jotta asian meillä esiintyessä emme olisi tietämättömiä ja huolettomia.”⁴⁸

Viljatullikysymys otettiin esille yhdeksännessä yleisessä maanviljelykokouksessa Viipurissa elokuussa 1887. Kahdeksantena keskustelukysymyksenä oli myöhemmän maanviljelysopin professorin Gösta Grotenfeltin esittämä:

Koska maanviljelys nykyisissä suojelustullioiloissa on joutunut ahdinkoon, jotta meijerialous ja viljantuotanto eivät enää näytä tuottavilta, niin kysytään: mihin toimiin on maanviljelijän ryhtyminen toimeentulonsa turvatakseen ja voivatko viljatullit tässä kohden auttaa?

Grotenfelt vastusti jyrkästi viljatulleja ja esitti kantansa tueksi ”valaisevia tilastollisia tietoja”. Syntynyt keskustelu ei johtanut juuri mihinkään. *Aura* kirjoitti: ”Koko keskus-

telu oli ikään kuin pieni tuulahdus länsipuolelta Pohjanlahtea. Herrasmiehet poikkeuksetta kannattivat esittäjän mielipidettä.” Kokouksessa esiintyneet talonpojat olivat sen sijaan järjestään viljatullien puolella.⁴⁹

Senaatti asetti syksyllä 1887 komitean pohtimaan viljakauppaan liittyviä kysymyksiä. Mietinnössään niin sanottu jyvakauppa-komitea toi esille, että ruista oli tuotu edellisenä kymmenvuotiskautena keskimäärin 500 000 tynnyriä vuodessa. Samaan aikaan rukiin hinta oli laskenut merkittävästi ja viljamakasiinit olivat täyttyneet. Tämän kehityksen syyksi komitea arvioi, että viljelijät eivät olleet halukkaita myymään ruistaan polkuhintaan ja että kaupunkilaiset ja maaseudun työväki ostavat mieluiten valmiita venäläisiä jauhoja. Suurin osa rukiista tuotiin valmiiksi jauhettuna. Kolmantena syynä komitea piti sitä, että liikenneyhteyksien vuoksi Venäjän tai Saksan satamista oli helppompaa kuljettaa viljaa pohjoiseenkin kuin oman maan sisäosista. Neljänneksi komitea arveli kauppiaiden käsittelevän mieluummin ulkomailta tuotuja suuria eriä kuin ostavat pieniä eriä yksittäisiltä viljelijöiltä. Viimeksi mainitun syyn vuoksi komitea suosittelee viljelijöille jonkinlaista yhteistoimintaa tuotteidensa myynnissä.⁵⁰

38. *Österbottniska Posten* 17.12.1885.

39. *Oulun Lehti* 3.2, 13.2, 18.2, 13.2, 20.2, 27.2 ja 6.3.1886

40. Jari Niemelä (2009) *Varbaisien maamiesseuraliikkeen tutkimus – Täivassalon isäntäyhdystys poliittisena toimijana* (julkaistavaksi hyväksytyt käsikirjoitus, Suomen maatalousmuseon julkaisuja).

41. *Aura* 20.3.1886.

42. *Aura* 20.3.1886.

43. *Aura* 20.3.1886.

44. *Sanomia Turusta* 18.5.1886. Monet kuntakokoukset esittivät valtiopäivätoivomuksinaan viljatullin säätämistä. Esim. *Turun Lehti* 18.5.1886, *Aamulehti* 8.11.1887, *Aura* 5.1.1888, *Savo* 5.1.1888, *Aura* 11.1.1888, *Uusi Suometar* 22.1.1888.

45. *Keski-Suomi* 8.7.1886.

46. *Uusi Suometar* 9.7.1886.

47. *Oulun Lehti* 18.9.1886.

48. *Oulun Lehti* 23.3.1887.

49. *Aura* 30.8.1887. Grotenfeltin puheenvuoro ks. *Aura* 13.9.1887.

50. Suomen viljakauppa varten asetetulta komitealta: alamainen mietintö toimenpiteistä Suomenmaan viljakaupan kehittämiseen Komiteamietintö 1888 1b, Helsinki.

Viljatullit olivat kuitenkin komitean mielestä välttämättömät. Se viittasi muualla käyttöön otettuihin suojelutulleihin ja totesi:⁵¹

Kummaa olisikin, jos maanviljelys meidän piiloisessa ja kuitenkin niin helposti maailmankaupan päästävässä maassa voisi ilman eri suojelusta kestää sitä taloudellista taistelua olemisen edestä, jonka suuret kansat ovat alkuun panneet ja armahtamattoman jäykästi pitkittävät.

Viljo Rasila on esittänyt merkittävän näkökulman viljatullikysymykseen. Koska ruis-tulli kohdistuisi lähinnä Venäjältä tuotavaan viljaan, ei voi jättää ottamatta huomioon sitä, että Saksasta olisi tässä suhteessa tullut melkoinen kilpailija Venäjälle. Saksalaisia viljakauppiaita houkuttelivat Suomen markkinat senkin vuoksi, että siellä oli otettu käyttöön vientipalkkiojärjestelmä. Se aiheutti jopa sen, että saksalaisten kauppiaiden kannatti tuoda viljaa ulkoa ja viedä sitä taas eteenpäin.⁵²

Maanviljelysseuroille viljatullikysymys oli vaikea. Esimerkiksi Satakunnan maanviljelysseuran johtokunta otti varovaisesti myönteisen kannan viljatulliin lausunnossaan jyväkauppakomitealle. Se kuitenkin korosti, että maatalouden tulevaisuus oli nimenomaan karjataloustuotannon kehittämisessä.⁵³ Tässä yhteydessä tulee selkeästi esille, että ”herrasmiesviljelijät” ja maatalousoppineet näkivät lypsykarjataloudessa Suomen maatalouden tulevaisuuden. Etelä-Suomen talonpojat sitä vastoin olivat tässä vaiheessa peyoissaan siitä, miten heidän perinteisen myyntituotteensa rukiin kävisi.

Talonpoikaissäädystä vuoden 1888 valtiopäivillä esittivät Antti Tuomikoski, Kustaa Kiipula, Frans Björni ja Antti Mattila anomusesityksen väliaikaisesta viljatullista. Jonas Castrén esitti omasta puolestaan tuontitullia määrättyille venäläisille teollisuustuotteille sekä rukiille ja ruisjauhoille.⁵⁴ Talonpoikaissäädyn käsitellessä asiaa ruotsinmielinen Edvard Duncker luki pitkän valmistellun puheenvuoron. Hän esitti anomuksen hylkäämistä, koska viljatullit olisivat eduksi vain suurviljelijöille ja rasittaisi-

vat eniten kaikkein köyhintä väestönosaa. Hän sanoi myös, ettei tiennyt yhtäkään maata, missä viljatullit olisivat hyödyttäneet maataloutta. Innokkaana liberaalina tunnettu ja lähellä ruotsinmielisiä ollut John Hedberg esitti, että koko ongelma johtui ruuplan alhaisesta kurssista ja korjaantuisi itsestään, kun kurssi nousisi. Jos näin ei tapahtuisi, ”tukalasta asemasta” ei voitaisi selviytyä viljatullienkaan avulla. Monet edustajat korostivat, että viljatulli olisi väliaikainen ja voitaisiin peruuttaa huonoina vuosina. Keskustelua käytiin laajasti kokonainen päivä, ja lopuksi sääty päätti äänin 30–20 toimittaa anomusesityksen valtiovaliokuntaan.⁵⁵ Valiokunta ei kuitenkaan ehtinyt käsitellä asiaa ennen valtiopäivien päättymistä.⁵⁶

Pohjoissuomalaisen tunteita osoittaa, että esimerkiksi Kuolajärven kuntalaiset lahjoittivat ”ison kallisarvoisen” karhunnahan edustajalleen Iisakki Hoikalle, joka ”kunnollisesti ja tunnollisesti vastusti eloviljatullin säätämistä”.⁵⁷ Hoikka lausui valtiopäiväkeskustelussa muun muassa:

”Tornion, Kemin, Kajaanin ja kaikista enimmin Lapin tuomiokuntalaiset ovat nimittäin hyvinäkin viljavuosina pakoitetut suurimmaksi osaksi ostamaan viljatarpeensa, ja mainitut maamme pohjoisimmat asukkaat tulisivat sentähden viljatullin kautta mitä raskaimmin rasitetuiksi leipäveerolla, he kun teitten ja muiden kulkuneuvojen puutteesta monilla vaikeilla ja ponnistuksilla saavat leipää hankkia ja usein lisätä siihen olkia ja pottua.”⁵⁸

Mahdollisuudet viljatullien säätämiseen alkoivat näyttää toivottomilta. *Tapio* kirjoitti heinäkuun lopulla vuonna 1888, että ”ylemissä piireissä” on Suomelle myönnetty viljatulli, sillä jatkuvat sateet ja myös halayöt olivat pilanneet satotoiveet, joten viljan hinta näytti nousevan ilman tullejakin.⁵⁹ *Sanomia Turusta* edusti varovaisen vanhasuomalaista linjaa.⁶⁰ Lehti kirjoitti, että viljatullin raukeaminen oli oikeastaan hyvä, koska se olisi ennestään vain ärsyttänyt lisää venäläisiä.⁶¹

Vuonna 1889 viljatullikysymys hävisi julkisesta keskustelusta. *Savo-Karjala* totesi

heti alkuvuodesta, että ”nyt ei kukaan muista koko viljatullia”.⁶² Sortovuosien alettua viljatulli Venäjän suuntaan tuli jo yleispoliittisen tilanteen vuoksi mahdottomaksi.

Etelän talonpojat olisivat halunneet tullisuojausta viljalle, jotta heidän perinteinen rukiinviljelynsä olisi voinut jatkua. Pohjoisen väestölle ja teollisuuden työväelle viljan tai paremminkin ruisjauhojen vapaa tuonti oli tärkeä asia, mutta etelän maataloustyöväestölle tullikysymyksellä ei ollut ilmeisesti niinkään merkitystä. Karjataloustuotannon parantamiseen oli olemassa keinot, mutta kehitys oli väistämättä hidasta. Vielä 1880-luvulla kukaan ei puhunut maitotaloudesta päätuotantosuuntana, vaan karjatalous nähtiin viljanviljelyn hyvänä tukena ja rahatuojen antajana.

Tähän aikaan oltiin vedenjakajalla, mikä tulee esille viljatullikysymyksestä käydyssä keskustelussa sikäli, että ”herrasviljelijät” ja maatalousoppineet näkivät lypsykarjatalouden edistämisen antavan parhaat tulevaisuuden takeet Suomen maataloudelle. Sen sijaan Etelä-Suomen talonpojat olivat vielä tässä vaiheessa huolissaan, miten vallitsevassa tilanteessa kävisi heidän perinteisen tulojen tuojan, rukiinviljelyn. Kun viljatullihankkeet raukesivat, se vauhditti osaltaan siirtymistä lypsykarjatalousvaltaiseen tuotantoon.

Kun margariinille määrättiin korkeat tullit, suojele ei kohdistunut kotimaiseen margariiniteollisuuteen, sillä margariinin valmistus kiellettiin pian kokonaan. Tähtäi-

messä oli voin tuotannon suojaaminen, ja senaatin päätökset herättivät myönteistä mutta vähäistä huomiota. Suomalaiset olivat tyytyväisiä myös siihen, että margariinin asema oli ajettu ahtaalle kaikkialla Länsi-Euroopassa. Voin kulutus nousi, mikä tiesi myös nousevia hintoja.

Tästä ajanjaksosta alkanutta nopeaa muutosta kuvaamaan on usein käytetty tunnetun maatalousmiehen Östen Elfvingin Kuopion valtakunnallisessa maatalousnäyttelyssä vuonna 1906 tekemää kärjistystä, että nälkä ei loppuisi Suomesta ennen kuin viimeinenkin ruiskuhilas olisi kadonnut peloilta.⁶³

51. Suomen viljakauppaa... 1888, 15.

52. Viljo Rasila (1966) 299–305; Suomen viljakauppaa...1888, 18.

53. Pöytäkirjat 1888, Satakunnan maanviljelysseuran arkisto, TMA; *Satakunta* 22.5.1888; *Åbo Tidning* 20.1.1888.

54. Suomen Talonpoikaissäädyn Keskustelupöytäkirjat Valtiopäivillä vuonna 1888 Ensimmäinen vihko, Helsinki, 191–193; *Uusi Suometar* 9.2.1888.

55. Suomen Talonpoikaissäädyn ... 1888, 225–264.

56. Esim. *Savo-Karjala* 12.6.1888.

57. *Uusi Suometar* 3.7.1888.

58. Suomen Talonpoikaissäädyn... 1888, 229.

59. *Tapio* 18.7.1888.

60. *Suomen lehdistön historia 6: sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985: bakuteos Kotokulma – Savon Lehti toim.* Päiviö Tommila, Ulla Ekman-Salonkangas, Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas, Kuopio: Kustannuskiila, 347.

61. *Sanomia Turusta* 29.9.1888.

62. *Savo-Karjala* 7.1.1889.

63. Niemelä (1996) 127.

KIMMO KATAJALA

Historiantutkimus, politiikka, vaikuttavuus ja eettiset ratkaisut

Professori emeritus Jorma Kalela haastoi Historiallisen Aikakauskirjan numerossa 4/2008 historiantutkijat havaitsemaan historiantutkimuksen poliittisen perusluonteen. Hän esitti, että periaatteessa kaikki historiantutkimus on poliittista johtuen sen tulkinnallisesta luonteesta. Tulkintaan ei Kalelan mukaan osallistu yksin tiedeyhteisö, vaan yhteiskunnan jäsenet yhdessä, jolloin he tuottavat kulloisenkin historian tai tarinat. Kimmo Katajala jatkaa keskustelua esittämällä, ettei historian poliittisesta luonteesta voida keskustella ottamatta huomioon kysymyksiä tutkimuksen vaikuttavuudesta ja eettisistä lähtökohdista.

■ Jorma Kalela esitti kirjoituksessaan¹ historian ja politiikan suhteesta sen liittyvän tiivistettynä seuraaviin kahteen näkökulmaan: (1) kuinka politiikka käyttää historiaa ja (2) miten historiantutkija tekee politiikkaa? Drastisimpia esimerkkejä ensimmäisestä väittämästä ovat lukuisat valtioiden aluekiistat, joissa perusteita omille vaatimuksille haetaan hyvin usein ja valikoiden historiasta.² Poliittiseen tilanteeseen liittyvä realismi tai suoranainen valtion ohjailu voi

suunnata tai rajoittaa voimakkaasti historian tutkimusta ja historian tulkintaa. Toisaalta Kalela kehottaa historioitsijoita pohtimaan oman alansa tehtävää yhteiskunnassa, sillä jo tutkimuksen näkökulman valinta on poliittinen ratkaisu. Tästä seuraa Kalelan kirjoituksen pääajatus: tutkimusaiheensa valinnalla ja valitsemallaan näkökulmalla historioitsija on aina jossain suhteessa politiikkaan. Hänen on otettava ratkaisuisistaan myös vastuu tai ainakin mietittävä, mihin poliittiseen keskusteluun hän valinnoillaan osallistuu. Tällöin, Kalelan sanoin, ”tutkijalla voi olla myös positiivisia tavoitteita”.

Kalelan toteamuksesta seuraa, ettei historian ja politiikan välinen suhde olekaan suhde vain poliittisen eliitin ja historiantutkijan tai hänen tutkimuksensa välillä. Tutkija tekee sellaisia tietoisia tai tiedostamattomia poliittisia valintoja jo määritellessään tutkimusaihettaan, näkökulmaansa ja menetelmiään, joilla on seurauksensa sekä tutkimukselle itselleen että suppeasti käsitettyä poliittista sfääriä laajemmin sen suhteelle yhteiskuntaan. Tällöin poliittisuus tuleeikin ymmärtää laajasti tutkijan maailmankuvan vaikutuksena tutkimukseen. Sitä tutkitaan, mikä nähdään mielekkääksi tai arvokkaaksi tutkimuskohteeksi. Aihe, näkökulma tai menetelmä voidaan valita myös sen perusteella, että tutkija katsoo voivansa sen avulla parhaiten vaikuttaa yhteiskuntaan tahtomallaan tavalla. Otan seuraavassa lähtökohdakseni Kalelan perinteistä objektiivisen ja puolueettoman historiatieteen ideaalia vastaan sotivan ajatuksen siitä, että kaikki historia on tulkintaa ja lähdän tästä näkökulmasta jäsentämään historiantutkimuksen ja politiikan välistä suhdetta.

valtio,
yhteiskunnan
intressiryhmät

ideologinen
tiedonintressi

<p>HISTORIA POLITIIKAN KÄYTTÖVOIMANA</p> <ul style="list-style-type: none"> - ”Kansalliset projektit” - kansalaiskeskustelu historiasta 	<p>HISTORIA POLIITTISEN PÄÄTÖKSENTEON APUVÄLINEENÄ</p> <ul style="list-style-type: none"> - ”Toinen historia”
<p>TUTKIMUKSEN TIEDOSTAMATTOMAT LÄHTÖKOHDAT</p> <ul style="list-style-type: none"> - maailmankuva (poliittinen ideologia) - ”pre”-näkökulma (aiheenvalinta, valittu näkökulma, valitut menetelmät) 	<p>TUTKIMUKSEN TIEDOSTETUT HYÖTYTAVOITTEET</p> <ul style="list-style-type: none"> - historian tutkimuksen hyöty ja vaikuttavuus - ”post”- näkökulma

teknokraattinen
tiedonintressi

tutkijan maailmankuva
ja yhteiskunnalliset
intressit

Tutkija ja yhteiskunta

Historian ja politiikan suhde voidaan hahmottaa nelikenttänä, jossa historian tulkintojen käyttö poliittisiin tarkoituksiin erotetaan tilanteesta, jossa historiantutkimus tarjoaa välineitä poliittiseen päätöksentekoon. Kun historian ja politiikan suhde nähdään osana tutkijan tietoisia tai tiedostamattomia valintoja ja tutkijan maailmankuvan katsotaan voivan vaikuttaa aiheen valintaan, ilmenee laajasti ymmärretyin politiikan vaikutus jo ennen tutkimusta. Jos tutkijalla on tietoinen intentio vaikuttaa tutkimuksellaan yhteiskuntaan, vaikuttaa politiikka paitsi tutkimuksen alkuasetelmiin, myös sen tietoiseen käyttöön yhteiskunnassa tutkimusprosessin jälkeen. Puran seuraavassa nelikentän osia auki esimerkkien kautta.

Kalela käytti puheenvuorossaan aineistona Pauli Kettusen artikkelia ”Historian po-

liittisuus ja kansallinen katse”³, jossa Kettunen pohtii sitä, millaisia kansallisia merkityksiä menneisyydelle on annettu Suomessa kansallisvaltion rakentamisprojektin alkuvaiheista tähän päivään. Näiden merkitysten antajina ovat olleet paitsi historian-tutkijat, myös poliitikot ja kansalaisliikkeet. Suomessa tämä historian poliittinen käyttö on ollut vielä suhteellisen hienovaraisista verrattuna siihen, kuinka esimerkiksi Ljudmila Rybina kuvaa Venäjän nykyhallituksen pyrkivän varsin suorasukaisesti ohjaamaan ja

1. Jorma Kalela (2008) 'Historiantutkija ja politiikka', *Historiallinen Aikakauskirja* 106, 418–419.

2. Ks. lukuisista rajakiistoista, joissa historian tulkintaa käytetään vaatimusten perusteena Peter Calvert (toim.) (2004) *Border and Territorial Disputes of the World*, Great Britain by the Cromwell Press: John Harper Publishing.

3. Pauli Kettunen (2003) 'Historian poliittisuus ja kansallinen katse', *Historiallinen Aikakauskirja* 101, 9–21.

suuntaamaan historian oppikirjojen sisältöä. Neuvostoliiton romahduksen ja hajoamisen myötä kolhiintunutta venäläistä kansallistunnetta tulisi hallituksen mielestä paikata koulujen historiantunneilla.⁴ Venäjällä nousevat historiantulkinnat ovat herättäneet pelkoja Baltiassa,⁵ mutta myös toisin päin: keväällä 2009 Viron kyydityksistä julkaistun kirjan venäläispiireissä nostattama mielenkuuhu osoittaa havainnollisesti, kuinka erilaiset historiantulkinnat ovat olennainen osa politiikkaa.

Kun historian käytössä politiikan käyttövoimana on kysymys usein menneisyyden ryöstöviljelystä tai ainakin valikoivasta käytöstä ja tulkinnasta, voi varsinainen historiantutkimus olla myös oikeasti sellaista, jota poliittiset päättäjät voivat käyttää ratkaisujen ja poliittisten linjausten perustana. Tuoreimpia esimerkkejä ovat Lapin maanomistusolojen kehityksestä ilmestyneet kaksi väitöskirjaa, jotka voivat toimia lainsäätäjien ja oikeusviranomaisten argumentoinnin perustana määriteltäessä valtiiovallan suhdetta alkuperäiskansojen maan hallintaoikeudesta nostamiin vaateisiin.⁶ Voi olla, ettei tieteellisesti perusteltu tieto näistä seikoista miellytä kaikkia osapuolia eikä edes ns. yleistä mielipidettä, mutta tutkimustulokset eivät ole historioitsijan vika. Kaikessa pyrkimyksessään objektiivisen ja totuudenmukaisen kuvan luomiseen ne ovat kuitenkin osa politiikkaa, päätöksentekoa yhteisistä asioista.

Vilkkain keskustelu historiallisen tiedon yhteiskunnallisesta käytöstä käytiin jo 1970-luvun alussa debatissa ns. toisesta historias- ta. Heikki Ylikangas ja Antero Heikkinen saivat historiatieteen silloisen professorikunnan ja vähän muidenkin tuomion väit- tämällä, että historiantutkimuksen olisi suunnattava tutkimuskohteitaan yhteiskun- taan hyödyttäviin aiheisiin.⁷ Veristisen tietee- nideaalin kannattajat linnoittautuivat objek- tiivisuuden ja tutkimuksen vapauden muu- rien taakse: hyötyvaatimukset oli torjuttava, tutkimus on ja sen on oltava vapaata ja tuo- tettu tieto on tärkeää vain tietämisen vuoksi. Hyötynäkökulma pakottaisi historioitsi- jan osallistumaan tutkimuksillaan yhteis- kunnalliseen keskusteluun mahdollisista

tulevaisuuksista, silloinhan tutkimus olisi poliittista spekulatiota, ”valtiošamanismia”, eikä tiedettä. Tutkijan yhteiskunnalliset si- dokset, intressit ja maailmankatsomuksen vaikutus pyyhkäistiin olemattomiin koros- tamalla aiheenvalinnan akateemista vapaut- ta ja tutkijan ”itsensä sammuttamista”. Ei aivan näillä sanoilla, mutta ajatusta vapaas- ti mukailien, Ylikankaan ja Heikkisen kiel- tämättä hieman ajalle ominaisesti yhteis- kuntateknokraattiset ajatuskulut rutattiin *Historiallisen Aikakauskirjan* nurkkaan. Kun aiheeseen palattiin yli 30 vuotta myö- hemmin Suomen Akatemian käynnistämän keskustelun ja sitä seuranneen selvityksen myötä, juuri kukaan ei asettanut ajatusta tutkimuksen mahdollisesta hyötylähtökoh- dasta enää kyseenalaiseksi. Nyt tosin pu- huttiinkin tutkimuksen ”vaikuttavuudes- ta”.⁸

On vissi ero sillä, että historiallista tutki- musta tehdään esimerkiksi valtiiovallan ti- laamana selvitystyönä, kuten edellä maini- tussa Lapin maanomistusoloja selvittänees-

4. Ljudmila Rybina (2007) 'Erytisoperaatio uljas historia', *Voima10/2007*; ks. myös 'Venäjän johto takoo tosissaan historiasta politiikan asetta', Pääkirjoitus, *Helsingin Sanomat* 26.5.2009.

5. Jukka Rislakki (2009) 'Neuvostoaikaa ylistetään Venäjän koulukirjoissa. Historian uudet tulkinnat herättävät pelkoa Baltiassa', *Helsingin Sanomat* 18.3.2009.

6. Mauno Hiltunen (2007) *Norjan ja Norlannin välissä. Enontekiö 1550–1808, asukkaat, elinkeinot ja maanhallinta. Scripta Historia* 23, Raabe: Oulun historiaseura; Matti Enbuske (2008) *Vanhan Lapin valta- mailla. Asutus ja maankäyttö historiallisen Kemian Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun. Bibliotheca Historica* 113, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

7. Antero Heikkinen ja Heikki Ylikangas (1971a) 'Kaksi historiaa', *Historiallinen Aikakauskirja* 60, 53–59. Heikkistä ja Ylikangasta vastaan argumentoivat erityisesti Pentti Renvall (1971) 'Ns. toinen historia', *Historiallinen Aikakauskirja* 60, 158–163 ja Eino Jutikkala (1971) 'Historioitsijain valtionshamaaneiksi?' *Historiallinen Aikakauskirja* 60, 164–166. Keskusteluun osallistui myös Jorma Kalela, Toivo j. Paloposki, Kari Selén, Seppo Hentilä, Jussi Turtola ja Pirkko Rommi, keskustelu päättyi Ylikankaan ja Heikkisen vastineeseen Heikki Ylikangas ja Antero Heikkinen (1971b) 'Aina kaksi yhden voittoa', *Historiallinen Aikakauskirja* 60, 355–366.

8. Juha Sihvola (2005) 'Historiantutkimuksen vaikuttavuus', *Historiallinen Aikakauskirja* 103, 377–380; Suomen Akatemia (2006) 'Sivistystä ei voi tuoda. Tutkijapuheenvuoroja kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen vaikuttavuudesta', *Suomen Akatemian julkaisu* 5/06.

sä tutkimushankkeessa, ja sillä, että tutkijalla itsellään on intentio vaikuttaa tutkimuksellaan ja tuottamallaan tiedolla yhteiskuntaan. Tyypillisimmillään tällaisia lienevät gender- ja ympäristökysymyksiin liittyvät tutkimukset, mutta toki monet muutkin. Kyse on tällöin yhteiskuntapoliittisesta tehtävästä, jonka tutkija on ottanut tutkimustyönsä pontimeksi. Tämä ei välttämättä tarkoita sitä, että tästä näkökulmasta tehty tutkimukset olisivat vähemmän objektiivisia tuloksissaan, mutta on varmaan väistämätöntä, että tiedostettu lähtökohta vaikuttaa kysymyksenasetteluun, valittaviin teoreettisiin lähtökohtiin ja näkökulmiin. Silloin tutkimus on perimmäiseltä luonteeltaan poliittista.

Useimmiten tutkimusaiheen valinta lähtee kuitenkin ainakin alkuun tiedostamattomasta ja laajasti käsitettynä maailmankuvaan tai elämänkatsomukseen liittyvästä intressistä. Tutkitaan asioita jotka kiinnostavat, jotka koetaan läheisiksi tai tärkeiksi. Ilmiötä voi kuvata yksinkertaistaen: ortodoksi tutkii ortodoksisuutta, karjalainen karjalaisuutta, lappilainen Pohjois-Suomen historiaa. Näin aihevalinnalla on usein maailmakatsomukselliset ja siten poliittiset juuret, vaikka sitä ei heti tule ajatelleeksi. Tutkimuksen mahdolliset yhteiskunnalliset vaikutukset tulevat pohdittaviksi tutkimustyön kuluessa tai viimeistään haettaessa Suomen Akatemialta tutkimusrahoitusta, jolloin tutkimuksen yhteiskunnallista vaikuttavuutta on pakko miettiä. Hämmäntävää kyllä, tämä rahoittajalähtöinen vaikuttavuuden puntarointi voi vaikuttaa suurestikin tutkimukselle valittaviin lähtökohtiin, näkökulmiin, menetelmiin ja jopa aiheen valintaan. Kyse on tällöin tiedepoliittisesta vaikuttamisesta.

Näen nelikentän osa-alueet siten, että historian käyttö poliittisiin tarkoitukseen ja poliittisen päätöksenteon välineenä kuvastaa ensisijassa historiallisten tulkintojen ja tutkimuksen suhdetta yhteiskunnan eri intressiryhmiin ja valtioon. Tutkijan valitessa tutkimusaihettaan, näkökulmaansa ja menetelmiään hänen ratkaisunsa ovat ensisijassa suhteessa hänen omaan käsitykseen- sä maailmasta, siitä mikä on tärkeää ja kiin-

nostavaa. Valinnat voivat siten olla tiedostamattomia tai tietoisia. Hyötyajattelusta lähtevää tiedonintressiä, on tieto tuotettu sitten poliittisille päätöksentekijöille tai tutkijan omien yhteiskunnallisten tavoitteiden edistämiseksi, kutsun ”teknokraattiseksi tiedonintressiksi”, jonka mukaan tieteellistä tietoa tarvitaan inhimillisen toiminnan suunnitteluun ja ohjaamiseen. Menneisyyttä ja sen tulkintoja politiikanteon välineenä ja maailmankatsomuksellisiin lähtökohtiin perustuvaa tutkijan aihevalintaa kutsun tutkimuksen ”ideologiseksi tiedonintressiksi”.⁹

Tutkimusetiikka ja -tulkinta

Testatakseni Kalelan keskustelualoitteen innoittamana luomaani nelikenttää, ja koska aihe oli lehdistössä velloneiden Venäjän oppikirjauudistuksiin ja Viron historiaan liittyneiden debattien vuoksi erittäin ajankohtainen, otin 18.3.2009 järjestetyn Joensuun yliopiston historian oppiaineryhmän jatko-opiskelijatapaamisen teemaksi ”Historian-tutkimus ja politiikka”.¹⁰ Opiskelijoiden tuli lukea tausta-aineistoksi Kalelan kirjoitus sekä edellä mainitut Kettusen ja Rybinan tekstit ja miettiä niitä vasten oman tutkimushankkeensa suhdetta politiikkaan. Keskustelun aikana käytimme myös luomaani nelikenttää jäsentämään sitä, mistä ulottuvuudesta milloinkin puhuttiin.

Keskustelun tulokset olivat mielenkiintoiset: kaikki sijoittivat aiheensa ainakin johonkin nelikenttäni lokeroista, mutta oman tutkimuksen ja politiikan suhde koettiin paljon monimutkaisemmalla tavalla kuin olin odottanut. Otan tähän vain kaksi

9. Jaotteluni on mukaelma Jürgen Habermasin klassisesta jaosta erilaisiin tiedonintresseihin. Käyttämäni käsite ”teknokraattinen tiedonintressi” on lähellä sitä, mitä Habermas tarkoittaa teknisellä tiedonintressillä, mutta mielestäni valintani kuvaa paremmin tiedonintressin läheistä kytkentää teknokraattiseen tieteen ideaaliin. ”Ideologinen tiedonintressi” liittyy historiallisen tiedon tulkinnalliseen luonteeseen ja on tähän erityiseen tarkoitukseen luotu heuristinen yhdistelmä Habermasin hermeneuttisesta ja emansipatorisesta tiedonintressistä.

10. Kiitän istuntoon 18.3.2009 osallistuneita Joensuun yliopiston historian oppiaineryhmän jatko-opiskelijoita erinomaisesta keskustelusta ja siitä tähän kirjoitukseen saamastani materiaalista.

vastinparia esimerkkinä vilkkaana käyneestä keskustelusta. Mielenterveyskysymysten historiaa ja äärioikeistolaisia poliittisia suuntauksia tutkineet opiskelijat näkivät oman tutkimuksensa ja politiikan suhteen yhdistyvän keskusteluun tutkimuksen etiikasta: olennainen kysymys oli, mikä vastuu tutkijalla on tutkimuskohteestaan? Kysymys ei ole vain tutkimuskohteen intimitetin suojaamisesta, kuten tutkimuseettiset kysymykset usein käsitetään, vaan myös siitä käytetäänkö tutkimusta ja sen tuloksia poliittisesti tutkimuskohdetta vastaan tai sen puolesta. Esimerkkitapauksissa suhtautuminen siihen, mihin tutkimustuloksia käytetään (puolesta – vastaan), riippuu täysin tutkimuskohteesta ja on voimakkaasti maailmankatsomuksellinen ja poliittinen kysymys. Historiantutkimuksen ja politiikan suhteesta ei siis voida puhua ilman, ettei otettaisi huomioon myös keskustelua tutkimuseettisistä kysymyksistä ja vastuista.

Toinen vastinpari muodostuu Afrikan AIDS-ongelmaan liittyvän tutkimusaiheen ja kaupunkirakenteen kehitykseen liittyvän aiheen kanssa työskentelevien jatko-opiskelijoiden suhtautumisesta historian, politiikan ja vaikuttavuuden kolmiodraamaan. Afrikan AIDS-kysymykseen liittyvästä tutkimusteemasta on maallikonkin (tai nimenomaan juuri maallikon) helppo osoitella kohtia, joissa tutkimuksesta voisi olla konkreettista hyötyä kentällä valistus- ja terveystyötä tekeville. Näiden elementtien korostaminen kuitenkin lähinnä ahdisti jatko-opiskelijaa, joka halusi sukeltaa pintaa syvemmälle

probleeman kulttuurisen ymmärtämisen kenttään, eikä suinkaan kirjoittaa väitöskirjastaan kenttätyöopasta terveystalouden jakajille. Kaupunkirakenteen kehitystä tutkiva opiskelija ei puolestaan nähnyt tutkimuksensa hyödyntämisen esimerkiksi kaupunkisuunnittelussa olevan mitenkään ongelmallinen seikka, ennemminkin se oli tavoiteltava asiantila, vaikka väitöskirja silloin määrityisi poliittisen päätöksenteon välineeksi.

Edellä olen pyrkinyt jäsentämään uudella tavalla historiantutkimuksen ja laajasti ymmärretyn politiikan käsitteen suhdetta. Lopputulemana väitän, ettei historiantutkimuksen ja politiikan välistä suhdetta voida kattavalla tavalla ymmärtää ottamatta huomioon keskustelua tutkimuksen yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta ja eettisistä ratkaisuista. Vaikka kaikki tutkimus olisikin tulkintaa, kuten tässä kirjoituksessa on Kallelan premissien mukaisesti oletettu, on tietenkin historian tutkimusaiheita, joiden kytkeä politiikkaan voi olla vaikeasti osoitettavissa. Väitän, että näistä tutkimusaiheista on myös samalla vaikea osoittaa vaikuttavuutta, ja veristisen tieteenihanteen vastaisesti, mutta nykyisen teknokraattista ihannetta korostavan tiedepoliittisen ajattelun mukaisesti, niille on samalla vaikea osoittaa relevanssia ja mielekkyyttä. Siksi tutkimuksen tulee kiinnittyä yhteiskunnalliseen keskusteluun ja siksi sen tulee olla tulkintaa ja siksi sen on oltava laajasti ymmärrettynä poliittista.

ULLA AATSINKI

Tutkija – tämän päivän tukkityömies?

**Ulla Aatsinki tarkastelee työyhteisöjä ja työ-
kulttuureja sekä niiden yhteiskunnallista
vaikuttavuutta. Hänen esimerkeinään ovat
Lapin metsätyöntekijät sadan vuoden takaa
ja tämän päivän tietotyöntekijät.**

■ Suomen, saati Lapin sadan vuoden takaisesta yhteiskunnallisesta liikehdinnästä tai siihen vaikuttaneista olosuhteista ei äkkiseltään näe yhteyksiä tähän päivään, niin kaukana ajallisesti ja paikallisestikin ne tuntuvat olevan. 1900-luvun alun agraariyhteiskunnasta puutteellisine koulutustasoineen ja epätasaisine tulonjakoineen on tultu korkean koulutuksen ja teknologian yhteiskuntaan, jossa hyvinvointi jakaantuu aikaisempaa tasaisemmin. Tänäpäin ihmisillä on perustuslain takaama oikeus yhteiskunnalliseen ja poliittiseen vaikuttamiseen, kun taas autonomian ajalla ja itsenäistymisen alkuvuosina kysymys vallasta ajoi suomalaiset kamppailuihin ensin tsaaria, sitten toisiaan vastaan.

Tuolle ajalle ja nykypäivälle on kuitenkin yhteistä muutos, uuden ja vanhan kohtaaminen, mikä nostaa pintaan yllättävän samankaltaisia yhteiskunnallisia ilmiöitä. Tarkastelen työyhteisöjä ja työ-
kulttuureja sekä niiden yhteiskunnallista vaikuttavuutta sadan vuoden perspektiivissä.

Sosiologi Richard Sennett on tutkinut vanhan ja uuden kapitalismin kulttuuria. Hänen mukaansa 1800-luvulla muototutuneen vanhan, sosiaalisen kapitalismin kulttuurin perusta olivat protestanttinen etiikka, preussilainen kuri ja byrokraattinen hierarkia. Sosiaalinen kapitalismi lähti kukoistukseen Saksasta, jossa valtakunnan kansleri Bismarck minimoi yhteiskunnalliset levottomuudet sitomalla rahaan valtion palvelukseen. Käytännössä se tarkoitti massarekrytointeja julkisten instituutioiden alemmille tasoille. Toimeenpanovalta organisoitiin pyramidin muotoon. Sennetin sanoin ”Py-

ramidi on rationalisoitu eli jokaisella viralla, jokaisella pyramidin osalla on oma määriteltä tehtävänsä. Mitä alemmas laskeudutaan (pyramidissa) ja mitä vähemmän valtaa ihmisellä on, sitä useampi heitä mahtuu organisaatioon”.¹

Sosiologi Max Weber kutsui tällaista tiukan hierarkkista, byrokraattista instituutiota rautahäkiksi, jossa vallitsi kurinalainen, viivästyneen palkitsemisen oppi. Rautahäkkiä sovellettiin laajasti yhteiskunnassa eri puolilla teollistunutta maailmaa, se levisi myös yksityiselle puolelle, suurten tuotantolaitosten toimintatavaksi. Työntekijä-statuksen myötä muuten vähäosainen kansalainen sai siis paikan, roolin ja merkityksen yhteiskunnassa. Korvaukseksi hyvin tehdystä työstä työntekijä mahdollisesti palkittiin vuosikymmeniä myöhemmin ansiomerkein, ylennyksin tai palkankorotuksin. Joka tapauksessa hän pääsi rakentamaan oman elämänsä tarinaa, jonka saattoi kytkeä osaksi suurempaa kansallista kehystä. Yksittäisten kansalaisten turvallisella ja jatkuvuutta korostavalla elämäntarinalla taattiin heidän lojalitensa valtiota ja työnantajaa kohtaan, mutta myös yhteiskuntarauha.²

Työkulttuurit ja sitouttaminen

Oliko sosiaalisen kapitalismin piirteitä havaittavissa Lapissa, siellä sijaitsevilla työmailla? Alueella ei ollut valtion virastoja ja instituutioita, jotka olisivat sitoneet paikallista rahvasta pyramidin alaosaan. Tutkimusalueella julkisen vallan edustajia oli harvassa – lähinnä kussakin pitäjässä nimismiehet, poliisit, opettajat, alueelliset metsänhoitajat ja papisto. Valtion instituutioiden varaan pyramideja ei rakennettu. Pohjois-Suomessa palkkatyön yleistymisen nojasi metsäteollisuuden ekspansioon. 1910-luvulle tultaessa sahaustoiminta ja siihen liittyvä raaka-aineen hankinta värittivät lappilaista arkea Kemistä Kuolajärvelle, Simosta Kittilään. Varsinaisia teollisuusyhteisöjä Lapissa oli vain Perämeren rannikolla, Kemissä, Alatorniassa ja Simossa. Pääosa teollisuuden palkkatyöstä tehtiin savotoilla

1. Sennett, Richard (2007) *Uuden kapitalismin kulttuuri*, Vastapaino, Tampere, 33.

2. Sennett 32–40, 70–75.

ja uittotyömailla muualla maakunnassa. Mil-laisia nämä työyhteisöt olivat luonteeltaan?

Tehdasyhteisöjen sosiaalinen järjestys rakentui patriarkaaliselle mallille. Työnantaja, tehtaanomistaja, huolehti työntekijöidensä asumisesta, perheestä ja vapaa-ajasta parhaaksi katsomallaan tavalla. Tehtaan työntekijämäärää ei kuitenkaan kasvatettu kei-notekoisesti. Metsäteollisuus oli maailmanmarkkinoilla operoivaa, suhdanneherkän alan teollisuutta. Se näkyi nousukausien kasvaneena rekrytointina ja vastaavasti las-kusuhdanteen irtisanomisina. Taloussuhdanteiden sykli oli sen verran lyhyt, että sama perhe ehti kokea pulan useamman kerran lasten kasvaessa aikuisiksi. Sahayhteisöt siis joustivat markkinoiden mukaan, mikä hämärsi yhteisön jäsenten käsitystä omasta roolistaan ja paikastaan työyhteisös-sä ja viime kädessä heikensi heidän lojaaliut-taan työnantajaa kohtaan.

Metsäteollisuuden raaka-ainehankinnassa sitouttavia, lojaaliutta lisääviä tekijöitä oli vielä vähemmän kuin tehdasyhteisöissä. Sa-vottojen ja uittotyömaiden työsuhteet olivat määräaikaista. Kuulopuheet hakkuista sai-vat miehet lähtemään kotoaan useiden kymmenien, usein satojenkin kilometrien päähän työnhakuun. Esimerkiksi Kuolajär-veltä, nykyisestä Sallasta, saatettiin lähteä savottatöihin Ivaloon marras- maaliskuun väliseksi ajaksi. Neljänsadan kilometrin mat-ka taitettiin hiihtäen tai hevoskyydillä. Hak-kuiden päätyttyä metsätyömies otti rep-punsa pykälään ja suuntasi kohti uusia sa-vottoja – tosin tietämättä itsekkään, missä ne sijaitsivat. Työsuhteiden pätkittäminen, työ-paikkojen vaihtelevuus ja usein työn suo-rittamiseksi vaadittu pitkäaikainen oleskelu savotoilla, kyläyhteisöjen ulkopuolella ai-heuttivat taloudellista epävarmuutta ja vai-keutta kiinteyttä sosiaalisia verkostoja.³

Sosiaalisen kapitalismin jäljet Lapissa oli-vat heikkoja. Palkkatyö ei liiemmin tarjon-nut virikkeitä yhteisen kansallisen hyvän rakentamiseen valtion tai työnantajan oh-jauksessa kuin ei myöskään taloudellista turvaa. Lapin metsätyöntekijöiden työkul-ttuurissa oli itse asiassa paljon samankaltai-sia piirteitä, mitä Sennett tuo esiin kuvail-lessaan uuden kapitalismin työkuultuuria.

Sennetin mukaan uuden kapitalismin kulttuuri perustuu jatkuvalla liikkeelle, uu-sien riskien hallinnalle ja kilpailulle. Yritys-kulttuurissa korostuu jatkuva voiton maks-iointi, joka aiheuttaa yritysrakenteeseen ja toimintatapoihin nopeallakin aikataululla tapahtuvia muutoksia. Taloudellisten toimi-joiden suunnitelmallisuus rajautuu neljän-nesvuosiin, kehittyneen viestintäteknolo-gian tehdessä toiminnasta ympärivuorokau-tista. Työelämän äärimmilleen viritetty tu-loshakuisuus merkitsee työntekijöille usein taloudellista, mutta myös henkistä ja sosiaa-lista epävarmuutta. Muutokset yrityksen tuotantotavassa, esimerkiksi uuden tekno-logian tai uuden tuotantopaikkakunnan muodossa, voivat vähentää rajusti työnteki-jöiden määrää. Toisaalta työn uudelleen organisointi ja työn projektiluonteisuus merkitsevät usein määräaikaista työsuhteita, ja tiimin tiuhaan vaihtuvia jäseniä.⁴

Sennettin mukaan uuden kapitalismin kulttuuri siis heikentää työsuhdeturvaa ja murentaa työnteon henkistä pohjaa:

Työsuhteiden määräaikaisuus ei tuo turvaa eikä jatkuvuutta työntekijän arkeen, jolloin hänellä ei tule mahdollisuutta suunnitella elämänsä pitkällä aikavälillä.

Vaihtuvat projektit ja hankkeet estävät työntekijää syventymästä ja keskittymistä työhönsä ammattitaidolla. Kiireisten aika-taulujen ja osiin pilkottujen työtehtävien vuoksi työntekijä ei kykene sitoutumaan työhönsä niin hyvin kuin haluaisi, saamaan työstään ammatillista tyydytystä, mikä on työntekijän omanarvontunnon kannalta olennaista.

Jatkuvasti vaihtuvat roolit työelämässä estävät kiinteiden, merkityksellisten verkos-tojen syntymistä työyhteisössä. Toinen työntekijä ei ole enää kollega vaan kil-pailija, jota arvotetaan hänen hyödyllisyy-tensä mukaan.⁵

Pätkätyöläisten yhteiskunnallinen merkittävyys ja sitoutumisen suunnat

Suomessa edellä esitetystä kuvauksesta tun-nistanevat itsensä erityisesti tietotyöntekijät, myös yliopistolaiset. Itse asiassa 1900-luvun

alun metsätyöntekijän ja 2000-luvun tietö-työntekijän työhistoriassa ja -kulttuurissa näyttäisi olevan muutakin yhteistä kuin päättyöt, taloudellinen epävarmuus ja vaihtuvat työyhteisöt. Kummallakin ammattikunnalla on ollut tärkeä panoksensa Suomen taloudelliseen kehitykseen omana aikanaan: metsätyöntekijöillä 1800–1900-lukujen vaihteesta alkaneeseen metsäteollisuuden kasvuun ja tietötyöntekijöillä 1900–2000-lukujen vaihteen hyvinvointiyhteiskunnan rakentamiseen ja teknologiateollisuuden menestykseen. Heidän osuutensa ammatissa toimivasta väestöstä on ollut suuri omana aikanaan. Lisäksi molempien ammattikuntien keskeinen työtä määrittävä tekijä on ollut, ainakin niiden alkuvaiheissa, vapaus – hakkutyömailla vapaus agraariyhteisön isäntävallasta ja tiedemaailmassa akateeminen vapaus, tieteenvapaus. Ehkä listaan voisi vielä lisätä siirtotyöläisyyden; 1900-luvun alun Suomessa työ kuljetti maakunnasta toiseen, nykyään yhtä useammin ulkomaille.

Joidenkin yhteiskuntakriitikkojen mielestä myös tietötyöntekijöiden yhteiskunnallinen rooli tulevaisuudessa tulisi olemaan samanlainen kuin metsätyöntekijöillä oli aikoinaan. Sosiologia Daniel Bell ennakoi jo 1970-luvulla, kuinka jälkiteollinen yhteiskunta muuttuu informaatioyhteiskunnaksi, jossa tieteillä ja tiedolla on keskeinen merkitys. Koulutuksen myötä yhteiskunnan luokkarakennetta määrittää tiedon määrä, sen käytettävyys ja mahdollisuus päästä tiedon lähteille. Bellin informaatioyhteiskunta kerrostuu kolmeen luokkaan: *eliittiin*, jonka muodostavat osaavat johtajat ja tiedemiehet, *keskiluokkaan*, johon kuuluvat insinöörit ja professorit sekä *proletariaattiin*, johon kuuluvat teknikot ja muu opettajakunta.⁶ Myös sosiologi Manuel Castells painottaa tiedon merkitystä nyky- ja tulevissa yhteiskunnissa. Tiedon hallinta – ja nimenomaan hallinta – merkitsee valtaa ja taloudellista riippumattomuutta. Hän toteaa yhteiskuntarakenteen jatkavan polarisoitumista kahteen osaan, ylä- ja alaluokkaan, tiedon ja innovaatioiden ollessa rajanjakajana.⁷

Vuodet eivät ole toistensa veljiä, eivätkä varsinkaan vuosisadat. Vaikka edellä kuva-

tuissa työyhteisöissä ja työkuultuureissa olisikin samankaltaisia piirteitä, ovat ne eri aikakausilta, niille ominaisine kehityskulkuineen ja viitekehysineen. Siinä, missä työntekijöiden omaksumat, leimaa-antavat piirteet sata vuotta sitten olivat yhteistointiminta ja solidaarisuus, ovat ne nykyään individualismi ja kilpailu. Tänä päivänä työkeskeinen ajattelutapa syö niin työntekijöitä kuin työelämän ulkopuolella oleviakin. Tutkija Hilkka Rekolan mukaan ajattelutapa on jo muuttanut arvojamme ja identiteettiämme niin, että peilaamme itseämme ja yhteiskuntaa työn ja työelämän kautta – aivan kuin ihmisen arvo perustuisi työhön ja nykyisen työelämän vaatimusten täyttämiseen.⁸ Ulkopuolelle pudonneet eivät saa välttämättä yksin uudelleen otetta työelämästä, mutta he eivät myöskään hakeudu yhteen, niin suuri on menestymisen ja individualismin paine ollut tähän päivään saakka. Arvomaailma heijastuu myös muuhun yhteiskunnalliseen toimintaan, osallistuminen ja vaikuttaminen on ulkoistettu ammatillisille.

Sen sijaan 1900-luvun Lapissa työkoemuksilla ja työyhteisöllä oli voimakas vaikutus kansalaisten yhteiskunnalliseen toimintaan. Vaikka palkkatyö suhdanneherkilläkin aloilla antoi työntekijöille itsenäisyyttä suhteessa vanhaan isäntävaltaan, ei se

3. Ulla Aatsinki (2009), *Tukkiliikkeestä kommunismin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*, Tampere University Press, 326–367.

4. Sennett 40–46, 49–56.

5. Sennett 84–87, 106–109, 115–120, 180–181.

6. Juha Suoranta – Juha Kauppila – Juha Mäki-Ketelä (2008) ”Näkökulmia informaatioyhteiskuntaan ja aikuisten mediakasvatukseen”, teoksessa *Aikuiskasvatus risteysasemalla*. (Juha Suoranta – Juha Kauppila – Hilkka Rekola), Joensuun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja Sarja B Oppimateriaali: 25, Joensuun yliopistopaino, 213–218.

7. Juha Kauppila – Juha Mäki-Ketelä – Emilia Valkonen – Päivi Harinen (2008), ”Aikuiskasvatus ja markkinoiden voima”, teoksessa *Aikuiskasvatus risteysasemalla. Jobdatus aikuiskasvatukseen* (Juha Suoranta – Juha Kauppila – Hilkka Rekola), Joensuun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja Sarja B Oppimateriaali: 25, Joensuun yliopistopaino, 260–261.

8. Hilkka Rekola (2008) ”Aikuiskasvatuksen merkitys työelämän muutoksessa”, teoksessa *Aikuiskasvatus risteysasemalla. Jobdatus aikuiskasvatukseen* (Juha Suoranta – Juha Kauppila – Hilkka Rekola), Joensuun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja Sarja B Oppimateriaali: 25, Joensuun yliopistopaino, 191–199.

luonut taloudellista turvaa. Määräaikaistyö ja vaihtuvat työyhteisöt eivät myöskään tarjonneet mahdollisuutta sitoutua yhteiskuntaan työn kautta. Taloudellinen epävarmuus ja vallan epätasainen jakautuminen ruokkivat osaltaan työväestön poliittista, yhteiskunnallista toimintaa aina radikalisoitumiseen asti.

Työ ei kuitenkaan ollut ainoa vaikuttava tekijä kansalaisten määrittäessä paikkaansa yhteiskunnassa. Oli muitakin tapoja tehdä ja tuntea itsensä merkitykselliseksi, yhteiskunnallisesti hyödylliseksi, kuten osallistuminen kansalaisliikkeisiin. 1800-luvun lopulla Suomi oli murroksessa: kansakunnan rakentamistyö eteni laajalla rintamalla, tsaarin valtaa ja säätyvaltiopäivä-järjestelmää kritisoitiin, kunnallisvalta natisi liitoksisaan. Myös työväestö osoitti aktiivisuutta itseään koskevassa päätöksenteossa alkuun raittiusliikkeen, sitten nuorisoseuran ja lopulta työväenliikkeen riveissä.⁹

Yhteiskunnallinen vaikuttaminen, osallistuminen vallankäyttöön tai yritys päästä siihen mukaan, antoivat työväestölle tilaisuuden tehdä itsensä merkitykselliseksi. Työntekijät sitoutuivat yhteiskuntaan omin ehdoin, he rakensivat itse oman yhteiskun-

nallisen instituutionsa, oman rautahäkkinsä – työväenliikkeen muodossa. He pyrkivät aktiivisesti solmimaan sosiaalisia verkostoja ja merkityksellisiä sidoksia sekä liikkeen sisällä että sen ulkopuolella. Mutta työväenliikkeen jäsenten kokemukset ja verkostot eivät olleet samanlaisia kaikkialla Suomessa. Esimerkiksi Lapissa yhteisöjen eri tasoja yhdistävien sosiaalisten siteiden niukkuus ja taloudellinen epävarmuus muokkasivat alueen työläisten tapaa katsoa yhteiskuntaa, ja heidän näkökulmastaan Suomi näytti hiukan toisenlaiselta. Lapissa sosiaalidemokraattinen rautahäkki muuttui ajan myötä kommunistiseksi.¹⁰ Ja siinäkin näytti olevan sama logiikka kuin muussa yhteiskunnallisessa kehityksessä: mikäli rautahäkin kaikki osapuolet eivät saaneet tilaa ja merkitystä, ne kääntyivät valtaapitäviä vastaan ja etsivät itse oman tiensä.

Tai niin kuin Richard Sennett toteaa: ”Miten voi sitoutua instituutioon, joka ei ole sitoutunut sinuun?”¹¹

9. Aatsinki 388–396.

10. Aatsinki 271–275, 304–306.

11. Sennett 182.

ANTTI RUOTSALA

Miten mongolit valloittivat maailman?

Antti Ruotsala arvioi Timothy Mayn kokonaisesityksen mongolien sodankäynnistä. Mongolien imperiumi ulottui laajimmillaan itäisestä Euroopasta Koreaan ja Siperiasta Intian rajoille.

■ Vuonna 1206 Mongolian alueen paimentolaiset valitsivat yhteisessä kokouksessaan, suuressa *kuriltaissa* hallitsijakseen mongolien päällikön Temüdžinin antaen hänelle arvonimen Tšingis-kaani (= luja tai hirmuinen hallitsija). Puolessa vuosisadassa he loivat maailmanhistorian tähän mennessä laajimman manner-imperiumin, joka ulottui itäisestä Euroopasta Koreaan ja Siperiasta Intian rajoille. Pääpiirteisään tuo valtakunta kesti, tosin neljään kaanikuntaan jakautuneena, aina 1300-luvun alkuvuosikymmenille asti.

Tšingis-kaanin noustessa valtaan paimentolaisia oli Mongolian aroilla arviolta vain vajaa miljoona. Usein ihmetellään, kuinka mongolit kykenivät toistuvasti lyömään vastassaan olleet, yleensä lukumäärältään suuremmat vihollisarmeijat. Vastausta voi hakea monelta taholta, mutta yksi syy mongolien voittokululle liittyy varmasti heidän sotailotukseensa ja sodankäyntitapoihinsa. Yhdysvaltalainen mongolien historian asiantuntija Timothy May keskittyy juuri tähän nyt tarkasteltavassa teoksessaan.¹ Aiemmin hän on

tutkinut erityisesti mongolien toimintaa Lähi-idässä sekä mongolien ja muslimien ismailiittisen suuntauksen, assassiinien, välistä kamppailua. Mongolit murskasivat tuon poliittisista murhistaan kuuluisan lahkon vuonna 1256.

Mayn teos jakaantuu yhdeksään lukuun. Ensimmäisessä luodaan katsaus mongolien imperiumin syntyyn ja kehitykseen, toisessa tarkastelun kohteena on mongoli-armeijan rekrytointi ja organisaatio, kolmannessa sotilaiden koulutus ja varustus, neljännessä armeijan huolto, viidennessä sen taktiikka ja kuudennessä johtajuus. Seitsemännessä luvussa May käsittelee mongolien eriluonteisia vastustajia. Kahdeksannessa hän erittelee esimerkkien kautta, millaista oli taistella mongoleja vastaan. Yhdeksännessä luvussa May odotetusti pohtii mongolien armeijan rakenteen ja sodankäynnin tapojen jälkivaikutusta.

Teos ei ole mitään kronologista sotahistoriaa, ja sen systemaattinen jaottelu osoittaa, että se soveltuu hyvin hakuteokseksi. Se on pitkälti synteesi aiemmasta tutkimuksesta eikä May juurikaan polemisoi sitä vastaan, vaikka hän tuokin pitkin matkaa esiin omat näkemyksensä, tulkintansa ja osin myös omat tutkimustuloksensa. Mayn teoksen arvo perustuu paljolti sille, että mongolien sodankäynnistä ei ole julkaistu ennen kattavia monografioita.

Kyseessä on osin sama ongelma, mikä liittyy kunnollisten Tšingis-kaania koskevien tutkimusten vähäisyyteen. Suurvaltakauden mongolien tutkijalta vaaditaan ni-

1. Timothy May (2007) *The Mongol Art of War. Chinggis Khan and the Mongol Military System*. Westholme. Yardley, Pennsylvania, 216 s.

mittain todella monipuolista kielitaitoa. Mongolin kieli ei ole siinä olennaisinta, vaan ennen kaikkea ympäröivien sivilisaatioiden kielet – mm. kiina, persia, arabia, armenia, venäjä ja latina – joilla alkuperäislähteet yleensä kirjoitettiin. Toisaalta mongoli-imperiumi oli alueeltaan niin laaja ja sen kesto pitkä, että kokonaisuudesta on jo siksi vaikea laatia.²

Tehokas armeija

May yhtyy yleiseen näkemykseen, että tärkein tekijä mongolien sotalaitoksen synnys- ja voimassa oli sen organisatorinen ja hierarkkinen uudistaminen Tšingis-kaanin valtakaudella (1206–27). Armeija jaettiin desimaalijärjestelmän pohjalta 10, 100, 1000 ja 10 000 miehen osastoihin, joilla jokaisella oli oma johtajansa. Käytäntö omaksuttiin Pohjois-Kiinan puolinomadisilta kansoilta.

Edelleen Tšingis-kaani näyttää pyrkineen määrätietoisesti rikkomaan Mongolian alueen paimentolaisten jakautumisen eri heimoihin ja klaaneihin, jolloin armeijan osastoja alettiin muodostaa eri etnis-kielillisistä ryhmisistä. Hän kehitti myös hallitsijalle henkivartioston. Aluksi siihen kuului vain muutamia satoja miehiä, mutta Khubilai-kaanilla (1260–94) heitä oli jo 12 000. Henkivartio satoi eri taustoista tulevat jäsenensä uskollisuuden sitein suurkaaniin ja koulutti kykenevimpiä heistä armeijan johtajiksi. Mayn mukaan tämä kaikki saattaa olla osoitus Tšingis-kaanin ns. sotilaallisesta neroudesta.

Poikkeuksellista aikakauden feodaali- ja maaorja-armeijoihin verrattuna oli, että mongoli-armeijassa jokainen yksittäinen sotilas tai johtaja kykeni syntyperästään riippumatta kohoamaan armeijan hierarkiassa kykijensä ja saavutustensa perusteella korkeaan asemaan. Toisaalta epäonnistumisista rangaistiin usein hyvinkin ankarasti. Aristokratian osittainen syrjäyttäminen aikaansai varmasti kiittolisuutta ja lojaaliutta sotilaissa ja edisti siten armeijan yhtenäisyyttä ja taistelutahtoa. *Mongolien salaisessa historiassa*, 1240-luvulla loppuunsaatetussa mongolien eepisissä kronikassa Tšingis-kaani julistaa, että kaikki huopateltoissa asuvat ovat yhtä mongolien kansaa erotuksena niihin,

joilla on asumuksissaan puiset ovet (= kaupunkilaiset ja talonpojat).

On kuitenkin muistettava, että jatkossa mongolien sotajoukot koostuivat pääosin aivan muista kuin Mongolian alueen paimentolaisista. Aluksi sotaväkeä saatiin Euroasian muista paimentolaisista, mutta myöhemmin sitä hankittiin myös alistetuista kirjakulttuureista aina armenialaisista kiinalaisiin. Mongolien hyökkäys etenikin kuin lumivyöry. Kun jokin kansa saatiin kukistettua sen joukot liitettiin osaksi nomadien armeijaa, jonka johtavan kerroksen ja ytimen muodostivat mongolit. Käytännölliset mongolit myös uudistivat armeijaansa liittämällä siihen insinööri- ja käsityöläisosastoja teiden, siltojen ja linnakkeiden rakentamiseen sekä sotaväkeä pelkästään vakiinnuttamaan valtaa vallatuille alueille. Lääkinnästä vastasivat mongolien omat šamaanit sekä muiden kulttuurien lääkärit.

Mongolit katsoivat, että syksy oli parasta aikaa sodankäynnille, koska vihollisen talonpojat olivat tuolloin sidottuja sadonkorjuuseen ja mongolien hevosille riitti laidunta. Sitä paitsi pakkaseen tottuneiden mongolien oli hyvä jatkaa hyökkäystä talvella, jolloin jäätyneet vesistöt oli helppo ylittää. Mongolien armeijaa seurasivat aina kuormastot sekä lammas- ja vuohilaumat. Sotilailla oli mukanaan leilillinen vettä, kattila ja kuivattua lihaa. Tammoista lypsettiin maitoa, josta valmistettiin paimentolaisille elintärkeitä maitotuotteita kuten käytettyä tammanmaitoa eli kumissia. Ruokaa hankittiin matkan varrelta tietenkin myös ryöstämällä, verottamalla ja metsästäämällä. Mongolien hevoset olivat pienikokoisia, mutta erittäin sitkeitä. Jokaisella sotilaalla oli viitisen hevosta, joita vaihdettiin taistelun kuluessa. Ne olivat usein tammoja, mutta myös neljän vuoden iässä kuohittuja ruunia, joita oli helppo hallita. (Euroopassa taistelukenttää hallitsivat suuret oriit, jotka myös purivat ja potkivat).

2. Keskeisimmät mongolien sotalaitosta koskevat tutkimukset ovat olleet lähinnä artikkeleita. Kaiken Tšingis-kaani -tutkimuksen peruskivi on puolestaan Paul Ratchnevskyn *Činggis-Khan. Sein Leben und Wirken*. (Münchener ostasiatische Studien; Band 32) Wiesbaden 1983, (engl. 1991).

Sotajoukkojen mukana kulkivat kaikkien mahdollisten uskontojen pyhät miehet idän kristittyjen papistoa myöten. Sodankäynnille oli saatava paitsi mongolien omien jumaluuksien kuten Ikuisen Taivaan myös kaikkien muiden kansojen yliluonnollisten voimien ja olentojen suojelus. Niitä yritettiin myös hyödyntää. Lähteissä on useitakin mainintoja, miten mongolien šamaanit onnistuivat manaamaan päiväkausia kestäneitä rajuilmoja ja kesällä jopa lumimyrskyjä, jotka yllättivät vihollisen. Mongolit oleskelivat niiden aikana hyvässä suojassa ja sään tynnyttyä nujersivat sekasortoon joutuneen vastustajansa.

Mongolit pyrkivät välttämään turhia, voimia kulluttavia yhteenottoja. Tämä juontui todennäköisesti heidän alun perin vähäisestä lukumäärästään. Ehkä siksi mongolien sodankäynnin yhdeksi muodoksi oli kehittynyt laskelmoitu terrori ja joukkomurhat, joilla vastustajat yritettiin saada antautumaan ennalta. Mikäli esimerkiksi viholliskaupunki jouduttiin valtaamaan, sen asukkaista jätettiin tuskin ketään eloon. Jo 1200-luvun alussa Temüdzin (tuleva Tšingis-kaani) oli antanut määräyksen, että taistelun kuluessa ei saanut ilman lupaa pysähtyä nomadien perinteiseen tapaan ryöstelemään. Vihollisarmeijat pyrittiin tuhoamaan täydellisesti ja myös kaikki pakenevat yritettiin surmata. Erityisen tärkeätä oli surmata vihollisen johtajat, joita erityisosastot saattoivat ajaa takaa satoja, joskus tuhansiakin kilometrejä.

Taitavat sodankävijät

Euraasian aroja ympäröivät sivilisaatiot venäläisistä kiinalaisiin olivat tottuneet taistelemaan ratsastavia paimentolaisjousimiehiä vastaan. Mongoliarmeijat olivat kuitenkin edeltäjiään huomattavasti kurinalaisempia. Ilman huolellista tietojen keruuta ja ennakoivaa valmistelua ei toteutettu yhtäkään operaatiota, joista laajimmat valmisteltiin suuraanin johdolla suuressa *kuriltaissa*. Vastustajien hajanaisuutta käytettiin aina hyväksi, ja usein esimerkiksi muslimit ja kristityt yritettiin saada toisiaan vastaan. Hyökätessä toimittiin nopeasti ja koordinoitusti erilläänkin olevien joukko-osastojen tu-

kiessa toisiaan. Tarvittaessa komentajilla oli pienimmissäkin yksiköissä mahdollisuus itsenäisiin päätöksiin ja suunnitelmien muutokseen. Taistelun kuluessa päähyökkäyksen suuntaa saatettiin yllättäen vaihtaa. Toisinaan peräännyttiin päiväkausia, jolloin takaa-ajavan vihollisen muodostelmat hajosivat. Ennalta valitulle paikalle järjestettiin vastahyökkäys, johon osallistuivat myös viholliselta piilossa olleet reservit.

Mongolit ja paimentolaiset olivat yleensä parempia jousen käyttäjiä kuin vastustajansa. Jo siksi lähitaistelua vältettiin. Mongolien pääase oli komposiittijousi, jonka kaareen oli yhdistetty liimaamalla puuta ja sarvea ja jonka kantama oli 300–500 metriä. Tosin näin pitkälle ampuminen vaati käsi-voimia, ja varsinainen taistelu, jossa vastustajat surmattiin nuolin käytiin korkeintaan 150 metrin etäisyydeltä. (Eurooppalaisen varsijousen kantama oli 75 metriä ja myöhäiskeskiajalla käytetyn pitkän jousen 220 metriä). Mongolit taistelivat nuolisatein, ja yleensä tähdättiin vain tietylle alueelle. Toisinaan ammuttiin maastakin, mutta usein käytettiin ns. karakolointi-taktiikkaa, jolloin ratsuväenosasto ampui kaikki nuolensa 40–50 metrin päässä vihollisesta. Sen jälkeen vetäydyttiin ja uusi osasto tuli aina tilalle. Taktiikka muistuttaa pistoolein varustautuneen ratsuväen toimintatapa 1600-luvun Euroopassa.

Kaupunkien valloitus oli mongoleille ymmärrettävästi alkuun ongelma. Mongolit osasivat kuitenkin omaksua taktiikoita ja tekniikoita, jotka eivät periytyneet paimentolaisuudesta. Pian alettiin hyödyntää erityisesti kiinalaisten ja muslimien asiantuntemusta piiritystilanteissa. Katapultit, muurimurtajat, tunnelit, läheisten jokien patoaminen ja myöhemmin tykistö tulivat tutuiksi. Hyökkäys luhistuneeseen kaupunkiin tehtiin useimmiten yöllä menetysten välttämiseksi. Itse mongolit osallistuivat yleensä vasta lopulliseen taisteluun.

Oikeastaan vain Egyptin orjastaustaiset mamelukit sekä Japanin samurait, aikakauden taitavimmat ja parhaiten koulutetut ammattisotilaat, kykenivät 1200-luvulla voittamaan mongolit. Tosin Pohjois-Kiinan Jintakunnan nujertaminen vei mongoleilta

25 vuotta ja eteläisen Songin kukistamiseen kului yli 40 vuotta. Jälkimmäistä vallattaessa mongolit joutuivat perustamaan ensi kertaa oman laivastonsa. Toisaalta esimerkiksi Venäjän ruhtinaskunnat vallattiin kolmessa vuodessa. Pahimman iskun mongolit aiheuttivat ehkä islamilaiselle maailmalle, kun Keski-Aasian sulttaanikunnat kukistettiin ja lopulta vuonna 1258 vallattiin Bagdadin abbasidi-kalifaatti. Läntiset ristiretket olivat muslimille pientä tämän rinnalla.

Mongolien hyökkäykset ympäröiviä sivilisaatioita vastaan muuttuivat jo Tšingis-kaanin aikana ryöstelystä valloituksiksi, ja vastustajien tuhoaminen vaihtui verotukseksi ja järjestelmälliseksi uusien alueiden imperiumiin liittämiseksi. Silti vasta Tšingis-kaanin pojan ja seuraajan Ögödein valtakaudella (1229–41) mongolit omaksuivat Mayn mukaan ajatuksen maailmanvalloituksesta. Tämä oli jo mahdollistakin, sillä viimeisen, ainakin nimellisesti koko valtakuntaa hallinneen suurkaanin Möngken aikana (1251–59) mongolien sotajoukoissa oli jo noin miljoona miestä.

Mongoli-imperiumien luominen aiheutti miljoonien ihmisten kuoleman ja monien korvaamattomien kulttuuriarvojen tuhoutumisen. Tässä ei ole kuitenkaan mitään poikkeuksellista. Kaikilla imperiumeilla antiikin Roomasta 1900-luvun Neuvostoliittoon on oma verinen menneisyytensä. Mongoli-imperiumissa vallitsi kuitenkin tietty oikeudellisesti-sotilaallinen järjestys sekä erilaisten uskontojen ja elämäntapojen hyväksyntä. Sen suuruudenaikaa sävyttikin ajoittain *Pax Mongolica*, rauhan aika, mikä loi yhteyksiä toisilleen usein tuntemattomien kulttuurien, kansojen ja uskontojen välille. Mongoli-imperiumi välitti henkisiä, taloudellisia ja teknologisia innovaatioita ja avasi maailmankuvaa kaikkialla tunnetussa maailmassa, millä on ollut maailmanhistoriallinen merkitys.

Viimeisessä luvussa May tarkastelee mongolien vaikutusta sodankäynnin kehitykseen. On tunnettua, että Venäjän ruhtinaskunnat omaksuivat taktiikkaa ja aseistusta mongoleilta. Välittäjinä toimivat osin niiden joukkoihin kuuluneet paimentolaisliittolaiset, tataarit ja kalmukit. Myöhemmin kasaakoilla oli tämä asema. Myös kiinalaisperäinen mongolien posti- ja kyytilaitos *jam* otettiin käyttöön, mikä uudisti sodankäyntiin liittyvän tiedonvälityksen. Mihail Ivaninin mongolien ja muiden Keski-Aasian paimentolaisten sodankäyntiä käsittelevä teos vuodelta 1846 oli Neuvostoliiton sotilasakatemioiden tärkeänä oppikirjana vielä toisen maailmansodan aattona. Lännessäkin sodankäynnin teoreetikot, kuten B. H. Liddell Hart ja Heinz Guderian, olivat ennen toista maailmansotaa kiinnostuneita mongolien antamasta esikuvasta erityisesti panssarisodankäynnissä. Tämä kirjan viimeinen luku on kuitenkin enemmän essee, eikä vastaa tutkimukselta tasoltaan teoksen muuta antia.

Mayn teokseen sisältyy myös kuvaliite, analyysejä ja kaavioita taisteluista, pienoiselämäkertoja mongolikomentajista sekä hyödyllinen terminologinen luettelo. Kriittikkiä voitaneen esittää teoksessa esiintyvälle englanninkielisen tutkimuksen ylivalle, sillä aivan olennaista suurvaltakauden mongolien historiaa käsittelevää tutkimusta julkaistaan myös lukuisilla muilla kielillä. May ei esimerkiksi viittaa lainkaan saksankieliseen tutkimukseen, vaikka sen asema on hyvin keskeinen mongolistiikassa. Tällainen englannin kielen hegemonia on kuitenkin tavanomaista vähänkään laajempaa lukijakuntaa tavoittelevassa angloamerikkalaisessa tutkimuksessa. Joka tapauksessa Mayn teos on alueestaan selkeä, uraa uurtava esitys, jota ei voi sivuuttaa ja joka kuuluu itseoikeutetusti suomalaistenkin sota-historioitsijoiden käsikirjastoon.

Uskonto erottamaton osa roomalaista yhteiskuntaa

Katariina Mustakallio: Uskonto ja yhteisö antiikin Roomassa. Gaudeamus 2008, Helsinki. 239 s.

■ Kirjassaan *Uskonto ja yhteisö antiikin Roomassa* Katariina Mustakallio lähtee käsittelemään antiikin Rooman uskonnollista elämää kulttuurisena ilmiönä, joka on sidoksissa omaan aikaansa ja yhteiskunnalliseen tilanteeseensa. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna uskonnolliset käsitykset ja instituutiot sekä niissä tapahtuneet muutokset paljastavat myös jotain olennaista ne luoneesta kulttuurista kulloisenakin ajankohtana. Mustakallion lähestymistapa raottaakin ovea roomalaisen ajattelutavan ominaispiirteisiin ja sen ymmärtämiseen uskonnon kautta. Kirjan näkökulman valintaan on epäilemättä osaltaan vaikuttanut antiikin tutkimuksessa vii-

me aikoina käyty keskustelu identiteettien rakentumisesta sekä yhteisöjen tarpeesta määrittellä itseään ja muita, missä uskonto oli keskeisenä osatekijänä.

Aiheen käsittely noudattelee Rooman uskonnon yleisesityksille varsin perinteistä kaavaa. Mustakallio käsittelee roomalaisten käsityksiä korkeammista voimista ja niiden asianmukaisesta huomioimisesta erilaisine rituaaleineen, kultteineen, kulttipaikkoineen ja papistoineen. Hän käy läpi erilaiset yhteiskunnalliset ja kultilliset tasot sekä toimijat alkaen perheen muodostamasta perusyksiköstä yhteiskunnan yläluokan hallitsemiin pappisvirkoihin tai mysteeriuskontojen eksklusiivisista yhteisöistä valtakunnan yhtenäisyyttä ja yksinvaltiutta pönkitäviin keisarikultteihin. Temaattisen jaottelun lomassa kulkee myös ajallinen taso, joka esittelee uskonnollisia innovaatioita ja uusien kulttien kotoutumista Roomaan. Oman osansa saavat myös Mustakallion erityisen kiinnostuksen kohteena aiemminkin olleet yksilön elämänsä ja siihen liittyvät rituaalit sekä naisten rooli uskonnollisina toimijoina. Lopussa on vielä liitteet roomalaisesta kalenterista, ju-

maluuksista ja papistoista sekä historiallisista jaksoista.

Mustakallion teos on tervetullut lisä harvalukuiseseen roomalaista – tai ylipäätään antiikin – uskontoa käsittelevien suomenkielisten kirjojen joukkoon. Teoksen arvoa esimerkiksi antiikin historian opiskelijalle nostaa erityisesti se, että siinä on huomioitu monia viimeaikaisen tutkimuksen painopistealueita, ja se sisältää myös useista yleisluonteisista teoksista puuttuvan noottiparaatin. Kirja kärsii kuitenkin ajoittaisesta runsauden pulasta, kun niinkin laaja ilmiö kuin uskonto ja siinä Rooman valtakunnan alueella vuosisatojen mittaan tapahtuneet muutokset on yritetty tiivistää kahteensataan sivuun. Tällöin ajoittaiselta pintapuolisuudelta ja luettelomaisuudelta ei voi välttyä.

Kirjan otsikon ja johdannon perusteella odotin erityisesti sellaisten teemojen käsittelyä kuten uskonto roomalaista yhteiskuntaa ja valtarakenteita ylläpitävänä voimana, uskonnon rooli erilaisten identiteettien (esim. roomalaisuuden, naiseuden, yläluokkaisuuden) rakentamisessa, uskonto eri ryhmiä erottavana tekijänä sekä uskonnossa tapahtuneet muutokset yhteiskunnallisten muutosten heijastajina. Musta-

kallio onnistuukin monipuolisella ja mielenkiintoisia esimerkkejä sisältävällä käsittelyllään hyvin välittämään kuvan siitä, kuinka uskonto läpäisi yhteiskunnan eri tasot ja oli erottamaton osa niin poliittisia valtarakenteita kuin jokapäiväistä elämääkin. Aiheen jaottelussa yhteisöllinen näkökulma ei kuitenkaan pääse erityisesti esille, ja mielestäni kirjan rakentaminen nykyistä johdonmukaisemmin sen ympärille olisi selkiyttänyt aiheen käsittelyä ja toisaalta karsinut pois joitain sinällään mielenkiintoisia mutta tämän näkökulman kannalta epäolennaisia sivujuonteita. Nyt yhteisöllinen lähestymistapa näkyy vain ajoittain ja jotkut kaipaamani teemat jäävät taka-alalle.

Uskonnon yhteiskunnallista merkitystä metsästäväälle kirjan parasta antia ovat jaksot, joissa valotetaan uskonnon saralla tapahtuneita muutoksia. Tasavallan ajalla uusien kulttien tulo ja muut uskonnolliset uudistukset olivat sidoksissa eri kansanryhmien yhteiskunnallisen aseman muutoksiin. Esimerkiksi nouseva plebeijien ryhmä loi omaa identiteettiään ja toi esille kasvanutta painoarvoaan omien kulttiansa kautta. Erityisesti tämä näkyi viljan jumalattaren Cereksen kultin nousuna, ja hänen temppelistönsä muodostui samalla plebeijien poliittisen toiminnan keskus. Tasavallan ajan lopulle osunut yhteiskunnallinen murros taas jätti osan väestöstä perinteisten yhteiskuntarakenteiden ulkopuolelle. Roomaan kerääntyi runsaasti köyhtynyttä väkeä, joka sosiaalisten verkostojen ulkopuolelle jäätyään saattoi etsiä turvaa itäisten mys-

teerikulttien tarjoamista tiivistä yhteisöistä. Keisarikaudella puolestaan hallitsijan persoonan ympärille keskittyvien kulttien avulla pyrittiin aina Augustuksen ajasta lähtien paitsi pönkittämään keisarivaltaa myös rakentamaan yhteistä roomalaisia identiteettiä ja luokkarajat ylittävää yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Mustakallio sivuaa kirjassa monia mielenkiintoisia teemoja, joista lukisi mielellään enemmänkin. Hän esimerkiksi mainitsee syyrialaisen Atargatoksen kultin innoittaneen Sisilian orjakapinallisia vuosina 135–132 eKr. Herää kuitenkin kysymys, yhdistivätkö esimerkiksi vieraat kultit orjia ryhmänä yleisestikin näin osaltaan erottaen heitä vapaasta kansanosasta. Saman kysymyksen voisi esittää myös sotilaiden kyseessä ollessa; Mustakallio kertoo, kuinka yhteiset kultit loivat sotilaisiin yhteishenkeä ja keisarikultti sitoi heitä valtion. Olisi kuitenkin kiinnostavaa tietää, heijastuiko armeijan uskonnolliseen elämään se, että sotilaita värvättiin yhä enenevässä määrin Rooman perinteisten keskusalueiden ulkopuolelta, ja loiko se toisaalta rajalinjoja tavalliseen kansaan nähden. Erityisesti syvällisempää käsittelyä kaipaisivat kristinuskon mukanaan tuomat muutokset, kuten vanhan ja uuden uskonnon ja maailmankuvan kamppailu yhteisön hallinnasta sekä uuden identiteetin ja roomalaisuuden käsitteen rakentuminen kristinuskon varaan.

Pienenä kauneusvirheenä voi pitää itämaisten uskontojen esittelyn yhteydessä esiintyviä kaikuja monien tutkijoi-

den aina viimevuosikymmenille asti vaalimasta yksipuolises-ta kuvasta, jossa korostuu näiden kulttien pohjimmiltaan roomalaisille vieraana pidetty mysteeriluonne, jonka puolestaan katsottiin vedonneen korkeintaan orjiin, alempiin kansanluokkiin ja naisiin. Esimerkiksi Kybelen eli roomalaisittain Magna Materin kultin kuvausta Mustakallion kirjassa hallitsevat mysteeririitit, uskonnollinen hurmio, itsensä ruoskinta ja silpominen sekä eunukkipapit. Vaikka nämä teemat korostuvatkin roomalaisessa – ja kristillisessä – kirjallisuudessa ei ole syytä sivuuttaa sitä, että Kybelen kultti oli keskeinen valtiokultti ja häntä kohdeltiin Roomassa nimenomaan legendaaristen troijalaisten esi-isien suojelijana eikä vieraana itämaisena jumalattarena. Kybele noudettiin Roomaan vuonna 204 eKr. (ei 214 kuten kirjassa virheellisesti mainitaan) juhlallisina menoin, joissa olivat edustettuina keskeiset roomalaiset ylimys-suvut. Ylimystö osallistui innokkaasti myös vuotuisille kulttijuhlille. Huomattavaa on myös, että kulttiin liittyvä hurmoksellisuus oli Roomassa tarkoin säänneltyä ja että esimerkiksi Mustakallion mainitsema kristityn oppineen Prudentiuksen hurmeentäyteinen kuvaus taurobolium-uhrituaalin kuluksa on sekin autenttisuudessaan kyseenalainen. Lukunautintoa rasittavat osaltaan myös harmilliset pienet virheet loppuviitteissä: jotkut viitteet tuntuvat eksyneen vääriin paikkoihin ja viitteiden sekä bibliografian antamien tietojen välillä esiintyy epä johdonmukaisuuksia. Muutamia nooteissa

mainittuja teoksia myös puuttuu bibliografiasta.

Kaiken kaikkiaan Mustakallion *Uskonto ja yhteisö antiikin Roomassa* on ajantasainen yleisteos. Se sisältää mielenkiintoisia näkökulmia roomalaiseen uskomusmaailmaan, jota Mustakallio havainnollistaa asiantuntevasti ja lukuisin esimerkein. Kirja on viihdyttävä lukupaketti, jota voi suositella kaikille antiikin kulttuurista kiinnostuneille.

Marika Raubala

Keskiajan naistrubaduurit

Susanna Niiranen: "Miroir de mérite": Valeurs sociales, rôles et image de la femme dans les textes médiévaux des troubairitz. Jyväskylä Studies in Humanities 115, Jyväskylä 2009. 278 s.

■ Susanna Niirasan väitöskirja käsittelee yhtä keskiajan naistutkimuksen jännittävimmistä aiheista, *troubairitz*-runoilijoita. Nämä ylhäisön naistrubaduurit, jotka tekivät laulujaan noin vuosina 1170–1260 Provençassa, ovat varsin voimakkaana todisteena siitä, että keskiajan naisten oli mahdollista osallistua julkiseen keskusteluun rakkaudesta ja että he kykenivät hämmästyttävän hyvin puolustamaan asemiaan rakastavaisina ja runoilijoina perinteisesti ylhäisaatelin mies-

ten ja siten myös miestrubaduurien hallitsemassa maailmassa.

Niiranen ei ole ensimmäinen, joka kiinnittää huomiota naistrubadureihin. Tästä osoituksensa ovat lukuisat editiot ja käännökset sekä ranskan-, englannin- ja saksankieliset kriittiset tulkinnat. Suomalaisia *troubairitz*-runouden tutkijoita ei kuitenkaan käytännössä ole. Niirasan teos on kaksin verroin kiinnostava myös siksi, että hän pystyy sijoittamaan naisrunoilijat heidän sosiaaliseen taustaansa ja tunnistamaan heidän lauluissaan ilmaismiaan erityisiä arvoja ja ihanteita.

Kirjan ensimmäisessä osassa tekijä esittelee soveltamaansa metodologiaa (ja viittaa mentaliteettihistoriaan mutta tarkoittaa itse asiassa sosiaalishistoriallista lähestymistapaa), tarkastelee nais- ja miestrubaduurien yhteisiä keskeisiä käsitteitä sekä esittää yhteenvetodon lähdemateriaalistaan. Lähteistä hän erottaa selkeästi omiin ryhmiinsä toisaalta yksittäisiin lauluihin liitetyt ja niiden syntytaustaa selittävät elämäkerrat, *vidas* ja *razos*, ja toisaalta itse runot. Ensimmäinen osa päättyy yhteenvedon aiheen tutkimushistoriasta, jossa tekijä esittää tärkeitä tulkinnoita rakkausrunojen merkityksistä gender-tutkimuksen näkökulmasta. Erityisesti tekijä korostaa, että laulut ilmaisivat nimenomaan naisten huolenaiheita ja ne oli osoitettu naisyleisölle, vaikka enää ei olekaan mahdollista tietää ketkä, miehet vai naiset, näitä lauluja loppujen lopuksi esittivät.

Kirjan toisessa osassa Niiranen tarttuu tutkimuksensa kes-

keiseen ongelmaan, eli miten ja missä määrin naistrubaduurit onnistuivat vahvistamaan naisten asemaa sosiaalisessa yhteisössään. Tätä selvittääkseen hän tarkastelee ensin varsin yksityiskohtaisesti naistrubaduurien runouden maantieteellistä levinneisyyttä ja sen jälkeen kysymystä naistrubaduurien itselleen raivaamasta sosiaalisesta tilasta, heidän mahdollisesti heijastamaansa aikakäsitystä ja identifioitumistaan Provenceen. Tärkeimpänä ongelmanaan Niiranen tutkii sekä mies- että naisnaistrubaduurien sanoittamia arvokäsitteitä, mutta ei kuitenkaan selvennä eroja sukupuolten välillä riittävästi. On tullut moneen kertaan todetuksi, että hovirunous sai vaikutteita sekä uskonnollisesta että lainkäytön kielestä, mutta samalla se pyrki luomaan kirjallista muotoa maalliselle hovorakkaudelle. Tämä ilmaistiin yleisimmin termillä *amor cortese*, minkä Niiranen osoittaa naistrubaduurien runouden keskeiseksi teemaksi. Kuinka sitten Andreas Capellanuksen *De amore*, johon tekijä myös viittaa, yleensä liittyy tähän kysymykseen, jää hieman hämäräksi. Laajempi perehtyminen tätä hovorakkauden tärkeää teoreettikkoa koskevaan tutkimuskirjallisuuteen olisi varmasti tarjonnut monitahoisempia näkökulmia.

Niiranen osoittaa vakuuttavasti, että hovirunous puhuu hartaasti jalojen hyveiden ja luonteenlajuuden puolesta. Tämä saa ilmaisunsa sekä mies- että naistrubaduurien runoudessa, mutta epäselväksi jää, mitä näiden eroavaisuudet pohjimmaltaan ovat. Kuiten-

kin, kuten tekijä itse huomauttaa, kunniaan, rohkeuteen, anteliaisuuteen ja nöyryyteen liittyviä arvoja käsitellään kummankin runoilijaryhmän lauluissa. Samaa voi sanoa intellektuaalisista arvoista, kuten muistista, järjen käytöstä ja musiikin nautinnosta. Lisäksi Niiranen tutkii yleisesti hyväksytyjä arvoja kuten urhoollisuutta, ansiokkuutta, ylpeyttä ja mainetta, kauneutta ja ilon ja surun yleistä arvostusta, mitkä kaikki saavat ilmaisunsa sekä naisten että miesten hovirunoudessa.

Niiranen käsittelee väitöskirjassaan epäilemättä keskeisiä seikkoja hoviyhteisön sosiaalisesta rakenteesta pääasiassa naisten silmin nähtynä. Kuitenkin jää hieman epäselväksi missä ero miesnäkökulmaan tulee esiin, sillä laaja ritariarvojen käsittely summentaa sukupuolieron kriittistä tarkastelua. Tekijä yrittää osoittaa joitakin tärkeimpiä vastakohtaisuuksia kuten ilon arvostaminen. Mutta jos miettii *mensuran* (mitan) ihannetta, jota esimerkiksi keskiyläsaksaksi kirjoittaneet runoilijat ilmaisivat sanalla *mâze* sukupuolieron merkitys näyttää katoavan ja antavan tietä paljon yleisemmälle lähestymistavalle nais- ja miesrunoilijoille yhteisiin ritariarvoihin. Naisten runoudessa huomaa kylläkin paljon aktiivisempaa rakkautta tavoittelua, mutta tämä ei tarjoa tyydyttävää vastausta kysymykseen, missä ovat Provencon runouden kahden korpuksen väliset syvemmät erot. Silti on yhdyttävä Niiraseen johdopäätökseen, että naisrunoilijat ilmaisivat selvemmin omia tarpeitaan ja eroottisia seikkoja

sekä korostavat vahvasti haluaan päästä valta-asemiin perinteisistä sukupuolirooleista huolimatta. Runouden sukupuolierojen lopullinen varmentaminen vaatisi hieman enemmän vertailevaa analyysia.

Trobairitz-runouden kriittisenä luentana Niiranen tutkimus täyttää hyvin odotukset. Hän esittelee genren tärkeimmät muusikot ja eettiset kysymykset, joita he käsitelivät. Olisin kuitenkin toivonut näkeväni enemmän miesten ja naisten runouden konkreettista vertailua. Olisi ollut hyödyllistä tietää, mikä todella määrittää naisten tarpeet ja edut tässä kontekstissa. Lisäksi suurimmassa osassa naistrubaduurien runoutta tuodaan julki ilmiselvä ongelma, miesten uskottomuus ja epäluotettavuus, ja hylätyksi ja petetyksi tulemisesta valitetaan katkerasti. Trubaduurit eivät käytännössä koskaan mainitse tätä aihetta, siksi sukupuolten vastakkaisen näkökulmien mukaisista arvo- ja näkemyseroista olisi kaivattu enemmän tietoa.

Lyhyesti sanoen, väitöskirjaa voisi arvostella liian niukasta vertailevan analyysin käytöstä ja epäröinnistä käsitellä päättävämmiin kysymyksiin pyrkivätkö naisrunoilijat todella ja millä tavoin tuomaan julki sukupuolinäkökulmaa. Kaiken kaikkiaan Niiraseen tutkimus edustaa ihailtavaa *trobairitz*-runouden esittelyä ja kriittistä tutkimusta.

Teoksen loppuun on sijoitettu laaja vaikkakaan ei tyhjentävä bibliografia, naistrubaduurielämäkertojen kooste, runoudessa esiintyvien avaintermien frekvenssiluettelo (valitettavasti ilman yksityiskoh-

taisia viittauksia tekstien sivunumeroihin ja säenumeroihin), erilaisia luetteloita yksittäisistä sanaryhmistä, lista Provencon hovirunoilijoiden yhteiskunnallisista arvoasemista, esimerkiksi taulukko Aurenga-suvun feodaalisista suhdeverkostoista ja pääosin Paul Zumthorilta lainattu ideaalikaava rakastetulle lähetettävää runoviestiä varten.

Albrecht Classen

Kun saaresta tuli niemimaa

Leena Miekkaavaara: Suomi 1500-luvun kartoissa. Kuvauskia ja paikannimiä. Atlasart 2008. 101 s.

■ Suomen karttakuvan kehitys 1500-luvulla oli sarja kartografisia käännekohtia, joiden tuloksena kaukaisesta pohjoisesta saaresta, *Scandiasta*, muodostui vähitellen pohjoiseteläsuuntainen niemimaa. Muutoksen saivat aikaan 1500-luvun kartografit ja maantieteilijät. Karttahuorioitsija Leena Miekkaavaaran teoksen *Suomi 1500-luvun kartoissa. Kuvauskia ja paikannimiä* aiheena ovat kuusi aikansa tunnetuinta kartografiaa: Jacob Ziegler, Olaus Magnus, Sebastian Münster, Abraham Ortelius, Lucas Janszoon Waghenaer ja Gerard Mercator sekä heidän Pohjoismaiden karttansa.

Kartografit on oikein valittu, sillä kaikki edellä mainitut edistivät omintakeisesti Suomen karttakuvan vakiintumista

ja olivat samalla esikuvina ja lähteinä muille kartantekijöille. Baijerilainen teologi, matemaatikko ja maantieteilijä Jacob Ziegler kuvasi *Schondia*-kartassaan Suomen ensimmäistä kertaa niemimaana saariryhmän sijaan ja hylkäsi ptolemaiolaisen tradition, jossa koko Skandinavia oli karttaedistiosta riippuen saari tai itä-länsisuuntainen niemimaa. Roomaan uskonpuhustusta paennut Ruotsin viimeinen katolinen arkkipiispa Olaus Magnus korvasi Zieglerin pääpiirteissään oikeanlaista mutta pelkistetyn kulmikasta karttakuvaa tietorikkaalla ja yksityiskohtaisesti illustroidulla *Carta marinalaan* (myös *Carta gothica*). Merihirviöineen kartta oli jo omana aikanaan erikoinen luomus. Merkittävimmät Olaus Magnuksen tekemät muutokset Ziegleriin verrattuna olivat Pohjanlahden muodon korjaaminen sekä Skandinavian ja Grönlannin maayhteyden poistaminen. Viime mainittu mahdollisti koillisväylän etsinnän meritse ja vilkastutti erityisesti englantilaisten ja hollantilaisien retkikuntien toimintaa pohjoisilla merialueilla. Saksalainen Sebastian Münster ei tuonut karttakuvaan mitään olennaisesti uutta – hänen tietonsa perustuivat Zieglerin *Schondiaan* – mutta hän teki Skandinaviaa ja Suomea kansainvälisesti tunnetuksi liittämällä Pohjolan kartan osaksi *Cosmographiaansa* (1544), joka oli omana aikanaan erittäin laajalevikkoinen yleismaantieteellinen teos. Antwerpeniläinen Abraham Orteliuskaan ei hänkään uudistanut Pohjolan karttakuvaa mutta levitti Münsterin tapaan Suomi-tietoi-

suutta julkaisemalla Pohjoismaiden karttansa, *Septentrionalium regionum description*, osana *Theatrum Orbis Terrarum*-kartastoaan (1570), laatuun ensimmäistä atlasia maailmassa. Orteliuksen kartan suuren virheenä oli olemattoman pienenä kuvattu Laatokka. Hollantilainen merenkulkija Lucas Waghenaer uudisti maailman ensimmäisessä painetussa *Spiegel der Zeevaerdt*-merikartastossaan erityisesti Suomenlahden karttakuvaa (1583). Joukon merkittävin kartografi oli saksalais-alankomaalainen Gerard Mercator, joka paransi karttojen tarkkuutta, lisäsi nimestötietoutta ja kehitti uuden nimeään kantavan projektion, joka on käytössä edelleenkin merikartoissa. Mercatorin kolmiosainen kartasto valmistui vuosina 1585–95. Mercatorin kartat sisälsivät uutta tietoa ensimmäisen kerran sitten Olaus Magnuksen, mutta Laatokka oli edelleen virheellisen pieni. Selvästikään kartografeille ei tullut Ruotsin valtakunnan kaakkoiskulmasta riittävästi informaatiota. Tietämyksen painopiste oli pohjoisessa.

Miekkavaaran teoksen ajajänne kattaa 1500-luvun, mutta sen olisi voinut ulottua Andreas Bureuksen karttoihin (1611, 1614, 1626), joista ensimmäinen vuonna 1611 julkaistu *Lapponia* oli ensimmäinen todellisuutta hyvin vastaava vaikkakin puutteellisten pituuspiirimääritysten takia hieman liian pullistunut kuva Ruotsin valtakunnan pohjoisosista. Bureuksen kartat olivat 1500-luvun kartografisen kehityksen päätepiste lähes sadan vuoden ajan.

Lyhyen antiikin ja keskiajan

kartografiaa esittelevän johdannon jälkeen tekijä käsittelee kartografiien elämänvaiheet ja työt. Pienoiselämäkertojen jälkeen käydään yksityiskohtaisesti läpi kartat sekä niihin liittyneet Suomea koskevat kuvaukset.

Kartografit olivat 1500-luvulla ajan hengen mukaisesti monioppineita. Kartografeista Ziegler, Olaus Magnus ja Münster olivat muiden toimien ohessa teologeja, kielitieteilijöitä tai kirkonmiehiä: Ortelius kartta-alan käsityöläinen ja kustantaja ja Mercator jo uutta aikaa ennakoiva, luonnontieteellisen maailmankatsomuksen omaksunut ja lähteisiinsä kriittisesti suhtautuva tiedemies. Kartografiaa ja maantiedettä edistivät 1500-luvun alkupuoliskolla myös aneidenkeruumatkat, jotka esimerkiksi Olaus Magnus ulotti Skandinavian pohjoisosiin asti. Kartografia oli uusi ala ja se veti puoleensa opinhaluisia nuoria. Osa kartografeista oli syntyisin vaatimattomista oloista tai jääneet nuorena orvoiksi (Ortelius, Mercator, Waghenaer). Tällaisille henkilöille kartografia ja maanmittaus tarjosivat mahdollisuuden jyrkkään nousujohteiseen uraan ja pääsyn ruhtinaiden lähipiiriin, sillä Euroopan hoveihin haluttiin noihin aikoihin juuri kartografeja, astronomeja, linnoitusinsinöörejä ja maanmittareita. Myös Ruotsiin kaivattiin tämän alan asiantuntijoita. Kustaa Vaasa yritti saada Jacob Zieglerin hoviinsa, koska luonnontieteellinen ja matemaattinen osaaminen puuttui Ruotsista lähes täysin. Myös *Cosmographian* tapaisilla maantieteellisillä yleisteoksilla oli

Ruotsille ja muille uusille monarkioille suuri imagomerkitys. Kustaa Vaasan onnistuikin rahalahjoituksin saada Münster kirjoittamaan Ruotsista ylistävään sävyyn – erityisesti Suomea kielitieteilijä Münster luonnehti hienoksi maaksi *finlandiksi* – ja saipa kuningas vielä tekijän laatimaan omistuskirjoituksenkin itselleen.

Miekkavaaran kirjan uutta kiinnostavaa antia on karttakuvausten julkaisu suomennettuina ja lyhentämättöminä sekä kirjan lopussa oleva taulukko, johon tekijä on koonnut karttojen paikannimet. Lisäksi teoksessa on suomennettu Olaus Magnuksen kartassa olevaa tekstiainesta ja tulkittu uudella tavalla eräitä kuvallisia yksityiskohtia (s. 46).

Taustoja ei selvitetä suppeahkoa johdantoa laajemmin. Käsittelyä olisi voinut syventää tarkastelemalla jonkin verran itse aikakautta, jolloin Skandinavian karttakuva tarkentui, sillä vasta tätä taustaa vastaan pohjoisia alueita kohtaan tunnettu yleinen mielenkiinto tulee ymmärretyksi.

Klaudios Ptolemaioksen *Geographica* (varsinkin sen täydennetyt editiot) käynnisti kartografian vallankumouksen, joka yhdessä kirjapainotaidon ja kehittyvän paikanmäärityksen – käytännössä leveyspiirimäärityksen – kanssa mahdollisti aiempaa tarkemmat kartat. Löytöretket laajensivat tunnetun maailman piiriä ja edistivät kartografiaa. Alan kiinnostus kohdistui Skandinaviaan osaksi siksi, että eteläinen Atlanti oli Portugalin ja Espanjan merivaltojen keskenään jakama ja monopolisoima (Tordesillasin traktaatti 1494), mikä esti poh-

joiseurooppalaisten merenkulkijoiden pääsyn etelään. Ainoa käytettävissä oleva meritie itään kulki pohjoisten alueiden kautta, mikä osaltaan lisäsi Pohjoismaita ja erityisesti näiden pohjoisosia kohtaan tunnettua kiinnostusta. Lappia yritettiin kartoittaa Ruotsin, Venäjän ja Tanska-Norjan toimesta myös sen kiistanalaisten rajojen ja omistusten ja malmiesiintymien takia.

Kartografian keskus oli siellä missä vallankeskus: hajanaisissa monikansallisissa ja alueellisesti laajoissa valtiomuodostelmissa kuten Vatikaanissa ja Kaarle V:n Pyhässä saksalais-roomalaisessa keisarikunnassa ja Filip II:n Habsburgien Espanjassa. Viime mainittu koostui Euroopassa, Etelä-Amerikassa ja Filippiineillä olevista omistuksista. Näitä valtiomuodostelmia ei voitu hallita ilman karttoja. Alankomaiden itsenäisyys sodan jälkeen kartografian painopiste vakiintui Luoteis-Eurooppaan. Tämä näkyi myös 1500-luvun kartografien toimipaikoissa. Olaus Magnus vaikutti Venetsiassa ja Roomassa, Ziegler ja Münster Saksassa, Ortelius Antwerpenissä ja Waghenaer Amsterdamissa.

Teoksen kuvituksena olevat kartat ovat selkeitä ja niiden osasuurenukset havainnollisia. Osa kartoista on Suomessa ennen julkaisemattomia kuten Suomi Gemma Frisiuksen karttapallossa vuodelta 1537. Mainittakoon, että Frisius kehitti mm. kolmiomittausten käyttöä kenttämittauksissa ja pituuspiirin määrittystä maalla (merellä pituuspiiri onnistuttiin määrittämään vasta 1700-luvun loppupuolella).

Pituuspiiri pystyttiin määrittämään teoriassa ns. jaakonsauvalla mittaamalla kuun ja jonkun lähiplaneetan etäisyys, mutta käytännössä mittalaitteiden epätarkkuuden ja työläisten laskutoimitusten takia pituuspiiriä ei käytännössä mitattu. Puute näkyi kartoissa. Leveyspiirit olivat kohdallaan mutta pituuspiirit heittivät merkittävästi. Kartat tehtiin kuulopuheiden perusteella. Välimatkat mitattiin joko itse matkaa tehden – näin tekivät ainakin Olaus Magnus ja mahdollisesti Waghenaerkin – tai muiden matkalaisten kuvausten, paremman puutteessa ”poronkusemiin” perustuvien päivämatka-arvioiden perusteella. Pohjolan kartoittamisen edistymistä hidastivat myös luonnonolot. Olosuhteet olivat talvisessa, asumattomassa ja tiettömässä Pohjolassa aivan erilaiset kuin tiheään asutussa Keski-Euroopassa, jossa maanmittarit mittasivat ja laskivat kuljetun matkan mukavasti hevoscäryissä istuen. Mainittakoon, että Münster ja Mercator tekivät Saksassa kokeellisia alueellisia kolmiomittauksia (eivät vielä kolmioverkkomittauksia, joista ensimmäiset tehtiin 1600-luvun alussa Snelliuksen ja Schickardin toimesta) ja paransivat karttojen tarkkuutta, mutta Skandinaviaa kartoitettiin lähes täysin toisen käden lähteiden perusteella.

Kirjan taitto on muuten onnistunut paitsi sivuilla 36–37 olevaa Carta marinaa on taitosta johtuen osin mahdotonta lukea. Sivun 66 alkaa katkenneella lauseella ja sivun 86 taitto on epäonnistunut, taustakartasta (al-Idrisin maailmankartta 1154) ei saa selvää ja

teksti on hankalalukuinen. Termi ”keskiluokkainen” sopii huonosti 1400-luvun sääty-yhteiskuntaan, ja oliko viime kädessä monikansallista kirkkovaltiota edustanut kosmopoliitti Olaus Magnus erityisen ”isänmaallinen”? Orteliuksen kartasta tekijä toteaa, että sitä käyttivät ”kuninkaat ja tavallinen kansa” (s. 61); epäilemättä kuninkaat ja muu lukenut eliitti tekivät niin, mutta kuinka paljon tällaisiin kartastoihin tutustuivat yhteiskunnan alemmat kerrokset on toinen kysymys. Lähdeluettelosta puuttuu sivulla 96 mainitun Bagrowin tutkimus. Koska kyseessä on karttahistoriallinen teos, olisi myös sivun 11 kuvan lähteenä olleesta kartasta tullut antaa tarkat lähdetiedot.

Lähteinä tekijä on käyttänyt pääasiassa kartoja sekä kotimaista ja varsinkin ulkomaista kirjallisuutta, jonka joukossa on kiitettävällä tavalla paitsi aivan uutta myös vanhaa mutta edelleen relevanttia kirjallisuutta. Varsinaisia lähdeviitteitä ei ole. Selvyyden vuoksi eri lähdeyhmät olisi voinut lähdeluettelossa erottaa toistaan. Kirjallisuusluetteloon olisivat kuuluneet myös Erkki Fredriksonin ja Heikki Rantatuvan tutkimukset.

Kaiken kaikkiaan Leena Miekkavaaran teos on kiinnostava yleisesitys varhaisen pohjoisen karttakuvan hahmottumisesta. Kyseessä on aihe, jonka niukasta ja moneen kertaan läpikäydystä aineistosta on enää hyvin vaikea löytää uutta tietoa.

Mikko Huhtamies

Oppineen yhteisön myrskyt ja tyvenet

Jyrki Paaskoski: Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedeakatemia 1908–2008. Otava 2008. 447 s.

■ Kun jokin yhdistys tai muu yhteisö, kunta tai seurakunta, instituutti tai muu laitos täyttää tasavuotia, on tapana tilata hyvissä ajoin juhla-kirja, tavallisimmin historiikki. Sellaisen laatiminen ei ole helppo tehtävä, vaikka tekijänä olisi hyvinkin ammattitaitoinen historiantutkija, joka hallitsee lähteiden käytön ja osaa kirjoittaa. Historiikin on näet yhtäältä kuvattava kohdettaan ikään kuin sisältä päin, järjestöbyrokratiaa ja henkilöintridgejään kaihtamatta, ja toisaalta historioitsijan on nähtävä kohteensa ikään kuin ulkoa päin, suhteessa yhteisön oman alan kehitykseen ja laajempaankin yleiseen ympäristöön, niin henkiseen kuin taloudelliseen ja sosiaaliseenkin. Edellisessä tapauksessa on tarjolla vaara, että historiikin sisältö kiinnostaa vain yhteisön omia jäseniä, jälkimmäisessä taas se, että historiikista tulee niin ulko-kohtainen että se ei kerro oikeastaan mitään varsinaisesta kohteestaan. Mutta näiden vaarojen uhallakin, Skyllan ja Kharybdiin välistä luovien, historiikkeja vain syntyy, eikä lajin kuolemasta tai edes heikkenemisestä näy merkkejä.

Suomalainen Tiedeakatemia perustettiin 1908, ja viime vuonna se näin ollen vietti satavuotisjuhlaansa. Oli siis syytä tilata uusi historiikki, vaikka aikaisemmin oli ilmestynyt jo kaksi vastaavanlaista teosta, Oiva Ketosen ”Suomalainen Tiedeakatemia 1908–1958” (1959) ja Aimo Halilan ”Suomalainen Tiedeakatemia 1908–1983” (1987). Mutta tietenkin aika on virrannut taas neljännesvuosisadan eteenpäin, ja Tiedeakatemia vaiheista on ollut yhtä ja toista uuttakin kerrottavaa. Kun kirjan esipuheen mukaan dosentti Jyrki Paaskoski aloitti työnsä vasta vuoden 2006 alussa, hän on tehnyt todella ripeää työtä, olkoonkin että hän oli jo vuosia aikaisemmin joutunut työssään tekemisiin Suomen tieteen vaiheiden kanssa, eikä aihe ollut hänelle outo. Molemmat edelliset teokset oli otsikoitu jotenkin mielikuvituksettomasti vain yhteisön nimellä ja vuosiluvuilla, mutta uusi historiikki on saanut erillisen otsikon ”Oppineiden yhteisö” ja tyylikkään kansikuvan, jos kohta molemmat edustavat tiedeakatemialle soveliasta hillittyä linjaa – joku voisi käyttää siitä jopa muotitermiä ”pönäkkä”, jolla helposti luonnehditaan kaikenlaista arvokkuutta ja vakavamielisyyttä. Samaa voi todeta kirjan muustakin kuvituksesta. Erityisen riehakkaasta yhteisöstä ei todellakaan ole kysymys!

Tiedeakatemia vanhempi sisaryhteisö, Suomen Tiedeseura, ratkaisi aikanaan historiakyksymyksensä siten, että kun 1938 oli ilmestynyt molemmilla kotimaisilla kielillä satavuotishistoriikki, vuonna

1988 julkaistiin ”Suomen Tiedeseuran kolmas puolivuosisata 1938–1987”, niin ikään molemmilla kotimaisilla. Suomalainen Tiedeakatemia puolestaan on uskaltanut uuteen alusta lähtevään historiaan, mikä väistämättä merkitsee myös sitä että siinä tulee toistetuksi paljon sellaista mikä on mukana jo aikaisemmissa laitoksissa. Tämä siitäkin huolimatta, että Paaskoski on alkusanoissaan selittänyt laatineensa satavuotishistorian tietoisesti edeltäjistään poikkeavaksi. ”Olen sijoittanut Tiedeakatemian osaksi yhteiskunnallisia, poliittisia ja tiedepoliittisia muutoksia, ja tavoitteenani on ollut selittää, millainen asema ja merkitys Tiedeakatemiolla on ollut kuluneen sadan vuoden aikana.”

Haaste on melkoinen, mutta on sanottava, että Paaskoski on pystynyt hyvin vastaamaan tähän haasteeseen: Suomalaisen Tiedeakatemian profiili on selkeytynyt sellaisellekin, joka ei ole koskaan ollut sen kanssa lähemmissä tekemisissä. Eikä Paaskoskikaan näytä olevan yhteisön jäsen, toisin kuin aikaisempien historiikkien kirjoittajat tai heidän kollegansa Tiedeseuran puolelta. Tiedeakatemian ja Tiedeseuran historiikkien lisäksi on tietenkin parin viimeisen vuosikymmenen aikana ilmestynyt yhtä ja toista mikä on helpottanut Paaskosken työtä, ennen kaikkea massiivinen, kolmiosainen Helsingin yliopiston historia (1987–90), vielä mahtavampi neliosainen ”Suomen tieteen historia” (2000–02) ja lähes yhtä muhkea Suomen Akatemian kolmiosainen historia (2004–07). Muhkeaksi voi uut-

ta Tiedeakatemiankin historiaa nimittää, onhan siinä liitteenen yli 400 kookasta sivua, mikä vastaisi lähes 800 normaalisivua, ja painoa sille kertyy lähes kaksi kiloa. On selvää että näin laajaan kirjaan mahtuu sinne tänne pieniä huolimattomuksiakin, mutta niiden ruotimiseen ei tässä ole aihetta. Erillisenä kirjasena on julkaistu teoksen englanninkielinen tiivistelmä *A Community of Scholars*, joka on ulkoasultaan elegantti ja mahtuu hyvin ulkomaille menevään kirjekuoreenkin.

Eräissä suhteissa Paaskosken haaste on kuitenkin ollut lähes mahdoton. On näet vaikeaa, ellei mahdotonta, erotella selvästi Tiedeakatemian johtavien jäsenten, ”mandariinien”, kuten Paaskoski sanoo, tiedepoliittista toimintaa itse yhteisön toiminnasta. Osaksi he toimivat yhteisön puitteissa ja suuntasivat sen työtä, mutta osaksi he toimivat siitä muodollisesti erillään, yliopistossa – ja tässä nimenomaan Helsingin yliopistossa – ja muualla. Hyvänä esimerkkinä on kemisti Gust. Komppa, yksi Tiedeakatemian keskeisistä perustajista ja sen yleissihteeri yli 30 vuoden ajan, joka samalla oli lähes kolme vuosikymmentä Kordelinin rahaston puheenjohtaja, pari vuosikymmentä valtion Tieteellisen keskuslautakunnan jäsen, viitisen toista vuotta Tieteellisten Seurain valtuuskunnan puheenjohtaja sekä lisäksi pitkään Turun yliopiston kansleri ja paljon muuta. Ei ihme, että kirjan yhtenä alalukuna on ”Gust. Kompan Akatemia”. Mandariineja oli toki muitakin, niin Kompan aikana kuin myöhem-

min, ja tuntuu siltä kuin Paaskoski jossain määrin yhtyisi syytöksiin Tiedeakatemian elitistisyydestä ja epädemokratisuudesta. ”Valta keskittyi pienelle helsinkiläiselle professorijoukolle, jonka sitoutuminen Tiedeakatemiaan oli huippuluokkaa, vaikka se oli haalinut itselleen lukuisia eri luottamustehtäviä yliopiston hallinnossa, eri säätiöissä ja järjestöissä.” Toisaalta voidaan kysyä, olisiko tällaisten yhteisöjen oltavakaan ”demokraattisia”, sillä tiede ja tutkimus, niin kuin taidekin, on sinänsä ”epädemokraattista”; eri asia on sitten, että aktiivisimmat mandariinit eivät aina ole olleet kaikkein etevimpiä tiedemiehiä. Suorastaan hilpeältä kuulostaa Paaskosken toteamus siitä, miten A. I. Virtanen vieroksui Kompan dominoivaa luonnetta, tämä kun ei Virtasen mukaan kunnioittanut ketään. Ikään kuin Virtasen omassa luonteessa ei olisi ollut dominointihalua tarpeeksi!

Varsinaisen Tiedeakatemian ohella Paaskosken historiassa kerrotaan esimerkiksi tutkijoiden sodanaikaisista yhteyksistä Saksaan ja sodanjälkeisistä yhteyksistä Neuvostoliittoon, valtion tieteellisistä toimikunnista, Suomen Akatemiasta (sekä vanhasta että uudesta), joiden kaikkien järjestelyssä Tiedeakatemian jäsenet ovat olleet mukana. Kaikissa näissä yhteyksissä Paaskoski ei onnistu pysyttelemään aivan puolueettomana vaan suhtautuu pikemminkin kriittisesti Saksan-yhteyksiin mutta vähemmän kriittisesti neuvostoyhteyksiin. Kirjoittaessaan Niilo Pesosen Tiedeakatemialle esittämästä suunnitelmasta ro-

tubiologisen instituutin perustamiseksi Paaskoski – kuten monet muutkin historiantutkijat – on sekoittanut ”rotuhygienian” eli eugeniikan ja ”rotuopit” eli opit joidenkin ihmisrotujen primäärisestä etevämyydestä toisiin rotuihin nähdessä.

Eugeniikassahan on kysymys negatiivisena pidetyn geeninaineksen vähentämisestä väestössä eikä joidenkin ”rotujen” suosimisesta toisiin verrattuna, olkoonkin että Pesosen ideoissa oli tällaistaakin piirrettä. Instituuttiahan ei koskaan perustettu, toisin kuin Ruotsissa, missä ”rotubiologinen” liike eli paljon vahvempana kuin meillä. Ja kun Paaskoski toteaa, että sotien jälkeen ”kaikki suomalaiset kollegat saivat pitää virkansa”, vaikka Saksassa ja Itä-Euroopassa yliopistoja ja tiedejärjestöjä puhdistettiin ”saksalaisille myötemielisistä professoreista”, hän ei tule huomanneeksi, että valtion virkamiehinä professoreja ei noin vain voitu erottaa. Mutta enimmäkseen Paaskosken teksti on poliittisesti neutraalia ja antaa siksi luotettavan vaikutelman; hän ei tunnu ajavan kenenkään asiaa, enintään ehkä Tiedeakatemiaa omaa, vihjaistessaan parissa kohdassa miten monet nuoremmat tutkijat toivoivat ja suorastaan odottivat kunniaa päästä tämän arvokkaan yhteisön jäseniksi.

Yksi kirjan suurista linjoista on Suomalaisen Tiedeakatemian nousu Suomen Tiedeseuran rinnalle ja ohi tiedepoliittiseksi vaikuttajaksi ja molempien aseman tuntuva heikkeneminen Opetusministeriön ja sen kärkkäiden virkamiesten edessä etenkin 1960- ja 1970-

luvulla. Tiedettä pidettiin ilmeisesti liian tärkeänä jätettäväksi pelkästään tiedemiesten haltuun, mutta samalla poliitikot ja virkamiehet katsoivat ymmärtävänsä tutkijoita paremmin, mitä olisi tutkittava sekä missä ja miten tutkimusta olisi harjoitettava. Kun toisaalta käy läpi hieman luettelomaista alalukua Tiedeakatemian julkaisusarjoihin sisältyneistä merkittävistä tutkimuksista, ajattelee että näin monipuolista ja ilmeisen korkeatasoista tutkimusspektriä ei olisi voinut syntyä ilman tieteen autonomisuutta, ei ainakaan poliittikojen ja virkamiesten voimin!

Kirjan toinen tärkeä linja on Tiedeakatemian ja Tiedeseuran keskinäinen suhde, jota esimerkiksi ulkomaisten virkatovereiden on aina ollut vaikea käsittää, varsinkin sen jälkeen kun valtion tiedevirasto ilmaantui Suomen Akatemian nimellä sekoittamaan kuvioita. Tiedeakatemian ja Tiedeseura saivat aikaan yhteisen valtuuskunnan, joka sittemmin kutsuttiin Tieteellisten Seurain Valtuuskunnan jaostoksi, mutta seurojen yhdistymisestä ei tullut mitään, vaikka siihen tähtäävät suunnitelmat 1990-luvun alussa olivatkin jo varsin pitkällä. Viime kädessä kumpikin yhteisö halusi pitää kiinni omista traditioistaan, ehkä myös omista rahastoistaan ja niiden mandariinit omista valta-asemistaan, ja kielipoliittikkakin, jonka luultiin jo jääneen taka-alalle, nousi kuvaan: Suomalainen Tiedeakatemian oli syntynyt fennomanian merkeissä, nimenomaan suomenkielisten ja -mielisten tutkijoiden yhteisöksi tiedemaailman ja etenkin Helsingin yliopiston

ruotsinkielisyyttä vastaan, kun taas Tiedeseura halusi pitää kiinni kaksikielisyydestä, käytännössä ruotsinvoittoisuudesta. Yhteistyö on kuitenkin ollut monipuolista, ja monet eturivin tutkijat ovat alusta lähtien kuuluneet molempiin seuroihin.

Naisten asema on viime vuosiin asti ollut Tiedeakatemian, niin kuin koko tieteilisessä maailmassa, melko marginaalinen. Ensimmäiset naiset valittiin tosin jäseniksi – silloisen systeemin mukaan ”apujäseniksi” – jo 1910- ja 1920-luvulla, mutta vielä 1960-luvulla oli 57 uuden jäsenen joukossa vain yksi nainen ja 1970-luvulla 184 uudesta jäsenestä naisia 11. Vasta 2000-luvulla naisten osuus uusista jäsenistä nousi yli 20 prosentin eli samoihin lukemiin kuin naisten osuus koko maan professorikunnasta. Toistaiseksi vain yksi nainen, Elina Haavio-Mannila, on ollut Tiedeakatemian esimiehenä. Kuvaavasti onkin Paaskosken historian yhden, muutaman sivun mittaisen alaluvun otsikkona ”Tiedeakatemian naisprofessorit”, minkä voisi ilkeämielisesti tulkita tarkoittavan, että ”pelkillä dosenteilla” ei ole asiaa Tiedeakatemiaan!

Suomalaisen Tiedeakatemian jäsenten maksimimäärä oli 1924 yhteensä sata, mutta jäsenmäärää on useaan kertaan nostettu, ja nykyään se on 600. Tällaisen joukon yhteisöllisyys on tietenkin aivan toista kuin muutaman kymmenen henkilön ydinryhmän, ja valtaosa jäsenistöstä jää väistämättä passiiviseksi ”paperijäseniksi”. Toisaalta suuri jäsenmäärä antaa epäilemättä ainakin näen-

näistä painoarvoa ulospäin, varsinkin jos pystytään pitämään yllä käsitystä, että jäsen on oltava tutkimusalallaan muita etevämpi, *primus inter pares*. Tässä ei tasapuolisuudesta, demokraattisuudesta tai alueellisuudesta ole apua. Paaskoski siteeraa kirjansa viimeisen varsinaisen luvun päätteeksi Tiedeakatemiaan esimiehen kansleri Kari Raivion vuoden 2006 lopussa esittämää toivomusta, että riippumattomia tiedeakatemiaa käytettäisiin nykyistä enemmän ”poliittisen päätöksenteon ja valistuneille yleislukijoille tarkoitettujen erilaisten tieteellisten raporttien” laadinnassa. Tulevaisuus näyttää, onnistuuko Suomalainen Tiedeakatemia – mieluummin yhteistyössä Suomen Tiedeseuran kanssa – saamaan sekä kotimaisen yleisön että ulkomaisten tutkijoiden silmissä tällaisen roolin, jonka se kyllä täydellä syyllä periaatteessa ansaitsisi.

Anto Leikola

Suuria tarinoita pienen kansan sankareista

Jouko Kokkonen: Kansakunta kilpasilla. Urheilu nationalismin kanavana ja lähteenä Suomessa 1900–1952. Bibliotheca Historica 119, SKS 2008. 357 s.

■ Urheilun ja nationalismin yhteisen tarinan kartoittaminen

on samalla kertaa perin helppo sekä tavattoman vaativa tehtävä. Se on helppo hanke, koska ainakaan materiaalin puutteesta ei täydy kärsiä; mutta vaativa tutkimussuunta se on siksi, koska aihetta on kiusaus lähestyä latteuksia kierrättämällä. Voidaan jopa ”väittää, että urheilun ja nationalismin välinen suhde on itsestäänselvyys, eikä sitä ole tarpeen tutkia”.

Sitaatti on peräisin Jouko Kokkonen väitöskirjan *Kansakunta kilpasilla* alkusivuilta. Sen jälkeisissä luvuissa (joita ei ole jostain syystä numeroitu) hän todistaa työnsä relevanttiuden erittelemällä urheilullisen nationalismin muunnelmia 1900-luvun ensimmäiseltä puoliskolta.

Kun autonomian ajan urheilusaavutuksilla haluttiin tehdä suuriruhtinaskuntaa maailmalla tunnetuksi, 1920- ja 1930-luvun huippuhetket alistettiin sen lisäksi palvelemaan Valkeisen Suomen rakentamista – urheilusta tuli ”kiinteä osa suomalaista valtiokeskeistä nationalismia”. Sotavuosina urheilijat saivat sitten näyttää taitojaan suuremmilla kilpailukentillä. Niiden taistojen laannuttua urheilun merkitys jälleen korostui ”muiden nationalismin muotojen jouduttua kielteiseen valoon”, minkä kehityksen kulminaatioksi hahmottuvat kesän 1952 olympiakisat, jolloin itsetuntoa nostettiin organisatorisella osaaamisella.

Nationalismin vivahteiden ja variaatioiden analyysi perustuu Kokkosella lukeneisuuteen, joka mahdollistaa vertailevan otteen ylläpidon. Hän tähdentää toistuvasti, että urheilu-

puuhille on säilytetty 1800-luvulta lähtien kansallismielisiä tavoitteita kautta maailman. Toisaalta hän ei kuvittele kykenevänsä murskaamaan myynteiksi kutsumiaan uskomustarinoita. Alan kirjallisuuden iskostamat ajatukset Suomesta urheilun luvattuna maana, Helsingin juhlista viimeisinä oikeina olympialaisina ja kilpaurheilusta maamme ainutlaatuisena mainosvalttina vaikuttavat 2000-luvullakin.

Sen Kokkonen tulee vahvistaneeksi loppuluvussa, jossa hän lisäksi osoittaa, että kansallistunutta voidaan edellen kiihottaa kumpujen yöstä lainatuin ilmaisuin – lajien osalta ovat tosin pulpahtaneet pinnalle jääkiekko ja autourheilu.

Huomattavasti heikommin tutkija selviytyy itselleen asettamasta tehtävästä ”viedä lukija suomalaisen urheilupuheen juurille”. Tarkastelu alkaa 1900-luvun sarastuksesta, ja niihin vuosiin hän myös sijoittaa kilpaurheilun ”läpimurron”. Tällöin tarkoitetaan vain ja ainoastaan ihmisurheiluja, koska raviurheilun läpilyönti oli toteutunut sukupolvea aikaisemmin, ja sillä suunnalla olivat välittömästi vakiintuneet sekä nationalistiset että rotuopilliset puheenparret.

Ihmisorheilujen voittokulku ei sitä paitsi ollut yhtä joutuisa prosessi kuin Kokkonen uskoo. ”Urheilun asema oli Suomessa niin vahva, ettei maassa juuri esiintynyt urheilukriittistä keskustelua”, hän kirjoittaa sotien välisistä vuosista. Varsinainen keskustelu jäikin pitämättä, mutta urheilukiihkon kyseenalaistajia löytyi niin vasemmistoradikaaleista kuin

kulttuurikonservatiiveistakin. Kun Kokkonen lainaa naisvoimistelun taholta tullutta arvostelua, hän samalla unohtaa kotimaisen voimistelun kanta-hahmon Viktor Heikelin, joka oli kiivaimpia urheilukriitikoita 1900-luvun ensimmäisellä neljänneksellä. Olavi Paavolaiselta hän puolestaan huomioi urheilumyönteisen ajatelman. Se katkelma palautuu Paavolaisen Haanpää-arvioon, mutta Haanpää oli itse sinivalkoisen urheiluhulluuden nerokkaimpia suhteellistajia, mitä Kokkonen ei suinkaan kerro.

”Urheilijoiden omia kommentteja pääsi 1900-luvun alussa julkisuuteen hyvin harvoin”, hän muistuttaa tutkimuksensa viimeisillä riveillä. ”Silti eliitin urheilupuhetta oli mahdollista tulkita monin eri tavoin.” Uudella vuosituhanella ”eliitti” on hurautanut globalisaatiodiskurssien lumoihin, kun taas ”rahvas” turvautuu urheilurientojen banalisoi-maan patriotismiin. Siitäkin kiepsahduksesta johtuen *Kansakunta kilpasilla* avautuu stadionin itseriittoisen ilmapiirin tuolle puolen, ”meidän” ja ”muiden” vastakkainasettelun laajempiin kuvioihin.

Väitöskirjaformaattista huolimatta Kokkosen äärellä voisi viihtyä mainittu rahvaskin. Tekijä kirjoittaa enimmäkseen luontevaa asiaproosaa, josta ehkä puuttuvat Maamme-laulun lupaamat laaksot ja kukkulat, mutta riittäviä tehokeinoja vyöryttävät suorissa lainauksissa Tahko Pihkalan ja Martti Jukolan tapaiset tarinaniskijät. Ikävä kyllä tekstiin on lipsah-tanut satoja lyöntivirheitä: fraktuuran ”w” on jäljennetty sel-laisenaan antikvalla painettuun

opinnäytteeseen. Esimerkiksi ”Paawo Nurmea” ei ole ikinä tunnettu antikvaa käyttäneissä julkaisuissa.

Nurmi syntyi muuten 1897, siis vuosisadalla, jolloin maamme eturivin urheilusankarit olivat juoksijahevosiä. Tutkijan mukaan Nurmi ei ”urheiluranssa aikana ilmaissut selkeästi, minkä merkityksen hän saavutuksilleen antoi”, joten siinäkin suhteessa hän kulki nelijalkaisten edeltäjiensä kavionjäljissä. Urheilijoiden uroteot ovat raajojen lukumäärästä riippumatta paljaita numero-sarjoja, joiden tulkinta tapahtuu ulkopuolisten toimesta – ulkopuolisten, jotka loihtivat tulosliuskoista Kansallisesti Kohottavia Kertomuksia, joiden hienovaraiseen purkamiseen Jouko Kokkonen näyttää mallia puolen vuosisadan pituudelta.

Erkki Vettenniemi

Kirkko ja naiset äärioloissa

Kaija Santti: Sanankuulijasta sananjulistajaksi. Naisten asema Inkerin luterilaisissa maalaisseurakunnissa 1917–1939. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 207. Helsinki 2008. 244 s.

■ Kaija Santin tutkimus käsittelee suomenkielisen luterilaisen kirkon toimintaa Neuvostoliitossa Venäjän vallankumouksen jälkeisinä vuosikym-

meninä. Kirkolle tämä oli yhteiskunnallisesti hankala vaihe, joka päättyi organisoituneen kirkollisen toiminnan täydelliseen nujertamiseen. Santti tutkii Inkerin luterilaisen kirkon vaihteita vuosina 1917–39 ja kysyy, mitkä tekijät nostivat naiset sananjulistajiksi ja kirkollisen toiminnan johtajiksi 1930-luvun lopulle tullessa. Tutkimus liittyy Neuvostoliiton historiaan, sen kansallisten vähemmistöjen historiaan, kristillisten kirkkojen historiaan ja naisten asemaa koskevaan historiantutkimukseen.

Sekä Neuvostoliiton historian että kirkkohistorian tutkimus ovat muuttuneet 1990-luvulta lähtien. Neuvostoliiton hajoaminen suuntasi kiinnostusta uusiin kysymyksiin. Venäläisessä naishistorian tutkimuksessa alettiin yhä enemmän tutkia muun muassa naisten uskonnollista toimintaa ja vallankumouksessa häviäjä-osapuoliksi määrittyneiden naisryhmien toimintaa ja tavoitteita. Historiankirjoitus nostaa uusia toimijoita Venäjän historian näyttämölle. Arkistojen ainakin osittainen avautuminen teki uusiin kysymyksiin vastaamisen mahdolliseksi. Venäjän ja Neuvostoliiton historian toimijoiden joukkoon Santti tuo inkeriläiset maaseudun naiset. Myös Santin tutkimuksesta käy kuitenkin ilmi, että kaikkia aineistoja ei ole saatu tutkijoiden ulottuville.

Santin tutkimus liittyy tutkimukselliseen vaiheeseen, jossa kysymykset uskonnon ja sukupuolen suhteista ovat yleistyneet. Suomalaisessa historian-tutkimuksessa Maija Rajainen kiinnitti huomiota naisliikkeen ja uskonnon suhteisiin jo 1970-

luvulla, jolloin varsinainen naistutkimus vasta nosti päätään. Sittemmin esimerkiksi herätysliiketutkimuksessa on tarkastelu sukupuolijaon jäsenytymistä uskonnollisessa toiminnassa. Irma Sulkunen korostaa herätysliikkeiden merkitystä kollektiivisen ihmiskuvan murtajana ja yhteiskunnallisen järjestäytymisen esivaiheena, jossa kansalaisuus alkoi jäsenyttyä sukupuolijaon varaan. Suomalaisien naisten pitkä tie sanankuulijasta sananjulistajaksi on niin ikään noussut tutkimuksellisen kiinnostuksen kohteeksi. Tässä mielessä on vähintäänkin kohtuullista, että Inkerin luterilaisten naisten paljon varhaisempi ja paljon dramaattisempi tie sanankuulijasta vastuunkantajaksi ja sananjulistajaksi on nyt saanut oman tutkimuksensa.

Tutkimuksessaan Santti selvittää "niitä tekijöitä, joiden vaikutuksesta naisista tuli Inkerin kirkon maalaisseurakuntien vastuunkantajia ja keulahahmoja" (s. 14). Hän kysyy, miten yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset vaikuttivat Inkerin maaseudun elämään, luterilaisiin maalaisseurakuntiin ja niiden naisten asemaan vallankumousvuodesta 1917 toiseen maailmansotaan asti. Santin mukaan tutkimusongelmaan vastaaminen edellyttää naisten elämänpiirin kuvaamista ja heidän tehtäväkenttensä hahmottamista maaseudun kyläyhteisöissä ja seurakunnissa. Santti pyrkii tarkentamaan ja monipuolistamaan kuvaa Neuvosto-Venäjällä toimineesta Inkerin evankelisluterilaisesta kirkosta. Tässä hän onnistuu. Sen sijaan tutkimustehtävän ja väitöskirjan alaot-

sikon suhdetta ei ole mietitty loppuun asti. Otsikon mukaan kirjassa tutkitaan naisten asemaa Inkerin luterilaisissa maalaisseurakunnissa 1917–39, mutta varsinaisesti tutkimus keskittyy kirkollisen elämän murrokseen Inkerin luterilaisissa maalaisseurakunnissa 1917–39. Naisten asemaa käsitellään melko vähän.

Työn rakenne on selkeä. Inkerin kirkollista elämää ennen vuotta 1917 selvitetään luvussa II. Luku III kuvaa sopeutumista uuteen yhteiskuntajärjestelmään, uskontopoliittikkaa vuoteen 1926 ja naisten kasvavaa vastuuta kirkollisesta elämästä. Luku IV käsittelee Stalinin uskontopoliittikkaa, Inkerin kirkon organisaation tuhoamista ja naisia seurakuntaelämän ylläpitäjinä. Santti pakkaa laajan tutkimustehtävänsä tiukkaan pakettiin, joka herättää mielenkiinnon arkielämän uskonnollisiin ja hengellisiin muotoihin. Hän tutkii seurakuntia, jotka kohtasivat ankaria yhteiskunnallisia haasteita. Inkeriläisten karkoituksissa jauhautui hajalle myös Inkerin kirkko.

Sekä aiemman tutkimuksen että lähdeaineiston esittelyt ovat suppeita mutta asiallisia. Santti on käyttänyt monipuolista lähdeaineistoa, jota on saatavissa. Sanomalehdet ovat keskeistä aineistoa. Jonkin verran on käytettävissä Inkerin evankelisluterilaisen kirkon aineistoja, ja erityisesti rovasti Laurikkalan arkisto on tärkeä. Pietarin valtiollisesta keskusarkistosta löytyy Inkerin alueen paikallishallinnon asiakirjoja. Muistitietoaineistot, joita on verrattain paljon, osoittavat, että muistot ovat kanonisoitu-

neet. Inkerin kirkon historiasta on 1930-luvun tapahtumien vaikutuksesta muodostunut tietty kuva, jonka läpi on vaikea päästä 1920-luvun alkupuolen varsin toisenlaisiin oloihin.

Tutkimuksen metodeja ja teoreettista lähestymistapaa ei esitellä, mikä on jossakin määrin hämmentävää. Mikä on esimerkiksi sukupuolen merkitys tutkijan työkalupakissa? Millä tavalla tutkija tulkitsee lähteitään? Minkälaisiin teoreettisiin oletuksiin tutkimus perustuu? Esimerkiksi tutkimuksen rakennetta on helpompi ymmärtää, jos alussa eksplikoidaan tutkijan ymmärrys teoriasta ja metodeista. Pääluvut rakentuvat siten, että aluksi kuvataan yleistä yhteiskunnallista ja kirkollista kehitystä ja siitä siirretään fokus naisten asemaan ja toimintaan. Sukupuolinäkökulman soveltaminen näyttää jäävän naisia koskeviin lukuihin ja muu toiminta näyttäytyy sukupuolineutraalina tai jopa sukupuolisokeana. "Yleinen" näyttää olevan miesten toimintaa, naisten toiminta on sukupuolitettua. Lukijalle ei kerrota, mistä tämä johtuu. Väitöstilaisuudessa Santti kertoi, että tavoitteena on naisten näkyväksi tekeminen. Tavoite on hyväksyttävä, mutta kirjassa sitä ei perustella käsitteellisellä tasolla.

Vaikka tavoitteena on naisten näkyväksi tekeminen, tutkimus paljastaa kiinnostavia seikkoja miesten uskonnollisesta toiminnasta. Jos Kelton seurakuntaelämää problematisoi sukupuolen näkökulmasta, miesten toiminnasta tulee erityisen kiinnostavaa. Tästä tarjoo esimerkin seurakunnalli-

nen aktiviteetti Inkerin seurakunnissa (s. 148). Keltossa miesten osuus ehtoollisella käyneistä oli muita seurakuntia korkeampi. Samaan aikaan *Vapaus*-lehti moitti Kelton naisia uskonnollisuudesta. Neuvostojärjestelmälle saattoi olla ongelmallisempaa, että miehet pitivät kiinni seurakuntaelämän muodoista. Sukupuolisen-sitiivinen lukutapa olisi paikallaan koko tutkimuksessa eikä vain naisiin keskittyvissä luvuissa.

Santti käyttää aineistojaan huolellisesti, mutta niistä olisi saanut enemmän irti ja naisia olisi aineiston avulla voinut tuoda paremmin esiin. Tutkijan esitystapa on kovin minimalistinen. Myös päättelyn kulkua voi tehdä paremmin näkyväksi. Kun kirjassa esimerkiksi todetaan, että uskonnonvastaisuus loukkasi inkeriläisiä, tätä olisi käytetyn muistitietoaineiston avulla mahdollista perustella. Katri Kukkosesta ja Maria Kajavasta, jotka ovat kirjan esimerkkihenkilöitä, olisi mielellään saanut kertoa enemmän. Sama niukkasa-naisuus kiusaa alaluvussa "Karkotettuna", jossa naisten hengelliseen johtajuuteen viitataan kiinnostavasti mutta siitä kirjoitetaan kovin vähän. Tästä huolimatta Santin kirja tekee tunnetuksi Inkerin historiaa ja erityisesti inkeriläisten naisten kirkollista ja uskonnollista elämää. Naishistorialliseen tutkimukseen se tuo tietoa naisten uskonnollisesta toiminnasta ja sen merkityksestä äärimmäisissä olosuhteissa.

Pirjo Markkola

Hirviöt lähikuvassa

Peter Longerich: Heinrich Himmler. Biographie. München: Siedler, 2008. 1035 s.

Günther Deschner: Reinhard Heydrich. Biographie eines Reichsprotektors. Wien: Universitas, 2008. 440 s.

Johannes Sachslehner: Der Tod ist ein Meister aus Wien. Leben und Taten des Amon Leopold Göth. Wien: Styria, 2008. 400 s.

Alexandra Senfft: Schweigen tut weh. Eine deutsche Familiengeschichte. Berlin: List, 2008. 351 s.

■ Toiseksi viimeisenä elinpäivänään Adolf Hitler julisti Heinrich Himmlerin maanpetturiksi ja peruutti kaikki tälle antamansa nimitykset. Himmler oli haalinut niin suuren määrän tehtäviä, että valtakuntansa menettäneen Führerin jäljellä oleva elinaika tuskin olisi riittänyt niiden tyhjentävään luuttelemiseen. Himmler ei johtanut vain SS:ää ja sille alistettuja lukuisia organisaatioita. Hän oli lisäksi Saksan sisäministeri sekä Wehrmachtin täydennysjoukkojen (Ersatzheer) päällikkö. Talvella 1945 hän oli sitä paitsi hetken aikaa kommentanut Veikselin armeijaryhmää.

Peter Longerich, joka toimii Lontoon yliopistossa Saksan uusimman historian professorina ja holokaustitutkimuskeskuksen johtajana, on julkaissut ensimmäisen perusteellisen elämäkerran Heinrich Him-

leristä. Longerich ei pyri kuvaamaan tarkoin Himmlerin laajan verkoston jokaista silmukkaa ja rihmaa. Kirjoittaja saattaa tuottaa pettymyksen suomalaisille lukijoilleen, sillä hän ei pysähdy setvimään Himmlerin Suomen-vierailun yksityiskohtia eikä puntaroi-maan Felix Kerstenin arvoitusta. Vaikka Longerich keskittyy viisaasti kuvaamaan ja arvioimaan SS-johtajan henkilökohtaisia päätöksiä ja tekoja, tekstisivuja kertyy 770.

Himmler omaksui lähinnä lukemansa kirjallisuuden perusteella nuorukaisena maailmankatsomuksen, jonka mukaan ihmiskunnan historia, nykyisyys ja tulevaisuus olivat eriarvoisten rotujen eloonjäämiskamppailua. Ihmisen parhaita ominaisuuksia ruumistavan pohjoisen rodun täytyi luopua kristinuskon saarnaimista harhakuvitelmista ja raivata armotta tieltään alemmat rodut, etenkin haittajrsijöiden tapaan lisääntyvä aasialainen rotu. Keskiseen Eurooppaan piti palauttaa kaksi vuosituhatta aiemmin vallinnut maataloutta harjoittavien germaaniheimojen yhteisö. Aasiasta uhkaavan vaaran torjumiseksi Itä-Eurooppa tuli valloittaa ja luovuttaa hyvärotuisille uudisraivajille, jotka tarvittaessa vaihtoivat auran miekkaan.

Schutzstaffel eli SS kasvoi Himmlerin johtamana kansallissosialistisen puolueen pieneistä ja aseettomasta turvallisuusosastosta valtavaksi organisaatioksi, joka kykeni kansanmurhiin ja laajoihin sotatoimiin. Himmler itse näki järjestönsä pohjoisen rodun valioyksilöistä koostuvaksi heimoksi (Sippe), josta oli tuleva

suurgermaanisen valtakunnan selkäranka. Siksi hän katsoi tarpeelliseksi valvoa SS-miesten koko elämää aviopuolison valintaa myöten. Himmler pyrki järjestämään SS:ään otetuille nuorille miehille mahdollisuuksia tutustua kelvollisiin vaimoehdokkaisiin, koska hän pelkäsi pelkässä miesseurassa pysyttelemisen altistavan turmiolliselle homoseksuaalisuudelle.

Tekojensa perusteella Himmler voidaan todeta fanaatikoksi. Dogmaatikko hän ei kuitenkaan ollut, korostaa Longerich. Himmlerin eteneminen kolmannen valtakunnan kakkosmieheksi nimenomaan perustui siihen, että hän osasi joustavasti mukauttaa ideologiansa kulloisiinkin valtapoliittisiin suhdanteisiin. Himmlerin nousu ylimpään natsijohtoon alkoi kesäkuussa 1934 pitkien puukkojen yönä, vaikka hän oli luonut uransa kansallissosialistisessa liikkeessä tuolloin likvidoitujen Ernst Röhm ja Gregor Strasserin suojattina. Voittoisa sota Puolaa vastaan pelasti Himmlerin välillä hiipuneen uran, koska hän saattoi ryhtyä valloitetuilla alueilla ajamaan kansanmurhaa edellyttävää asutuspolitiikkaansa. Ukrainan ja Venäjän valloittamisen Himmler oli uskonut onnistuvan vasta seuraavalle sukupolvelle, mutta suuri tavoite näytti toteutuvan jo vuonna 1942. Alempiroituinen väestö, ennen muuta juutalaiset, haluttiin ripeästi tuhota uudisasukkaiden tieltä. Siihen tarvittiin "SS:n valtakunnanjohtajan ja Saksan poliisin päällikön" luomia ja komentamia koneistoja. Saksan sotaonnan kääntyminen huonoksi vain

lisäsi Himmlerin mahdollisuuksia kasvattaa valtaansa, koska hänen vastuulleen vanhastaan kuulunut valtakunnan sisäisen turvallisuuden varmistaminen tuli entistä tähdellisemmäksi. Hallitus panssaroi selkensä puukoniskujen varalta.

Longerichin mukaan kaupankäynti, jota Himmler harjoitti juutalaisvangeillaan sodan viimeisinä kuukausina, oli yksi osoitus SS-johtajan joustavuudesta. Erä tuhattaviksi tuomittuja kannatti päästää turvaan Ruotsiin, jos siten oli toiveita saada länsiliittoutuneet sittenkin harkitsemaan erillisrauhaa. Kirjoittaja ei ota selkeää kantaa siihen, kuuluiko ansio tilaisuuden hyödyntämisestä neuvotteluyhteyden välittäneelle hieroja-lääkäri Felix Kerstenille vai pelastuskuljetukset järjestäneelle kreivi Bernadottelle.

Heinrich Himmleristä ei olisi pitänyt tulla kansanmurhaaja, ei edes rotuoppeihin ja okkultismiin uskovaa haihatelijaa. Himmlerien vilhelmiinisen virkamiesperheen keskimäinen poika sai tiukan kasvatuksen, johon ei kuitenkaan näy liittyneen mitään erityistä julmuutta. Hän menestyi mainiosti koulussa ja agronomin (Diplom-Landwirt) tutkintoon päätyneissä opinnoissaan Münchenin teknillisessä korkeakoulussa. Longerich konsultoi lukuisia psykiatreja ja psykologeja, jotka eivät löytäneet SS-johtajasta mitään sarjamurhaajan oireyhtymää – homofobian ja kiintymyshäiriön merkkejä kylläkin.

Heinrich Himmlerille ensimmäinen maailmansota oli nuoruusvuosien tärkein mutta sittenkin vain välillinen koke-

mus. Hän vietti lähes koko viimeisen sotavuoden upseerikoulutuksessa muttei ehtinyt saada päivääkään rintamakemusta. Sodan päättyminen ei sammuttanut nuorukaisen haaveita upseerin urasta. Hän joutui kohtaamaan Weimarin tasavallan arjen vasta sitten, kun laukkaava inflaatio pakotti hänet siirtymään ankaraan työelämään jo ennen tohtorintutkintoa. Nuorukainen ei kyennyt mukautumaan todellisuuteen vaan halusi muuttaa sen vastaamaan kansalliskiihköisistä pamfleteista omaksuttuihin ihanteisiin. Elokuussa 1914 alkanut sota päättyi Heinrich Himmlerin osalta vasta 23. toukokuuta 1945, kun hän puraisi rikki myrkkypatselin brittien sotavankileirissä Lüneburgissa.

Historiasta väitellyt saksalainen toimittaja Günther Deschner julkaisi kolme vuosikymmentä sitten elämäkerran Heinrich Himmlerin tunnetuimpiin alaisiin kuuluneesta Reinhard Heydrichista. Teoksen tärkeänä lähteenä oli haastattelu, jonka Heydrichin leski myönsi kirjoittajalle vuonna 1973. Itä-Saksan ja Neuvostoliiton romahdusten jälkeen avautuneista arkistoista Deschner löysi mielestään niin huomionarvoista uutta aineistoa, että hän laati kirjastaan täydennetyt, syksyllä 2008 ilmestyneet laitokset.

Reinhard Heydrichia nimeltiin koulupoikana juutalaiseksi. Deschner osoittaa perättömäksi edelleenkin toistellun väitteen pähenkilönsä juutalaisesta perimästä mutta arvioi kiusaamisen herättäneen Heydrichissa antisemitististä katkeruutta. Toisaalta kirjoitta-

ja kuitenkin katsoo, että Euroopan juutalaisten murhaamista koskeneen suunnitelman vahvistamiseksi pidetyn Wannseen konferenssin puheenjohtajan oli itse asiassa sionisti. Heydrich olisi näet kernaimmin eristänyt kaikki maailman juutalaiset heitä varten perustetun valtion alueelle. Maailmansodan oloissa juutalaiset jouduttiin sittenkin tappamaan, koska heitä ei voitu kuljettaa Palestiinaan eikä Madagaskariin. Syy lankesi siis viime kädessä liittoutuneille, joiden vuoksi juutalaiskysymystä ei voitu ratkaista lievemmin keinoin. Sitä paitsi liittoutuneet usuttivat tšekkejä sabotoimaan maassaan toimivia Saksan sotatarviketehtaita ja pakottivat siten saksalaismiehittäjät ankaariin vastatoimiin. Niitä Reinhard Heydrich joutui järjestämään, kun hänet nimitettiin syyskuussa 1941 hoitamaan Böömin ja Määrin käskynhaltijan (Reichsprotektor) tehtävää.

Kepin lisäksi Heydrich ymmärsi tarjota myös porkkanaa, minkä ansiosta hän onnistui nopeasti lannistamaan tšekkien innon vastarintaan. Deschner päättelee juuri tämän menestyksen koituneen Heydrichin kohtaloksi. Lontoossa toimiva Edvard Benešin pakolaishallitus ja brittien sodanjohto päättivät salamurhata Böömin ja Määrin käskynhaltijan, jotta tšekit kokisivat miehittäjän varman ja julman koston eivätkä enää voisi tyytyä rauhassa rakentamaan aseita saksalaisille. Suunnitelma toteutui täydelleen ja Heydrich hävisi postuumisti viimeisen taistelunsa: hänen verensä kostamiseksi tehty Lidicen joukkomurha

lietsoi tšekit uudelleen vastarintaan. Heydrichin surmanneiden sissien tiedetään saaneen koulutuksensa ja käskynsä briteiltä, jotka pitävät asiaa koskevat asiakirjansa yhä salassa. Arkistojen avautumista odottaessa Deschnerin selitystä ei voida torjua ainakaan vakuuttelemalla, että länsiliittoutuneet eivät koskaan langenneet kynnisytyteen.

Deschner ei yritä kiistää kolmannen valtakunnan hirmutekoja eikä edes vähätellä niitä. On kuitenkin vaikea torjua epäilyä, että kirjoittaja haluaa saada lukijansa mieltämään natsihallinnon brutaalit toimet suursodan oloissa ymmärrettäviksi. Ainakin hän haluaa korostaa Reinhard Heydrichin myönteisiä piirteitä. Natsijohtajalla oli ilmiselvästi monipuoliset lahjat: hän menestyi erinomaisesti koulussa, soitti taitavasti viulua, kohosi säilämiekkailussa ja nykyaikaisessa viisiottelussa kansainväliselle kilpatasolle, kirjoitti itse puheensa ja toimi tärkeiden hallintotehtäviensä ohessa Luftwaffen taistelulentäjänä.

Deschner muistuttaa yhä uudelleen, ettei Heydrich pohjimmiltaan ollut mikään hirviö vaan vaikeissakin oloissa tehtävistään suoriutunut älykäs ja tarmokas mies. Kunniata ja valtaa Heydrich toki himoitsi liikaa, ja juuri tämä ominaisuus sai hänet ryhtymään holokaustin ylimpiin johtotehtäviin. Eikö kuitenkin ole vähintäänkin yhtä tuomittavaa osallistua joukkotuhontaan oman uran edistämiseksi kuin vihan sokeisena? Eikö vastoin parempaa tietoaan murhaava syyllisty vielä suurempaan rikokseen kuin tappaja, joka on

liian tyhmä ymmärtääkseen tekojensa pahuuden? Eikö älykkään ihmisen olisi pitänyt oivaltaa, että järkevin tapa ratkaista niin sanottu juutalaiskysymys oli torjua perättömät rotuopit sekä tunnustaa ja turvata juutalaisten ihmisoikeudet?

Tuskin kukaan on eri mieltä siitä, että Amon Leopold Göth oli paha mies. Krakovan alueella sijainnutta Plaszowin (Plaszówin) työleiriä kommentanut Göth oli Himmlerin ja Heydrichin rinnalla vain vähäpätöinen hahmo. Göthistä tuli silti shoahin toimeenpanijoista tunnetuimpia, kun arvostettu brittinäyttelijä Ralph Fiennes tulkitsi häntä ikimuistoisesti elokuvassa *Schindlerin lista*. Wieniläinen historioitsija ja kustannusvirkaillija Johannes Sachslehner kertoo ryhtyneensä kirjoittamaan Göthin elämäkertaa pohtiakseen, miten sivistyskodin vesasta tulee sadistinen joukkomurhaaja.

Himmlerin ja Heydrichin tavoin myös Göth kasvoi katoлиста uskontoa hartaasti harjoitavassa kodissa. Wieniläisen pienkustantamon omistajan poika ei jaksanut keskittyä opintoihin vaan ryhtyi isänsä liikekumppaniksi. Göth osallistui Itävallan natsien toimintaan jo ennen Anschlussia ja liittyi keväällä 1940 SS:ään. Kolme vuotta myöhemmin hänet nimitettiin komentajaksi Plaszowin leiriin. Sinne oli suljettu juutalaisia, jotka oli jätetty Krakovan gettoa tuhottaessa henkiin orjatyövoimaksi. Sachslehnerin kertomuksesta ei käy ilmi, millaisin perustein Göth valittiin tehtävään, johon hän osoittautui lopulta natsienkin kannalta täysin sopi-

mattomaksi.

Heti Plaszowiin saavuttuaan Göth ryhtyi silmittömästi surmaamaan leirin asukkaita. Kommentaja ei tyytynyt jakamaan tappokäskeyjä vaan ampui itsenkin hengiltä useita kymmeniä täysin puolustuskyvyttömiä vankejaan. Usein Göth murhasi kimpaannuttuaan jostakin mitättömästä syystä mutta toisinaan kylmän viileästi, vain nauttiakseen valtansa rajattomuudesta. Hän rupesi myös rosvoamaan kaikkea ulottuvilleen tullutta omaisuutta sekä ryyppiskelemään ja irstailemaan. Plaszowin vankien työvoimasta ei Göthin komennossa ollut juuri hyötyä Saksan sotaponisteluilta. Varasteleva komendantti joutui lopulta SS-tuomioistuimen eteen mutta säilytti vielä henkiriepunsä. Ennen pidätystään Göth kuitenkin oli tietämättään antanut selviytymisen mahdollisuuden niille vangeilleen, jotka hän ahneuksissaan myi tehtaailija Oskar Schindlerille.

Sachslehner täyttää satoja sivuja karmaisevilla kuvauksilla päähenkilönsä petomaisuudesta mutta ei lopulta kerro lukijoilleen, mistä Göthin pöyristyttävä pahuus johtui. Sachslehnerillä on kuitenkin vankka vakaumus siitä, että pitää yhä lisätä tietoa natsien rikoksista, vaikka niihin osallistuneiden motiiveista ei saataisikaan selkoa. Hänen mielestään demokratia menetetään, jos sitä ei jatkuvasti puolusteta muun muassa muistuttamalla epädemokraattisten järjestelmien turmiollisuudesta.

SA:n johtotehtävistä ulkoministeriön virkamieheksi siirtynyt Hanns Ludin puolestaan

oli puhdasverinen kirjoituspöytäappaja. Saksan Bratislavan-lähettiläs Ludin ei osallistunut joukkomurhien suunnitteluun eikä suoranaisesti toteuttamiseenkaan. Hän kuitenkin huolehti siitä, että Slovakia kokosi juutalaiset asukkaansa saksalaisten käsiin ”uudelleen-asutusta” varten. Hänen syyllisyytensä aste riippuu tietenkin siitä, tiesikö hän uudelleen-asuttamisen tarkoittavan tuhoamista. Sodan jälkeen Ludin ilmoitautui itse amerikkalaisille miehittäjille, jotka luovuttivat hänet Tšekkoslovakian viranomaisille oikeudenkäyntiä varten. Tunnollinen virkamies ja kelpo perheenisä Ludin sai saman kohtalon kuin Puolaan luovutettu sarjamurhaaja, ruumiinryöstäjä ja avionrikkoja Göth: kumpikin kuoli hirsipuussa rikostensa näyttämöllä.

Ludinin teloitus oli hänen leskensä ja kuuden lapsensa näkökulmasta suuri vääryys. Perheessä tiedettiin ja myönnettiin natsien todella syyllistyneen moniin rikoksiin ihmisyyttä vastaan mutta kieltäytyttiin uskomasta rakastetun ja rakastettavan perheenpään osallistuneen niihin. Siksi uskoteltiin, että Ludin ei ollut perillä slovakianjuutalaisia odottavasta kohtalosta. Ludinin vanhimman tyttären tytär Alexandra Senfft on kuitenkin varma siitä, että hänen isoisänsä täysin tiesi lähettävänsä kymmeniätuhansia ihmisiä kuolemaan.

Toimittaja Senfft näkee sukunsa myöhempien vaiheiden osoittavan vakuuttavasti, miksi saksalaiset eivät saa jättää natsimenneisyytensä ruotimista puolitiehen. Senfft keskittyy sukunsa sopeutumiskamppai-

lua käsittelevässä kirjassaan ennen muuta äitiinsä, jonka parantumattoman päihderiippuvuuden kirjoittaja selittää saaneen alkunsa juuri väärin hoidetusta isän menettämisen traumasta. Senfft toivoo äitinsä tarinan todistavan nykysaksalaisille, että heidän on antauduttava ehdoitta natsikaudelta periytyvän syyllisyyden edessä. On turhaa katkeroitua siitä, että Saksan rinnalla sotineet kansat – esimerkiksi slovakit – eivät ole myöntäneet omaa osuuttaan shoahiin. Saksalainen ei koskaan pääse taakastaan eroon, vaikka hän tuomitsisi juutalaisten, mustalaisten, homojen ja vammaisten murhaamisen kuinka monta kertaa tahansa. Syyllisyyden kantaminen tulee kuitenkin olennaisesti helpommaksi, kun sen sisäistää. Joka tuntee ja tunnustaa oman sukunsa osallisuuden hirmutöihin, saavuttaa voimaa antavan ymmärryksen siitä, että jokaisessa ihmisyyksilössä asuu potentiaalinen kansanmurhaaja.

Tällaisista neuvoista ei tietenkään ole mitään hyötyä selkälaisille kansakunnille, jotka tietävät aina kulkeneensa puh-tain lipuin torjuntavoitosta toiseen.

Timo Soukola

Hauskempi elää

Mikko-Olavi Seppälä: Hauska poika. Kuplettilaulaja J. Alfred Tanner. WSOY 2009. 425 s.

■ Suomalaiset olisivat eläneet 1900-luvun kevyesti ilman paria eduskunnallista kansanedustajia, mutta ilman haitarisoittoa ja nasevia lauluja meistä ei olisi täällä kukaan. Viihteen historia on tästä havainnosta huolimatta kiinnostanut varsin vähän historian tutkijoita. Sven Hirniä ja muutamia artikkelin mittaisia syrjähyppyjä lukuun ottamatta historian tutkijat ovat jättäneet viihteen musiikintutkijoiden ja toimittajien työkentäksi.

Sääli sinänsä, sillä viihteen historia on sosiaalishistoriaa, taloutta ja moneen lähtöön avautuvaa poliittista toimintaa, joka avaa menneeseen myös hyvän mentaalisen kurkistusaukon. Tarvitaan vain ammattinsa osaavan tutkijan katse ja hyvä kynä. Kumpaakin on kulttuurihistorian tutkija Mikko-Olavi Seppälällä, joka on kirjoittanut elämäkerran J. Alfred Tannerista (1884–1927).

Tanner oli ensimmäinen merkittävä kuplettilaulajamme. Oikeampaa olisi ehkä puhua, kuten Seppälä tekee, esiintyjästä, sillä Tannerin toistakymmentä lauluvihkoa, 67 savi-kielleytyä ja joukko haalistuneita valokuvia eivät anna oikeastaan minkäänlaista kuvaa siitä, millainen esiintyjä Tanner oli. Hän oli performans-

sitaiteilija, jonka kupletteihin olennaisena osana kuuluivat pitkät monologit, huolellinen maskeeraus ja hiottu mimiikka. Tannerin kupletit osasi 1910- ja 1920-luvun suomalainen niin hyvin, että niiden säkeitä ja lentäviä lausahduksia siteerattiin niin sanomalehtien pakinoissa kuin arkielämässäkin.

Tannerista on aikaisemmin kirjoittanut Reino Hirvisseppä kirjoissaan *Kuolemattomat kupletit ja Hupilaulun taitajia*. Sven Hirn on ensimmäisenä tutkijana käsitellyt laajasti Tanneria kirjassaan *Sävelten tabtiin*, ja esiintyy Tanner toki Pekka Jalkasen ja Vesa Kurkelan *Populaarimusiikin historiassakin* lähinnä edellä mainittujen teosten kautta peilattuna. Kirjallista pohjamateriaalia on siis ollut hyvin, mutta siitä huolimatta Seppälä on tehnyt uusia näköaloja avaavan elämäkerran, joka kertoo paljon uutta aihepiiriä harrastaneellekin. Seppälä hakee aiheharrastajan innolla ja tutkijan taidoilla esille Tannerin ihmisenä ja sijoittaa hänet uskottavasti aikaansa. Hän kuvaa Tanneria intohimoisena esiintyjänä ja laulujensa tehokkaan kauppianaan, tuoden näin esiin senkin näkökulman, joka usein viihteen kronikoitsijoilta on unohtunut: hauskalla pitää myös elättää itsensä ja perheensä. Seppälä tuo myös viihteen poliittisen puolen hyvin esille. Tanner keräsi kannuksensa työväestön urheiluja kulttuuritilaisuuksien avulla, ja kelpasi mainetta saatuaan esiintyjäksi paremman väen ravintoloihin ja elokuvateattereihin. Vuosi 1918 oli Tannerillekin kohtalokas. Hän joutui

Amerikan-kiertueillaan 1920-luvun alussa amerikansuomalaisten vasemman laidan linjariitojen maalitauluksi, milloin lahtariksi, milloin epäilyttävän puolueettomaksi leimattuna. Edes suomalaisten työväenjärjestöjen kirjalliset vakuutukset Tannerin puolueettomuudesta vuonna 1918 eivät vakuuttaneet, ja mustamaalauksen seurauksena kiertueiden taloudellinen tulos jäi heikoksi. Rahallisen menestyksen sijaan Tanner sai ilokseen huomata laulujensa painuneen myös amerikansuomalaiseen mielenmaiseen jo ennen hänen omia kiertueitaan lauluvihkojen ja paikallisten laulajien esitysten ansiosta.

Laulajan ”siviiliminän” hahmottaminen on ollut haasteellista. Ymmärrettävistäkin syistä Seppälä tekee kumarruksen haastattelemiensa Tannerin sukulaisten suuntaan, mutta ei silti ajaudu sukusaagan vietäväksi. Teoksessa on lyhyet elämäkertatiedot muistakin merkittävimmistä 1900-luvun alun kuplettilaulajista, joista osa on jäänyt jopa alan pinttyneimmille harrastajille pelkiksi nimiksi kellastuneiden, halvalle paperille painettujen lauluvihkojen kansissa. Seppälä on selvittänyt asiantuntevasti Tannerin laulujen sävelmien ja joskus sanojenkin alkuperän: kuplettiperinteen ja ajan tavan mukaisesti Tanner lainasi laulujensa nuotit ruotsalaisesta, saksalaisesta ja amerikkalaisesta laulu- ja iskelmäateriaalista. Joskus hän saattoi jopa esittää sanasta sanaan kääntämässä lainatavaran omanaan. Seppälä yhdistää Tannerin laulelmien tyyliä ja tyyppiä eurooppalaiseen huumorilauluperintee-

seen ja osoittaa, että yhteydet ja innovaatiot liikkuvat tälläkin alalla jo sata vuotta sitten reaaliajassa.

Mikko-Olavi Seppälän Tanner-elämäkerta on taitavasti koottua ja huolellisesti analysoitua viihteen historiaa. Se osoittaa todeksi Tannerin oman laulun sanat, jotka olivat vino huomio *Ateenalaisten laulun* hurmiollisesti omaksuneelle ajalleen: ”Kaunis on kuolla: mutta hausempi elää.”

Marko Tikka

Eero Lehtinen – aseveli-piispa

Martti Arkkila: Kristuksen kirkko vai ihmisten? Piispa Eero Lehtinen kirkollisena ja evankelisena vaikuttajana 1911–1974. Kustannus Oy Arkki, Helsinki 2008. 308 s.

■ Suomen 1900-luvun kirkonjohtajista tunnetuimpia ovat Martti Simojoki ja Mikko Juva. Eero Lehtisen (1911–2007) – vuonna 1956 perustetun Lapuan hiippakunnan ensimmäisen piispan – toiminta on jäänyt tutkimuksessa vähemmälle huomiolle. Tilanne korjaantuu Martti Arkkilan Eero Lehtisen kirkkokäsityksiä käsittelevän Oulun yliopistossa tarkistetun väitöskirjan myötä.

Tutkijan ja tutkimuskohteen suhde on ollut hyvin läheinen. Eero Lehtinen oli Martti Arkkilan isoisä ja heitä molempia yhdisti myös sama evankeli-

nen herätysliiketausta. Arkkilan vastaväittäjänä toimi Suomen luterilaisen evankeliumiyhdistyksen (SLEY) pitkäaikainen toiminnanjohtaja käytännöllisen teologian dosentti Seppo Suokunnas.

Kyseessä on laajaan lähdeaineistoon perustuva ja sujuvasti kirjoitettu kirkkohistorian perustutkimus. Tutkimuskohdetta koskeva aikaisempi tutkimus on hyvin noteerattu. Teos sisältää runsaasti uutta tietoa Eero Lehtisen elämästä. Kirjasta puuttuu kuitenkin monin paikoin väitöskirjalle tarpeellinen – tietynasteinen – kriittinen asenne tutkimuskohteeseen. Arkkilan antama kuva Eero Lehtisestä on tarpeettoman kiiltokuvamainen. Eero Lehtinen oli epäilemättä monessa tilanteessa juuri oikea henkilö oikeassa paikassa, mutta epäilemättä hänkin saattoi tehdä virhearviointoja. Toinen häiritsevä tekijä on uskonnollisen julistuksen tuominen monin paikoin – sinänsä pätevän – historiatieteellisen tutkimuksen väliin. Useissa paikoissa näkyy myös tendenssi esittää Lehtinen muita piispoja parempana puhdasoppisen luterilaisen tunnustuksen edustajana.

Martti Arkkilan havainto Eero Lehtisen vahvasta isänmaallisuudesta pitää paikkansa. Eero Lehtisen myöhempää elämää ohjannut avainkokeumus tapahtui sisällissodan aikana keväällä 1918 Alastarolla. Lehtinen näki jääkäriupseerin johtaman valkoisen armeijan näyttävän marssirivistön, jolle hän seitsenvuotiaana teki yhdessä veljiensä kanssa kunniata. Näissä merkeissä Lehtinen taisteli komppanian pääl-

liikkönä talvisotansa. Poikkeuksellisesti hän palveli rintamakomentajana, vaikka oli pappi. Lehtisellä oli selkeästi kyky yhdistää nämä kaksi roolia uskottavasti. Hän oli karismaattinen johtaja, johon hänen miehensä luottivat. Lehtisen peloton maine levisi rintamalla laajalle. Jatkosodassa Lehtinen oli sotilaspappina.

Talvisodan korsukokemuksilla oli Lehtiseen lähtemätön vaikutus. Niistä muodostui hänelle ihannekuva yksimielisestä Suomen kansasta, josta oli vaikea luopua, vaikka maailmaa muuttui sotaa seuranneina vuosikymmeninä. Lehtisen saarnoissa ja suomalaisen yhteiskunnan tilaa koskevissa kannanotoissa korostui 1950- ja 1960-luvulla huoli kansan eripuraisuudesta. Arkkilan mukaan Suomi oli Lehtisen tullessa piispaksi ”monella tapaa riitainen maa”. Lukijalle jää epäselväksi mitä tällä ”riitaisuudella” perimmältään tarkoitetaan? Omien tutkimusteni mukaan Lehtisen ja hänen piispakollegojensa jatkuvan kansan ”eripuraisuudesta” kantaman huolen takana oli pelko ääriivasemmiston noususta ja sodan aikana syntyneen asevelirintaman hajoamisesta. Tekijä olisi voinut enemmän problematisoida Lehtisen sopeutumista Suomen sodan seurauksena muuttuneeseen yhteiskunnalliseen ja poliittiseen tilanteeseen. Miten 1930-luvun aktiivinen suojeluskuntalainen ja talvisodan sankari toimi piispana YYA-Suomessa?

Teoksessa on hyvin kuvattu episodi, jossa ensin Martti Simojokea ja sen jälkeen Eero Lehtistä pyydettiin presidenttiehdokkaaksi talvella 1961.

Teoksessa esiteltyjen argumenttien perusteella ei mielestäni kuitenkaan voi tehdä Lapuan piispasta Urho Kekkosen poliittista vastustajaa. On muistettava, että Kekkonen oli nostanut Lehtisen vuonna 1956 piispaksi toiselta vaalisijalta ohi Olavi Kareksen. Tämä teki epäilemättä jopa vaatimattomaan Eero Lehtiseen vaikutuksen.

Lehtisen ansiot piispana käyvät teoksesta selvästi ilmi. Lehtisen jälkimaine olisi kestänyt myös astetta kriittisemmän tarkastelun. Oliko Lapuan piispa esimerkiksi oikea henkilö johtamaan Kirkon nuorisotyön keskuselintä 1960-luvun radikalismien vuosina? Välttämättä ei. Monin paikoin ”nuorisopiispa” vaikenä, kun häneltä odotettiin kannanottoa. Syksyllä 1966 Lehtinen antoi nuorisolle ”luvan” protestoida, mutta muistutti samaan hengen vetoon, että on arvoja, mitä vastaan ei saanut nousta.

Martti Arkkilan väitöskirja tuo Eero Lehtisestä runsaasti uutta tietoa. Tieteellisenä historiantutkimuksena uskottavamman siitä olisi kuitenkin saanut jättämällä edellä kuvattun kaltaisen tendenssimäisyyden pois. Tämä olisi epäilemättä tehnyt lisää oikeutta myös tutkimuksen kohteelle Pohjanmaan lakeuksien tarmokkaalle piispalle Eero Lehtiselle.

Ville Jalovaara

Merkittävä lähdejulkaisu jatkosodan vuosilta

Kauko Rumpunen ja Ohto Manninen (toim.): ”Faktillisesti tämä tarkoittaa antautumista”. Jatkosodan hallitusten iltakoulujen pöytäkirjat. Edita 2009. 426 s.

■ Kansallisarkiston tutkija Kauko Rumpunen ja professori Ohto Mannisen sotavuosien lähdejulkaisutrilogiassa aiemmin ilmestyneet talvisodan hallituksen hallitukset ja presidentti Risto Rytin päiväkirjat täydentyvät nyt tervetulleella aineistokokonaisuudella, jota ei vielä vähän aikaa sitten tiedetty olevan olemassakaan: jatkosodan hallitusten iltakoulujen pöytäkirjoilla. Nämä vahakantiset vihott löytyivät viimeisenä avatusta keksilaatikosta entisen pääministerin ja eduskunnan puhemiehen V. J. Sukselaisen yksityisarkistoa järjestettäessä. Sukselainen toimi sodan aikana viiden eri pääministerin sihteerinä ja tässä ominaisuudessaan laati tarkat muistiinpanot hallituksen iltakouluissa 15.4.1942–6.6.1945 käydyistä keskusteluista.

Sukselaisen muistiinpanojen perusteella maan poliittista johtoa sotavuosina askarruttaneista kysymyksistä piiryy hyvin erilainen kuva kuin suuriin käännekohtiin, ratkaisuhetkiin ja isoihin linjoihin keskittyvää tutkimuksesta. Pöytäkirjojen sivuilla lukija kohtaa tyrmistyt-

tävän hallinnollisten, lainsäädännöllisten ja taloudellisten yksittäiskysymysten ja detalji- en vyöryn, joka arkipäiväisyydessään ja kuivuudessaan on hyvin kaukana siitä dramatiikasta, joka sotavuosien historiallista kuvaa usein hallitsee. Vaikka kansakunta kävikin eloonjäämiskamppailua, rutiinit oli hoidettava.

Suuria paljastuksia ja kansakunnan kohtalonhetkien laajaa kuvaa olennaisesti muuttavaa tietoa pöytäkirjoista ei löydy, ellei sellaiseksi sitten lasketa sitä, että hallitus askarteli suurimmaksi osaksi aivan muiden kysymysten kuin ulkopolitiikan tai sodankäynnin parissa. Maan kansainvälisen aseman suuret linjaratkaisut teki marsalkka Mannerheimista, presidentti Rytistä ja hallituksen ulkoasiainvaliokunnasta koostunut sisäpiiri, eikä näistä päätöksistä koko hallituksen kuullen juurikaan keskusteltu. Riviministereillä riitti tarmoa hallinnonalansa hoitamiseen, ja vaikka kansallisen yksimielisyyden nimiin vannottiinkin, kipinöivät puoluepoliittiset vastakkainasettelut hallituksessa välillä kiivaina.

Tyypillisiä iltakouluissa käsiteltyjä asioita ovat esimerkiksi maa- ja metsätalous, palkat, hinnat, verotus, energiahuolto, asutuskysymys sekä virastojen ja valtionyhtiöiden toiminta. Näihin verrattuina esimerkiksi kymmenisen kertaa keskusteluissa mainittu neuvostodiktattori Josif Stalin tai kuudesti esiintyvä Saksan valtakunnankansleri Adolf Hitler olivat kuriositeetteja. Iltakoulujen ohjelmaan usein kuuluneissa ulkoministerin katsauksissa suurpolitiikan ja maailmanso-

dan tapahtumia toki käytiin läpi, mutta kiivaimmat keskustelut käytiin aivan muista, paljon maanläheisemmistä aiheista.

Elämä jatkui poikkeusoloisakin, ja hallituksen oli otettava kantaa mitä erilaisimpiin asioihin. Lokakuussa 1942 ulkoministeri Rolf Witting esitteli mahdollisuutta ottaa ulkoministeriössä käyttöön henkilökunnan univormu. Elokuussa 1943 maan imagosta huolestunut pääministeri Edwin Linkomies vaati, että Suomessa oleville ulkomaisille lehtimiehille olisi saatava enemmän tupakkaa ja parempia väkijuomia. 8.3.1944 puhuttiin Neuvostoliiton rauhanehtojen ohella myös pahenevasta saapaspulasta, huhtikuussa 1945 taas siitä, kuinka Neuvostoliitosta juna-kuljetuksessa tulleita makeisia oli päätyntä mustan pörssin kauppaan.

Suuretkaan muutokset sodan kokonaistilanteessa eivät välttämättä näkyneet ilta-koulun keskusteluissa millään tavoin. 27.1.1943, itärintaman sodan käännekohtan ollessa käsillä Stalingradissa, hallitus keskusteli metsäkaupoista, Käksälässä räjähtäneen saksalaisten ammusvaraston korvaamisesta, kalastuslaista, heinien hinnasta ja merenkulkuopeutuksesta. 7.6.1944, kaksi päivää ennen Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alkua Karjalan kannaksella, tärkeimmäksi keskustelunaiheeksi nousi se, tulisiko tanssikielto purkaa.

Ajoittain ulkopoliitiikka toki pulpahteli pintaan mielenkiintoisilla tavoilla, kuten 17.3.1943, kun sisäministeri Leo Ehrnrooth ehdottaa edellisen hallituksen hylkäämien juutalaisten

kansalaisuushakemusten ottamisesta uuteen käsittelyyn länsivaltojen takia. Tai 28.6.1944, kun puolustusministeri Rudolf Walden esitti käsityksensä, että juuri maasta poistuneen Saksan ulkoministeri Joachim von Ribbentropin uhkaukset aseavun katkaisemisesta, ellei Suomi suostuisi antamaan erillisrauhan kieltävää sitoumusta, olivat olleet pelkkää bluffia.

Tutkijalle lähdejulkaisu on tiedon aarreaitta. Vaikka Sukselaisen muistiinpanot eivät varsinaisia sensaatioita sisältäkään, ne antavat moniin paljonkin tutkittuihin kysymyksiin täydentävää lisävalaistusta. Käsitellessään lukemattomia sellaisia maan sisäisiä pienempiä ja vähän suurempiakin asioita, joihin ei maan sotapolitiikkaa koskevassa tutkimuksen valtavirrassa ole puututtu lainkaan, ja tuodessaan esiin hallituksen sisäistä mielipidekirjoa, ilta-koulujen pöytäkirjojen julkaiseminen rikastuttaa ja monipuolistaa sotavuosien poliittisen päätöksenteon kuvaa merkittävällä tavalla.

Hallituksen keskustelut välittävät puhuttelevan ajankuvan sotavuosien Suomesta ja osoittavat konkreettisesti myös sen, kuinka erilaisessa maassa ja maailmassa runsaat kuusi vuosikymmentä sitten elettiin. Arkielämän asioista keskusteltaessa tulevat hyvin esiin myös ministerien persoonalliset piirteet ja arvomaailma. Vaikkapa Edwin Linkomiehen, Kaarlo Hillilän tai Mauno Pekkalan tuleville elämäkertureille monet Sukselaisen kirjaamista puheenvuoroista ovat todellisia helmiä.

Erytyskiitoksen tekijät ansaitsevat siitä, että tiettyä asiaa

etsivän on helppo löytää yksityiskohtien merestä etsimänsä tieto. Henkilöhakemiston lisäksi teoksesta löytyy todella tarkka asiahakemisto ja vieläpä muutaman rivin mittaiset asialuettelot kussakin yksittäisessä kokouksessa käsitellyistä kysymyksistä. Lukijaa palvelevat myös tekstin lomaan sijoitetut lyhyet ja monia mielenkiintoisia pikkutietoja sisältävät biografiat keskeisistä ministereistä.

Markku Jokisipilä

Naapurit meistä ja me heistä

Olga Iljuha – Aleksei Tsamutali – Timo Vihavainen (toim.): Monikasvoinen Suomi. Venäläisten mielikuvia Suomesta ja suomalaisista. Edita, Helsinki 2009. 416 s.

Ainur Elmgren: Den allrakäraste fienden. Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939. Sekel, Lund 2008. 330 s.

■ Suomalaiset ovat vanhaan olleet kiinnostuneita siitä mitä muut meistä ajattelevat. Emme varmasti ole siinä suhteessa ainoita. Mutta mekin puolestamme olemme luoneet käsityksiämme muista.

Timo Vihavaisen toimittamassa kokoelmassa *Monikasvoinen Suomi* toistakymmentä venäläistä tutkijaa käsittelee Suomea ja suomalaisia histo-

rian, taiteen, tieteen, politiikan ja sodan näkökulmista. Kaikesta näkee, että tutkijat ovat tehneet parhaansa mahdollisimman objektiivisen ja tasapainoisen kuvan luomiseksi. Neuvostoliiton avautuneet arkistot ovat tarjonneet ainesta uudelle ajattelulle. Eino Karhu, jonka ansiolistalla on muutaakin kuin kirjallisuudentutkimusta, näyttäytyy menneisyyden miehenä, jonka ajoittainen asenteellisuus heijastaa neuvostoaikaa, vaikka hänenkin on pakko myöntää esimerkiksi Stalinin terrorin tuhoisuus suomalaisuudelle Karjalassa.

Tiettyä asenteellisuutta löytyy Jelena Senjavskajankin artikkelista, joka käsittelee Suomea Neuvostoliiton vastustajana toisessa maailmansodassa. Artikkelitodistaa silti ammattitaitoisesta historiantutkijasta – hän tähdentää sodan erityislaatuista kollektiiviselle tietoisuudelle ja selittää siltä pohjalta neuvostokansalaisten ja -sotilaiden suhtautumista Suomeen. Hän osoittaa, että suomalaisten koettiin vastustajana olevan korkeampaa ja ”vaarallisempaa” luokkaa kuin muiden Saksan puolella taistelevien. Hän näkee ihmeen paljon vaivaa todistaakseen, että suomalaiset ampuivat puista, ts. että ns. ”käet” olivat tosia. Sodankäyneet suomalaiset ja tutkijammekin ovat yksimielisesti toista mieltä.

Hyvänä oivalluksena ansioikkaan kokoomateoksen loppulukuihin kuuluu O. P. Iljuhanin analyysi siitä, miten venäläiset kokivat Kostamuksen työmaalla suomalaiset ja näiden elämänmuodon. Neuvostoviranomaisilla oli selittämistä eroavuuksista. Rautaesiripun

romahtaminen muutti lopulta tilanteen eikä Kostamus enää ollut tietynlainen ”reikä rautaesiripussa.”

Satunnaiset huomiot kirjan sisällöstä eivät anna riittävästi kuvaa sen rikkaasta sisällöstä. Se kannattaa lukea.

Ainur Elmgren taas tarkastelee väitöskirjassaan miten täällä suhtauduttiin toiseen naapuriin, Ruotsiin, sotienvälisenä aikana. Lähtökohtana ovat ensi sijassa Suomen lehdistön luomat stereotypit.

Asetelmat Elmgrenin kirjassa ovat tuttuja: Ruotsi ja Suomen ruotsalaisuus, aitosuomalaisuus ja sen tavoitteet, historiaan pohjautuva henkinen yhteys jne. Mutta Elmgren on tehnyt kiitettävän työn käydessään läpi Suomen tuon ajan lehdistöä ja myös kirjallisuutta. Löydöksensä hän on sijoittanut vakuuttavasti hyvin hallitsemiensa teorioiden kehyksiin niin kuin kunnan väitöskirjassa kuuluukin tehdä. Elmgrenin jotenkin eloisesti kirjoitetun kirjan lukemiseen kuluu kyllä aikaa mutta sittenpä lukija epäilemättä on saanut kaiken olennaisen tiedon mitä teemasta on saatavissa. Poliittista historiaa sinänsä Elmgren sanoo välttävänsä ja niinpä ei ole syytä puuttua siinä esiintyviin pikku hairahduksiin. Kirja on rakenteellisessa johdonmukaisuudessaan ja lukijaystävällisyydessäänkin muutakin kuin kypsä oppinäyte.

Pekka Hartila

Vantaan rikas esihistoria

Sirpa Leskinen – Petro Pesonen: Vantaan esihistoria. Vantaan kaupunki, Keuruu, 2008. 336 s.

■ Vuonna 1965 julkaistiin Helsingin pitäjän historian ensimmäinen osa, johon Ville Luho kirjoitti esihistorian jakson. Käsikirjoitus oli luovutettu historiatoimikunnalle hyvässä ajoin, mutta kuten paikallis-historioiden kohdalla joskus tapahtuu, painattaminen viipyi ja Luhon esitys oli jo ilmestyessään ajasta jäljessä. Alueella oli näet 1962 suoritettu arkeologinen inventointi, joka moninkertaisti muinaisjäännösten määrän, mutta Luholla ei ollut mahdollisuutta käsitellä uusia kohteita tarkemmin ja niistä tuli mukaan vain lyhyet maininnat.

Seuraavina vuosina tämä esihistorian osuus vanheni yhä nopeammin. Vantaan kaupungiksi rakentaminen pääsi 1960-luvulla alkuun ja sen alta jouduttiin tutkimaan monia varsin laajoja muinaisjäännösalueita. 1970- ja 1980-luvut olivat kavausten vilkkainta kautta mutta kaivauksia on tehty myöhemminkin. Niinpä Vantaan esihistorian kirjoittamiseen on nyt ollut käytettävissä verrattomasti suurempi ja monipuolisempi aineisto kuin viitisenkymmentä vuotta sitten.

Teoksen ulkoasu on miellyttävä eikä sisällyskään tuota pettymystä. Kirjoittajat Sirpa Leskinen ja Petro Pesonen

ovat itse olleet mukana Vantaan tutkimuksissa ja tutustuneet moniin kohteisiin pintaa syvemmilläkin. Mistään ei ilmene, millainen työnjako on ollut, mutta notkeasti sujuvasa tekstissä ei erotu saumakohteita. Siinä on myös vältetty liiallista arkeologista slangia eikä Vantaata jätetä irralliseksi saarekkeeksi, vaan se liitetään koko Suomen vaiheisiin.

Varsinainen esihistoria käsittää 230 sivua, joilla selostetaan Vantaan oloja jääkaudelta historiallisen ajan alkuun saakka. Niihin sisältyy myös *Pintaa syvemmälle* -laatikoita, joista saa mm. tietoja muutamista löytöryhmistä, löytöjen iän määrittämisestä, ”ukkosennuolina” eli salaman kärkinä pidettyihin kiviesineisiin liittyneistä kansanuskomuksista ja mammuteistakin, joiden luita on Helsingistä ja Espoosta. Oman laatikkonsa olisi ansainnut myös muinaismuistolaki. Siitä puhutaan muinaisjäännostien löytämisen yhteydessä, mutta vain maankäyttösuunnitelun ja rakentamisen kannalta. Kuitenkin tällaisessa tavallisille kansalaisille tarkoitetussa teoksessa olisi paikallaan muistuttaa myös, miten maanomistajien, arkeologian harrastajien ja muidenkin pitäisi suhtautua muinaisjäännöksiin, joista kirjan liitteessä on luettelo.

Aluksi selostetaan Vantaan arkeologisen tutkimuksen historiaa sekä jääkauden jälkeistä luonnon kehittymistä. Hauska keksintö on kirjanmerkkilliuska, jonka aikataulukossa esitetään rinnakkain esihistorian jaksot ja Itämeren vaiheet sekä ilmaston ja metsien muutokset.

Koska valtaosa löydöistä on

kivikaudelta, teos painottuu luonnollisesti tähän aikaan. Tekijät ovat kivikauden tutkijoita ja käsittelevät asiantuntevasti aineistoaan. Lukijat saavat tietää, mitä löydöt kertovat asutuksesta, elinkeinoista, esineistä ja arkisista askareista sekä uskomuksista. Viimeksi mainituista ei ole säilynyt mitään konkreettista, mutta löydöistä voi päätellä, miten on suhtauduttu esimerkiksi vainajiin. Heitä ei ole ainakaan pelätty, vaan hautoja on asuinpaikkojen keskelläkin ja niihin annetut tavarat merkinnevat uskoa kuolemanjälkeiseen elämään.

Itse kertomuksen lähtökohdalla on paljon puhuttu Kristiinankaupungin Susiluola, jota muutamit arkeologit ja geologit pitävät yli 120 000 vuoden takaisten neandertalilaisten asuinpaikkana; toiset taas eivät pidä todisteita siitä ollenkaan vakuuttavina. Vantaan kannalta Susiluola on kyllä ajallisesti turhan etäinen, varsinkin kun sen mahdollisilla asukkailla ei varmasti ollut mitään yhteyttä siihen väestöön, joka vasta kymmenisen vuosituhatta sitten tuli asuttamaan viimeisimmästä jäätiköitymisestä vapautunutta Suomenmaata.

Siinä vaiheessa Vantaan alue oli veden alla ja kesti vielä parituhatta vuotta ennen kuin maankohoaminen nosti riittävästi elämiseen kelpavaa maata. Vanhin vantaalaiselta asuinpaikalta saatu kalibroitu eli korjattu radiohiiliajoitus on toistaiseksi Keravanjoen varresta Nissbackasta, 7450–7170 eKr. (Korjaamaton aika on 8255 ± 55BP eli ennen nykyäikää. Jos lukijalta on selostus ajoitusmenetelmästä mennyt

ohi silmien, hämmentää ehkä se, että viitteissä sekä liitteenä olevassa muinaisjäännosluettelossa ajoitukset ovat pelkääntään kalibroimattomina.) Silloin ihmiset olivat ehtineet levittäytyä Suomessa jo Lappiin asti, kaikkialle missä eläminen oli mahdollista.

Maan yhä kohotessa Vantaankin asutus lisääntyi ja mm. Myyrmäen ympäristöön syntyi laaja asuinpaikkojen keskittymä. Runsaslöytöisimmät paikat ovat olleet aseman länsipuolella sijaitsevat Jönsas ja Kilteri, joiden kohdalle rakennettiin Myyrmäen keskusta. Jönsaksen vanhimmat ajoitukset ovat vuoden 7000 vaiheilta, Kilterissä asutus on muutamia vuosikymmeniä nuorempaa. Siellä alueen ensimmäisiä asukkaita on muistettu katujen ja torien nimistöissä: Kivikirveenkuja, Ruukuntekijäntie, Meripihkapolku, Punamultapolku, Liesitori jne. Jönsaksen kaivaukset kuuluivat suurimpiin Suomessa tehtyihin ja niille on teoksessa omistettu oma laaja *Pintaa syvemmälle* -osionsa.

Ensimmäisten asukkaiden tullessa Myyrmäen alue oli kalastajille edullista saaristoa ja pysyi sellaisena vielä pari kolme vuosituhatta. Kuitenkin apajat vähitellen huononivat ja merenrannan loitontuessa asutuksen painopiste siirtyi etelämmäksi Malminkartanon maille. Sen vuoksi Suomessa yleistä kampakeramiikkaa esiintyy Myyrmäen paikoilla jokseenkin niukasti. Muualla Vantaalla on kuitenkin ollut enemmän kampakeramiikkaa asutusta, etenkin Keravanjoen silloisella suuseudulla Tikkurilan Jokiniemen alueella.

Vuoden 3200 vaiheilla eKr.

siirtyi Suomenlahden takaa nuorakeraamista väkeä, jonka kulttuuri täysin poikkesi kampakeraamisesta. Se ei asettunut aivan veden äärelle, vaan asetui kauemmaksi rannasta, usein jo ajat sitten hylätyille asuinpaikoille, jotka olivat entisen asumisen jäljiltä pysyneet niin aukeina, ettei niiltä tarvinnut raivata suurta metsää. Esimerkiksi Jönsakseen on syntynyt nuorakeraamista asutusta kalmistoiheen ja myös Jokiniemen kampakeraamisilta paikoilta on löydetty nuorakeraamista aineistoa.

Virossa nuorakeraamisella kulttuurilla oli jo maataloutta, ja on paljon keskusteltu siitä, tuliko uusi elinkeino nyt Suomeenkin. Kiistattomia todisteita kuten viljan siitepölyä tai varmoja jäännöksiä kotieläimistä ei meiltä ole, mutta kuten Vantaankin esihistoriassa esitetään, epäsuoria viitteitä viljelystä on havaittu. Vanhaan sellaisia ovat mm. pyyntivälineiden puuttuminen löydöistä sekä se, että nuorakeraamisten asuinpaikkojen ja rannan välillä yleensä on laituriksi sopivaa niittyä. Pois on kuitenkin jätetty muutamat 1990-luvun Jokiniemen löydöt: Sandlidenistä löytyneet nautan hampaan palat ja ohranjyvä sekä kulttuurikerroksen alla havaitut mahdolliset kuokan jäljet, joita on löytösyvyyden perusteella arveltu maanmuokkauksen merkeiksi. Niistä ei ole saatu ajoituksia ja ne lienevätkin historialliselta ajalta, mutta koska niistä joissakin julkaisuissa on puhuttu kivikautisina, nekin olisi hyvä ollut mainita. Tässä voisi pohtia sitäkin, mitä kuitua on ollut se ohut punottu lanka, jolla nuo-

rakeraamisia astioita on koristeltu ja joka vaikuttaa liian hienolta niini- tai nokkoslangaksi. Olisiko se ollut peltavaa? Siitä meillä on varmoja löytöjä vasta ajanlaskun vaihteesta, mutta ainakin Ruotsissa peltavaa on kasvatettu jo kivikaudella.

Varmoja viljelyn jälkiä ei Vantaalta ole löytynyt koko esihistorialliselta ajalta, mutta mahdollista pronssikautista viljan siitepölyä on lähiseuduilta, ja Espoossa on viljelty ohraa vuoden 200 vaiheilta jKr. lähtien. Asutusta on kyllä ollut Vantaallakin, kuten mm. pari pronssikauden ja rautakauden vaihteen hautaa Kilteristä sekä Jönsaksen varhaisrautakautinen keramiikka ja tulisijat osoittavat.

Vantaan vähälöytöiset pronssikausi ja rautakausi on käsitelty lyhyen kaavan mukaan ja lopuksi pistäydytään vielä Pyhän Laurin kirkkomaallakin. Vaikka se ei kuulu enää esihistoriaan se on otettu mukaan siellä suoritettujen arkeologisten kaivausten takia.

Rautakauden lopun löydöt ovat koko Karjaan itäpuoliselta Uudenmaan rannikolta niukoja ja Vantaalta ne puuttuvat miltei kokonaan. Synä tähän autiuteen on pohdittu alueen kuulumista hämäläisten ja virolaisten etupiiriin, pelättyjen viikinkien uhkaa yms. Ei-arkeologisten viitteiden perusteella kirjoittajat arvelevat kuitenkin, että Helsinginkin seudulla on jossain määrin ollut suomalaisasutusta ennen ruotsalaisten tuloa vuoden 1200 vaiheilla jKr.

Teoksesta voi nähdä, miten monenlaisista asioista voi kaivauksissa saada selkoa, mutta

kaikkean ei löydy vastausta. Esimerkiksi Kilteristä on tullut esille kolme kuoppaa, jotka muodon, koon ja fosfaattianalyysin perusteella vaikuttavat haudoilta. Niistä saadut radiohiilijoiutukset merkitsevät kuitenkin vain muutaman sadan vuoden ikää, jolta ajalta pitäisi vielä olla jäljellä luiden jäännöksiäkin. Ristiriitaisten tulosten takia kuoppien merkitys jää aivan hämäräksi ja niistä joudutaan puhumaan ratkaisevammattomina "mysteereinä".

Huolellisillekin sattuu virheitä, mutta monia ei tässä teoksessa ole osunut vastaan. Pari kolme asiaa on syytä oikaista: – Antrean kivikautisen verkon sanotaan (s.131) aivan oikein olevan pajun niintä, mutta sivulla 158 siitä puhutaan lehmuksen niinenä. – Maantieteellinen erehdys on meripihkaa käsittelevässä *Pintaa syvemmälle* -tekstissä, jossa sitä sanotaan löytyvän etenkin Riianlahden rannalta. Sen tärkein esiintymisaluehan on, kuten kartalle on merkitty, Itämeren kaakkoiskulmalla, nykyisen Kaliningradin alueella. – Monet etenkin arkeologeille tärkeät museonumerot sisältävät aina virhemahdollisuuden. Niitä enempiä tarkistamatta Maarinkunnaan ristikuvioiden savi-idolin katkelman numero kuvatekstissä on virheellisesti 30464:8163 mutta viitteessä oikein 30464:8136. Tässä yhteydessä voi myös huomauttaa selvyyden vuoksi, että paleoliittiset idolit on tehty mammutin hampaista eikä nykytelefanttien norsunluusta.

Teoksen liitesivuista vie pääosan luettelo Vantaan muinaisjäännöksistä. Sen avulla vantaalaiset pääsevät selville

ympäristönsä kohteista ja toivottavasti myös paikalliset vieranomaiset tutustuvat niihin ja ottavat ne huomioon maankäytön suunnittelussa. Hyödyllisiä ne ovat arkeologeillekin, jotka saavat teoksesta ennen julkaisematonta tietoa. Liitteisiin kuuluu myös karttoja eri vuosituhansilta, joista selviää muinaisjäännösten ajoitukset. Paikallistamista helpottavat Helsingin pitäjän kirkon, Malmmin ja Seutulan lentokenttien sekä nykyisen päätiestön merkitseminen; eduksi olisi, jos tekstissä mainitut Mätäjoki, Vantaanjoki ja Keravanjoki erottuisivat kartoilla selvempinä.

Kuvitus on kiitettävän runsas ja värikäs: valokuvia, piirroksia ja maalauksiakin. Valokuvista saa havainnollisen käsityksen arkeologisten kaivausten vaiheista ja lisäksi niistä voi nähdä, millaisia monet maisemat olivat ennen kuin rakentaminen muutti niitä. Siten ne osaltaan kuvastavat Vantaan kehittymistä maaseudusta kaupungiksi. Esineistöä esitellään monipuolisesti ja koska aikojen kuluessa on paljon kokonaan hävinnyt, on mukana myös rekonstruktioita, joista mm. näkyy miten kivikirveitten reiättömät terät on kiinnitetty varsiin.

Tom Björklundin maalaukset esittävät tuokiokuvia esihistoriallisesta elämästä ja ne vastaavat hyvin nykytutkimuksen käsityksiä. Niistä ei tarvitse esittää paljon huomautuksia, vaikka joitakin yksityiskohtia joutuu hieman miettimään. Esimerkiksi, millä välineillä kivikauden miehet muotoilivat partaansa tai miten he saivat leikatuksi tukkansa niin tasai-

seksi ”patakampaukseksi” (kuvat s. 166 ja 168–69)? Syntyiskö sellainen vaikkapa terävällä piikiviliuskalla?

Kirjoittajien ohella kuuluu Vantaan kaupungille kiitos, että vuosikymmenten tutkimusten tuottama runsas ja monipuolinen aineisto nyt on saatu julkisuuteen. Tuloksena on ollut komea ja sisältörikas teos, johon kyllä muidenkin kuin vantaalaisten kelpaa tutustua.

Matti Huurre

Uutta tietoa Porkkalan vuokra-ajasta

Jarmo Nieminen (toim.), Porkkala – I händelernas centrum. Krigshistoriska institutionen vid Försvarshögskolan publikationsserie 2 nummer 11, Helsingfors, Försvarshögskolan 2008. 192 s.

■ *Porkkala – I händelernas centrum* on käännös ja laajennettu laitos vuonna 2007 ilmestyneestä teoksesta *Porkkala – Tapatumien keskellä*. Tammikuussa 2006 oli kulunut tasan 50 vuotta Porkkalan vuokra-alueen palauttamisesta, mitä juhlistettiin monin tavoin sekä kansallisella että paikallisella tasolla. Suomenkielinen teos oli varsin läheisesti yhteyttä Valtioneuvoston asian tiimoilta tammikuussa 2006 järjestämään juhlaseminaariin ja seminaarissa pidettyihin esi-

telmiin. Ruotsinkieliseen versioon on sen sijaan otettu mukaan uusia, asiaa syventäviä artikkeleita.

Teoksen alussa on pääministeri Matti Vanhasen Porkkalan palautuksen 50-vuotisjuhlassa pitämä puhe, ja silloisen puolustusministerin Seppo Kääriäisen puhe Valtioneuvoston juhlaseminaarissa. Lukijalle syntyy vaikutelma, että kirjassa käsitellään vain Porkkalan vuokra-aikaa, niin kutsuttua parenteesia, ja vuokra-alueen palautukseen liittyviä tapahtumia. Kirja kattaa kuitenkin Porkkalan alueen historiaa huomattavasti pidemmältä aikajaksolta. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitoksen johtaja Jarmo Nieminen kuvaa alueen historiaa aina kivikauden asutuksesta Suomen ja Neuvostoliiton välirauhasopimuksen koviin ehtoihin.

Painopiste on kuitenkin selvästi 1900-luvun tapahtumissa. Vuokra-aikaa 1944–56 käsitelläänkin kiitettävän monesta eri näkökulmasta. Välirauhasopimuksessa Porkkalan vuokraajaksi määrättiin 50 vuotta. Vuokra-aika olisi siis päättynyt vasta 1994, elleivät suotuisat kansainväliset suhdanteet ja suojaää Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa olisi johtanut toisenlaiseen tapahtumien kulkuun. Porkkalan vuokra-alueesta, joka oli eräänlainen maantieteellinen parenteesi Espoon ja Inkoon välissä, tuli myös ajallisesti parenteesi, kun vuokra-aika jäi noin 12 vuoteen.

Neuvostoliiton Porkkalan sotilastukikohta oli ”tykinkantaman päässä” Helsingistä, ja sotilastukikohta piti, kuten dosentti Jari Leskinen artikkelissaan toteaa, ”ladatun pistoo-

lin piippua Suomen pääkaupungin ohimolla”. Tämä hyvinkin konkreettinen uhka Suomen valtiolliselle itsenäisyydelle oli samalla muistutus hävitystä sodasta ja Neuvostoliiton jatkuvasta läsnäolosta Suomen alueella. Tämän ohella voi vain kuvitella sotilastukikohdan psykologista merkitystä, miten se jo pelkällä olemassaolollaan on vaikuttanut silloiseen poliittiseen päätöksentekoon ja turvallisuuspoliittisiin linjauksiin.

Uuteen tilanteeseen ja uuteen rajaan oli vaikea sopeutua. Tilannetta kuvaa hyvin Leskisen artikkelissa kuvatut tahattomat (tai tahalliset) rajanylitykset. Varsinkin purjehdijoille sattui silloin tällöin luvattomia rajanylityksiä, kun uuden rajan tarkkaa sijaintia ei tunnettu tai sääolosuhteista johtuen oli välttämätöntä hakea suojaa läheltä rannikkoa, jolloin jouduttiin Porkkalan alueelle. Luvattomista rajanylityksistä seurauksena saattoi olla jopa vankeustuomio Siperian työleirille, jolta matkalta muutama suomalainen jäi palaamatta.

Välirauhasopimuksen ehdot olivat shokki alueen asukkaille. Kymmenessä päivässä heidän oli korjattava syksyn sato, koottava yhteen lapsensa, eläimensä, välttämättömimmät tavaran ja jätettävä kotinsa venäläissotilaille. Sota oli vienyt rintamalla isät ja pojat. Surusta ei ollut vielä toivuttu kun vihollinen halusi viedä loputkin: kodin ja pellot. Ulko-ovet jätettiin lukitsematta, siinä toivossa etteivät alueen uudet asukkaat ainakaan ensitöikseen olisi rikkoneet ovia ja ikkunoita päästäkseen sisään.

Kun suomalaiset 12 vuotta myöhemmin tulivat takaisin ja näkivät tuhon jäljet, toimenpiteet tuntui naurettavalta: jos mökki vielä seisoi pystyssä, siitä oli revitty irti ja poltettu kaikki poltettavaksi kelpaava, seiiniä ja välikattoja myöten.

Alueen palautuksen jälkeen ongelmat jatkuivat. Kenellä oli henkisiä ja fyysisiä voimia palata, rakentaa uudelleen talot, raivata pellot, kunnostaa tiet ja kaivaa ojat? Ketkä jaksoivat katsoa tuhoa, surra menetettyä työtä, purra hampaat yhteen ja alkaa alusta? Harvemmin muistetaan niitä, jotka päättivät olla palaamatta, niitä jotka eivät halunneet, voineet tai jaksaneet palata. Aihe on tietenkin jossain määrin arka ja kirjassa tätä aihetta käsitelläänkin suurimmaksi osaksi tilastollisten tietojen avulla.

Kirkkonummen historiaa laajasti tutkinut Martti Favorin kirjoittaa harmittavan lyhyesti Porkkalan vuokrakaudesta paikallisesta näkökulmasta. Henkilökohtaisesti olisin mielelläni lukenut aiheesta syvällisemmän analyysin. Tosin Favorinin toinen artikkeli vuokra-alueen historiasta ja kehityksestä palautuksen jälkeen avaa monia mielenkiintoisia näkökulmia. Alueen kehitys parenteesin jälkeen olisi mainio vertailevan tutkimuksen aihe; sen kehitystä voisi verrata muihin palautettujen alueiden vastaavaan kehitykseen, sekä Suomessa että muualla.

Uuteen laitokseen on otettu mukaan kolme neuvostonäkökulmaa. Konstantin Strelbitskij (Moskovan Laivastohistoriallisen klubin puheenjohtaja) ja Leonid Amirhanov (merihistoriallisen Tsitadel-aikakausleh-

den päätoimittaja Pietarissa) kuvaavat elämää Porkkalan tukikohdassa. Diplomi-insinööri Carl-Fredrik Geust on venäjänkielisten lähteiden pohjalta kirjoittanut muun muassa neuvostoliittolaisen kirjeenvaihtajan Vladimir Rudnyjn kahdesta reportaasimatkasta Porkkalan alueelle. Geust vastaa myös yhdessä Kaj Wallanderin kanssa korkeatasoisesta käännöksestä ruotsiksi. Uutta kirjassa on myös Antero Uiton artikkeli rajanvedosta ja alueen kartoittamisesta luovutuksen ja palautuksen yhteydessä.

Teoksen jännittäväntä luetavaa on ehdottomasti Kimmo Rentolan artikkeli Neuvostoliiton tiedustelusta parenteesin aikana. Rentola antaa kiehtovan kuvan Porkkalan vuokraajan tiedustelu- ja vakoilutoiminnasta ja kertoo miten Porvoontien varrelta käytiin noutamassa salaisia paketteja ja salamyhkäisiä miehiä reppuihin.

Kirjan arvokkain anti on rikas ja monipuolinen kuva- ja kartta-aineisto. Aiheen draamatiikkaa alleviivaa loppuun ajateltu graafinen suunnittelu ja toteutus, jossa ei ole kaihdettu voimakkaita värejä ja eloisuutta antavia pieniä yksityiskohtia. Arvokas kartta-aineisto tulee paremmin esille uudessa laitoksessa, ja entiset synkänmustat sisäkannet ovatkin vaihtuneet aihetta hyvin valaiseviin karttoihin.

Porkkala-kirja erottuu edukseen merkivuosisikirjojen joukosta. Porkkalan sotilastukikohdasta, alueen evakuoinnista ja palautuksesta on kirjoitettu laajasti ennenkin, ja asialla ovat olleet osittain samat tutkijat kuin tässä teoksessa.

Vuonna 2001 julkaistu Jari Leskisen ja Pekka Silvastin *Suljetun aika – Porkkala Neuvostoliiton sotilaallisena tukikohtana vuosina 1944–1956* on viime vuosien Porkkala -aiheista kirjoista ehkä perusteellisin ja ehdottomasti eniten lukemisen arvoinen.

Nyt arvosteltu teos on luultavasti suunnattu ensi sijassa sotahistorioitsijoille ja sotahistoriasta kiinnostuneille, mutta myös asetekniikasta, tykkien kantomatoista ja teknisistä tiedoista vähemmän kiinnostuneet lukijat löytävät kirjasta mielenkiintoisia teemoja. Minulle ei täysin avautunut se, miksi Kirkkonummen ja ympäröivän alueen kivikauden historia on kirjan teemojen joukossa, mutta en antanut tämän häiritä muilta osin hyvin nautittavaa lukuelämystä.

Maren Jonasson

Metsäteollisuuden käännekohtat

Markku Kuisma (toim.): Kriisi ja kumous. Metsäteollisuus ja maailmantalouden murros 1973–2008. SKS 2008, 458 s.

■ *Metsäteollisuuden maa* -kirjasarjan päättävä Markku Kuisman toimittama kokoomateos on monilta osin ajankohtainen. Lukija ei voi olla tarkastelematta teoksessa kuvattuja

1970-luvun öljykriisejä ja 1990-luvun alun lamavuosia suhteessa nykyiseen metsäteollisuutta ja koko yhteiskuntaa ravistelevaan talouskriisiin. Minkälaisia yhteneviä ja eriäviä piirteitä kriiseihin on sisällynyt? Tai toisaalta, näkyvätkö yritysten tuona ajanjaksona tekemät, ehkä hyvinkin polku-riippuvaiset, valinnat tämän hetkisen tilanteen taustatekijöinä? Vastaukset näihin kysymyksiin jäävät tietysti lukijan itsensä ja jatkotutkimuksen pohdinnan varaan. Historiantutkimuksellisten yleisesitysten ja erityisesti perustutkimuksen niukkuus kyseessä olevalta ajanjaksolta lisäävät myös teoksen laajempaa kiinnostavuutta. Tosin otsikon lupaamia kymmentä viimeisintä lähihistorian vuotta käsitellään kirjassa vain ohuelti.

Teoksen ensimmäisen osan muodostaa Niklas Jensen-Eriksenin monografia "Metsäteollisuus, markkinat ja valtio". Sujuvasti kirjoitettu työ tarjoaa yleisraamit suomalaisen metsäteollisuuden vaiheista öljykriisin mukanaan tuomista mullistuksista kohti EU-suomea. Jensen-Eriksenin esityksen punaisena lankana on metsäteollisuuden ja erityisesti sen etujärjestöjen suhde valtiovaltaan. Energiakysymykset, valtion talous- ja kauppapoliittiset päätökset sekä teollisuuden edunvalvonta ja suhteet poliittisiin toimijoihin muodostavat keskeiset ja toistuvasti käytetyt temaattiset silmälasit tarkastelulle. Kyseiset osa-alueet ovat kiistämättä näytelleet keskeistä osaa reunaehtoina ja pelisääntöinä, jotka ovat määritelleet metsäteollisuuden toimintamahdollisuuksia. Toisaalta etu-

järjestöjensä kautta tarkasteltuna itse yritystason toimijat jäävät vähemmälle huomiolle.

Olellaisena osana Jensen-Eriksenin kuvauksessa on metsäyhtiöiden valtiollisen vaikutusvallan heikentymisprosessi sekä yhteistyöjärjestöjen ja kartellien merkityksen väheneminen 1980-luvulla. Kartellien rinnalla kilpailuetua pyrittiin ensisijassa hankkimaan jalostusastetta nostamalla ja investoimalla tuotantotekniikkaan. Panostukset myyntiin ja markkinointiin, tai täysin uusien innovatiivisten ratkaisujen kehittämiseen, jäivät korostetun toissijaisiksi. Kartelliajan päättänyttä EU-jäsenyyden hyväksymistä Jensen-Eriksen arvioi metsäteollisuuden kannalta EU:n sisämarkkinoille pääsyn ja yhteiseen päätöksentekoon osallistumisen kautta, mutta korostaa myös jäsenyyteen liittyneiden imago- ja turvallisuuspoliittisten kysymysten merkitystä.

Teoksen toinen osa "Yhtiöt ja ympäristö" muodostuu viidestä artikkelista, joissa metsäteollisuuden vaiheita tarkastellaan temaattisista näkökulmista. Jari Ojala ja Pentti Sierilä analysoivat artikkeleissaan metsäteollisuuden kehitystä yritysten toiminnan kautta, kun taas Antti Kujala keskittyy työmarkkinasuhteiden ja Sakari Virtanen metsä- ja ympäristökysymysten tarkasteluun. Lopuksi Kustaa Hulkko arvioi metsäteollisuutta osana vallitsevaa finanssijärjestelmää. Samaa periodiin keskittyvissä tarkasteluissa on usein vaikea välttää asioiden päällekkäistä käsittelyä. Kyseiset artikkelit, sekä suhteessa toisiinsa että Jensen-Eriksenin työhön, eivät

myöskään välttyä täysin tältä, mutta asiallista toistoa ei kuitenkaan esiinny häiritsevän paljon.

Ensimmäisessä artikkelissa Ojala tarkastelee suomalaisen metsäteollisuuden muutosta pankkivetoisista, orgaaniseen kasvuun ja yhteistyöhön tukeutuneesta mallista kotimaisien yritysjärjestelyiden ja keskittymisen kautta kohti nykytilaa, jossa sekä yritysten tuotannollinen toiminta, omistus että institutionaaliset pelisäännöt ovat kansainvälistyneet nopeasti. Ojala esittää myös miten investointikattojärjestelmä, yhtenä 1970- ja 1980-luvun sääntelyn keskeisenä ominaispiirteenä, vaikutti merkittävästi toimialan teknologiseen kehitykseen ja jalostusasteen nousuun. Lähestyessään nykypäivää, Ojala korostaa suomalaisten toimijoiden keskeisimmän markkina-alueen olevan edelleen Eurooppa. Yleisesti ottaen toimialalla on myös yllättävän suuri joukko yrityksiä, joiden tuotannollinen toiminta tapahtuu puhtaasti kansallisten rajojen sisällä. Metsäteollisuusyrityksistä ei siis vielä 2000-luvun alussakaan voitu puhua puhtaasti globaaleina toimijoina.

Toisessa artikkelissa Sierilä avaa ovea yritysten sisäiseen toimintaan. Hän kuvaa kuinka

pitkántähtäimen yrityssuunnittelun ja strategiatyöskentelyn hyödyntäminen levisi varsin verkkaiseen tahtiin suomalaisissa metsäteollisuusyrityksissä. Kustannustehokkuuteen pyrittiin lähes puhtaasti tuotantoteknologioiden kehittämisen avulla.

Kolmannessa artikkelissa Kujala, joka on tutkinut myös laajemmin Paperiliiton historiaa, tarjoaa sujuvan tarkastelun viime vuosinakin varsin näkyvästi esillä olleesta Paperiliiton ja työnantajaliiton suhteesta. Vaikka Kujala kuvaa kuinka tämä liiketoiminnan edellytysten kannalta keskeinen sidosryhmäsuhde on varsinkin 1990- ja 2000-luvulla ollut usein tulehtunut, ja uhanut jopa teollisuuden kilpailukykyä, hän näkee silti konsensushengen palaamisen todennäköisenä.

Yhtäläillä kuin työmarkkina-suhteet ovat aiheuttaneet kustannuspaineita yrityksille, näin ovat tehneet myös ympäristönsuojeluun ja metsien käyttöön liittyvät kysymykset, kuten Virtanen havainnollistaa artikkelissaan. Ympäristöasioista huolehtiminen ja puunsaannin varmistaminen ovat tälläkin hetkellä perusedellytyksiä metsäteollisuuden harjoittamiselle. Hieman ongelmallista yhtenäisen kokonaisuuden kannalta

on Virtasen työn keskittyminen suurelta osin aikaisemmalta periodille kuin teoksen muut artikkelit. Osana kirjasarjaa artikkeli puoltaa kuitenkin hyvin paikkaansa.

Näin voidaan sanoa myös Hulkon kuvauksesta metsäteollisuusyrityksistä pörssiyrityksinä. Hulkko kuvaa osuvasti, kuinka Suomen EMU-jäsenyys ei ole poistanut metsäteollisuuden valuuttakurssiriskiä. Dollari toimii edelleen Euroopan ulkopuolella vientivaluuttana ja, kuten viime aikoina on huomattu, jopa Ruotsin kruunun heikentyminen aiheuttaa suomalaisille paperiteollisuusyrityksille ongelmia. Valitettavasti Hulkon analyysi ei ulotu käsittelemään syksyllä 2008 realisoitunutta finanssikriisiä, joka on vaikeuttanut metsäyrityksien asemaa entisestään.

Kaiken kaikkiaan *Kriisi ja kumous* on monipuolinen ja kattava teos, joka tarjoaa arvoisensa päätöksen *Metsäteollisuuden maa* -kirjasarjalle. Se antaa myös hyviä lähtökohtia tulevalle tutkimukselle suomalaisen liiketoiminnan ja eritoten metsäteollisuuden kehityksestä osana 1900-luvun lopulla kiihtynyttä globalisointiprosessia.

Kalle Pajunen

Palkittuja

■ Akateemikko Olli Lehto on saanut tiedonjulkistamisen valtionpalkinnon 2009 tieteellisen tutkimuksen ja siihen perustuvan tiedonjulkistamisen alueella tehdystä monipuolisesta elämäntyöstä.

Tiedonjulkistamisen valtionpalkinto on myönnetty SKS:n 2008 julkaisemalle teokselle *Kalevalan kulttuurihistoria*, jonka ovat toimittaneet Ulla Piela, Seppo Knuutila ja Pekka Laaksonen. Teoksen toimittajien lisäksi palkinto on osoitettu kirjan ulkoasun suunnittelulle graafikko Markus Itkoselle sekä kuvatoimittaja Kati Lampelalle.

Tarkennus

■ Dosentti Anneli Mäkelä-Alitalo on kirjoittanut *Historiallisen Aikakauskirjan* Tiedemaailma osastossa isäni professori Armas Luukon *Tutkimien taipaleelta* -kirjan hankkimisen tuottamasta vaikeudesta.

Haluaisin tässä todeta, että kirja on puhdas omakustanne. Otavan Keuruun kirjapaino on toiminut vain painopaikkana, jolle on toimitettu täysin valmis aineisto. Anneli Mäkelä-Alitalon kirjoituksesta sai sen käsityksen, että Otavan nimeä olisi käytetty ikään kuin nostamaan kirjan arvoa. – Tämä ei pidä paikkaansa. – Mitä kirjan tasoon tulee, voin vain todeta, ettei isäni käsistä ole koskaan lähtenyt mitään puolinaista.

Kirja on julkaistu isämme syntymän 100-vuotispäivän kunniaksi ja se on sanaakaan muuttamatta isäni kirjoittama. Kuvat hän on itse valinnut ja kuvatekstitkin kirjoittanut. Hän aikanaan asetti kirjan julkaisemiselle kuitenkin rajoituksen, että se saattaisi tapahtua vasta hänen poismenonsa jälkeen.

Tavoitteenamme ei ollut ryhtyä suuriin markkinointitoimiin. Olemme kuitenkin pyrkineet pitämään huolta, että kirja on tavoittanut ne, joita se tavalla tai toisella henkilökohtaisesti koskettaa tai muuten kiinnostaa. – Lähisuku, kotikunta Nurmo, Eteläpohjalaisen Osakunnan seniorit ja vielä elossa olevat isämme nuoremmat tutkijaystävät. Ottamamme

500 kappaleen painos onkin jo loppumassa ja uutta painosta ei tule.

Ystävällisin terveisin
Les Diablerets 16.4.2009
Jussi Luukko
Kouluneuvos
GSM +358-50-5932056
jussi.s.luukko@kolumbus.fi

Kirjoittajat

■ Ulla Aatsinki on tampereläinen filosofian tohtori.

Albrecht Classen on professori, University of Arizona, USA.

Thomas Fischer on valtiotieteiden tohtori, Geneve.

Pekka Harttila on helsinkiläinen suurlähettiläs ja varatuomari.

Mikko Huhtamies on Helsingin yliopiston pohjoismaiden historian dosentti.

Matti Huurre on helsinkiläinen filosofian tohtori h.c.

Ville Jalovaara on teologian tohtori ja työskentelee Helsingin yliopiston kirkkohistorian laitoksessa post doc tutkijana.

Markku Jokisipilä on turkulainen valtiotieteiden tohtori.

Maren Jonasson on pohjoismaisen historian oppiaineen tohtorikoulutettava Åbo Akademiassa.

Kimmo Katajala on Joensuu yliopiston Suomen historian professori.

Ville Kivimäki on pohjoismaisen historian oppiaineen tohtorikoulutettava Åbo Akademiassa.

Jaana Laine on helsinkiläisen valtiotieteiden tohtori.

Anto Leikola on Helsingin yliopiston oppihistorian professori emeritus.

Antti Malinen on tohtorikoulutettava Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa.

Kukku Melkas on kotimaisen kirjallisuuden tutkijatohtori Turun yliopistossa.

Mika Mickelsson on yleisen historian tohtorikoulutettava Turun yliopistossa.

Jari Niemelä on Turun yliopiston Suomen historian dosentti.

Kalle Pajunen on Teknillisen korkeakoulun dosentti ja tutkija Tampereen yliopiston Johtamistieteiden laitoksessa.

Marika Rauhala on oululainen filosofian lisensiaatti.

Antti Ruotsala on Helsingin yliopiston yleisen historian dosentti.

Timo Soukola on espoolainen filosofian tohtori.

Marko Tikka on Tampereen yliopiston Suomen historian dosentti.

Erkki Vettenniemi on jväskyläläinen valtiotieteiden tohtori.

Notes on the contents

■ In his article “Vasaran ja alasimen välissä. Vuoden 1968 Tšekkoslovakian kriisin seuraukset puolueettomuutta vaaliville Itävallalle ja Suomelle” (“Between the hammer and the anvil. The repercussions of the 1968 crisis in Czechoslovakia on Austria and Finland, which sought to protect their neutrality”), Thomas Fischer states that Austria and Finland were reminded of the vulnerability of their position when the member countries of the Warsaw Pact interfered in events in Czechoslovakia in August 1968. The conflict between East and West meant that the Brezhnev Doctrine – the Soviet policy that socialist states had limited sovereignty – also had an impact on Austria and Finland. What made the Western allies respond to the Brezhnev Doctrine with a Brussels resolution on ‘European satellite states’, and to what extent did Finland and Austria seek security from the West after the Warsaw Pact’s invasion of Czechoslovakia?

The radical changes that swept across Europe during the 17th century, and the Thirty Years’ War in particular, are held to be a major watershed in the history of international relations. The Swedish-Danish War of 1643–45 has often been overlooked during historical research, even though it was one of the conflicts of the Thirty Years’ War and led to significant changes in the Bal-

tic region. In his article “Suursodan pohjoinen näyttämö. Ruotsin ja Tanskan kamppailu Itämeren hallinnasta 1643” (“The northern theatre of the Thirty Years’ War. Sweden and Denmark’s battle for control of the Baltic, 1643”), Mika Mickelsson analyses the factors behind this territorial conflict and the decision-making process in Sweden that preceded the outbreak of war.

In her article “Mitä palvelijat palvelevat 1900-luvun alun kirjallisuudessa?” (“What purpose did servants serve in literature at the turn of the 20th century?”), Kukku Melkas studies the depiction of serving girls in Finnish literature. Maids and other female servants were perceived as a social and symbolic threat. Bourgeois women’s movements held servants as a moral danger to the nuclear family, while working class women’s movements were worried about the threat posed to female servants by bourgeois family men. The ‘servant question’ remained an area that would permanently divide women’s movements.

Antti Malinen’s topic is rent control (“Talonmistajat vastaan virkamiehet. Kiistely vuokrasäännöstelystä 1910- ja 1920-luvun vaihteessa” – “Landlords versus civil servants. Disputes over rent control in the late 1910s/early 1920s”). During the drafting of the Rent Control Act, there was copious public debate over both the necessity of the law and its effect on society. Civil servants based the need for control on market disturbances caused by the war,

while landlords emphasised the ruinous consequences of rent control and the advantages of a free market. Civil servants demanded moderate profit seeking 'in the common interest', while landlords appealed to the property and entrepreneurial rights laid down in the Constitution of Finland.

Jaana Laine examines the wages of foresters and log drivers during and after the Great Depression ("Elämiseen liian alhaiset palkat. Metsä- ja uittotöiden palkkatarkkailu 1932–39" – "Less than a living wage. Oversight of foresters' and log drivers' wages, 1932–39"). The depression of the 1930s was a trying time for forestry workers. In parts of Finland, the wages of foresters and log drivers were insufficient for them to support themselves and their families. In order to alleviate the situation and raise the wage level,

the government initiated the nationwide oversight of foresters' and log drivers' wages in 1932.

In the 1880s, there was lively debate on how Finnish agriculture would adapt to changes in the world economy. Dairy production saw brisk growth and customs duties were imposed on margarine to protect butter production. The introduction of customs duties on cereals was also proposed. In his article "Suomen maatalous käännekohdassa 1800-luvulla" ("The 19th century – a turning point in Finnish agriculture"), Jari Niemelä examines the direction that Finnish agricultural policy took in the late 19th century largely from the perspective of the later dominance of dairy farming.

This issue of the Historical Journal also considers the relationship between research and politics, and examines the

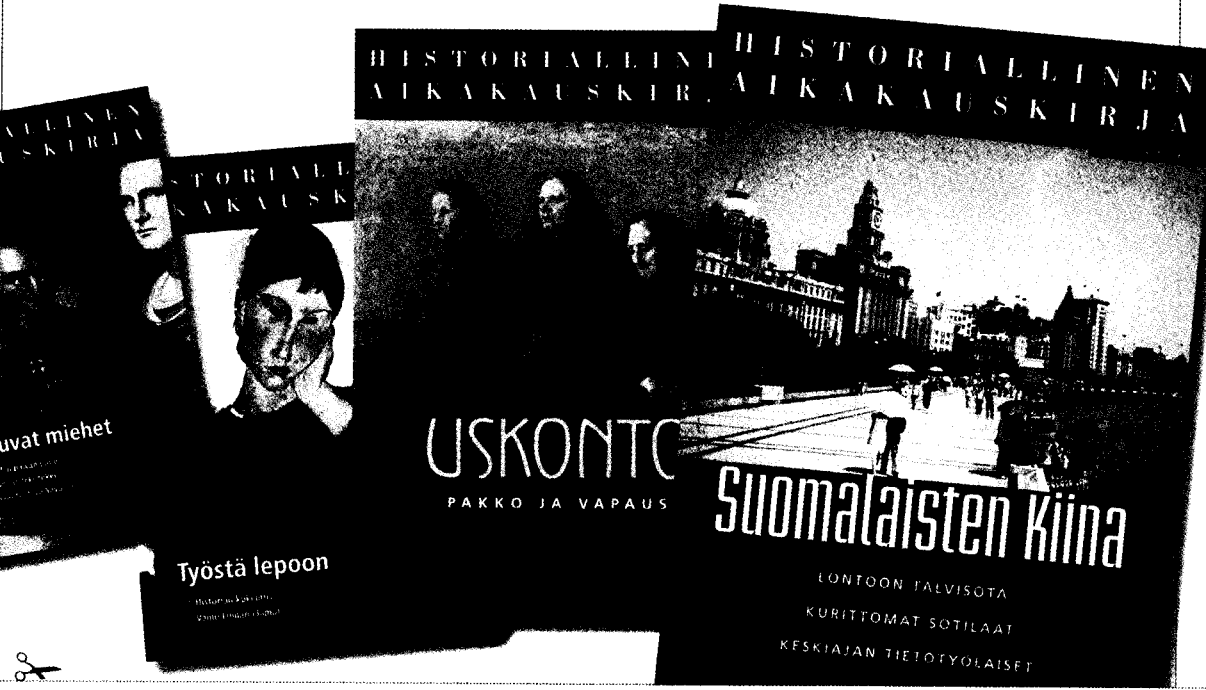
position held by the scientific community in Finland today. Kimmo Katajala believes that the political nature of history cannot be discussed without taking into account ethical premises and the impact of research ("Historiantutkimus, politiikka, vaikuttavuus ja eettiset ratkaisut" – "Historical research, politics, impact and ethical solutions"). Ulla Aatsinki examines working communities, working cultures and their impact on society. The examples she uses are forestry workers in Lapland a century ago and today's IT workers ("Tutkija – tämän päivän tukkityömies?" – "The researcher – today's logger?"). Ville Kivimäki ponders the nature of university funding in his column "Huiputusta" ("What a sham").

(Translation: AAC Noodi Oy)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2009

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakoko-naisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa par-haita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2009 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 40 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 27 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 28 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (40 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (27 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (28 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

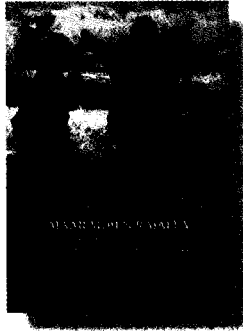
MARIA LÄHTENMÄKI

Maailmojen rajalla

Kannaksen rajamaa ja poliittiset murteumat 1911–1944

Tutkimus tuo uuden tulkinnan luovutetun Karjalan raja-alueiden jokapäiväisestä elämästä lomitetun yleisiin poliittisiin tapahtumiin. Teos osoittaa, että menetetty Karjala ei ollut vain onnena, vaan monimuotoisen ja -tasoisien vallankäytön näyttämö.

32,-

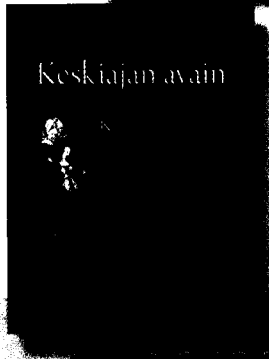

MARKO LAMBERG, ANU LAHTINEN
JA SUSANNA NIIRANEN (TOIM.)

Keskiajan avain

Keskiajantutkimuksen käsikirja johdattelee lukijansa tutkijan todellisuuteen, lähteiden moninaisuuteen ja keskiajan eurooppalaisen kulttuurin tutkimusnäkömiin. Kirja sisältää myös havainnolliset peruskieliopit useimmista Euroopassa keskiajalla käytetyistä valtakielistä.

34,-

HELENA PILKE

Etulinjan kynämiehet

Suomalaisen sotakirjallisuuden kustantaminen ja ennakkosensuuri kirjojen julkaisutoiminnan sääntelijänä 1939–1944

29,-

JARI EILOLA (TOIM.)

Makaaberit ruumis

Mielikuvia kuolemasta ja kehosta

28,-

OSMO APUNEN JA CORINNA WOLFF

Pettureita ja patriottoja

Taistelu Suomen ulkopolitiittisesta suunnasta 1938–1948

Teos seuraa sotien ajan ulko- ja puolustuspoliittisen ajattelun muotoutumista ja Paasikiven linjan syntymistä Jartsevin neuvotteluista yysopimuksen solmimiseen. Se valaisee sotapolitiikkaa kulissien takaa ja myös pohtii suomalaisten omaa vastuuta sotavuosien tapahtumista.

38,-

MIRKO HARJULA

Viro 1914–1922

Ensimmäinen yksityiskohtainen kokonaisuus Viron tapahtumista ja virolaisten toimista ensimmäisen maailmansodan, Venäjän vallankumousten, Saksan miehityksen, itsenäistymisen ja vapaussodan aikana. Teoksen kuvitus on valtaosaltaan Suomessa aiemmin julkaisematonta.

32,-

PENTTI LAASONEN

Vanhan ja uuden rajamaastossa

Johannes Gezeliuksen nuorempi kulttuurivaikuttajana

28,-

ANTERO HEIKKINEN

Vallan tulkit

Historiallinen ajattelu antiikin päivinä ja varhaiskeskiajalla (n. 500 eKr.–1000 jKr.)

32,-

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimittusboteeri: Veikko Kallio, Saunalahdenkatu 18 A 25, 02330 Espoo, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-teksti-palvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytty aineisto julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävään Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2009: Historian Ystävään Liiton jäsenmaksu on 40 €, korkeakouluopiskelijoilta 27 €, yhteisöiltä 50 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 28 €. Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 45 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 e.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävään Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteerä ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalkokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoitautuutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla vierieisellä sivulla olevan palvelulipukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävä riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dosentti *Marjaana Niemi*

Varapuheenjohtaja: professori *Markku Peltonen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 28, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävään Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapet, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Laadukkaiden
painotöiden
tekijä
palveluk-
sessasi!

Vammalan Kirjapaino Oy

Harjukatu 8, 38200 Sastamala
Mekaanikonkatu 19, 00880 Helsinki
puh. (03) 512 3456

etunimi.sukunimi@vkp.fi
asiakaspalvelu@vkp.fi
www.vkp.fi